

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KETTŐSZÁZADIK KÖTET

(574., 575., 576., 577. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1925

TARTALOM.

DLXXIV. SZÁM.

	Lap
SZÉCHENYI ÉS A MAGYAR KÖZLEKEDESÜGY. (I.) — Zelovich Kornéltól	1
A LELKÉSZEK ELLÁTÁSÁNAK ÉS A FŐPAPI JAVADALOM ÉS JÖVEDELEM SZABÁLYOZÁSÁNA KÉRDÉSE A HABSBURG-LOTHARINGIAI HÁZ KIRÁLYAI IDEJÉBEN. — Báró Forster Gyulától	28
EMLÉKEZÉSEK. LAPOK A KISFALUDY-TÁRSASÁG TÖRTÉNETÉBŐL. — Dahmady Győzöttől	54
BÁTHORY ERZSÉBET. — Ballada. — Vargha Gyulától	73
DAHMADY GYŐZŐ. — Voinovich Gézátlól	77

DLXXV. SZÁM.

	Lap
VÍGKEDVŐ TAHY BERNÁT. — Takáts Sándortól	81
SZÉCHENYI ÉS A MAGYAR KÖZLEKEDESÜGY. (II.) — Zelovich Kornéltól	99
ÉRZELMI TÉNYEZŐK A MAGYAR ALKOTMÁNYBAN. — Ferdinándy Geyzátlól	130
HAZATÉRÉS. — Költemény. — Bárd Miklóstól	144
A FA KERESZT. — Gorkij önéletrajzából.	147
ÉRTESÍTŐ: 1. <i>Angol szótár.</i> (Yolland Arthur: <i>Magyar és angol szótár.</i>) — Balogh Józseftől.	
2. <i>A magyarság tánc.</i> (Réthei Prikkel Márián: <i>A magyarság táncai.</i>) — Vikár Bélátlól	152

DLXXVI. SZÁM.

	Lap
A LELKÉSZEK ELLÁTÁSÁNAK ÉS A FŐPAPI JAVADALOM ÉS JÖVEDELEM SZABÁLYOZÁSÁNAK KÉRDÉSE A HABSBURG- LOTHARINGIAI HÁZ KIRÁLYAI IDEJÉBEN. — Báró Forster Gyulától	161
ARANY SZÉPTANI JEGYZETEI. — Pap Károlytól	202
A TENGERALATTJÁRÓ HÁBORÚ. — Hardy Kálmántól	228

DLXXVII. SZÁM.

	Lap
MEGEMLEKEZÉS JÓKAIRÓL. — Berzeviczy Alberttől	241
POLITIKAI ELJÁRÁS SZÉCHENYI ELLEN 1835-BEN. — Viszota Gyulától	250
ÉNEK A VÉN TENGERÉSZRŐL. — <i>Coleridge</i> után, angolból, Radó Antaltól	267
SZEMLE: <i>Buday László</i> . — Heller Farkastól	288
KÉPZŐMŰVÉSZET. — Ybl Ervintől	291
IRODALOM: 1. <i>Mécs László új költeményei</i> . — r. r.-től 2. <i>Arany János és Petőfi gyorsírása</i> . — Gopcsa Lászlótól. 3. <i>Népdalunk</i> . — (Bartók Béla: <i>A magyar népdal</i>). — Szabolcsi Bencétől	306

SZÉCHENYI ÉS A MAGYAR KÖZLEKEDÉSÜGY.

Első közlemény.

Közlekedő utaink a XVIII. század végén és a XIX. század elején.

James Watt, a gőzgép feltalálója, akinek a londoni Westminster-apátságban levő hatalmas emlékoszlopára az angol nemzet e szavakat vésette: az emberiség jótevője, találóan mondja: az ország úti térképe, jólétének képmása. (The road-map of a country is the likeness of its welfare.)

Széchenyi közéleti tevékenységéig Magyarország a jólétnek ilyen értelemben alig mutatta nyomait.

A közlekedést előmozdító első nevezetesebb alkotásaink (a Ferenc-csatorna, a Lujza-út, az aldunai hajózó út, az aldunai Széchenyi-út, a Lánchíd stb.) a XIX. század első feléből valók.

Franciaországban kiváló mérnökök, a híres Corps des ingénieurs des ponts et chaussées tagjai a nagy chausséekon, a kanálisokon, a tengeri kikötőkön már több mint száz esztendeje dolgoztak, amikor nálunk ezen a téren csak az első szárnypróbálgatások kezdődnek.

Angliában a modern útépítésnek három mestere: Metcalfe, Mac Adam és Telford fejt ki a közutak és hidak terén korszakalkotó munkálkodást, amikor még nálunk műút alig volt.

A közel 450 m. hosszú híres Menai-lánchídnak (épült 1819-től 1826-ig) neves építője, Telford, Angliában és első-sorban Skóciában 1200 km. ú. n. főutat és vagy 1200 hidat épített, amikor mi a jó utat és hidat csak hírből ismertük.

Ismeretes, hogy Telfordnak nagyszerű útépítményei a skótok életmódjának megváltoztatására vezettek. Ezeknek az utaknak építésekor tanultak meg tulajdonképpen a skótok dolgozni és jó szerszámokat használni, olyan szerszámokat,

amelyeknek létezéséről addig fogalmuk se volt. Igaza volt Telfordnak, amikor azt állította, hogy az útépitkezések következtében Skócia civilizációja legalább száz esztendővel ment előre.

A közlekedést előmozdító nagy mérnöki munkálatoknak ilyen értelmű befolyása másutt is, az aldunai munkálatokkal kapcsolatban nálunk is, kimutatható és hatásukat nem szabad kevésre becsülni.

Jó közlekedés előfeltétele a kultúra felvirágzásának.

Hazánkban a közlekedés a XIX. század elején, évszázados mulasztások következtében, igen messze volt a nyugat-európai szintájától.

Jellemző, hogy ebben az időtájban, amikor Franciaországnak már mintaszerűen kiépített úthálózata volt, nálunk Eszékről Zágrábra, ha csak nagy szárazság nem volt, Budán, Bécsen és Grácon át utaztak. Pest és Szeged között nem volt kiépített út. Csupán Horvátországban volt néhány, a magyar tengerparthoz vezető, jól épített utunk, közöttük a legnevezetesebb a Károlyvárosból Fiumébe vezető Lujza-út. Ezt az utat azonban magánvállalkozás létesítette és a befektetett tőkét elég magas útivámokból gyümölcsoztette.

A közlekedés terén való elmaradottságunknak azonban nem egyedül mi voltunk okai.

Amikor Nyugaton a közúti közlekedés renaissance-a kezdődik s a római birodalom közúti közlekedésének szintájára iparkodnak jutni, mi a törökkel viaskodtunk. Védtük a nyugati kultúrát. Majd nemzeti önállóságunk elismerésére az osztrák császári hatalommal való szakadatlan harcaink tették lehetetlenné a közlekedés békés útjainak létesítését.

II. Józsefben nem hiányzott a jóakarát a közlekedés javítására. Ezt a célt szolgálta a budai kir. tudomány egyetemen 1782-ben a mérnöki intézet, Institutum Geometricum, felállítása.¹

¹ II. József vonatkozó rendeletének bevezetése kifejezetten erre utal: «Általában mivel igen nagy szükség van a geometriai, hydrotechnikai és mechanikai tudományokra, különösen Magyarországon és csatolt tartományaiban, ahol ugyanis az előbbi századok háborúi és viszontagságai után a területi viszonyok összezavarodtak; egész

A kalapos király általában becsülte a mérnöki tudást s az ország közgazdaságának föllendítésére a közlekedés előmozdítását, a jó utak létesítését, fontosnak tartotta.

Amikor 1785-ben Budán szobrot akarnak neki emelni, hozzájárulását a következő kijelentéssel tagadja meg: «Ha majd a kereskedelmet virágzásra juttattam, az országot egyik végétől a másikig országutakkal és hajózható csatornákkal elláthattam, amiként reménylem, ha ekkor állít a nemzet nekem szobrot, köszönettel fogom azt elfogadni.»¹

Az alkotmányosan uralkodni nem akaró fejedelem, a nemzet ellenállása következtében, még hasznosnak ígérkező terveit sem tudta megvalósítani. A közlekedést előmozdító munkálatokban a megyék nemzeti veszedelmet láttak. Csak így magyarázható, hogy a hajózás megakadályozása céljából «a megyék a Dráva és Duna mellett kivágott vontató-útról a kivágott fákat a folyóba dobták.»² A magyar nemes, akkor a magyar nemzet, felfogását a közlekedésről talán legjobban báró Orczy Lőrinc jellemzi, aki *Tokajban való érkezés télen*³ című versében a hajózásról így ír:

Bátor hajózásból jöhet sok gazdagság,
Úgy tartom nem ebben áll igaz boldogság.

Megengedem Anglus száll Tokaj tájára,
Az édes italból felrak gályájára,
De ő majd tsipkét hoz asszonyink búbjára,
Drága árt fóg vetni csecsés portékára.

vidékek mindmáig víz alatt és mocsarakban hevernek; a malmokhoz tartozó gátak a legtöbb helyen rosszul vannak építve; a közutak csaknem mindenütt elhanyagolva: kézzelfogható ezen szak különös művelésének szükségessége.» (V. ö. Institutio Cathedræ Geometricæ in Universitate Budensi una cum Instructione. Kovachich: Mercur 1786. I. évf. 101. oldal.)

¹ Csopey és Kuppis: A világforgalom. 180. o.

² Dr. Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. I. k. 129. o.

³ Két nagyságos elmének költeményes szüleményei. Közrebocsátotta Révai Miklós Pozsonyban, 1789. Két jó barát között való levelezésből szedett versek. Második rész (báró Orczy Lőrinc versei), 185. és 186. o.

Mi tőlünk elviszi a haszonra valót,
 Sok entzenbentzével tsalja a pazarlót,
 Utóbb majd jobbágyunk megveti a sarlót,
 Hajós lesz s nem fogja megjárni a tarlót.

Orczy véleménye szerint tehát a közlekedés fejlesztése csak bajt hoz az országra, noha ő egyike volt azoknak, aki királyi megbízásból hivatva volt Magyarország folyóinak szabályozását előmozdítani.¹ Ilyen körülmények között érthető, hogy a XVIII. század végén, valamint a XIX. század elején az ország egyik-másik vidéke úgyszólván saját zsírjába fúlt, mert közlekedő utak hiányában terményeit nem tudta értékesíteni. Az ilyen vidékről eredt azután a közmondás: *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita*. És az ilyen vidéktől nem messze, közlekedés hiányában, «éhhallal küzdtek egész megyéknek lakói.»²

Közlekedésünk elmaradottságához nagymértékben hozzájárult továbbá utaink igazgatásának és jókarban tartásának módja.

A történelem bizonyítja, hogy kifejlett rendszeres közlekedés csak olyan államokban volt lehetséges, hol az utakat a központi államhatalom kezelte. A központi államhatalom fejlesztette ki bámulatraméltó magas színvonalra az ókorban a római birodalom, az újkorban Franciaország közúti közlekedését.

Nálunk az utakat nem az államhatalom kezelte; hanem a vármegyék. A vármegyéket pedig útjavító működésükben nem mindig országos, hanem provinciális, sokszor helyi, sőt egyéni érdekek vezették.

Nem lehetett utainkat jó állapotba helyezni már azért sem, mert az utak építése és jókarban tartása, amennyiben erről szó lehetett, közmunkával történt. Közmunkával pedig még Nagy Károly sem volt képes birodalmának úthálózatát fenntartani.

Ilyen módon nálunk se lehetett évszázados mulasztásokat pótolni, annál kevésbbé, mert minden teher a jobbágyság vállaira nehezedett. A nemesség kivonta magát minden teher alól.

¹ Marczali i. m. I. k. 130. o.

² Marczali H.: A legújabb kor története. II. 288.

Széchenyi fellépése.

Mindezek ellenére a magyar értelmi erő és energia, aránylag rövid idő alatt, kitartó munkával a közlekedési alkotások terén is elérte a nyugateurópai szintjét.

Az isteni gondviselés szerencsére adott e sanyargatott nemzetnek egy kiváló férfit, gróf Széchenyi Istvánt, akit legnevesebb politikai ellenfele, Kossuth Lajos, nevezett a legnagyobb magyarnak.

«Amikor a politika terére léptem, Magyarország sírkertéhez hasonlított, ahol minden alszik», — mondja Széchenyi.¹

A XIX. század első felében valóban ő rázta fel az országot lethargiájából és hihetetlen nehézségek elhárítása után a közlekedés előmozdítására megkezdte az alkotó munkát. Hűséges társa volt ebben a tevékenységében Vásárhelyi Pál, a nagy tudású, hírneves mérnök. Széchenyinek magának is kiváló technikai érzéke volt. Jól jegyzi meg Liphay Sándor, hogy ha magyar főúr helyett angol honpolgárnak születik, bizonyára korának egyik leghíresebb mérnökévé válik.²

Széchenyinek korszakalkotó működését méltató tanulmányok nagy része a legnagyobb magyarnak elsősorban politikai jellemrajzát adja, az anyagi reformok terén megnyilvánult nagyszabású tevékenységéről csakis másodsorban emlékezik meg, sőt legújabbán elhangzott olyan megjegyzés is, hogy «a nevéhez fűződő gyakorlati kezdemények: Vaskapu, Dunagőzhajózás, Tiszaszabályozás, hídépítés, lófuttatások, nemzeti társaskörök alapítása, mindez csak mellékes, alárendelt jelentőségű volt, mondhatnók: fogás az erkölcsi cél szolgálatában.»³

Ez a felfogás merőben téves.

Ellenkezően, amint Kemény Zsigmond oly meggyőzően fejti ki, Széchenyi nagy reformjai nem gyakoroltak volna

¹ Majláth : gr. Sz. I. Levelei III. k. 24. o. A kelet- és címzésnélküli levél Naplója alapján valószínűen 1840 márc. 1-én kelt s gr. Battyány Lajosnéhoz volt intézve.

² Gr. Sz. I. műszaki alkotásai. Bp. 1896. 7. o.

³ Szekfű Gyula : Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Bp. 1922. 2-ik kiadás. 80. o.

olyan döntő hatást a közvéleményre, ha anyagi vállalatai nem sikerültek volna.¹

Az anyagiaknak a szellemiekre való hatása tekintetében érdekes Széchenyi nyilatkozata 1842-ben a pesti kikötő létesítése érdekében kibocsátott «Felszólítás»-ában.² «A tárgy, — írja — igaz, inkább csak anyagi és ekkép tán nem jelenik meg mostani időkben és kívált nálunk oly kedvező alakban, mint ha szellemi volna. Mert most csak ez az ízletes, vagy inkább szédítő! Ámde kérdem, egy híres francia publicista szerint : ugyan hol van nemzeti kifejlődés ügyében kezdete az anyaginak s hol vége ; s hol viszont kezdete és vége a szelleminek ? Ennek demarkacionális vonalát senki nem volt még és nem is lesz képes kijelelni : mert mint lélek és test csak egyesülten működhetik földileg, úgy jár szellemi az anyagival hazailag is mindig karöltve. Egyik a másikba foly, egyik a másikra hat.»

Helyesen állapítja meg Berzeviczy Albert, hogy Széchenyi előtt «politikussaink az anyagi kérdések és mozgalmak befolyását az eszmék fejlődésére . . . megérteni és megbecsülni nem tudták. Ő új eszmekört vitt be a magyar nemzeti politikába.»³

Egyébként könnyű bizonyítani, hogy az előbb említett téves felfogás ellentétben van Széchenyinek ismeretesebb kijelentéseivel és nyilván tetteivel is.

Csupán két ilyen kijelentésére hivatkozunk.

Az egyiket 1825. évi franciaországi utazásában teszi, amikor megsemléli a XIV. Lajos építtette Canal du midi-t, amelyet annak idején II. József is megbámolt. «Vétek-e, — kérli elragadtatásában Széchenyi, — ha egy ily mű láttára, melynek létesítéséhez annyi erő és kitartás kelle, minékünk is szokottnál hevesebben forr a vérünk ? S ha e helyet azzal a szent ábránddal hagyjuk el, hogy mi is hatni s valami magasztosba akarunk kezdeni ?»⁴

¹ Kemény Zsigmond tanulmányai. I. k. Széchenyi István. Pest. 1870. 333. o.

² Gr. Sz. I. : Felszólítás. 1842 július 22.

³ Berzeviczy Albert: Gróf Széchenyi István. Magyar Könyvtár 507—508. 48. o.

⁴ Zichy A. Gr. Sz. I. külföldi útirajzai és följegyzései. 306. o.

Öt esztendő múlva a «szent ábránd» már kitűzött programja.

Amikor 1830-ban a Dunán először végighajózott, Hirsovához közel, nagybetegen, halálát sejtve, barátjának, gróf Waldstein Jánosnak, diktált politikai végrendeletében a következőket mondja : «Magyarország fölemelésére csak három eszköz van. Nemzetiség, közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedelmi összekapcsolás.»

«Ezeket kötöm szívetekre. Emeljétek fel az elsőt tehetőségtek szerint és díszítsétek igazi nemességgel. Fejtsétek ki a másodikat budapesti fővárosunkban. Tegyetek meg mindent, hogy Budapest megszűnjék egy vak zsák lenni s ennek elérése végett a Duna vizét hajózásnak és kereskedésnek kinyitni kell.»

«Akik ezen sorokat olvassák, — és ezt a te belátásodnak engedem át, édes Waldstein — emlékezzenek meg rólam, fontolják meg a mondottakat és melly nehéz pillanatban írtam azokat . . .» Végül sajátkezűleg még hozzá tette : «Hogy pedig kérdés tán ne történjék, intelek barátságosan titeket : Legyetek törvényes királyunknak és dynastiájának hívei, úgy, mint én.»¹

Nagy betegségéből, szerencsénkre, felépült és az eredmények napnál világosabban bizonyítják, hogy Széchenyinek egész közéleti tevékenysége összhangzásban volt ezzel a végrendeletnek nevezhető nyilatkozatával.

Nemzetiségünk érdekében volt első korszakalkotó tette : akadémiánknak alapítása 1825-ben ; a közlekedés és kereskedelem előmozdítását célozta államférfiúi tevékenységének utolsó nagy terve, az 1848-iki országgyűlés elé terjesztett nagyszabású «Javaslat»-a, «a magyar közlekedési ügy rendezéséről».

A közbeeső közel negyedszázados közéleti tevékenysége alatt pedig, a hirsovai idézett nyilatkozata értelmében, cél tudatos nagysikerű munkálkodást fejtett ki Magyarország közlekedésének és kereskedelmének javítására, valamint székesfővárosunk kifejlesztésére.

¹ Falk Miksa : Széchenyi István gróf és kora. Bp. 1868. 65. o.

Az aldunai hajózó út.

A Széchenyi fáradozásai következtében létesült közlekedési alkotások közül időrendben első az aldunai hajózásnak lehetővé tétele.

1807-ben helyezte gőzhajóját üzembe a Hudson folyón Fulton. Az újvilágnak ez az első nagy találmánya gyorsan elterjedt az óvilágban is, elsősorban Angliában. Az Atlanti óceánon, Amerikából elindulva, már 1819-ben átkelt a Savannah, az első, még kerekcsészes gőzhajó, vitorlákkal is felszerelve.

Széchenyi külföldi utazásaiban látta a Themzén és a Rajnán a gőzhajózás révén hatalmasan fejlődő forgalmat. Eszébe jutott az anyaföldén keresztül folyó hatalmas és mégis üres fejedelmi folyam, a Duna.

Igaz ugyan, hogy a Duna «miránk nézve visszásan foly, kedvünkért megfordulni nem fog»,¹ de agrár terményeink nagy részét kénytelenek vagyunk a Dunán nyugat felé a vízfolyással szemben szállítani. Ezt a szállítást a gőzhajózás bevezetésével kívánta megkönnyíteni.

A másik fontos szempont a gőzhajózás lehetővé tételére a tengerhez való kijárás volt. A Duna szinte predestinálva volt arra, hogy a nyugati kultúrának a Balkánnal való közlése ezen a világforgalmi úton történjék.

Széchenyi tisztaban volt a tengeri hajózásnak rendkívüli nagy jelentőségével. Mérlegelte azt a kedvezőtlen körülményt, hogy a Duna nem ömlik közvetlenül az Atlanti-óceánba, sőt még a Földközi-tengerbe se, hanem annak félreeső, könnyen elzárható melléktengerébe, a Fekete-tengerbe, «amelynek vize korántsem keresztelő vize a civilizációnak»,² a Duna volt azonban az egyetlen lehetséges kapcsolat a belföldi és tengeri hajózás között.

Az Aldunának a hajózás szempontjából való kiváló jelentőségét elsőnek valóban a legnagyobb magyar ismerte fel.

«Az Alduna hazánk életere, azt kell nyűgeitől megszaba-

¹ Gr. Sz. I. Hitel. (1830.) 111. o.

² Zichy A.: Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei. II. k. 324. o. (Magyarország kiváltságos lakosaihoz. 2-ik röpirat.)

dítani és a Fekete-tengerig hajózhatóvá tenni», írja 1830-ban.¹ Ezek a nyűgök a folyó medrében levő akadályok, az Alduna zuhatagos szakaszain a Kazán-szoros fölött és Orsova alatt a Vaskapu.

Ugyanebben az esztendőben leutazik az Aldunára, hogy az akadályok nagyságáról személyesen győződjék meg. A tapasztalatok csak fokozzák energiáját, hogy az Aldunán a hajózást mielőbb lehetővé tegye.

Szerencsére az aldunai hajózás kérdése az országgyűlésen is visszhangra talál és a nádor 1833 juniusában Széchenyit, mint királyi biztost, megbízza az aldunai szabályozó munkálatok vezetésével.

Az Alduna veszedelmes zuhatagos szakaszairól akkor még nem volt megbízható hajózási térkép. A biztos hajózás lehetővé tételére az első teendő volt tehát ilyen térképnek készítése. Az erre a célra szükséges helyrajzi és vízrajzi fölvételeket, a lángeszű magyar mérnök, Vásárhelyi Pál, a magyar tudós társaság tagja, olyan szakavatottan végezte, hogy azok széles e világon a hydrotechnikának mindig maradandó becsű művei lesznek.²

«Az aldunai hajózást fokozottabb biztossággal tudták lebonyolítani, mihelyt Vásárhelyi kutatásai föllebbentették a fátynak nagy részét, amely az ijesztően tomboló és dühöngő habok, meg a gázlok fölött évezredekén át lebegett», írja 1833-ban Széchenyi Orsováról József nádornak.³

A mederfölvételekből azonban az is kitűnt, hogy a zuhatagoknak minden vízállásnál hajózhatóvá tétele rendkívül nagy költségek árán lett volna lehetséges. Széchenyi energiája azonban nem tört meg. A Duna balpartján utat létesít abból a célból, hogy ha alacsony vízálláskor a hajózás akadályozva volna, legalább a szárazföldi úton való szállítás legyen lehetséges.

¹ Gonda Béla : Az aldunai Vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása. Bpest, 1892. 45. o.

² Aldunai térképéről az akkori országos építésügyi főigazgató Rauchmüller v. Ehrenstein, így nyilatkozik : «bátran nevezhető a világ első folyami térképének.»

³ Majláth : Gr. Sz. I. Levelei. I. k. 248. o.

Az útépités megkezdését követő esztendőben, 1834-ben, a Duna vízállása hosszabb időn át szerencsére rendkívül alacsony volt. Ezt a kedvező helyzetet Vásárhelyi kihasználta s a pontos fölvételek végrehajtásán kívül, az útépités folyamán kőrepszítésekre begyakorolt vagy ezer munkással, elsősorban az egyes zuhatagoknál kiálló sziklacsúcsokat, összesen mintegy 4000 köbméter sziklát repesztett a mederben. Nyilvánvaló, hogy ezáltal a hajózó út ezen a szakaszon lényegesen megjavult.

A hajózásnak minden vízállásnál akadálytalan lebonyolítására Vásárhelyi, úgy a felső zuhatagokon, mint a Vaskapun át is, zsilipes csatornát tervezett. Tervezetéről a legkiválóbb angol, német és francia vízépítő mérnökök kedvezően nyilatkoztak.

A Vaskapu zuhatagának megszüntetésével már a rómaiak is foglalkoztak. Itt a medret egész szélességében átfogó egyetlen sziklapad, az ú. n. Prigráda zárta el, amelyet a rómaiak nem voltak képesek eltávolítani. Úgy segítettek tehát a bajon, hogy a nagy sziklapadot kikerülték. A jobbparton, valószínűen Trajánus császár idejében,¹ a Vaskapu zuhataga fölött kiindulva, óriási munkával csatornát építettek, egészen addig, hol a zuhatag már teljesen megszűnt. Ez a római csatorna, romjaiból ítélve, mintegy 3·25 km. hosszú lehetett.²

Vásárhelyi szintén a jobbparton, részben a római csatorna irányában tervezte a csatornát, a végén kamara-zsilipet. A munkálatok költségét másfél millió forintra becsülte. Ekkora összeget még Széchenyi energiája sem tudott összehozni. Az aldunai munkálatokra mindössze ötszáz tízezer forintot fordítottak. Ennek az összegnek majdnem felét a közút vette igénybe. De még ezt az összeget is csak részletekben, nagynehezen tudta Széchenyi a kormánytól megkapni. Előfordult 1836-ban, hogy a saját pénzéből kellett tízezer forintot Vásárhelyinek küldeni. «Eszközöljön ezen tízezer pengővel annyit, mint Krisztus a két hallal és hét kenyérrel. Mir-

¹ Hoszpótzky Alajos : A Vaskapu szabályozási munkák ismertetése. 1916.

² Curt Merckel : Die Ingenieurtechnik im Alterthum. 181. o.

denekelőtt pedig ne búsúljon, mert «Borúra derű», — írja Vásárhelyinek.¹

Széchenyi nem rendelkezett a római légiók tömegével, de energiája, párosulva hűséges munkatársának Vásárhelyi Pálnak tudásával, diadalmaskodott az addig leküzdhetetlennek tartott akadályokon.

Vásárhelyi pontos aldunai térképe birtokában lehetségessé vált, hogy a Dunagőzhajózási Társaság «Argo» nevű gőzhajója már 1834 április havában, magas vízálláskor, átment a Vaskapun. Később a mederrendezések következtében fokozatosan megjavult hajóúton már közepes vízálláskor is megisméltették a kísérletet és ez 1846-ban sikerült is. «Ezzel el volt hárítva a hajóforgalom utolsó akadályja is. Középeurópa számára pedig megnyílt a szakadatlan dunagőzhajózási út.»²

Széchenyi nagyszabású működésének közvetlen igen nagy eredménye tehát, hogy az aldunai szabályozó munkálatok által a világforgalomba Pozsonytól, sőt kedvező vízálláskor Bécestől Konstantinápolyig, illetőleg Smyrnaig³ terjedő, mintegy 3000 km. hosszú hajóvonal kapcsolódhatott be, az Aldunán pedig a fokozatosan fejlődő gőzhajóforgalom, a Vaskapu és az Alduna végleges szabályozásáig, 1898-ig, tehát félszázadot meghaladó időszakon át, ha nehézséggel is, de tényleg lebonyolított.

Az aldunai hajózás lehetővé tételével azonban Széchenyi még ennél is messzebbre látott. Ő volt az első, akinek agyában megfogalmazott a nagy cél, amelyet legújabbán annyiszor hangoztatnak: A Keletet hazánkon át kötni össze a Nyugattal.⁴ 1834-ben külföldi utazásából örömmel írja a nádornak, hogy a bajor király igen kegyesen fogadta; hozzá teszi: nyilván igen nagy súlyt helyez az Alduna hajózhatóvá tételére,

¹ Majláth: Gr. Sz. I. Levelei. II. k. 360. o.

² A Dunagőzhajózási Társulat. Visszapillantás keletkezésére és fejlődésére, különösen Magyarországon. Bp. 1885. A Társulat saját kiadása. 24. o.

³ A Dunagőzhajózási Társaság eleinte Galac és Konstantinápoly, illetőleg Smyrna között is lebonyolította a hajóközlekedést.

⁴ Zichy A.: Gr. Sz. I. külföldi utirajzai és följegyzései. 14. o.

minthogy «a Dunának a Majnával s ily módon a Rajnával való összekötésére a terv elkészült és úgy látszik, ez kedvelt eszméje Teutonia népeinek . . .»¹

Ismeretes, hogy már Nagy Károly megkezdte egy hajózó csatornának, a Fossa Karolina-nak kiásását, amely a Rajnát a Dunával összekötve, az Atlanti-oceántól a Fekete-tengerig (Ab Oceano usque ad Pontum Euxinum) vezető hajózó összeköttetést teremtett volna meg.

Nagy Károly tervének, évszázadok álmának megvalósítása nem történhetett volna meg Széchenyi nélkül, mert az I. Lajos bajor király által 1836 és 1845 között létesített Lajos-kanális, amely a Majnát köti össze a Dunával, az aldunai hajózás lehetővé tétele nélkül még nem biztosította volna a két tenger összekötését.

Az aldunai Széchenyi út.

Az aldunai hajózási úttal kapcsolatban Széchenyinek a közutak létesítése terén tett első nagyobb műve szintén világhírű sikerrel járt.

Széchenyinek rendkívüli érzéke volt az újabbkori közlekedési vívmányok iránt. Olaszországi útjában, 1814-ben, ezt írja : «Kevés érzékem van a régiségek iránt. Így például Velencében a Szent Márk temploma éppen nem bővült el, míg a Mont-Cenis átjárása rendkívül megragadott. Az előbbi szerintem ódon és kisszerű, az utóbbi pedig az újkor nagy vívmánya.»²

A Mont-Cenis-en átvezető hatalmas alpesi országút Napoleonnak a Simplon-országút mellett legérdekesebb úti alkotása.³ Amikor Széchenyi rajta átment, aligha gondolt arra, hogy két évtized múlva nagyszerűségében nem kevésbé hatalmas közút létesítése lesz feladata.

1833-ban fog hozzá az Alduna mentén a Kazán-szorosban, a Trajánus-úttal szemben levő parton vezetendő or-

¹ Majláth : Gr. Sz. I. Levelei. I. k. 343. o.

² Zichy A. : Gr. Sz. I. külföldi utirajzai és följegyzései. 28. o.

³ Ezen az úton kísérték 1812-ben VII. Pius pápát a csendőrök a Napoleon által kijelölt tartózkodási helyére Fontainebleau-ba.

szágút építéséhez. Ez az út a XIX. században létesült legnevezetesebb közutaknak méltó társa és egyik legérdekesebb útja Európának. Ha Széchenyi semmi mást nem alkotott volna, ez az út fentartaná emlékét minden időkre.

Az aldunai közút létesítésében, amint említettük, Széchenyt az a fontos cél vezette, hogy ha esetleg a gőzhajózás az Alduna zuhatagai és a Vaskapu szikláinak miatt a Dunának ezen a szakaszán nem volna lehetséges, az ily módon megszakított hajózó közlekedő útnak a szárazföldön legyen folytatása a Kazán-szoroson át. A hajózóutat a Kazán-szoros feletti zuhatagokon és a Vaskapun át magyar mérnökök munkájával szerencsére folytonossá tették, mindazonáltal a szárazföldi út se vesztett jelentőségéből.

Ennek az útnak létesítése ezen az addig kultúra nélküli vidéken ugyanazt a szerepet játszotta, mint a XVIII-ik század végén Telford útépitései Skóciában.

Az Alduna melletti Széchenyi-út a magyar kultúrának fokát méri. A közlekedésnek áldását magyar szellem vitte erre a vidékre s ily módon vált lehetségessé, hogy a nyugat-európai kultúra az elmaradt oláh és szerb néphez is eljusson.

Az útépités végrehajtása Széchenyire felüdítő hatással volt. «Nem csekély élvezet — írja — ezen a vadregényes vidéken, Trajánusnak aránylagosan nyomorúságos vontatóútjával szemben, hosszú idők után ismét embereket látni, akik zergék módjára kapaszkodnak a szirteken, hogy az iparnak új ösvényt törjenek s hogy az emberi nem tökéletesedése és nemesülése végre oda is eljuthasson, a hol eddig a vadonban csak sasok fészkeltek.»¹

A Dunának mint közlekedési útnak jelentőségét már a rómaiak helyesen ismerték fel, igyekeztek tehát az útban álló közlekedési akadályokat megszüntetni. A Vaskapu-zuhatagot, amint említettük, csatornával kerülték ki. A dunai közlekedés előmozdítására a Duna jobb partján, a római oldalon, Regensburgtól az Aldunáig, vontatóutat létesítettek. Ennek vontatóútnak, valamint egyszersmind a Rómát Byzánccal

¹ Széchenyi levele József nádorhoz Orsováról. 1833 aug. 16-án. Majláth: Gr. Sz. I. Levelei. I. k. 276. o.

összekötő római főútvonalnak egy része volt a Trajánus-út. E nevezetes út létesítését a rómaiak három emléktáblával örökítették meg. A Széchenyi-út elején a Magyar Mérnök és Építész Egylet állította Széchenyi-emléktábla hirdeti alkotójának nevét.

A Széchenyi lánchíd.

Széchenyi közlekedési politikájának egyik alapelve, hogy a főváros, az ország szíve, a szabad közlekedésnek centruma legyen. Mindenekelőtt tehát Buda és Pest egymás közötti akadálytalan közlekedését kellett biztosítani állandó híd építésével.

Hazánk kulturális fejlődésében valóban hatalmas lépés volt a budapesti világhírű lánchíd létesítése, amelyet 1849-ben a szabadságharc után adnak át a forgalomnak.

Fővárosunkat, amelynek fejlesztésére senki sem tett anything, mint Széchenyi, tulajdonképpen a Lánchíd egyesítette. Az a negyvenkét hajóból álló hajóhíd ugyanis, amely annakelőtte a mai Türr István-utca folytatásában, a Buda és Pest közötti közlekedés lebonyolítására szolgált, nem volt állandó jellegű. Decembertől márciusig, sőt kemény telek idején májusig, a két testvér-fővárosnak nem volt hídja, jégzajlás esetén meg egyáltalában nem volt összeköttetése.

Télvíz idején azonban nemcsak Buda és Pest, hanem a Duna egész hosszában az ország is két részre volt egymástól elválasztva. Trajánus ideje óta sem a Közép-, sem az Aldunán nem volt állandó híd ¹ és a XIX. század elején ideiglenes

¹ Tudomásunk szerint közben csupán Zsigmond király foglalkozott Buda és Pest között állandó híd létesítésével, de ő sem tudta a tervet végrehajtani. Bonfini, kiemelve Zsigmond királynak kiváló budai építkezéseit, a hídtervről a következőket írja: (V. ö. dr. Császár Mihály: Szemelvények Bonfiniből. Magyar könyvtár 414. 33. és 34. o.): «A Duna másik partján a szemben fekvő Pest városában nagy kőhalmazt rakatott olyan magasra, mint a szemben levő várhegy, hogy így a Duna fölött a két várost állandó híddal kösse össze. Hanem az irígy halál félbeszakította a merész mű tervét, pedig ha végrehajtotta volna, kétségen kívül még Traján hídját is felülmúlta volna, amelyet az hajdan Felső-Mysiában rakatott. (Bertrand de

híd is csak öt volt hazánkban a Dunán. Budapesten. Komáromnál és Ujvidéknél hajóhíd, Pozsonynál és Esztergomnál repülőhíd. Országos szükség volt tehát egy állandó Duna-hídra és mi sem természetesebb, mint hogy az első ilyen hidat Buda és Pest között kellett építeni és hogy ezt a nagy művet a legnagyobb magyar létesítette. «A jelenkor s a korszellem . . . valóban többé nem fogja tűrhetni, hogy egy folyam által annyiszor ketté legyen szakítva honunk s annak szíve», írja a Hídjelentésben.¹

Az ezerkezű Széchenyi, a politikai nagy harcokban sebet ejtve és kapva, mégis mindenre talált időt és módot, amivel a hazának és a fővárosnak hasznára lehetett. Még közéleti tevékenysége előtt foglalkozott az állóhíd eszméjével. Egyik téli utazásában, 1821-ben, a Dunán való átkeléskor, egy esztendei jövedelmét felajánlotta az állóhídra, de, amint írja: «akkor szavam éppen nem hallatott.»²

Már 1829-ben bemutatja József nádornak az első lánc-híd vázlatos tervét, amelyet gróf Sándor Móríc felhívására Brunel, a hírneves angol mérnök, a londoni Themze alatti első alagút építője, készített.³ Ettől kezdve nem veszi le kezét a híd ügyéről.

A Hídjelentés.

Széchenyi 1832-ben megalakítja a Híd-Egyesületet s ugyanebben az esztendőben gróf Andrássy Györggyel kiutazik Angliába, hogy kiváló hídszakértőkkel tárgyaljon. Tanul-

la Brockquière lovag, aki a hidat épülőfélben látta, megjegyzi, hogy a pesti parton emelt torony az Ecluse várkastély mellett levő burgundi tornyot akarja utánozni és hogy a híd láncon (?) fog függeni.) Soha sem nézhet az ember Zsigmond alkotásaira anélkül, hogy belőlök lelki nagyságára ne következtethessen.» (III. Dec. 3. könyv.)

¹ Gróf Andrássy Györgynek és gróf Széchenyi Istvánnak a budapesti Híd egyesülethez irányzott jelentése, midőn külföldről visszatérének. Pósonban 1833. (A következőkben ezt a művet röviden Hídjelentésnek nevezzük.)

² Felsőbüki Nagy Pálhoz intézett levele 1830-ban. Majláth. Gr. Sz. I. Levelei I. k. 142. o.

³ V. ö. Zichy A.: Gr. Sz. I. Naplói. 204. o.

mányútjuknak eredményét közös jelentésükben, a Hídjelentésben publikálják.¹

A Hídjelentés kétségtelenül Széchenyi sajátja, méltán sorakozik addig közzétett kiváló műveihez. A legnagyobb magyar lángeszének bizonyítéka, hogy a mult század első felében aligha jelent meg magyar nyelven ennél érdekesebb technikai irodalmi munka. Az állóhíd tárgyában a legkiválóbb angol mérnökökhöz intézett kérdései és a feleletekből levont tárgyvilágos következtetések mind azt bizonyítják, hogy technikai ismeretei jóval fölülemelkedtek a dilettantizmus határain.

Az állóhíd ellenzői azt állították, hogy Buda és Pest közé függőhíd nem való, mert az ilyen híd lengései veszedelmesek; a Dunába pillért építeni nem lehet, mert a jégzajlásnak nem képes ellenállani s legalább is jégtorlódást s ezzel kapcsolatban áradást okoz. Angliában éppen ezért felkeresték az öreg, hetvenhat éves Telford-ot, a híres Menai-lánchíd építőjét és tierney Clark Vilmost, korának egyik legnagyobb mérnökét, a hammersmithi, shorehami és marlowi lánchidak építőjét.

A két neves mérnök megnyugtatja őket, hogy Buda és Pest között lehet kellő biztosságú függő lánchidat építeni és hogy helyesen épített mederpillér a még olyan hatalmas dunai jégnek is ellenáll. Telford szerint a Menai-híd oszlopai: «nem igen törödnének az önök folyójának jegével, de azokat kacagnák». (The piers of this bridge would not care much about the ice your rivers; they would laugh at it.)

Angliai tanulmányútjuk előtt Széchenyi a *Világ*-ban azt a nézetét hangoztatta, hogy előbb a Dunát kell szabályozni, csak azután lehet a hidat felépíteni. Ugyanezt a felfogást vallotta Győry Sándor mérnök, a Magyar Tudós Társaság kiváló tagja «A Buda és Pest közt építendő állóhídról» című, 1833-ban megjelent művében. Az Angliában szerzett tapasztalatok és felvilágosítások után Széchenyi megváltoztatja nézetét, sőt a Hídjelentésben egyenesen ki is emelik, hogy olyan megjegyzések, amelyek szerint «nem lehet bátor-

¹ I. n.: röviden Hídjelentés.

ságos állóhíd, míg nincs regulázva a Duna, praxis által vannak a világ szinte minden részeiben megcáfolva.»¹

A Hídjelentésnek tisztán technikai részénél talán még érdekesebb az a része, amely az építés költségeinek miként való fődözésével foglalkozik.

Amikor Londonban 1832 szeptember 6-án Széchenyi legelőször látta tierney Clark Vilmos kiváló alkotását, a hammersmithi lánchidat, mely eredeti alakjában a mi Lánc-hidunknak majdnem szakasztott mása volt, feljegyzéseiben még ezt írja : «Magasra feldobogott szívem.» «Rég nem fogá el ily keser-édes érzelem. Könnyen menne, legföllebb egy millió pfrt. Felhevülésemben az egész költséget a nemességgel viseltetném s azután semmi hídvám. Tatarozásra 10%, szintén a nemességre. Egy bizottság, mely mindezt keresztülviszi, összegyűjtött tőkéből, mi hát!»²

Közelebbi megfontolások alapján ezt a nézetét is megváltoztatta Széchenyi. A Hídjelentés szerint nem volna helyes a híd költségeit a hon lakosaira kivetni, mert az adózó nép sorsán inkább javítani kell. Éppúgy nem volna célszerű, hogy a híd építését a költségek megajánlása útján csupán a nemesség viselje. A szabad megajánlást inkább oly tárgyakra tartsa fenn a nemzet, «mint Játékszín, Ludoviceum, Museum, politechnikai, festési, hangászi s. t. Intézetek alkotása»-ra, «melyek tisztán lelki dividendát nyújtanak» s amelyek létesítésére «már hazafiság, anyaföldbálványozás kell.»³

Kifejtik, hogy a híd létesítését egyedül akciók kibocsátásával tartják helyesnek és ha hídvámot «minden kivétel nélkül mindenkinek fizetni kell», a hídepítés költségeit a várható jövedelemből törleszteni lehet. A javaslatban tehát az egyenlő teherviselés elve nyilatkozik meg.

Széchenyinek sisyphusi munkát kellett végeznie, hogy az országgyűlés elfogadja a vámfizetés elvét, amelyet főképpen az ó-konzervatívek elleneztek, akik a javasolt módon építendő hídban, mint a törvény előtti egyenlőség felé vezető első lépésben, az alkotmány veszélyeztetését látták. És amikor nagy

¹ Hídjelentés 108. o.

² Zichy A. : Gr. Sz. I. külföldi utirajzai és feljegyzései. 380. o.

³ Hídjelentés. 106. o.

ellenállásuk ellenére az országgyűlés elfogadja a vámfizetés elvét, gróf Cziráky Antal országbíró, az ó-konzervatívek vezére, ezt a napot az ősi magyar alkotmány temetése napjának nevezte el.¹

A hídépítés végrehajtása.

Nem kisebb feladat volt a híd létesítése. Hazánk akkori gazdasági viszonyai között más, mint Széchenyi, ezt a feladatot nem lett volna képes megoldani.

Biztos ítélettel választotta ki munkatársait. Báró Síná-t, a dúsgazdag földbirtokost s bécsi bankárt szólítja fel, hogy álljon a hídépítő-vállalat élére s adjon be ajánlatot.

Széchenyi előrelátását dicséri, hogy indítványára a híd létesítése tárgyában kiküldött országos küldöttség elfogadta a Hídjelentésben hangoztatott azt az elvet, amely szerint «senkire se bízassék a híd építésének mechanikai vezérlése, ki valami nevezetesebb s a felállítandó tárgyhoz hasonló munkát nem vitt még végbe.»²

Ennek a kétségenkívül helyes állásfoglalásnak volt azután a következménye, hogy a Széchenyi-lánchíd tervezője, korának egyik legnevesebb mérnöke, az angol tierney Clark Vilmos, az építés végrehajtója pedig a nagy gyakorlattal bíró, szintén angol mérnök, Clark Ádám lett. Az utóbbi a Lánchíd építésének megkezdésekor már jól ismerte a hazai viszonyokat, minthogy Széchenyi már 1834-ben magával hozta Angliából és a Duna medrét tisztító «Vidra» nevű kotróhajónak szerkesztésével és működésének vezetésével bízta meg.³

¹ Liphay Sándor : Gr. Sz. I. műszaki alkotásai. 16. o.

² Hídjelentés. 112. o.

³ E helyen kell megjegyeznünk, hogy Clark Ádám nem volt rokona tierney Clark Vilmosnak. A vezetéknév egyenlőségéből ugyanis többen erre következtettek. Így pl. Liphay i. művében, majd újabban Fest Sándor : Angolok Magyarországon a reformkorszakban 1825—48. (Olcsó Könyvtár 1957—1966. sz.) című művében Clark Ádámot Clark Vilmos unokaöccsének teszi meg. Legújában pedig Széchenyi 1848 március—szeptemberi naplójára vonatkozó jegyzetek között (Gr. Sz. I. döblingi irodalmi hagyatéka. I. k. 343. o.) Clark Vilmos mint Ádám bátyja van megnevezve. Követ-

A legnagyobb magyarnak főtörekvése volt, hogy a híd-hoz szükséges építőanyag lehetően hazai földről kerüljön ki. A kőanyag egy részét sikerült is itthon beszerezni. A homok-követ a sósokúti és váci kőbányákból, a gránitot azonban Ausztriából, Mauthausenből szállították. Erre a kitűnő minőségű gránitra maga Széchenyi hívta fel Clarkék figyelmét. A Lánchíd-társaság kibérelte a mauthauseni kőbányákat, de nemcsak a Lánchídhoz szükséges kőanyagot termelte ki, hanem a többek közt Bécs városának utcaburkolati köveit is a budapesti Lánchíd Társaság szállította. Vásárhelyi ajánlatára a beocsini kolostortól vették a mészmárgát s a cementet maga a Lánchíd-vállalat gyártotta a budai oldalon berendezett cementgyárában. Téglát Pesten és Budán szereztek be.

A mederpillérek és hídfők alapvetésekor az építögödör körülzárására szolgáló zárógátakhoz temérdek és igen nagy-méretű, 12—24 m. hosszú cölöpökre volt szükség. A Lánchíd pilléreinek alapozása, minthogy a hordképes agyag, amelyre alapozni lehetett, mélyen feküdt a mederfenék alatt, — például a budai pillér helyén a vízmélység 9—11 m., a kavicsréteg vastagsága pedig több mint 6 m. — kétségen kívül addig a legnagyobbyszerű és legtöbb nehézséggel járó technikai munka volt. Természetes tehát, hogy azt az építést a külföld is nagy figyelemmel kísérte.

A londoni angol admirális 1841-ben felhívatta magához Clark Vilmost és megkérdezte tőle, hogy honnan szerzi be a budapesti hídépítéshez a faanyagot. Azért érdeklí — mondja — őt a dolog, mert jól tudja, hogy ebben az építésben rendkívüli méretű cölöpökre van szükség s mert Angliára is fontos azt tudni, hol lehet hajóépítésre alkalmas fát találni. Csodálkozva hallotta Clark Vilmostól, hogy Magyarországon a szlavón tölgyerdőkből könnyen lehet 12 öles cölöpöket is kapni.¹

keztesen Clarke-nek írja Clark Ádám vezetéknévét Kovács Lajos: Gr. Sz. I. közéletének három utolsó éve 1846—1848 c. művében, úgy ahogyan Tierney Clark Vilmos a lánchídról szóló angol művében írja s így különbséget tesz vezetéknévük között.

¹ A következő adatokból kitérünk, hogy milyen nagymennyiségű faanyag volt a lánchíd építéséhez szükséges. A pillérek és hídfők

Széchenyi szerette volna, hogy a híd vas alkatrészeit is itthon szerezzék be. Clark-ék azonban meggyőzték őt arról, hogy bár a magyar vas kitűnő, talán még jobb, mint az angol, de nálunk a megmunkálás nem volna célszerű. Ehhez oly gépek szükségesek, amilyeneket Magyarországon egyhámar nem igen lehetne ismételve alkalmazni és így beszerzésük rendkívül megdrágítaná a Lánchíd építését. Éppen azért a kovácsolt vas láncokat Angliából szállították. A Lánchíd öntöttvas alkatrészei azonban itthon készültek. Az öntöttvas keresztartókat felerészben gróf Andrássy György dernői vashámozóban, felerészben pedig a Hengermalmi társaság által létesített pesti Vasöntő és Gépgyárban, Ganz Ábrahámnak, a mai világhírű budapesti gyár alapítójának felügyelete alatt gyártották.

1842 augusztus 24-én volt a Lánchíd alapkővének elhelyezése. Nagy nap volt ez a nemzet életében: az első alapkőletétel. Ekkor írja Kossuth: «A híd nem hypotheris többé... ma tették le a legelső követ a polgári egyenlőségnek.» Indítványozza, hogy a Lánchídat Széchenyi-hídnak nevezzék el.

Széchenyinek a kegyetlen sors nem adta meg, hogy a kész hídon átmelessen.

A Lánchíd munkálatait s így a láncok szerelését is, min-

építő gödrét vízelzáró gáttal kellett körülvenni. A zárógátak mindegyike három sor egymástól 1,5 m távolságban levő szorosan egymás mellé helyezett cölöpből állott. A cölöpsorok között levő kavicsot kikotorták s helyét agyaggal töltötték ki, hogy a vízátzivárgás lehetően csökkentessék. Az ily módon körülzárt helyen azután a kavicsot az alapvető réteig, az agyagig kikotorták s a vizet kiszivattyúzván, építették fel a pillért. A két hídfő és a két mederpillér építő gödrének körülzárására kereken 7000 cölöp volt szükséges. A munka tartamáról és nagyságáról fogalmat szerezhethünk, ha meggondoljuk, hogy a cölöpöket átlagban 3 öl mélységig verték a mederágyába, ami az összes cölöpökre 21.000 öl, tehát kereken 40 km. A beverés lassan történt, minden cölöpre vagy 100 ütés volt szükséges, az összesekre tehát vagy három millió. És ez a nagy munka láthatatlan fáradság, mert a hídfők és pillérek felépítése után a cölöpöket a kis vízszin alatt lefűrészelték. A hídfők és pillérek körül a mederágyában ily módon benthagyott cölöpök hossza tehát meghaladja a 40 km-t.

dig nagy figyelemmel kísérte. A pesti Lánchíd-udvar szomszédságában volt a lakása.

Clark Ádám beszélgetés közben egyszer említette neki, hogy mindeddig nem volt lánchídépítés a nélkül, hogy a lánccok felhúzásakor baleset nem történt volna. Ettől kezdve Széchenyi folytonosan aggódva gondolt erre az eshetőségre a mi Lánchídunk építésénél is.

Tizenegy lánc felhúzása és kifeszítése jól sikerült. A munka sikere jótékony hatással volt Széchenyinek akkor már úgyszólván állandóan lehangolt kedélyére.

Az utolsó, tizenkettedik, láncszakasz felhúzásakor, 1848 július 18-án, amikor a függő lánc már közel volt a pillér tetejéhez, az emelőlánc egyik szeme hiányos hegesztés következtében leszakadt és az óriási teher irtóztató csapással zúzta szét s merítette víz alá azt az ideiglenes munkahídat, amelyen a felhúzásig a kész láncszakasz nyugodott. A munkahídról sok száz ember figyelte az érdekesítő munkát. Ezeknek nagy része vízbe esett, köztük a legnagyobb magyar is.

Széchenyit kedves hídjának baja igen leverte s az akkori izgalmas politikai viszonyok hatása alatt elborúltan mondotta: «Így fog ez velünk is történni, tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában törik össze minden.»¹

A szívéhez nőtt hídnak sorsát folytonosan összehasonlítja a haza és a saját sorsával.

Naplójegyzeteiből kitűnik a haza sorsa feletti aggodalmának folytonos növekedése. Ugyanebben az időtájban felesége beteg, ami csak fokozza izgatottságát. Ezekben a napokban a hídra vonatkozó pár soros naplójegyzetei kedélyállapotának nagymértékű rosszabbodását, lelke katasztrófájának közeledését szinte drámai módon mutatják.²

Már jóval a láncleszakadás előtt, június 7-én, ezt írja naplójában: «A híd nem lesz befejezve.» A láncleszakadás után pedig hozzáteszi: «mint rom fog itt állani» és ez a kijelentése ismételve előfordul a következő napok feljegyzéseiben.

¹ Kovács L. i. m. II. k. 270. o.

² Gr. Sz. I. döblingi irodalmi hagyatéka. I. k. Gr. Sz. I. naplója 1848 március—szeptember.

«Megkönnyebbülve érzem magam, ha a láncokat kiemelik» (t. i. a Dunából), írja július 27-én. Augusztus 4-én fogad Clark Ádámmal, hogy tíz nap alatt nem emelik ki a leszakadt láncokat a Dunából. Augusztus 5-én ezt írja : «A híd be lesz fejezve, de nem most és nem általam, . . . » Augusztus 7-én megállapítja, hogy Clark Ádám megnyeri a fogadást, augusztus 8-án pedig, amikor az utolsó láncot is kiemelik a Dunából, ezt írja : «Megkönnyebbülve lélegzem föl. A lánc-híd az én politikai thermometerem.»

Augusztus 16-án ez a bejegyzés van : «Az egyik láncon átmentem a hídon és vissza.»¹

Augusztus 24. : «Tierneynél. Két nap alatt a 4 lánc ki lesz feszítve.»

Augusztus 25-én, amikor a hídon a munkások a nagy vihar következtében eleinte nem tudnak dolgozni, nagyfokú izgatottságát mutatják a következő bejegyzések : «Haha! A híd nem lehet, ne legyen kész.» Majd később, ugyanezen a napon, ez a megjegyzés következik : «Mégis dolgoznak a hídon, nem lesz azonban befejezve. Én sohase megyek rajta keresztül . . . Tierney-hez. Holnap a lánc fel lesz húzva. Összekötve? Nem, az nem lesz meg. Ez a szép híd, egy világcsoda . . . magyar földön nem fog létrejönni.»

A haza sorsát köti össze a hídéval augusztus 26-iki bejegyzéseiben : «Ha a láncot ma kifeszítik . . . külön segítség nélkül . . . akkor meg vagyunk mentve, ellenkezően oda vagyunk.» Majd ugyanezen a napon később : «Igen, a lánc ma ugyan segítséggel, de mégis fel van függesztve . . . helyesebben összekötve. 38 nap alatt az egész A-tól Z-ig bevégezve. Ha a mi politikánk is úgy menne. Ebben azonban van Kosuth . . .!»

Augusztus 27. : «A kölni dómépítés a mi lánchídunkban megismétlődik.»

Augusztus 28. : «Tierneynél valék, hogy megmondjam neki : el, el!»

Augusztus 30. : «A hídláncokon körül megyek. Clark-

¹ Naplójában szó sincs arról, hogy Béla fiával és ennek nevelőjével ment volna át a láncon, mint ahogyan azt Kovács Lajos idézett művében (II. k. 269. o.) írja.

kal sétakocsikázás. Tierney tökéletes biztosságban érzi magát. Attól tartok, mind a kettőt leütik.»

Lelkének katasztrófája rohamosan közeledik. Szeptember 4. : «Agyon akarom magam lőni. Tasner visszatart. Tierneytől és Ádántól (ez a másik Clark) búcsút veszek. Írok István főhercegnek ugyanezen értelemben.¹ Sohasem hozott egy ember a világra több zűrzavart, mint én. Oh, Isten, szánj meg engemet.»

Így végződik Széchenyinek 1848 március—szeptemberi naplója. A következő napon, szeptember 5-én, dr. Balogh Pál, orvosa, Döbling-be viszi.

Valóban, csak az nem ment át soha a kész hídon, akinek legtöbb joga lett volna hozzá : a híd megteremtője, Széchenyi.

Tierney Clarkhoz 1846 augusztus 21-én intézett leveléből kitűnik, mennyire szeretne volna ezt a napot itthon megérni : «Igen és igen bízom, hogy a Mindenható mindkettőnket megtart addig, amíg megláthatjuk nagy művünk létrejöttét. De most, kedves Clark, mondaná meg — ha ön szíveskednék bizalommal lenni irányomban, — mikor lesz az meg az ön nézete szerint, mikor mi a mi hídukunk karonfogva sétálunk keresztül.» (Yes I trust too the almighty will spare us both. to see the complection of our great work. But now dear Clark, could you : not still — if you please very confidentially suly to me — how long you think it will last yet, before we shall pass arm in arm over our bridge?») ²

Nem láthatta meg nagy művének elkészültét. De kétségtelen, hogy döblingi magányában látnoki szeme sokszor pihent meg a Lánchíd szép formáin, amikor már rajta a publikum közlekedett.

Ahhoz, hogy a Lánchíd oly nagymértékben sikerült alkotás és az egész világ bámulatát kivívta, három férfiúnak együttműködésére volt szükség. Széchenyié az eszme, a meg-

¹ Majláth : Gr. Sz. I. Levelei. III. 626. A levél keltezése hiányzik. Majláth szerint : a levél kelte minden valószínűség szerint aug. 15 és 30 között van, aminthogy Széchenyi már szept. 5-én Pestről eltűnt. A Napló tisztázza a dátumot, a levél egy nappal elmenetele előtt szept. 4-én kelt.

² Majláth : Gr. Sz. I. Levelei. III. k. 425—426. o.

valósítás útjában állott temérdek akadályt ő hárította el. Tierney Clark Vilmosé a híd tervezete,¹ ő adta meg a hídnak páratlan szép formáját. Clark Ádám építette fel nagy lelki ismeretességgel és szakértelemmel.

A lánchíd jelentősége.

A Széchenyi-lánchíd jelentősége hazánk gazdasági életében jóval nagyobb, mint ahogy első pillanatra gondolnók.

Bizonyára olyan alkotás, amely ritkítja párját és Magyarországon, mint Telford alkotásai Skóciában, a technikai és közgazdasági haladásnak vetette meg alapját. Monumentális mű, amelynek létesítésével, Széchenyi céljának megfelelően, behoznók, hogy nagyot is tudunk alkotni.

Közlekedési rendszerünknek a Széchenyi-lánchíd az alapja és kiindulása. Előbb Budapestet kellett egyesíteni, hogy a központosított magyar közlekedési rendszernek gócpontja lehessen.

A magyar vasutak keletkezése szoros összefüggésben van a Lánchíd építésével.

A magyar vasúti törvényhozás alapját ugyanis a budapesti állóhíd létesítésével kapcsolatos küzdelmek vetették meg. Az első magyar vasúti törvény, az 1836. XXV. t.-c., meg a Lánchídra vonatkozó 1836. XXVI. t.-c. szoros kapcsolatban van egymással.

Angliában a hajózó-csatornákra vonatkozó törvények határozmányai szolgáltak az első vasúti engedélyek alapjául, nálunk a Lánchíd-társaság privilégiuma volt befolyással a vasutak engedélyezési feltételeire.

Az 1836 februarius 3-án, a Buda és Pest között létesítendő állóhíd ügyét tárgyaló kerületi ülésen kezdtek a vasút kérdésével foglalkozni. Pest városa ugyanis a hajóhíd megszüntetéseért és az állóhíd építéséhez szükséges telek megváltásáért igen nagy kártérítési összeget kívánt. Minthogy

¹ Tierney Clark Vilmos érdekes munkában ismerteti a lánchíd építését és előzményeit: *An Account of the Suspension Bridge across the River Danube by William Tierney Clark F. R. S. Civil Engineer London. John Weale 59. High Holborn. 1852—53.*

pedig ebben a kérdésben barátságos megegyezés nem volt lehetséges, a Karok és Rendek magasabb álláspontra helyezkedve, a kisajátítási jog megadását nem csupán az építendő híd, hanem a középítkezések és a létesítendő vasutak szempontjából tárgyalták.¹

A kisajátítási jog azonban nyilván nem illett bele a nemesség korlátlan tulajdonjogának rendszerébe, természetes tehát, hogy a tervnek sok ellenzője is volt. Hosszas tárgyalások után végre Deák Ferenc javaslatára elhatározták, hogy a vasutak, hajózó-csatornák és az ezekhez szükséges hidak kisajátítási jogát esetről-esetre a Buda és Pest közötti állóhíd tárgyában kiküldött bizottság állapítja meg.

Behatóan tárgyalták a vasúti tarifák és az államra való háramlás jogának kérdését is. Itt találkozunk legelőször azzal a felfogással, hogy a magánvállalatok által létesítendő vasút vagy csatorna az engedély időtartamának lejártával az állam birtokába jut. A budapesti állóhídra vonatkozó tárgyalások során elfogadott az az elv ugyanis, hogy a tőke törlesztése után a híd a nemzet tulajdona lesz, egyszerűen kiterjeszthetőnek látszott a vasutakra is.

A Lánchíd építése vetetet meg alapját a világhírű budapesti Ganz-gyárnak. Ganz Ábrahám itt tökéletesítette tapasztalatait, amikor az akkoriban szokatlanul szigorú angol előírás szerint kellett a Lánchíd öntöttvas keresztartóit készítenie.

A beocsini mészmárgára a Lánchíd építése terelte a figyelmet. Cémentiparunk kezdete is tehát ide nyúl vissza.

A szlavóniai tölgyfa hírnevét a Lánchíd építése alapította meg. Faiparunk kifejlődése s ezzel kapcsolatban a fiúmei kikötőnek idővel a világ legnagyobb fa-kikötőjévé való kifejlődése e szerint sokat köszön a Lánchídnak.

Kőbányáink racionális üzemvitelére nagy befolyással voltak azok a szigorú megállapítások, amelyeknek megtartására az angol mérnökök oly nagy súlyt vetettek. Kőbányaüzem-

¹ A hazai közmunka- és közlekedési ügyek története és fejlődése. Kiadja a közmunka- és közlekedési m. kir. minisztérium. Bp. 1885. 146. o.

meink kiterjesztése tehát szintén a Lánchíd építésével kapcsolatos.

Széchenyinek szerencsés választása a két Clarkban jó-tékony befolyással volt mérnökeink praktikus kiképzésére is.

A Lánchíd a technikai tudásnak, a szoliditásnak, alapos-ságnak, lelkiismeretességnek s a minden nehézséget legyőző vasakaratnak klasszikus bizonyítéka.

A lánchíd átalakítása.

A Lánchíd tervezetének kiválóságát, építésének solidi-tását legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy a kontinen-sen vele egyidejűleg épített lánchidakat már jóval előbb egy-től-egyig lebontották, ellenben a mi Lánchídunk eredeti alak-jában közel hét évtizedig megmaradt. Ezalatt az idő alatt a közlekedés nagymértékűvé vált. Büszke lánchídunk nem bírta el a székesfőváros nagyarányú forgalmának reá eső ré-szét, a fokozott forgalmi és technikai követelményeknek már nem felelt meg. Át kellett építeni, vastestét és útpályáját meg kellett újítani.

Ugyanerre a sorsra jutott tierney Clark Vilmosnak má-sik monumentális műve, Lánchídunknak majdnem szakasz-tott mása, a londoni hammersmithi lánchíd, amelyet, mikor Széchenyi megpillantott, amint említettük, «magasra feldo-bogott szíve.»¹ Ezt hidat is átépítették.

¹ Kropf Lajos «Gróf Széchenyi István angol ismerősei» című igen érdekes közleményében (Budapesti Szemle 1903. 328. o.) ezt írja: «Magasan dobogott fel az én szívem is 44 évvel később, midőn ugyan-azt a hidat legelőször megpillantottam, mert majdnem szakasztott mása volt a budapesti lánchídnak. Volt akkor, de már nem az ma, mert mai köntösében alig lehet reá ismerni az öreg hídra, annyira elváltozott. A híd elég erős volt a mindennapi forgalomra, de nem nagyobb néptömegek fölvételére s azért évenként elzárták a közle-ke-dést rajta, midőn éppen leginkább volt szükség reá. Ilyen éven-kénti alkalom volt az oxfordi és cambridgei egyetemek ifjúságának csónakversenye, a boat-race. Clark Vilmos tanítványa és asszisztense, a jó öreg Mr. Ordish, volt főnököm, mesélte nekem, hogy ő volt meg-bízva a híd teherbíróképességéről jelentést tenni s azért egy ily csónak-verseny alkalmával lement a lánckamrába s megfigyelte, mily hatás-

Az átalakított híd azonban olyan alakot kapott, hogy ma már nem igen hasonlít budapesti testvéréhez.¹

Ezzel szemben a nálunk újjáépített Széchenyi-hídon a régivel azonos vonalú, bár sokkal hosszabb és vaskosabb tagokból álló láncok hordják a jóval erősebb pályaszerkezetet. Új köntösében is a régi páratlan szépségű hidunk. Az átépítés terve, a munkálatok végrehajtása természetesen kizáróan magyar mérnökök műve. A felhasznált összes építőanyag hazai származású.

ZELOVICH KORNÉL.

sal volt a láncokra az, hogy midőn a verseny után a hidat ismét megnyitották a közönségnek, a néptömeg hirtelen ellepte azt és ezrével hömpölygött át a folyó másik oldalára. A hatalmas vasláncok úgy nyújtózkodtak, mint akár a gummi (?), úgy hogy az öreg úrnak égneek meredt minden hajaszála.»

¹ Kropf Lajos i. m.

A LELKÉSZEK ELLÁTÁSÁNAK ÉS A FŐPAPI JAVADALOM ÉS JÖVEDELEM SZABÁLYOZÁSÁNAK KÉRDÉSE

A HABSBURG-LOTHARINGIAI HÁZ KIRÁLYAI IDEJÉBEN.

A javadalom oly állandó jog az egyház javaiból eredő jövedelmek élvezetére, melyet az egyház szent hivatal teljesítése miatt engedélyez : *ius perpetuum percipiendi redditus ex bonis Ecclesiae provenientes propter ministerium sacrum ab Ecclesia constitutum.*

Ez áll különösen a lelkészekre. Aki az oltárnak él, megérdemli, hogy az oltártól éljen. Pál apostol írja a Corinthusiakhoz : *Dominus ordinavit iis, qui Evangelium annunciant, de Evangelio vivere.* Szent Bernát mondja : *Dignus est, ut qui altari servit, de altari vivas.*

Az a tétel, hogy aki az oltárnak szolgál, az oltártól nyerje ellátását, a századok folyamában való fejlődése szerint gyakorlati alkalmazásában különböző alakulást vett. És ez természetes, mert a lelkészek is, kiknek szent feladata Krisztus tanainak a püspökök vezetése alatt való hirdetése, a keresztény egyháznak kétezzer évet megközelítő életében csak százados fejlődés folyamán, a kereszténység terjedésével és a hívők szaporodásával nyerték megbízatásukat, hogy a hívőkkel szemben a papi hivatallal járó működést teljesítsék, mely eredetileg egyedül a püspököt illette : *Episcopo Domini populus commissus est* és a püspök nélkül a mellette levő és neki segédkező papok, az öregek : a presbyterek, kik eleinte *sacerdotalis functio-t* nem teljesítettek, semmit sem tehettek. *Presbyteri sine sententia episcopi nihil pertinent.* Ez is természetes volt, mert kezdetben csak egy egyház, egy templom volt minden püspöki egyházmegyében : a püspöki templom.

Midőn azonban a keresztények száma annyira megszorodott, hogy a püspök temploma és maga a püspök elég-

telen volt, hogy megfelelhessen a hívők lelki szükségletei kielégítésének, keletkeztek különböző időkben és helyeken az igények különfélesége szerint, a külön plébániák, a parochiák külön lelkésszel: praepositus, presbyter, parochialis presbyterrel, kik lelkészi jogaik gyarapítását szükségszerűleg elnyerték és ellátásukra azokat az ingatlanokat, tizedet, primitiákat, melyek a parochia területéről eddig az egyház javára beszolgáltattak.

Nagy változás állott be a szerzetes rendek alapításával és a plébániáknak ezen rendekbe, továbbá a káptalanokba való bekebelezésével, melynek következménye volt, hogy a szerzetek és a káptalanok a lelkészeket tulajdonképen csak helyettesekül, parochi secundarii sive actuales alkalmazták és őket tetszés szerint küldték el és tetszés szerint javadal-mazták.

Ez nagy bajokat eredményezett, melyek megszüntetése végett a pápák elrendelték, hogy csakis a püspök nevezhesse ki a lelkészeket és a másodlelkészeket, a szerzetek és a káptalanok csak a püspök beleegyezésével alkalmazhassák és küldhessék el őket és a püspök állapítsa meg tisztességes elláthatásuk végett az ő javadalmukat: az ő portio congrua-jukat. Bár a laterani zsinat eltörölte a másodlelkészek, a vicariusok időleges alkalmazását és elrendelte, hogy csakis vicarii perpetui neveztethessenek ki, mégis csak a trienti zsinat rendezte végleg az ügyet, mely egyebek közt elrendelte, hogy a lelkész «portio congrua»-ja az egyház jövedelmének körülbelül egy harmada legyen.

*

Az, hogy az egyházakat és a lelkészeket a hívők önkéntes adományai tartsák fenn, utóbb, az idők folyamában mind nehezebbé, majd kivihetetlenné vált, sőt ez ma már a kolduló szerzeteknél is alig lehetséges.

Magyarországon is, midőn a kereszténység tért hódított, a lelkészsegek fejlődése ugyanazt a folyamatot vette, melyet egybeült az egész keresztény világban.

Ami a lelkészeknek anyagi ellátását illeti, erre nézve törvénykönyvünk, mely pedig bőven tartalmazza az egyhá-

zakra és az egyháziakra vonatkozó intézkedéseket, nem foglalat magában oly rendelkezést, melyből az ellátásnak mértékére biztos következtetést lehetne vonni.

Törvénykönyvünk rendelkezik a bőjt, a kántornapok, a vasárnap, az ünnep megtartása, a mise, a zsinat, a plébánosok vizsgálása és büntetése, a papok házassága, a pápai annáták, a főpapok tizede, a főpapok által szedett kereszténységi és misepénzek, továbbá kereszténységi- és aratási pénzek iránt, valamint részletes utasításokat tartalmaznak Ulászló 1495. és 1498. évi törvényei, továbbá az 1802 : VII. és 1836 : XXXIV. törvénycikkek is, azonban nem intézkednek a lelkészek anyagi ellátásáról.

Szent István az ő második végzeményében (4. f.) kijelenti, hogy «mindenek fölött dolgoznak a papok.

Mindenitek saját magatok munkáját végzitek, azok pedig a magukét és mindenkiét.

Annálfogva, valamint ők értetek mindnyájatokért, úgy ti is mind ő értök különösen dolgozni tartoztok, annyira, hogy ha szükség kívánná, értök lelketeket is feláldozzátok.»

Ugyanezen végzeménye 34. fej. szerint elrendelte, hogy «tíz helység egyházat építsen és azt két házzal és ugyanannyi cseléddel, lóval, szekérrel, hat ökörrel, két tehénnel és harminc apró jószággal adományozza.

Ruházatot testi szükségre s munkálatra valót a király szerezzen, papot és könyveket a püspökök.»

Szent László (I. 11.) megveretéssel bünteti azt, ki vasárnap vagy nagyobb ünnepen egyházába nem megy, ha azonban a szállások messze vannak, a hívők közül egynek mindenki nevében kell az egyházban pálcával megjelennie és az oltárra három kenyeret és egy gyertyát hoznia.

Ugyancsak László rendelete szerint (27. fej.) az apátok szabadosaiktól a püspököknek tizedet adjanak és a 40. fejezet szerint a püspök mindenből tizedet kapjon, míg a 33. fejezet értelmében akként intézkedik, hogy a püspökök, ha más püspökségben ellett barmok tizedét elfogadják, a negyedeten püspökségi papoknak adják.

Kálmán király elrendeli (I : 66), hogy a papok, apátok s bármely méltóságú személyek azon egyháznak, melynek terü-

letén szántás-vetéssel vagy szüreteléssel munkálkodnak, tizedet fizessenek.

Ugyanő II. könyvének 5. fejezete szerint a szentgyűlésben hozott határozat értelmében rendeli, hogy a szentegyház népe minden birtokától a püspököknek tizedet, szolgák pedig egyházok papjának három denárt fizessenek.

Az esztergomi 1114. évi zsinat már világosan kimondja, hogy a lelkészt a tizedből a negyed illeti. IV. Bélának 1255. évi rendelete szerint azonban a negyednek negyede, ilyképen a tizednek tizenhatoda illeti csak a lelkészt, jóllehet az 1215. évi laterani negyedik közssinat megemlítvén, hogy a lelkészek csak a tizenhatodot kapják, elrendeli, hogy a püspök vagy kegyúr, vagy bárki más által bármily szokás ellenére a lelkésznek elégséges mennyiség (portio sufficiens) szolgálta-tandó ki.

Ulászló harmadik végzeménye (1498 : L.), továbbá az 1557 : XII. határozottabb kijelentést tartalmaz, midőn elrendeli, hogy a főpapok az egyházak papjainak az eddigi szokás szerint tizenhatodot vagy negyedet fizessenek. (1504 : XIII. 1546 : LV.).

Az 1548 : XII. tc., melyet az 1550 : XIX. megerősít, elrendeli, hogy «az elpusztult monostorok és klastromok és káptalanok javai és jövedelmei a tudós lelkészek és az Isten igéje igaz hirdetőinek fentartására használtassanak és fordíttassanak».

Az 1723 : LXXI. a hazai törvények értelmében erősíti meg azt a gyakorlatot, hogy a katolikus papoknak a tized tizenhatoda, hol pedig szokásban volt, nyolcad része adassék ki.

Nem feledkeztek azonban meg a törvények, így az 1741 : LXIII. §. 16., arról sem, hogy a plébánosok is, a szegényebbek kivételével, a püspököknek lelkiismeretes kivétele szerint jövedelmük arányához képest az 1545 : XXIII. hasonlóságára az általános felkelés költségeihez hozzájárulni kötelesek.

*

Azoknak a pusztításoknak a helyrehozására, melyeket a hitélet terén a török hódoltság és a folytonos háborúk okoztak, királyaink az ország törvényhozásának közbenjöttével

nem késtek intézkedéseket tenni, melyek a népnek az ő valóságában megerősödését, erkölcsében és művelődésében gyarapodását célozták, hogy a mérhetetlen szenvedések és megpróbáltatások között bizalommal tudjon túrni és dolgozni a jobb jövő reményében.

A katolikus vallás egybeforrt a Szent István által megállapított szervezet szerint az ország minden intézményével, melyek mind a katolikus vallás jellegével bírtak. Ebből következett, hogy az ország főpapságára, az egyházra hárult az ifjúság nevelése, iskoláztatása és az emberbaráti intézmények létesítése körül a teendők hosszú sorozata is. Az erről való gondoskodást fejezik ki az ország törvényei is. Már Szent László végzeményének I. k. VIII. fej., továbbá az 1514 : LIX., 1518 : XV., 1548 : VI., az említett XII. és 1550 : XIX. szerint az egyházi javak jövedelmei, az elpusztult káptalanok, kolostorok, zárdák javai az egyházak, iskolák, végvárak felállítására, tanítók, lelkészek, az országvédő hadak tartására, tanulók segélyezésére különösen fordítandók. Ezeken a törvényeken és az egyházi kánonok azon intézkedésein, melyek szerint az egyház jövedelmei, az egyház és vallás javára fordítandók, nyugszik tulajdonképen azoknak az alapoknak keletkezése is, melyeket királyaink egyrészt a lelkészek ellátására és plébániák szervezésére, másrészt az iskolák felállítására létesítettek és amelyeket több mint egy század óta a kir. kath. vallás, tanulmányi és egyetemi alap neve alatt ismerünk.

A lelkészek ellátásának szabályszerű megállapítására azonban törvényt nem találunk. Csak általánosságban tartalmaznak törvényeink és királyi rendeletek ez ügyben intézkedéseket.

Az 1647 : XII. mégis határozott tanúságot tesz arról, hogy a lelkészek milynemű bevételekkel bírnak. «Hol a papságoknak és templomoknak jövedelmei vannak (melyeket ugyanis fentartásuk végett a plebánosok szednének), mint jobbágyok, zsellérek, malmok, földek, szőlők, kaszálók vagy más ilyenek . . . azon helybeli plebános papsági jövedelmével és katolikus hallgatóinak fizetésével elégedjék meg.»

Továbbá «mely helyeken a papságoknak semmi jövedelmei nem volnának, hanem a plebánosok fentartása csupán személyes vagy jobbágyi fizetésekből történék, azon helye-

ken azután a jó béke kedvéért a katolikus és evangélikus lakók által teljesítendő eféle fizetések azon helybeli bírák által behajtatván, két egyenlő és egyforma részekre osztassanak és azok egy része a katolikus papnak, másik része pedig az evangélikusnak . . . minden hiány nélkül átadassék.

«Azonban a stola fizetéseket vagy jövedelmeket minden helyeken a katolikus plebánosok és evangélikus papok. vallásbeli hallgatóiktól egészen megkapják.»

Nem szükséges bizonyítani, hogy ha már korábban segílyezésre szorultak a plebánosok, még inkább beállott ennek szüksége akkor, midőn a papi javadalmaknak az illetékes egyházi férfaktól megfosztására mind sűrűbben került a sor.

Törvénykönyvünknek számos lapja már a XV. században tanuskodik arról a sajnálatos tényről, hogy a katolikus vallás és egyház nagy károkat szenvedett a főpapi javadalmaknak illetéktelen vagy éppen világi férfiak kezére juttatása és az egyházi jószágoknak világiak által erőszakkal, sőt vajmi sokszor a felső hatóság jóváhagyásával történő elfoglalása miatt.

Még súlyosabbá vált a helyzet a mohácsi vész után, melyben a kath. egyháznak számos főpapja bandériumai élén halt hősi halált. A török uralom felforgatta az ország mindenemű viszonyait. Szomorúan világítja meg a helyzetet a sokszor idézett 1548: XII. tc., mely elrendeli, hogy «az elpusztult zárdáknak, klastromoknak és káptalanoknak birtokai és jövedelmei tudós papok és Isten ígéje igaz hirdetőinek táplálására, hogy a népet a régi, igaz értelmű, valódi katolikus hitben és vallásban megtartani és azokat, kik attól ez országban eltértek, arra visszavezetni igyekezzenek, valamint a vidékbeli iskolák felállítására és felszerelésére és azok tudós és jámbor mestereinek tartására és végre a jó reményű ifjúságnak és fiataloknak, hogy tanulhassanak, előmozdítására és segítségére fordíttassanak s alkalmaztassanak: ezen módon jámbor és tudós férfiak neveltessenek és tápláltassanak».

Az, hogy mily keserves és áldatlan volt a helyzet, ijesztően tűnik ki az 1548. évi VIII. és IX. tcikkből. Az első abból a célból, hogy a főpapok kötelességeiknek meg-

felelhessenek, elrendeli mindenféle egyházi birtoknak, jövedelemnek, tizednek, úgyszintén apátságnak és minden más javadalomnak, melyet világiak bírnak s melyet a király tetszésig vagy már elmúlt időre átruházott, vagy világiak tetteleg és cím nélkül foglaltak el, mindenkinek kezéről való azonnali kiszabadítását és az illetők számára visszaadását. A következő IX. tc. pedig tekintettel arra, hogy csaknem minden püspökség birtokaitól és jövedelmeitől nagyrészen megfosztatott, annyira, hogy a püspököknek mindennapi költségre is alig jut, nemhogy végvárait fenntarthatná, a szent atyánál a király eszközölje ki a fel nem szentelt püspököknek ingyenes megerősítését és ingyen adjon hatalmat suffraganeusok felszentelésére, kik a szentegyházi rendeket kioszthatják, mert nagy a hiány a papokban.

A papok, a plébánosok hiánya volt az az óriási veszély, mely ellen a katolikus egyháznak védekeznie kellett. Azonban miként történjék gondoskodás a papok neveléséről és a plébánosok ellátásáról, midőn, mint láttuk, az országos törvény mondja, hogy némely püspököknek még a mindennapi szükségletére is alig volt elegendője és miként lehetne ily szomorú helyzetben a trienti zsinat kánonaiban és az egyházi törvénykönyv szakaszaiban foglalt szabályokat alkalmazni, melyek szerint a beneficiumok fölös jövedelmei az egyház és vallás céljaira fordítandók és a plébánosok is a szegények közt tartoznak szétosztani a «congrua sustentatio»-n felül maradó bevételüket, a «superflua beneficii»-t.

A papnevelésre és a plébánosok illő ellátására irányzott céllal állott közvetlen kapcsolatban az az intézkedés is, hogy a főpapok az ő hagyatékukból bizonyos részt az egyház céljaira rendelni köteleztessenek. Ez iránt tárgyalások különösen Rudolf alatt indultak meg 1585-ben Bornemissza Gergely váradi püspök, jászói, szepesi prépost elhalálozása alkalmából (1584), az ő végrendelete és hagyatéka tekintetében Bornemissza László folyamodványára, midőn az örökösök és a magyar főpapi kar a szabad rendelkezés mellett foglaltak állást. A király megbízta Ernő főherceg fivérét, hogy ez ügyben idősb Harrach Leonhard titkos tanácsossal és a bécsi udvari kamarával, továbbá «etliche unverdeckte ongrische

Rát»-tel tanácskozzék és javaslatot tegyen. Az unverdechtige tanácsosok voltak: Batthyány Boldizsár, Pálffy Miklós, Istvánffy Miklós, Reney Ferenc és Alszászi András, a királyi személyes jelenlét törvényszéki helytartója (a personalis presentiae in indicis locumtenens). Ernő főherceg a királynak 1585 ápril 16-án tett jelentést, melyben előadja a tanácskozás eredményét. Pálffy azt tanácsolta, hogy a vita az ország rendes bírái elé terjesztessék. Reney kijelenti, hogy a főpapok az ország báróival és nemeseivel egyforma szabadságot élveznek. Ott, hol a bárók és nemesek végrendeletéről van szó, a főpapokról nem tétetik említés ugyan, de ők a bárókkal ugyanazt a szabadságot bírják.

Az 1557. évi X. tcikk 5. § kijelentette, hogy a plébánosok és bármily rendű egyháziak az ő szabadságaikban megtartandók mindenben; többi közt azok halála után a kegyurak azoknak vagyonait és birtokait el ne foglalják s el ne vegyék akár végrendelet mellett, akár a nélkül haljanak el; de a főpapok is, az elhaltak testvéreinek életben létével, az ily birtokokat maguk részére el ne foglalják. Ez alapon Reney véleménye, hogy auch die Prelaten künnen von irer Varnuss, die sy aus iren Einkumen oder mit ierer industria erlangt, sowol als die barones und nobiles testieren.

Istvánffy véleménye szerint az volt a szokás, hogy a főpapok vagy az életükben kinyert engedéllyel végrendeletre, vagy haláluk után a rokonok nyerték el a végrendelet megerősítését. Annak azonban még sincs sehol nyoma, hogy engedély vagy megerősítés nélkül a végrendelet érvénytelen lett volna, minélfogva, nézete szerint, az engedély vagy megerősítés tulajdonképpen nem volt szükséges. Idézzük Istvánffy jelentéséből saját szavait: sed tamen nusquam in Decretis regni vel antiquoribus, vel Tripartito, vel constitutionibus publicis reperitur, etiam si ea diligenter evolvantur, quod ubi illae annuentiarum aut confirmationum solemnitates defuerunt, testamenta ipsa fuissent aut esse debuissent irrita: ita ut eas solemnitates potius pro abundantiori cautela, quam necessitatis vinculo adhibitas fuisse, existimari possit.

Más a véleménye azonban, ha a főpap végrendelet nélkül

hal el vagy ingatlan birtokról engedély nélkül végrendelkezik. Ez esetben a fiscus «vileicht» (ez a kifejezés azonban Istvánffy eredeti iratában nem foglaltatik) bevonhatná a hagyatékot, bár nincs törvény vagy constitutio, mely annak (t. i. engedély vagy megerősítésnek) hiányában az ingókra vonatkozó végrendeletet érvénytelennek jelentené ki.

Istvánffy eredeti szavai ezek: Aliud tamen sentiendum arbitror, si praelatus quisquam ab intestato decederet, aut de bonis immobilibus absque Regio consensu disposeret. Eo enim casu bona eius ad fiscum referenda esse existimarem, tametsi de eo quoque casu nostris legibus nihil statutum meminerim. Quid igitur hac in re sentiam, S. V. ex iis quæ supra scripsi, benigne cognoscet, nimirum consuetudini ipsi petendarum confirmationum contrariam legem non reperiri, quæ sine illis cautelis testamenta Ecclesiasticorum de rebus mobilibus condita minime valore sanciat. (Ernö-höz 1585 márc. 17.)

Batthyány szerint az ügynél több dolog fontolandó meg. Egyik, hogy nincs törvény, mely a végrendelet megerősítését vagy megszüntetését kimondaná. Második azokra az eshetőségekre vonatkozik, melyekben bekövetkezhetnék, hogy a fiscusnak talán a hagyatékban érdeke lenne.

Harmadik, hogy a püspök a jászói prépostságra olyképen nyert beírást, hogy az tőle vagy örökösaitől a beíráskor befizetett összeg visszatérítése nélkül el sem vétethetnék.

Negyedszer pedig Batthyány szerint: «etwas schimpflich sein wuerde, wann dergleichen verdiente Personen wie dieser Bischof von Wardein gewest, auch nach irem Ableiben nit solten respectiert oder ire Verlassung also solten zerstrait werden, darob etwo die andern Prelaten ain Abscheuch nemen mochten, daher er nun der Mainung, Euer Kai. Mt. thäten wol daran, das sy dieses Testament one weiter Bedenken oder Difficultet confirmierten».

Vége a királyi személynök véleménye az, hogy a főpapoknak végrendelkezésüknél királyi consensusra vagy confirmatióra van szükségük, hiszen a püspökségek collatioja Magyarországon a királyhoz tartozik. Ami pedig azt illeti, hogy a püspököknek ugyanaz a szabadságuk van, mint a

bároknak és a nemeseknek, ez igaz, ámde midőn az említett bárók és nemesek birtokai «auf dem Fall stehen», azokból királyi engedély nélkül mitsem idegeníthetnek el és fassiót nem tehetnek, ez tehát még kevésbbé engedhető meg a főpapoknak és hagyatékuk, mely egyházi vagyonból keletkezett, a fiscusra száll, ha nem volt engedélyük végrendelkezésre.

Ernő főherceg azonban meghallgatta a volt magyar kamarai tanácsost, Illésházy Istvánt is, aki ez ügyre vonatkozólag már korábban tartott tárgyalásban részt vett és aki fenntartván korábbi véleményét, hogy t. i. az ország bároival való egyenlő szabadság, melyet a főpapok és mások felhoznak «allain auf die zeitlichen Güter und das derselben halben die Prelaten mit den baronibus und nobilibus sich ainerlai gerichtlichen Processgebrauchen mügen, nit aber also generaliter zuverstehen sey». Ezt pedig két pontra alapítja: Első, hogy Szent István decretuma szerint az összes egyházi javak Magyarországon a királyoktól származnak és azok nincsenek a római pápának alávetve és így mindig gyakorlatban volt, hogy a prelátusok és püspökök az ő rendelkezéseiket és testamentumaikat a király engedélyével «als von dem alle Verlassung herkumen, hetten müessen aufrichten».

Második, hogy nincs magyar törvény vagy constitutio, mely ennek ellenmondana, már pedig a gyakorlat és szokás az írott törvényt megelőzi és ezzel szemben tartandó meg. Tehát a végrendelet sollennitásait kellene számításba venni és abból meríteni okot annak megdöntésére. Ámde a végrendelet ünnepélyes alakban van kiállítva, a püspök kezével írva és általa és a tanuk által aláírva és így azt ily címen megtámadni nem lehet.

A kir. helytartó véleménye, hogy a hagyatékot az örökösöktől kölcsön venni és azután esetleg alkalmilag nekik ismét megfizetni lehetne, ámde ez úton a főpapok álláspontja többszörösen megerősítenék, míg a Felség joga gyengítenék, minélfogva ezt Illésházy, valamint Ernő főherceg is és a bécsi kamara mellőzendőnek javasolják, mert «nit ratsamb, dise Sach beÿ dem ieczigen Missverstand mit den Hungern, mit deren iudicibus oder Räten in deliberationem zu

bringen und dieselb zu definiern, sonderlich weil sich dem Locumtenenti, welcher die Sach in contrarium zum heftigisten treibt und von menniglich seines offitÿ halben hoch respectiert wird, sich nit bald iemand widersetzen wurde, das sich also Eur. Mt. leichtlich etwas namhafts dardurch begeben mochten.»

De mivel a püspök örökösei kérelmükben maguk mondják, hogy ő ezen hagyatékot nem egyedül egyházi jószágokból, hanem «mit seiner industria erworben und erlangt», ez okból kíséreltesse meg a Felség velük transactiót létesíteni, mint ezt a szepesi kamara és a főherceg is javasolták. Ami azt illeti, hogy ez ügyet a királyi helytartó intézhethné el legjobban, ennek ellentmond a főherceg és a kamara és újból ismétli bizalmatlanságát, mert a helytartó az ügyet a leghevesebben az ellenkező irányba tereli és legújabbán azt «mit seinem Testament etwas offendiert». Az eljárás tehát a szepesi kamarára lenne bízandó, mely arra is felhatalmazandó, hogy az eltemettetést négy- vagy ötszáz tallér költséggel eszközöltesse.

Ha azonban az egyesség nem jönne létre — wie es dann besorglichen an Leüten nit manglen wiert, die die Erben davon abhalten werden, — erre az esetre az volt a főherceg, a kamara és Illésházy véleménye, hogy miután egyrészt a főpapok hagyatékáról és végrendeletéről nincs törvény, másrészt pedig a mindenkori gyakorlat szerint a főpapok és püspökök királyi engedéllyel és megerősítéssel végrendelkezhetnek, a Felség jelentesse ki a kérelmezőknek, hogy ezen gyakorlat ellenére nem hozhat határozatot vagy megállapodást és a végrendeletet sem erősítheti meg, de az első alkalommal ezen pontokat felül fogja vizsgálatni, hogy azután «a jog és méltányosság» szerint határozhasson.

A kir. helytartó, ki iránt oly nagy a bizalmatlanság, Draskovics György kalocsai érsek, cardinalis volt.

Meghallgatták dr. Eder György birodalmi udvari tanácsost és kamarai procuratort is a ius canonicumra vonatkozólag. A válasz az volt, hogy was die Prelaten ante consecrationem vel ingressum monasterii ex patrimonio oder sonst bekumen, das sy davon als iren aigen Güetern wol

testieren künten, von den Kirchenguetern aber hetten sy das wenigst nit Macht zu verschaffen.

Was aber die Gueter belange, welche die Prelaten post consecrationem uberkumen, darbey sey dieser Unterschied, was sy mit ierer Kunst und Geshikligkeit erhalten, verdienen, eröbern, das mügen sy wol verschaffen, wann und wie sy verlust, sowol auch was inen von iren Befreündten iure sanguinis et non habito respectu ad ecclesiam geschenkt wierdt.

Was inen aber intuitu ecclesiae zustehe und was sy aus den Kirchenguetern eröbern, davon mügen sy nichts verschaffen noch vergeben, sondern volge Alles iren Nachkumen.

A főherceg és a kamara egyébkint ajánlják, hogy ha nem sikerül a megegyezés, a király ne engedjen, míg kedvezőbb alkalom nem mutatkozik, hogy a magyar tanácsosokkal az ügyet biztosan tárgyalhassa a királyi jog sérelme nélkül.

A főherceg és a kamara következtetése tehát az, hogy Bornemissza Gergely püspök a kánoni jog szerint a hagyatékról nem rendelkezhetik, mert azok nem oly jószágok, melyeket ő a neki és a többi püspököknek megengedett munka, hanem «durch Handtierung» és az egyházi jószágokból szerzett. A mi pedig az ő tanácsosi fizetését illeti, melyet, mint a többiek, húzott, az az országgyűléseken bizony felemészlődött és az örökösöknek az meg fog téríttetni, a mint a Felség velük megegyezett.

Nem tudjuk (iratokat erre nézve nem találtunk), hogy Rudolf vagy utódja, II. Mátyás tárgyalta-e és miként a magyar tanácsosokkal az ügyet, csak az bizonyos, hogy a magyar clerus kérvényére II. Ferdinánd 1625 dec. 11. kelt kiváltságlevelével¹ engedélyt és felhatalmazást adott, hogy a főpapok ingó, nem családi javaikról, (quæ quidem patrimonialia non sint) intézkedhessenek és végrendelkezhessenek. Ezen diploma szerint I. a főpap tisztességes, de nem

¹ Az eredetit a vallás-alapi okmánytár szerkesztése alkalmával nem találtuk és így a szöveget egykorú, egyszerű, továbbá levéltári hiteles másolatok és a kisebb liber regiusi szöveg összeegyeztetésével közöltük.

költséges temetésben részesíttessék és lelki üdvére alamizsnák osztassanak a hagyaték aránya szerint (pro facultatum ratione). Azután elégíttessenek ki a szolgák és hitelezők, de ügyelni kell arra, hogy ha az elhunyt a seminarium hátrányára vállalt volna adósságokat, azok érvénytelenek és nem fizetendők ki. A könyvek a káptalannak szolgáltatandók ki könyvtár felállítására, míg a papi öltönyök és az oltárok ékességei az egyházat illetik, a házi felszerelések pedig, asztalok, ágyak, padok, székek és hasonlóak az utódnak hagyassanak. Ami marad bárminemű az ingókból 2. annak fele a felállítandó seminariumra vagy pedig ha a seminarium már tökéletes karban lenne, a plébániák helyzetének javítására tétessék félre, vagy kamatra kihelyeztetvén, bizonyos összeggel papnövéndékek neveltethessenek, vagy végre rosszabb helyzetben levő plébániák segélyeztethessenek, hol az esztergomi érsek és más püspökök jónak látják. 3. Az ingóknak másik feléről szabadon lehet a főpapoknak a szent canonok értelmében végrendelkezni és intézkedni, de reméljük, hogy a végekről, melyek a közös haza és így az egész kereszténység bástyája, mint legszentebb ügyről végrendeletükben megfognak emlékezni.

Arra azonban, hogy a főpapok a vallás és egyház javának előmozdítása, az ifjúság nevelése és oktatása, a papnövéndékek kiképzése és a plébánosok számának gyarapítása körül kötelezettségüknek jobban megfelelhessenek, égetően szükséges volt a főpapi javadalmaknak és jószágoknak az illetéktelen kezekből való visszaszerzése. Ez okból tesz eziránt Pázmány 1622 körül javaslatot II. Ferdinándnak :

Éjjel és nappal gondolkozva, hogy mily módon lehetne a kath. vallás ügyét előmozdítani, semmi jobb és eredményesebb módot nem látok, mint az ifjúság nevelését és ez úton a katolikusok számának gyarapítását. Annak pedig, hogy ezen annyira üdvös ügy hatékonyabban és sikeresebben éressék el, nagyon könnyű a módja, mellyel lassan sokat lehet megvalósítani.

Ez a mód a következő. Ma a legtöbb egyházi beneficiumok a szakadárok kezeiben vannak a kamara által zálogba téve. Felhivandók lennének tehát a főpapok, hogy

adjanak össze annyi pénzt, mellyel egy beneficium visszaváltathatik és ennek jövedelméből más javadalom szereztethetik vissza és ez így folytatólag foganatosíttassék. Kezdessék pedig meg ez az eljárás Szentgottharddal (az apátsággal).

A plébániák, a plébánosok fenntartása, a papnövendékek kiképzése tekintetében óriási volt a teendő. Idejárult, hogy — mint ezt III. Ferdinánd 1650 aug. 6. kelt alapítólevelében mondja — az 1647 : XII. tc. értelmében az evangélikusokat fel kellett menteni a katolikus lelkészek részére való fizetés alól. A király tehát, «nehogy az ezen ország fenntartása, nyugalma és békéje végett szükségképpen tett ily engedmény miatt az egyházi status nevezetes kárt valljon és maguk a lelkészek a szükségeseket nélkülözve és önfenntartásuktól megfosztva, híveiket elhagyni, máshová költözni és lelkészsegeiket üresen hagyva a haereticusoknak átengedni kényszeríttessenek», most idézett alapítólevele szerint «örök alapítványt» tett a pozsonyi kamara által évente kiszolgáltatandó 6000 frttal olykép, hogy ezt az esztergomi érsek saját. valamint más püspökök megyéiben a szegény plébánosok helyzetének javítására kiossza és annak felhasználásáról a minden negyedik évben tartandó tartományi zsinaton számot adjon.

Azonban — sajnos — a 6000 frt fizetésében nagyok voltak a mulasztások. A hátralékok felszaporodtak 80,000 frtra, melyről a clerus az egyrészt a Szelepcsényi esztergomi érsek, Pálffy nyitrai püspök, másrészt Kollonich bécsújhelyi püspök, mint a pozsonyi kamara elnöke közt kötött és Lipót király által 1676 május 12-én jóváhagyott pozsonyi egyezmény szerint a király által teendő kegyes alapítványok javára lemondott, de azon kikötéssel, hogy a mondott 6000 frt «sine ulla tergiversatione certo et infallibiliter» szolgáltatassék ki. Ezután történt, hogy Lipót király 1677 júl. 30-án mind II. Ferdinándnak a főpapok végrendelkezési jogára, mind III. Ferdinándnak a 6000 frtről szóló örökalapítványára vonatkozó diplomájában foglalt intézkedések foganatosítása iránt leiratát kiadta.

A végleges szabályozás mégis csak később következett

be. A végrendelkezési jogot, melyről Ernő főherceg 1585-ben mutatta be véleményes jelentését, a Kollonich-féle egyezmény rendezte, mely Kollonich Lipót bíbornokprímás elnökelete alatt a magyar clerus és a cs. kir. udv. kamara közt 1702 december 5-én jött létre. Ezt a Kollonich-egyezménynek nevezett és királyi elhatározással megalapított szabályzatot a cs. kir. udvari kamara 1703 jún. 15-én kelt iratában közölte a prímással és aug. 30-án a magyar kamarával, majd az egyezményt beiktatta az 1715: XVI. teikk a törvénytárba is. Ezen szabályzat szerint az ingó vagyon (aviticis in quæ cognati succedunt, et fundationalibus, quæ beneficio adnexa manent, seclusis) levonván azokat, mik II. Ferdinánd diplomája szerint a káptalant, az egyházat és az utódot illetik, három részre osztandó 1. egyharmad az egyházat illeti a seminarium felállítására vagy gyarapítására, vagy egyházak javítására és plébániák restauratiójára; a második harmad a kincstáré a várak és erősségek fenntartására vagy megújítására; a harmadik harmadról a végrendelkező szabadon és tetszése szerint intézkedhetik. Ha a főpap végrendelet nélkül hal el, akkor a harmad az atyafiakat illesse, kiknek a hazai törvények szerint örökösödniök kellene. Ha azonban nem lenne rokon, akkor ezen harmad egyik fele a fiscust, másik fele az egyházat illesse.

Ami pedig III. Ferdinándnak a plébánosok részére tett alapítványát illeti, III. Károly a cs. kir. kamarának Lincből 1732 febr. 23. erre vonatkozólag tett előterjesztését, melyben maga sürgeti új plébániák felállítását és a rosszul javadalmazottak javítását és hogy a főpapság ne emelhesse a kincstár ellen az alapítólevél megsértése miatt a «turpe lucrum» vádját, — a hátralékok kifizetését, — azzal a határozattal intézte el, hogy elrendelte a III. Ferdinánd alapította 6000 frtnak pontos kifizetését és ezenkívül a hátralékban maradt összegek után 4000 frtnak, végre atyja, Lipót király által a plébániák alapítására vonatkozó fogadalma teljesítésére 100,000 frt tőke helyett kamat fejében 6000 frtnak, vagyis összesen 16,000 frtnak a kamara részéről a plébániák és plébánosok számára kiszolgáltatását a Pozsonyban általa ez időben felállított lelkészi pénztárba: a Cassa parochorumba.

Ez a főpénztár : a cassa parochorum alkotta a plébániák segélyezésének alapját, de a királynak azon kikötésével, hogy «ezen évi 16,000 frtból újonnan felállítandó vagy helyreállítandó lelkésziségek a kegyurasági jog tekintetében nekünk és utódainknak, Magyarország királyainak fenntartassanak».

Ámde vajmi hosszú és keserves utat kellett járni, míg a plébániák és plébánosok fenntartásának ügye megoldásra juthatott, jöllehet III. Károly 1733 március 7. kelt leiratában a határozott és érdemleges intézkedést megtette, midőn a lelkészi pénztárt felállította és kezelésére a helytartótanács kebelében az esztergomi érsek elnöklete alatt külön bizottságot szervezett és a pénztár említett javadalmazása iránt intézkedett.

Ugyanő megállapítja a plébánosok congruados-át : a Congruat 150 frttal (de hozzáteszi præter Domum parochialem et Fundos eo communiter applicari Solitos) és abból a célból, hogy meg legyen határozható, mennyivel kell a rosszabbul javadalmazott lelkészek congruáját pótolni és pedig — mennyire lehet a lelkészi pénztárból — a király elrendelte a főesperesek vagy helyetteseik által a plébániák jövedelmének egy megyei tiszt közbenjöttével való összeírását. Már ekkor felhívja a helytartótanács figyelmét a Stola beszédese körül mutatkozó bajokra s javaslatot kíván «an præfata Stolæ Exactio, odiosam Religionem absque hoc reddens, si non totaliter tolli, ad Solam Matrimoniale Benedictionem et funebres Conciones restringi et limitari possit» annál inkább, mert ezen jövedelem behajtása nélkül is a leiratban említett módon a lelkészek illő fenntartást fognak bírni. Együttal figyelmezteti a király a püspököket, hogy nemcsak évente a főesperesek útján, hanem ők maguk is szigorú kötelességük szerint időről-időre meglátogassák a plébániákat és vizsgálják meg, vajjon a lelkészek a reájuk bízott tisztet kötelességszerűen és jól teljesítik-e? Szigorú intézkedéseket rendel a király a seminariuumok felállítása iránt is és hivatkozik arra, hogy a seminariuumok, a convictusok és collegiiumok megvizsgálását az 1715 : LXXIV. és 1723 : LXX. tc. értelmében magának fenntartotta.

Megemlítendő az is, hogy Károly király volt az, ki az 1715 : XL. §. 1. teikkal buzdította a főpapokat, hogy kötelességükben és tisztjükben ne maradjanak hátra, majd a java-

dalmaikat elhanyagoló főpapok jövedelmeinek az említett 1723 : LXXI. 2. § értelmében zár alá vételét rendelte el, továbbá sürgette, hogy a papoknak a nép által teljesítendő ellátásáról és élelmezéséről a püspökök és az egyházak kegyurai gondoskodjanak.

Ugyanő a lelkészi pénztár gyarapítására az üresedésben hagyott szentgotthardi és pécsváradi apátságok jövedelmét, továbbá a váradi püspökségnek a püspök számára hagyott 17,000 frt congrua-illetményen felül levő bevételét, valamint az általa alapítandó szombathelyi püspökség jövedelmét is újabb intézkedésig ugyanezen célra rendelte, majd leánya, Mária Terézia királynő a nagyobb egyházi javadalmasokat arra kötelezte, hogy jövedelmeikből fizetendő öt, később pedig, 1769 szeptember 9-én kelt leirata szerint tíz százalékkal megállapított és subsidium ecclesiasticum ad Cassam Parochorum név alatt ismert segéllyel gyarapítsák a lelkészek ellátásának pénztárát és elrendelte, hogy ez a tízszázalékos fizetési kötelezettség a javadalmasok adománylevelébe is beiktattassék.

A káptalanokat és a kolostorokat a királyné, mivel a plébániák javadalmazása úgyis őket illeti, felmentette ugyan a lelkészi pénztári segély terhe alól, azonban a végvárakra és katonák tartására a banderialis kötelezettség megszűnése következtében várerődítési segély címén fizetendő öt-, majd tízszázalékos adózásra őket is kötelezte.

A főpapságot terhelő lelkészi pénztári tízszázalékos segély szolgáltatását azonban az atyja gondoskodó példáját követő királynő megszüntetendőnek találta azon mélyreható intézkedésével, melynek értelmében az egyházi javadalmak, jelesen a püspökségek szabályozását és ezekből az összes fölös jövedelmeknek a lelkészi pénztárba szolgáltatását rendelte el.

Elsősorban a váradi latin és az 1777. évben felállított gör. szert. püspökséget szabályozta 1780 június 2-án és 8-án kelt leiratával. A latin sz. püspök illetményét 20,000 frttal állapította meg és ezenkívül a fentartási, kegyúri és consistorialis költségekre 5000, illetőleg 4000 és 1000 frtot engedélyezett neki, úgy hogy a püspöki fundus dotationis összesen 30,000 frtot tett, míg a püspökség javadalmául szolgáló nagy-

váradi uradalom 65,000 frttal megállapított jövedelmének fölös része a kijelölt célokra és a lelkészi pénztárba volt fizetendő.

Ugyanekkor szabályozta az új görög szert. püspökséget is és a püspök illetményét — tisztán az ő személyére — 6000 frttal állapította meg, míg a püspökség javadalmazására átadott belényesi uradalomnak 22,000 frttal megszabott jövedelméből a püspök 6000 frt illetményén felül levő összeg a részletesen megnevezett célokat és a lelkészi pénztárt illette. Azt is elrendelte a királynő, hogy a béli és a vaskói két püspöki uradalom a lelkészi pénztár javára kezeltesse, vagy a püspöknek 23,000 frtéért haszonbérbe átengedtesse.

A latin sz. püspök ez időben 3100 és a görög 2500 frtot tartozott fizetni a lelkészi pénztárba s mindkét püspök 8500—8500 frtot a szegény lelkészek felsegélyezésére.

Pázmány már 1635 nov. 13. Nagyszombatban Esterházy Miklós nádor, Lippai György veszprémi püspök, cancellár és Pálffy Pál pozsonyi kamarai elnökkel tartott értekezletből javasolta a királynak az egyházmegyék rendezését és az esztergomi érsekség távolabbi részeiben, hová télen csak 24, nyáron 15 nap alatt lehet jutni, a szepesi és rozsnýói püspökségnek felállítását, melyeket a királynak «úgy mint a többieket is mind» joga legyen adományozni, de azoknak, akiket az érsek megnevez (nominaverit).

A szabályozást azonban csak III. Károly kezdte meg és leánya, Mária Terézia királynő intézkedésével hasíttattak ki az új püspökségek és ő szabályozta a váci, győri és veszprémi püspöki jövedelmeket is olykép, hogy a püspöki székház fenntartására szükséges összegen felül levő jövedelem akár ugyanazon, akár más egyházmegyék szükségleteinek fedezésére fordíttassék.

A királynő, ki a lelkészek congruáját 300 frtra felemelte, a jezsuita rend eltörlése után 1776 január 15. a jezsuiták esztergomi székházát a templommal együtt (absque tamen scholarum ædificio) átengedte az esztergomi érseknek az ott felállítandó vicariatus számára, de egyúttal elrendelte, hogy a jezsuiták vagyonából létesített tanulmányi alap számára

10,000 frtot, a lelkészi pénztárba 8000 frtot és a nagyszombati királyi érseki convictusnak az esztergomi érseket a pénzverés ellenőrzéseért illető pisetumból 5000 frtot, mint ez őt eddig is terhelte, fizessen.

A püspökségek jövedelmeinek teljes szabályozását, mint alább látni fogjuk, I. Ferenc király hajtotta végre, míg a lelkészi pénztár végleges rendezését II. József foganatosította. Ugyanis a III. Ferdinánd, Lipót és III. Károly királyok által a kamarai jövedelmekből kiutalt említett alapítványi járulékok csak csekélység ahhoz a nagy javadalmazáshoz képest, mellyel a lelkészek segélyezésének alapját II. József gyarapította, midőn 1781 december 6. kelt kéziratával kimondván a neveléssel, betegápolással és lelkészkedéssel nem foglalkozó szerzetesrendek megszüntetését, 1782 január 26. eltörölte a kamaldúliak, karthausiak, remete Szent Pál férfi, a karmeliták, klarisszák, kapucinák, franciscánák női szerzetesrendi kolostorait és «nehogy . . . első sorban . . . a lelkészségek gyarapítására és jobb javadalmazására az alap hiányozzék, az eltörölt kolostoroknak összes tömegét ugyanazon célra rendeltük s a már létező lelkészi pénztárhoz csatoltuk». Eltörölte egyebek közt a bencések rendjét is, kiknek pannonhalmi monostorát az élethossziglan elítéltek számára fogházzá kívánta átalakítani. De József leiratában már most kijelentette, hogy «amennyiben a jelenlegi vallási és lelkészi pénztári alap elegendő nem lenne, honnan és mily módon nyerhetne gyarapodást és további segélyt ezen vallási alap, gondoskodás tárgyává tétessék».

II. József reá is mutatott az új forrásokra. Abból az alapelvből indult ki, hogy mind egyházi, mind világi törvényeink szerint az egyházi javak a hívek lelki üdvének, a katolikus vallásnak előmozdítására vannak rendelve s a javadalmazások azoknak csak haszonélvezői oly kikötéssel, hogy a fölös jövedelmeket az egyház céljaira fordítsák.» . . . az egyházi javak és vagyonságok jövedelmei, mondja a császár, amennyiben azok az alapítványok kitűzött kiadásait és a papság illő congruáját és szükséges fentartását meghaladják, egyedül a hívek üdvének előmozdítására s a vallás igazi gyarapítására . . . fordíttassanak annyival inkább, mennyivel kevésbé vonható

kétségbe, hogy minden püspöknek, praelatusnak, a szent cano-nok értelmében különben is mind közönségesen kötelessége jövedelmei fölöslegének valamely részét évente az egyházakra fordítani, más részét pedig a szegényeknek alamizsnául engedni át.» Mielőtt azonban ez irányban érdemlegesen intéz-kedett volna, 1783 november 18., majd 1786 március 7. kelt leirataival «az üresedésbe jutó egyházi javadalmak összes időközi jövedelmeit, melyek különben királyi kincstárunkat illetik . . . a vallásalapnak az azt terhelő kegyes intézmények javára átengedendőnek» találta.

Meg kell említenünk, hogy II. József az általa létesített új alapot az 1782 szeptember 10-én kelt leiratában nevezi el vallás-alapnak: fundus religionarius vagy fundus religionis és ugyanez a leirata azt a fontos rendelkezését is tartalmazta, mellyel a helytartótanács kebelében az egyházi bizottságot szervezte az egyházat illető ügyek tárgyalására, jelesen a vallás-alap és a lelkészi pénztár jövedelmeinek gyarapítása iránt megfelelő javaslatok előterjesztésére.

Különösnek tűnik fel, hogy a császár minden önkényes intézkedése mellett is sértetlennek kívánta tekinteni azt az elvet, hogy a magyar papságnak azok a jogai, melyekkel úgy bírnak, mint a többi nemesek, csorbát nem szenvedhetnek, pedig ha már a papság megadóztatását nagyatyja és anyja, Mária Terézia intézkedéseiben a cancellaria sérelmesnek találta, még sokkalta sérelmesebbek voltak az ő intézkedései, bármily nemes szándékkal iparkodott is a lelkészkedő papság sorsának javításával a vallás és egyház érdekeit előmozdítani.

József törekedett a vallás-alapot más úton is gyarapítani. Beolvasztotta abba a boszniai ferencrendű papnövéndé-kek neveltetésére s ugyanezen rend konstantinápolyi és smyr-nai küldöttségeinek járulékaira szolgáló «commissariaticus»-alapot is, mely a palesztinai szenthelyek fenntartására rendelt pénzekből keletkezett.

A császár rendeletei általános intézkedéseket tartalmaztak, melyek a plébániák felállítására, a lelkészek ellátására szolgáló alap létesítését s gyarapítását célozták. A plébáno-sok illetményeinek rendezése tekintetében nem tett többet, mint azt, hogy édesanyja intézkedését, ki 1780 június 2.

kelt leiratával a lelkészek javadalmát 300 frtban állapította meg, továbbra is fenntartotta 1782 szeptember 10. kiadott leiratával és a helyi káplán illetményét 200, illetőleg 230 frttal, a segédlelkészét 150 frttal szabta meg.

Azt lehetne gondolni, hogy a vallás-alap létesítésével most már bekövetkezhett az a korszak, melyben a plébánosoknak nehéz tisztükhöz méltó ellátásban lehet részük. Nagy csalódás! Még a vallás-alap sem képes ennek megfelelni, bár Józsefnek az ezen alap létesítése iránt tett intézkedései halála után is érvényben maradtak, kivéve kettőt. I. Ferenc király ugyanis 1792 május 21. kelt leiratával, a kincstár szorult helyzete által is indítva, visszavonta elődjének azt az intézkedését, mellyel a megüresedett főpapi javadalmak bevételeit a vallás-alap számára engedte át és az alkotmány és a törvények értelmében a főpapi időközi jövedelmeket, mint a királyt illetőket ismét visszatartván, azoknak a kir. kincstárba szolgáltatását rendelte el. Másik nagyfontosságú intézkedése volt Ferencnek, mire 1802. évben került a sor, hogy visszaállította a benedek-, cistercita- és premontrai rendeket, mi által a vallás-alap vagyont nagy csökkenés érte. Az alap a legszorultabb helyzetbe jutott. Képtelen volt megfelelni kötelezettségeinek. Gróf Batthyány prímás, mint más alkalommal is idéztük, sötét színekkel festi a helyzetet s kijelenti, hogy küszöbön áll a csőd veszedelme: *Proximum esse Fallatæ periculum antequam vel sciamus quomodo evenierit.* Az állapot nagyon természetesen rosszabbra vált nemcsak az időközi jövedelmeknek a vallásalaptól elvonása, hanem azon körülmény által is, hogy a kormány a kincstár szorongatott helyzetének javítására a főpapi javadalmakat — mint eddig is sokszor tette — üresedésben hagyta.

Végre az 1790/1. évi országgyűlés által a LXVII. tcikkel az egyházi és alapítványi ügyekben kiküldött országos bizottság 1792/3. évben tartott üléseiből előterjesztett javaslatában foglalkozott a lelkészek ellátásának ügyével és congruájukat a falvakban 400, városokban és nagyobb mezővárosokban 600, míg a kir. városokban 800 frttal ajánlotta megállapítandónak az alapítványi és misedíjak beszámítása nélkül. A törvényjavaslat továbbá az eddigi királyi intentió-

nak megfelelőleg kimondta a stolaris intézmények teljes megszüntetését a vallás-alapból adandó megtérítés mellett, de abban az időpontban, melyben a szorult viszonyok közt levő vallás-alap abba a helyzetbe jut, hogy ezen kötelezettségének megfelelhessen. Az 1790/1 : XXVI. tc. elrendelte, hogy «az eddig az evangélikusok által a kath. papoknak és iskolamestereknek vagy más egyház szolgáltnak készpénzben vagy természetben vagy munkában teljesített stóla vagy lectica szolgáltatása megszüntettessék... de kijelentetik, hogy ő Felsője ahhoz soha sem fog járulni, hogy ezen megtérítés ürügye alatt akár az adózó népnek vagy a kir. kincstári kamarának terhe bármikép emeltessék».

Megemlítjük az 1791 : LXVII. tc. azt az elvi kijelentését, mely szerint mindkét kath. szertartású egyházak előleges szabályozása és javadalmazása a kincstár újabb terhelhetése nélkül a meg nem egyező földesurak és az adózók által viselendő.

Világos volt egyébiránt, mint ezt az országos bizottság kijelentette, hogy a lelkési pénztár és a vallás-alap jövedelmei teljességgel elégtelenek a javasolt reform életbeléptetésére, minélfogva ő felségéhez azt a kérést találta intézendőnek, hogy a javaslat végrehajtásáról az ország clerusát kitanítsa és segély- és tanácsadásra szólítsa fel, hogy mi az alap erejével nem foganatosítható, az a Magyarország clerusa által nyújtandó segéllyel legyen eredményre juttatható.

A törvényjavaslat tárgyalásra sohasem került. Ez volt sorsa annak a javaslatnak is, melyet az 1827 : VIII. tc. által kiküldött országos bizottságnak a primás elnöklete alatt az egyházi és alapítványi ügyekre kirendelt bizottsága terjesztett be, mely abból a stolaris illetmények megváltását kihagyta, mert arról a vallásalap elegendő erejének hiánya miatt hosszú ideig szó úgy sem lehet. A kegyúri jog rendezéséről is szóló ez a második törvényjavaslat sem tárgyalatott azonban azon egyszerű oknál fogva, hogy felesleges törvényt hozni a plébánosok sorsának javításáról, ha nem tudjuk sem a javítás mérvét, sem azt a forrást kijelölni, melyből e célra az anyagi eszközök igénybevehetők lennének.

Így történt, hogy bár Ferenc király az országos bizott-

ság munkálata tárgyában 1802 jan. 15-én kiadott leiratában a lelkészek helyzetének javítására nézve több tekintetben határozott irányt tűzött ki, a vallás-alap vagyoni helyzete nem engedte meg a congrua felemelését s az 1791. és 1827. évi törvényjavaslatokban tárgyalt nagyfontosságú ügyek rendezését.

A helyzetet a francia forradalom háborúi még rosszabbá tették és a bencések, cisterciták és premontreiek rendjének említett visszaállítással a vallásalap vagyonállaga, mint említettük, jelentékenyen megesökkent.

Ide járult a hátralékok rendkívüli felszaporodása. Ferenc király a nevezett három rend visszaállításának módzatai iránt 1802 jan. 8-án 251. sz. alatt bemutatott cancellariai előterjesztésre kiadott elhatározásában legnagyobb meglepédegtlenségét fejezte ki a nagy hátralékok miatt: *Summa cum displicentia observo ingentes illas restantias, quæ . . . exhærent. Exactoratus Restantias has spatio triginta dierum ad specificum sub gravisima secus secutura animadversione deducet, nobis cum ratione postmodum exhibendas, cur et cuius facto restantie hae in tantam molem excreverunt.*

Ám ha nem is lettek volna ily nagyoösszegű hátralékok, a lelkészi pénztár és a vallás-alap mégis vajmi elégtelenek voltak a helyzet gyökeres javítására.

A törvényhozás nem is vehette tárgyalás alá az országos bizottság munkálatát, mert országos forrásból segítséget a lelkészek helyzetének javítására semmiképen sem lehetett várni. Ferenc király azonban nem késett, hogy ezt a fontos kérdést, mellyel az országgyűlés érdemileg nem foglalkozhatott, királyi legfőbb kegyúri jogánál fogva közvetlen tárgyalás alá vegye s a megoldást ott keresse, hol azt az országos bizottság kijelölte, magánál a clerusnál.

Még 1796 április 11. általános intézkedést tett, midőn elrendelte, hogy a 15,000 frtot meghaladó jövedelmű püspökök maguk gondoskodjanak a növendékpapság neveléséről és kiegészítéséről. A cancellaria ekkor őket két osztályba sorozta. Egyikbe azokat, kik a seminariumok összes költségeit tartoznak viselni, ú. m. Esztergom, Kalocsa, Eger, Vác, Pécs, Veszprém, Nyitra, Győr, Zágráb, Diakovár. A második osztályba helyezte azokat, kiknek a seminariumi

költségek egészben vagy részben elengedhetők, ú. m. Szombathely, Szepes, Besztercebánya, Nagyvárád (1. sz.), Fehérvár, Rozsnyó, Csánád, Zengg és a három g. kath. püspök: Munkács, Nagyvárád, Kőrös.

Érdemleges kivitelre ugyan nem került a sor, azonban Ferenc király 1802 jan. 11-én és október 3-án kelt kézírataival elrendelte, hogy minden püspöknek külön papnöveldéje és elaggott papok számára menháza legyen és a cancellaria ezek szabályzatát mutassa be.

A cancellaria a helytartótanács útján a püspököktől, illetőleg káptalani vicariusoktól bekívánta a rendezéshez szükséges adatokat és ezek alapján megszerkesztette a papnöveldek és agg papok házainak szervezésére vonatkozó általános elveket és 1803 ápr. 15-én 1593. szám alatt kelt előterjesztéssel ezeket a királynak be is mutatta.

Tekintettel a plébániáknak a szabályozás szerint az egyesült görög szertartású egyházmegyék levonásával körülbelül 4520-at tevő számára és figyelembe véve a papnöveldekben és a püspöki lyceumokban megkívántató tanárok számát, az előterjesztés szerint annyi papnöveldekre van szükség, hogy a lelkészkedő és az egyházmegyei egyéb hivatalos állásban levő papok kiegészítésére és pedig 100 egyházi egyén arányát véve, a négyéves hittani kurzus befejezte után évente öt felszentelt papnöveldek bocsáttathassék ki a lelkési szolgálatra.

Ami a seminarium fenntartási alapját illeti, a cancellaria (Szabályzat, C. I. § 11—15.) felvetette azt a kérdést, hogy mely alapból állítandók fel a papnöveldek ott, hol a létező alapítványok erre nem elégségesek és felemlíti, hogy a királynak 1796 április 11-én kiadott, fent említett általános rendelete szerint minden püspök, kinek évi jövedelme a 15,000 frtot meghaladja, maga tartozik ugyan a növendékpapság kiegészítéséről és ennek ellátásáról gondoskodni, de ezen legfelsőbb elhatározás nem látszott oda irányulni, hogy minden megyében külön papnövelde legyen. Már pedig a növendékpapság számának kiegészítésére vonatkozólag az 1796. évi határozattal kimondott kötelezettség sokkal kisebb mértékű, mint a teljes seminariumoknak mindenütt leendő felállítása.

A cancellaria tehát úgy vélte, hogy most már az 1796-iki elhatározás annál kevésbbé szolgálhatna irányadóul, mert leginkább a rosszabbul javadalmazott püspökségekben lenne papnöveldek felállításáról szó.

A cancellaria a szükségletek fedezésére szolgáló alap létesítése céljából a püspökségeket két osztályba sorozta, mint ezt feljebb már idéztük. Egyikbe azokat a püspököket, kik a papnöveldei összes költségeket tartozzanak viselni, a másikba pedig azokat, kik az alapítványokból származó jövedelmeken felül előálló szükséglet terhe alól egészben vagy részben felmentendők lennének.

A második osztályba tartozó püspökségek papnöveldei szükségleteinek fedezésére a cancellaria első helyen az óbudai prépostság javadalmát jelölte ki, melyet III. Ferdinánd 1648-ban a nagyszombati általános (generalis) papnövelde fenntartására adományozott és amely papnöveldeben az esztergomi érsekség 10, a veszprémi püspökség 4, a váci 2, a nyitrai 6 növendék elhelyezésére bírt kijelölési joggal. Ezen növendékek eltartására szükséges kiadások után a prépostságnak 20,000 frtra becsült jövedelméből megmaradó összeget a cancellaria a szegényebb püspökségek papnövendékeinek ellátására fordíttatni javasolta.

Tekintve, hogy a szepesi, besztercebányai és rozsnýói püspökségek az esztergomi érsekségből hasítottak ki, további fedezetet lehetne az említett püspökségek papnöveldei céljaira azáltal találni, ha azon arányban, melyben jövedelmeik kiszámítottak és megállapítottak, az esztergomi papnövelde vagyonában és alapítványában is részesedést nyernének.

Az előterjesztésre kiadott legfelsőbb elhatározás első nagyfontosságú része a következőleg szól: «A növendékek száma és provisiója tekintetében elfogadom a cancellaria elveit, csak azt óhajtanám, hogy minden plebánián legyen mind a gazdasági, mind a lelki pásztori szükségleteknek megfelelő arányos fundus instructus, melyet a lelkész annak idején egészében átadna utódának; mert ez által nagyon megkönnyíttetnék beneficiumot nyertő oly lelki pástornak a gondja, kinek nincs elegendő segítsége fundus instructusra,

ez irányban tehát a püspökök gondoskodása és utánjárása szorgalmazandó.

Ami a seminarium fenntartási alapját illeti, az erre vonatkozó határozat meglepte a helytartótanácsot és a cancellariát is. Erre nem számíthattak, mert a határozatot Somogyi János szerkesztette, kinek, mint Ferenc király nagyrabecsült és kedvelt államtanácsosának, döntő szava volt a főpapi javadalmak és jövedelmek szabályozásának nagyfontosságú ügyében. A határozat így szól:

«A fentartási alapnak, amennyiben a saját alapítványok, nem elégségesek, elsőben a püspöki asztaltól kell kívánnatnia, mely célból a püspökök congruáját következő módon állapítom meg és pedig az ország primása és esztergomi érsek részére hagyok 150,000 frtot, a többi érsekek számára 60,000 frtot, a püspököknek pedig 40,000 frtot. Amit azonban ezen az összegben felül vesznek be a kamarai átadás alkalmával meghatározandó számítás szerint, azt mind a vallás-alapba kötelesek beszolgáltatni; másodsor a káptalanok jövedelmeiből; azonban az e részben kijelölendő módozat és mérték iránt rendelem, hogy a cancellaria mielőbb terjessze be véleményét. Harmadsor végre az egyszerű javadalmakból, melyek időközi jövedelmeit, akként, mint tényleg üresedésben vannak vagy megüresedni fognak, már most a vallás-alapnak engedem át, mindazáltal fentartva magunknak és utódainknak azok adományozását az idők alkalmassága szerint.»

A cancellaria és a helytartótanács, mely utóbbival a királyi elhatározásra vonatkozó udvari rendelet aug. 19-én közöltetett, nagy aggályokat tápláltak a főpapi javadalmak és jövedelmeknek ezen egyszerűen «sola autoritate Regia» történt szabályozása miatt. Ennek tulajdonítható, hogy az ügyet minden részletében és kapcsolatában tárgyalta az államtanács melynek kebelében az előadó Somogyi, amily dicsőítő szavakkal idézte fel a már elhunyt buzgó és áldozatkész főpapok emlékét, époly szigorú mértékkel bírálta az előket.

BÁRÓ FORSTER GYULA.

EMLÉKEZÉSEK.

LAPOK A KISFALUDY-TÁRSASÁG TÖRTÉNETÉBŐL.

Máig sem tudom, hogyan lettem tagja a Kisfaludy-Társaságnak. Egy reggel, 1867 január végén, arra ébredtem, hogy megválasztottak. Az akkori írói erkölcsök mások voltak. Az írók nem törték magukat a megválasztással járó dicsőségért. Csak úgy kellett nekik ez a dicsőség, ha magától jött. Büszkeség, szerénység így hozta magával. A figyelem önként fordult az író felé, akinek megválasztását jónak látták, írói érdemeit elismerni kívánták és akivel a társaságnak is használni akartak.

Tehát megválasztottak, most sem tudom, melyik tag ajánlására. Valaki mondta, hogy Pákh Albert, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztője ajánlott, kinek kedvelt poetája voltam. A tagok szóbelileg rögtönözve ajánlottak, a választás megkezdése előtt. Az ajánlatot megvitatták és az így ajánlott jelöltekre szavaztak. Szerelmi dalaimnak köszönhettem a szép eredményt, bár ezek nagy része még nem volt összegyűjtve és kötetben kiadva. A körülmények is kedveztek, mert a társasági tagok számát 40-ről 50-re emelték és most egyszerre 10 új tagot választottak. Ennyi közt könnyebben lehetett bejutni.

Siettem megírni nővéreimnek, hogy a dicsőség felerésze azé a leányé, kiért a szívem hatéves viszonyunk sokféle változásai ellenére még akkor is lobogott.

Nagy kedvvel mentem a társaság ünnepélyes közgyűlésére, melyet néhány nap múlva, február 5-én, Kisfaludy Károly születése napján tartottak, a megelőző estén a Nemzeti Színházban ünnepelve emlékét a *Csalódások* színrehozatalával és a színtér kivilágításával.

Báró Kemény Zsigmond, a társaság új elnöke nyitotta meg a közgyűlést, a társaság célját, működését és közelebbi reformját ismertetve. A társaság célja ezelőtt csupán a költészet emelése, az ebben nyilatkozó ízlés nemesítése és a költészeti formák tökélyesbítése volt, most célja általában a műízlés nemesítése, a művészet minden ágában, tehát nemcsak a költészetben, hanem a zene, a festészet, a szobrászat és építészet mezőin is, minélfogva a cél az eddiginél sokkal magasabb pontra emelkedett és a társaság tagjai nemcsak a széptan és a költészet művelői közül választattak, hanem az említett művészetek képviselői közül is. A társaság így kiterjedtebb hatáskört nyert, s a költészeti termékek mellett az alakító művészet irodalmi termékeinek is legfelső ítélőszéke lett, irányadó központ, melyben a művészet különböző ágainak képviselői egy társulatban egyesülve kölcsönösen hatnak egymásra és összességükben az egész nemzet szellemi irányára.

Az új tagokat már ezen elvek és eszmék szerint választották s neveiket Greguss Ágost titkár jelentette be. Úgy tudom, hogy Abonyit és Degré Alajost beszélyeikért és regényeikért, Tárkányit, Greguss Gyulát, Szilády Áront, Szeberényi Lajost műfordításaikért, Bartalust zenei, Keleti Gusztávot képzőművészeti, Ipolyi Arnoldot régészeti műbírálataikért, Arany Lászlót népmese gyűjteményeiért, Frankenburg Adolfot hírlapírói érdemeiért választotta meg a Társaság. Kemény Zsigmond elnöki megnyitó beszédén és Greguss Ágost titkári jelentésén kívül Jókai Mór, Gyulai Pál és Arany László felolvasott munkái tették e gyűlést fényessé és emlékezetessé. A társasági lakomáról elég feljegyezni, hogy részt vett benne a társaság valamennyi tagja, regény- és beszélyírók, aesthetikusok, művészek, drámaírók, költők, műfordítók harmonikus összekeveredésben, a társasági kapcsokon kívül a kölcsönös vonzalom és becsülés lelki kapcsaival is összefüzetve. Ez volt első lakomája a társaságnak és Arany János is megjelent ott, azt kívánván egyszerű keresetlen felköszöntőjében, hogy az új elnök térjen el a régi elnök szokásától s jövőre mindig a Frohner-szállóban hirdessen ülést, hol oly nagy számmal

jelenünk meg, oly könnyen megértjük és oly igazán szeretjük egymást.

Még azon évben december 18-án megtartottam székfoglalómat. Régi szerelmi viszonyom időközben végkép felbomlott, új szerelmi viszonynak adva helyet, mely csakhamar vőlegénységre, lakodalomra és boldog házasságra vezetett. Tizenegy új dallal köszöntöttem be és pedig főképp a vőlegényi és hitvesi szerelem egészen új, sajátos varázsú világából. Alig egy-kettő volt köztük a régi viszony terméke.

A társaság akkor az Akadémia egyik földszinti termében, a Kisfaludy-teremben, tartotta havi üléseit egy hosszú zöld asztalnál. E mellett állt a felolvasó asztal egy székkal.

Dalaimat igen szívesen fogadták. Greguss Ágost titkár felkelt és indítványt tett, hogy az egyiket, melynek címe *A szerelemtől*, az 1868. évi ünnepélyes közgyűlésen is olvassam fel, mely hat hét múlva lesz, addig ne adjam ki sehol. A társaság nagy készséggel hajolt a kívánsághoz. Így történt, hogy székfoglalóm csak 10 dalból állott és az *Évlapok* 1867. évi folyamába is *Lantos költemények* cím alatt így van felvéve.¹ *A szerelemtől* című dalt külön vették fel az *Évlapok*-ba az 1868 február 5-én tartott közgyűlés tárgyai közt.

E vers még a régi szerelmi viszony terméke, e hányttvetett viszonynak mintegy történetét adva. De ez nem zavart senkit. Feleségem is ott volt s még ő is megtapsolta.

E kettős diadalra csakhamar megkaptam a társaság oklevelét is, mely szerint a lantos költészet terén szerzett érdemekért a társaság belső tagjának megválasztottak. Aláírta 1867 december 18-i kelettel báró Kemény Zsigmond elnök és Greguss Ágost titkár. Belső tag annyi mint rendes tag. Az utóbbi kifejezés később jutott az alapszabályokba és az oklevelekbe.

Azt hittem, meghódítottam a világot. Ha már a kezdet ily jó, a folytatás bizonyosra még jobb lesz.

De nem úgy volt.

Alig jelent meg költeményem egyik szépirodalmi lap-

² L. az *Évlapok* 1867/8 — 1868/9. évi IV. kötetének 261. lapján.

ban, a *Fővárosi Lapok* mindjárt tűhegyre vette és boncolgatta, jöllehet dicsérőleg emlékezett meg róla néhány héttel előbb, a társaság közgyűléséről szóló tárcájában.¹ Most február 20-i számában egészen váratlanul azt olvasta fejemre, hogy «van a költeményben meleg lyrai hang, kerekded forma, emelkedő fokozat, de a végében nincs — igazság.

Így végződik :

Óh majd ha látod azt.
Hogy lánykád bűnbe dőlt.
A jók elkerülik.
Szégyen szeretni őt.
S te mégis így kiáltsz :
De én őt szeretem!
— Akkor majd megtudod.
Hogy mi a szerelem!

Itt a költő összetéveszti a gyümölcsöt a fával, a szerelem égető fájdalmait magával a szerelemmel. Elhisszük, hogy a szerelem poklát az ismeri meg legjobban, kinek kedvese bűnbe dőlt, de sohasem hihetjük el, hogy magának a szerelemnek legigazibb tükre a szégyen fájdalom-érzete lenne. Akkor a legköltőibb indulat nem az égből, hanem a mocsárból származnék. Akkor minket a bachansnők ismertethetnének meg legjobban a szerelemmel és nem azon eszmények, kik valóban érdemesek a szerelemre. Valaki azt állítá, hogy ez a gondolat Hugó Victorra emlékeztet, de semmi sem áll a francia költőtől távolabb, mint ez a fölfogás. Mit ír ő a szerelemlről? Egy harmat leesik a lombról és a bukás után sár lesz belőle, de jó egy sugár, fölszíja a sárból és újra gyönggyé teszi. Ebben a szerelem égi hatalma van megénekelve. De mily hatalom az, melyet csak a sárban ismerhetünk meg igazán? Ez a fölfogás — szerintünk — nem dicsőíti a szerelmet, s ha a költemény mégis költői hatású. az a forma és hang szépségének tulajdonítható. Igen, ez egy szépszínű buborék, mely gömbölydeden száll fel előttünk s gyönyörködhetünk színeiben és idomában, de ne érintsük kezeinkkel a végett, hogy elemezzük, mert akkor szétpattan, mivel nem szilárd (vagyis

¹ 1867 február 6. számában.

nem igaz) anyag. E költeménynek egy más végszakasz kellene, a fokozat egy új lendülése, nem lefelé, hanem az ég felé s akkor a magyar lyra egyik igazgyöngye lenne. S éppen mivel annak szeretnők, írtuk e sorokat, miután napjainkban a lyra csak igen ritkán szül oly dalokat, melyek annyira is megkapják az olvasót, mint az említett költemény.»

Én a szerelmet definiálni vagy ismertetni nem akartam, csak hatásának és erejének fokozatait jeleztem, amint magam átéltem. Ezen erő és hatalom akkor jelentkezik egész borzasztóságában, amidőn a leány méltatlan ránk, szégyen szeretni őt — és mégis szeretjük! A szerelem felforgató erejét és hatalmát énekeltem meg. Az érzés jellemzése a vers, strófáról-strófára, és ebben nem láttam semmi képtelent s a szerelem szelídebb fajtájára nézve sértőt.

Nem állhattam meg, hogy még egy verset ne írjak *A szerelemről* és pedig gúnyverset, ajánlva a szeretetre-méltó bírálónak. Ebben én adok neki leckét a szerelemről, melyet hiába keresek munkáiban, mert sohasem érezte. A vers Szerelemfi aláírással a *Magyar Ujság* politikai napilapban jelent meg, 1868 február 22-én.¹

Buzgón fogtam hozzá társasági kötelességeim teljesítéséhez. Felolvastam, bíráltam, új tagokat ajánlottam, ahogy sorra került. Győry Vilmost, a *Frithiof monda* jeles fordítóját, 1868-ban én ajánlottam. A havi üléseken minden évben felolvastam új költeményeimből néhányat. Hazafias és szerelmi verseimhez csakhamar társul szegődtek családi költeményeim, a házi tűzhely, otthon, a család és a családi élet költészetével. Főkép ez utóbbiakból adtam elő sokat. Egyikök, a *Találkozás fiammal* című, a társaság közgyűlésén is szerepelt 1870-ben, hirdelve a gyermek dicsőségét, aki vigaszunk és oltalmunk. Meg kellett innom a levét ennek e diadálnak is, pedig az a gyermek akkor már nem is élt, hat hónapos korában felrepült égi társaihoz.

A közgyűlést követő lakomán egyszer csak feláll Székács József superintendens, a társaságnak 1838 óta tagja

¹ 'Prózára versben' cím alatt az Ujdonságok közt. A vers címe : *A szerelemről*. (Ajánlva egy kritikusnak.)

és felköszönt engem, örömét fejezve ki, hogy kis fiamat is elhoztam a társaság közgyűlésére. Ez tréfás hangulatot keltett, melynek hatása alatt Ágai Adolf, a *Borsszem Jankó* szerkesztője, tanuló-társam és régi barátom, hozzám lép s kocintás közben fényképemet kéri. A lap akkor *Híresek arcképcsarnoka* cím alatt ismertebb politikusok, tudósok, írók torzképeit hozta hetenkint csipős, gúnyos, tréfás és ötletes élet- és jellemrajz kíséretében. A február 13-i számban ott volt a torzkép koszorúval, a balkaron pólyás gyermekkel, a jobb kéz sípládát hajt, melyen tintatartó áll. A szöveg így kezdődött: «Ime Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyék azon jegyzője, ki még nem csinált hamis váltót.»

A szerkesztő a legközelebbi számban nyilatkozott, hogy a vármegye jegyzői karát sérteni nem akarta, a főjegyzőket értette, kik akkor kereset alatt álltak; a két betű véletlenül maradt ki; a sajtó-vétséget kerüli, de a sajtóhiba kikerülhetlen. Kollégáim a bevezetést így is sértőnek találták, sajtópert indítottak, mely azonban a szerkesztő felmentésével végződött.

Az írók, főkép a társaság vezetői, csaknem állandó cél-táblái voltak az *Üstökös* és *Bolond Istók* gúnyolódásainak. Ők tudják, mit akartak ezzel. Az bizonyos, hogy a költészet szeretetét és a költők becsülését éppen nem mozgították elő.

Ki-kitört ez a kedvetlen bántó hangulat más lapokban is.

1874-ben a közgyűlésen *A rémlátók* című hazafias költeményemet olvastam fel. Az országgyűlés 21 tagú parlamenti bizottságot küldött ki, főkép a pénzügyi egyensúly helyreállítására, mely a politikai pártokat rövid időre, legalább a bizottságban, ismét egyesítette. Nagy reményeket kötöttem ehhez, mert az egységben láttam nemzetünk erejét. Buzdítom a nemzetet, álljon talpra, akarjon és tegyen.

Mindjárt másnap az *Ellenőr* sietett a verset gúny tárgyává tenni, azt írva többek közt: «A közönség megéljenze a költőt — hihetőleg régi szép dalaiért.»

Toldy Ferenc éppen akkortájtban így szólt felőlem: «Ez a mi lyrikusunk!»

Társasági életem szebb emlékei közé sorozom bírálói szereplésemet a költői beszélyre kitűzött pályázat eldöntésénél 1873-ban. Gyulai Pál, Tárkányi Béla és én voltunk a bírálók, Tárkányi lakásán jöttünk össze egy este, hogy határozzunk. Én mindjárt a *Délibábok hőse* című pályaműre szavaztam, indokolva miért tartom legjobbnak és a jutalomra legérdemesebbnek. Tárkányi felpattant:

— Micsoda? A *Délibábok hőse*? Hogy' lehet azt még csak szóba is hozni?

Égészen kikelt magából a derék kanonok, alig tudtuk lecsöndesíteni. Mikor kissé magához tért, megjelölte a mű azon részét, melyért elítéli az egészet. Ez a III. ének egyik strófája volt, melyben Húbele Balázs, a költői beszély hőse, valahol Nápoly vidékén találkozik egyik magyar honfitársával, aki elmondja, hogy megházasodott és minő feleséget vett! Azután így magasztalja: Hét határban nincs olyan menyecske, a holt is fölkelne érte. Hát még ha lát-nád pongyolán, mily melle van, mily gömbölyű a térde, juhászkutya lennél két hétig érte!

Nem tagadtuk, hogy ez a leírás bizony elég drasztikus, de jellemző arra, aki elmondja s utóvégre is néhány sorért nem lehet az egész művet elejteni, mely tele van szépségekkel, költőiséggel, humorral, azonkívül kitűnő korrajz s verselése is jeles, úgy hogy költészetünkre valóságos nyereség. Gyulai velem tartott s ő is jutalomra ajánlotta, de igyekezett Tárkányit meggyőzni s egyhangú eredményre jutni. Nem ment semmire, az idő előrehaladt, abbahagytuk a vitatkozást azzal, hogy vacsora után folytatjuk. Vacsorára Ipolyi Arnoldhoz voltunk hivatalosak, ki ugyanazon házban és emeleten lakott. A kifogásolt sorokon maga is elgondolkozott, de csakhamar nekünk adott igazat ő is. Az egész vacsora alatt ez volt a társalgás témája. Tárkányi megadta magát, hozzájárult véleményünkhöz. A jelentést Gyulai írta meg s ehhez a társaság is csatlakozott a közgyűlésen.

A jeligés levél felbontása nagy meglepetést okozott. A szerző nem nevezte meg magát, csak annyit jelentett ki, hogy az 50 arany jutalmat az írói segélyegyletnek adja.

Ez még inkább fokozta az érdeklődést a mű és szerzője iránt, nemcsak a társaságban, hanem az olvasóközönségben is és ez csak akkor csillapodott kissé, midőn a mű 1874-ben megjelent s lassankint kitudódott, hogy a szerző — Arany László.

Híres, neves elnökeink, báró Kemény Zsigmond és Toldy Ferenc 1875 végén dicső elődeikhez költözvén, a társaság tisztikara is megváltozott. Elnökünk Lukács Móric, másodelnökünk Gyulai Pál lett. Tóth Kálmán is lemondott a másodtitkári állásáról, melyet 15 évig töltött be s helyére az új tagok sorából Beöthy Zsoltot választottuk meg. Engem is megkínáltak ez állással, de én vármegyei nagy elfoglaltságomnál fogva megköszöntem a bizalmat s magam is Beöthyt, az elbeszélőt és regényíróat ajánlottam, ki erre nálam mindenkép alkalmasabb.

Életem a tisztviselői pálya és a költészet közt oszolván meg, egyenlő hévvel adtam át magamat mind a kettőnek. Főkép családi költészetem kapott lábra és erőre a családi élet ihletése alatt. De írtam több hazafias dalt is. Azonban míg családi költeményeim az öröm és a boldogság, vagy a mint később egy bírálóm mondta, a megvalósult harmónia és élet-szépség hirdetői voltak, hazafias verseimben az elégedetlenség, a panasz és vád volt túlnyomó pártos zavargásaink, tespedésre hajló közönyösségünk, léhaságunk, az 1867-es közös-ügyes kiegyezésbe beletörődésünk, az idegen befolyás és uralom terjedése, a nemzeti ideálok, a szabad és önálló Magyarország fásult feladása miatt. Ez érzések termették olyan verseimet, mint a *Rákóczi hamvai*, *A közöny*, *Nyáry Pál sírja*, *Szónokok s államférfiak*, *Egy szoborra*, *A Petőfi-ház* és másokat. Főkép a hazába betolakodó s a magyarság felett uralomra törő idegenek elleni gyűlöletem tört ki erősen egyik-másik versemben. Ezek miatt vehemens támadásban is részesültem kritikusaim, főkép a németek részéről.

A pártok zajával, a hazafias szellem hanyatlásával és az idegen szellem terjedésével együtt járt a szépirodalom és a költészet elhanyagolása. Az a lelkes pártolás, mellyel az ötvenes években, az idegen önkényuralom idejében és még a Schmerling-provisorium éveiben is találkoztunk a magyar

közönségnél, már csak az emlékezethen élt. Hidegség, közöny kapott lábra a szépirodalom termékei iránt, az író és költő jóformán magának énekelt. E feletti borongásomnak adtam kifejezést ily című versemben : *Nem kell már a dal senkinek !* Azt jelentette, hogy nincs már az a hatása nemzeti életünkre, amilyen volt az elnyomatás éveiben, midőn nyelvünk, nemzetiségünk, hazafias eszményeink a költő énekébe menekültek s ott adtak még hangot és irányt. Ennek átérzéséből fakadt *A magyar költőkhöz* című dalom is, utána még több.

Éreztték velem az idők változását derék könyvkiadók is csakhamar. Verseim, melyekből *Költemények* és *Szerelem* cím alatt 1862 és 1863-ban jelent meg Heckenast Gusztáv kiadásában egy-egy kötet, időközben jól felszaporodtak. Kedvet kaptam kiadásukra, de mivel a régi gyűjtemények elfogytak, ezekkel együtt. Az új teljes gyűjtemény kitett két jókora kötetet s magába foglalta 1856-tól 1876-ig írt költeményeimet, tehát húsz év termékét. De melyik kiadóhoz forduljak? Heckenast Gusztáv, aki első köteteimért 300 és 350 frtot adott, már visszavonult, könyvkiadói üzletét a Franklin-Társulat vette át. E társulathoz fordultam tehát. Az átadta a gyűjteményt valakinek véleményre, ez a valaki félesztendeig hallgatott a véleményével, míg végre meguntam a várakozást és visszakértem a csomagot. Felbontatlanul kaptam vissza, bele sem pillantottak. Más kiadóknak sem volt sok kedvük hozzá.

A vége az volt, hogy Tettei Nándor fiatal könyvvárusnak adtam át gyűjteményemet, azzal, hogy a nyomtatási és kiállítási költségeket fedezze, a felesleget pedig évenként adja át, levonva belőle a kiadói százalékot. Tettei előfizetést nyitott, de csak 300 előfizető érkezett, éppen annyi összeggel, amennyi a kiállítási költségeket fedezte. Néhány évig beszámolt az eladott példányok árával, de utóbb megbukott, csődbe került és a még meglévő példányokat Kókai Lajos könyvvárus vette át.

A gyűjtemény 1875 végén jelent meg *Összes költemények* cím alatt, két kötetben, 1000 példányban. A londoni Athenæum is megemlékezett róla egy rövid ismertetésben, Moore Tamásban keresve előképemet. Az elismerés, me-

lyet önkényt nyújtottak, kárpótolt némileg sok csalódásomért.

Szinte hihetetlen, hogy ily hanyatló irodalmi viszonyok és a könyvkiadás ennyi kellemetlenségei közt az írói kedv, a helyett, hogy csökkent volna, inkább emelkedett. Sohasem volt több író és költő Magyarországon, mint akkor. És az mind nyüzsgött, mozgott, követelt, elégedetlenkedett. Legkevésbé voltak megelégedve a Kisfaludy-Társasággal. A társaság múltjáról elismeréssel szóltak, de a jelenben hanyatlással és kizárólagossággal vádolták. Szerettek volna bejutni, de nem lehetett, mert a társaság 50 tagnál többet nem választgatott. A tagok számát még többre emelni hiba lett volna és felesleges is, mert a társaság szívesen nyitott tért nem tagoknak is műveik bemutatására a havi ülésekben. Mit tettek tehát? Új szépirodalmi társaságot alapítottak, a Petőfi-Társaságot, oly céllal, hogy a szépirodalmat, mint életpályát emancipálja és önállásra juttassa, a Petőfi-cultust pedig terjessze. A társaság csakhamar megalakult, felvette magába a Kisfaludy-Társaság körén kívül maradt ifjabb írókat és nőírókat s megkezdte a versenyt 1876 elején.

Ifjú íróbarátaim sokszor kértek az alapítás napjaiban, lépjek az alapítók közé én is, tartsak velők, így többre megy a nemzeti irodalom, többre megyek én is. Legyek alelnöke az új társaságnak. Főkép Balázs Sándor és Szama Tamás, a legbuzgóbb szervezők fáradoztak ebben. De nem vállalkoztam. Megmaradtam kizárólag a Kisfaludy-Társaság tagjának, azt gondolva, elég nekem egy társaság is, ha híven akarok eljárni minden dolgában. És miért szorítsak ki az új társaságból másokat, akik még semmiféle társaságba be nem juthattak? A verseny a két társaság közt éppen azt kívánja, hogy itt is ott is mások legyenek a tagok.

Volt tehát már két szépirodalmi társaság. Volt a vidéken is néhány. Mindez keveset változtatott az irodalom és az írók helyzetén. Egymás után írtam tehát tovább is panaszos verseimet a részvétlenségről és a közönytől.

Újabb dalaim közül *Egykor és most* című elégikus költeményemet, az *Ismerős táj* cíművel, mely szintén visszaemlékezés terméke, a társaság közgyűlésén is felolvastam

1883 február 11-én, *Elégiák* közös cím alatt.¹ Bizony elmondom ebben, hogy a korral nem tartok, mint egykor, midőn lelkesedni, tette kelni volt miért, a távolból bátorító szó kísért. És aztán :

Honszeretet tudta mi az áldozat,
Hú szerelem talált szívet, igazat,
Pusztá szónál a barátság több vala,
És a dalnok nem magának dalola.

Csendes elmélázással hallgatták és nem siettek megcáfolni. Inkább dicsérték, a *Pesti Hírlap* legfőképp, gondolom, Mikszáth tollából. Nagy haladást constatál bennök, a legutolsó kötetek megjelenése óta. Felemlít néhányat az időközben megjelent új versek közül, kevesli amit eddig hallott felőlem és így végzi: «Itt valami van — amit eddig még nem vetünk észre.»

Gyulai Pál vette pártfogásába a felolvasott két elégiát s közölte a *Budapesti Szemlé*-ben.

Ekkor már Gyulai Pál volt a társaság elnöke, Szász Károly a másodelnöke, Beöthy Zsolt a titkára és Csiky Gergely a másodtitkára, miután nagyműveltségű elnökünk, Lukács Móric és derék titkárunk Greguss Ágost, az előbbi három évi, az utóbbi pedig húsz évi lelkes odaadó szolgálat után még 1880-ban megváltak állásaiktól. Lukács 1881 végén, Greguss Ágost pedig mint a társaság másodelnöke 1882 végén meg is halt, halhatatlan emléket hagyva maguk után nemcsak nevével, hanem gazdag alapítványaikkal is.

A társaság vezetése jó kezekben volt tehát. Gyönyörködhettünk a szebbnél-szebb elnöki beszédekben és titkári jelentésekben, felolvasásaink színvonala is volt olyan, mint régen. A közönség csak úgy tódult havi üléseinkre és évi közgyűléseinkre. Néha be sem fért a terembe.

Az Akadémia földszinti terme, melyben eddig üléseztünk, már rég elégtelen volt befogadására, áttettük tehát üléseinket a sokkal nagyobb heti ülésterembe, az emeletre. Főképp a tanulóifjúság és a nők árasztottak el bennünket részvétők és érdeklődésük meleg nyilvánulásával.

¹ Lásd a Kisfaludy-Társaság *Évlapjai* Új foly. 1882/83. évi XVIII. kötetének 356. lapján.

De mit ért! A társaság titkára már 1880-ban jelenti, hogy a részvétel a társaság iránt egyre nő, alapítóinak száma azonban korántsem tart lépést hallgatóink számával, azon évben alig ötten gyarapodott és ezek között a költészetnek legtermészetesebb pártfogói, a nők közül egyetlen egy sincs!

E közben társaságunk régi tagjai egymás után dőltek ki, köztük feledhetlen ifjúkori barátom, Győry Vilmos 1885 április 14-én. Benne sokat veszített a társaság. Oly nyelvekből fordított, melyeket rajta kívül kevesen ismertek, sőt melyek egynémelyikében, mint a svédben, páratlanul állt. De sokat veszítettem én is, sok régi barátom és író társam közt talán a legjobbat és legönzetlenebbet. A búcsúbeszédet nagy meghatottsággal mondtam el a sírnál. Eszembe jutott egy héttel előbb, husvét reggelén megjelent hymnusza: *A nagy nap eljött* és a hymnus e szavakat adta ajkaimra a beszéd végén: «Alig egy héttel ezelőtt husvét reggelén magasztos hymnusszal ünnepelte a feltámadás eszméjét. Oly tiszta, oly megragadó volt az ének, hogy azt hittük: inkább az égből, az angyalok karából hangzik, mint a földről. Úgy is volt, közelebb volt már akkor az éghez, mint a földhöz. Most már egészen az éghez tartozik.» Életét részletesen leírta Radnai Rezső, a következő évben kiadott költeményeinek élen.

Akkor tűnt ki legjobban irodalmi viszonyaink súlyos helyzete, midőn e költeményekkel házaltunk könyvkiadóinknál. Még ezekre sem akadt kiadó! Akkor nem akadt, mikor a részvét még oly meleg volt költőnk iránt, akit jóformán az egész ország ismert, tisztelt és szeretett. Előfizetést kellett nyitnunk és a közönség közvetlen hozzájárulását kérnünk nemes célunk eléréséhez. És ebben nem is csalódtunk. Sok kisebb műfordítása maradt hátra az elhunytak, melyeket két kötetben gyűjtött össze a család és a gyűjteményt kiadásra a társaságnak mutatta be. De ez máig sem látott napvilágot — pedig kár!

Ezen jelenségek is arra mutattak, hogy hanyatlás állott be. Az írók nyilvános felolvasásokat tartottak a főváros társas köreiből szépirodalmunkról és költőinkről, hogy őket népszerűekké, munkáikat pedig kapósakká tegyék, bemutatva és felolvasva szebb műveiket, mások ingyenes könyv-

tárak felállítását sürgették, minden faluban és városban s a szükséges pénzre akkép kívántak szert tenni, hogy törvény kötelezze őket bizonyos összeg felvételére évi költségvetéseikben, mely összeg könyvek vásárlására fordíttassék. Sőt indítványozták, intéztessék kérvény a közoktatási m. kir. miniszterhez, vegyen fel az országos költségvetésbe is bizonyos összeget, a hazai szépirodalmi társulatok segélyezésére. Tehát közkönyvtárak és államsegély! A szabad eszmék és a független meggyőződések bátor hirdetője helyett az uralkodó pártpolitika uszályhordozója és a hatalmasok dicsőítője lenne költészetünk.

Mások a hírlapokban foglalkoztak a kérdéssel. Ilyen volt Szana Tamás *Irodalmunk bajai* című tanulmánya, a *Pesti Napló* 1889 október 20-i számában. Amit ebben elmond, elég találó képét adja a helyzetnek és félig-meddig okainak is. Elmondja, hogy a hatvanas évek irodalmi mozgalmait a mostaniakkal összehasonlítva a pangás mennyire szembeötlő. Nagy kulturális haladásunk közben lassankint visszajutunk Kazinczy Ferenc és társai korszakába, mikor az író egyúttal kiadója és terjesztője is volt a saját munkájának.

Csodálkoznom kell, hogy még mindig nem fogytam ki újabb meg újabb versek írásából. Sokszor megfogadtam, hogy nem írok többet. De nem tudtam ellenállni. Mikor az órája eljött, rabja voltam hatalmának. Legsürgősb hivatalos gondjaim és dolgaim közt is meg-megálltam, elméláztam és egyik-másik készülő versemmel, vagy ennek valamelyik strófájával foglalkoztam.

Erdélyben 1890-ben tett nyári körutamból is több új dallal tértem meg. Ezek közül kettőt, a *Mátyás szülőháza* és a *Jelszó* címűeket *Erdélyben* közös cím alatt a társaság 1891 február 8-i közgyűlésén is felolvastam.¹ A társaság havi üléseiben eddig is minden évben felolvastam 3—4 költeményt, de már nem a régi kedvvel, hanem inkább kötelességből — és Beöthy Zsolt titkár sürgető leveleire. Inkább a tagoknak olvastam, mint a közönségnek. Mert mire való az író? — gondolám magamban, Lukács Móric egyik elnöki beszédére emlé-

¹ L. Kisfaludy-Társaság *Évlapjai* Új foly. 1890/91. évi XXV. kötetének 134. lapján.

kezve, ha nincs, aki megértse és visszhangot adjon szavára. A szokásos tapsokban bőven volt részünk, de e tapsokban nem volt lélek.

Most felolvasott hazafias verseim egyikét, a *Mátyás szülőháza*-t azon megtiszteltetés érte, hogy az *Akademia Ungarische Revue* című németnyelvű folyóirata ¹ német fordításban is hozta Handmann Adolftól, híven és szépen. Egykét bágyadt kifejezésű sorát meg lehet bocsátani. Handmann azelőtt is fordított verseimből néhányat, mint a Kisfaludy-Társaság levelező tagja — igen jól. Régebben az öreg Steinacker német anthológiája hozta egyik versemet, a *Kis gyermekhez* címűt, német fordításban. Bachat Dániel evangélikus esperes tót nyelvre fordított néhányat.

Résztvettem a társaság feladataiban, még új tagok ajánlásában is, de ebben nem voltam bőkezű. Győry Vilmos ajánlása után csak Kazár Emil tehetséges fiatal novellistánkat ajánlottam 1877-ben. Meg is választottuk, de — nem fogadta el. Ez még tartózkodóbbá tett az ajánlási jog gyakorlásában. Csak jóval később, 1893-ban éltem ismét e jogommal, ajánlva rendes tagul Szűry Dénest.

E közben mást is tettem. A társaság 1892 szeptemberi ülésén Szász Károly alelnök az ügyrend alapján felszólította a tagokat, hogy a társaság könyvkiadó vállalatába küldjék be munkáikat megbírálás és kiadás végett. A felszólítást írásban is megkaptuk. Kedvem kerekedett verseim újabb, teljesebb összegyűjtésére és kiadására, minthogy az 1876. évi két kötetes kiadás már fogytán volt és azóta sok új dalt írtam. A társaságot értesítettem, hogy az új gyűjtemény három kötetből állna, egy kötetben a hazafias, egy kötetben a szerelmi és egy kötetben a családi és vegyes költemények.

A válasz az volt, hogy a kiadás elvi nehézségbe ütközik, amennyiben a társaság már gyűjteményekben megjelent művek új kiadására nem szokott vállalkozni. De szívesen látná, ha a három kötetből kiválogatva a legjelesebb darabokat, egy egykötetes gyűjteményt állítanék össze.

A véleményyt felolvasták a társaság 1893 júniusi zárt ülésén.

¹ 1891. okt.—nov.-i füzetében.

sében.¹ Magam is jelen voltam az ülésben s mindjárt kijelentém, hogy egy egykötetes válogatott gyűjtemény összeállítására nem vállalkozom. Mit csináljak akkor a többivel? A vitában többek közt felvetődött az is, hogy csak elhalt írók ilyen gyűjteményét vette át és adta ki eddig a társaság. Ekkor Zichy Antal, ki éppen mellettem ült, a vállamra ütött és így szólt:

— No, kedves Győzőm, hát csak halj meg mielőbb. Akkor majd kiadjuk a verseidet.

Nagy hahota tört ki erre és az elnök sietett véget vetni a vitának.

— Hagyjuk a kérdést őszre, — mondá, — akkor majd újra meggondoljuk.

Láttam, hogy ez csak elodázza a kérdést. Másnap elmentem az Athenæum vezérigazgatójához, Emich Gusztávhoz, és annak ajánlottam fel a gyűjteményt, egyelőre a hazafias versek kötetét. És nem idegenkedett tőle. Hátha elhelyezhetné a népiskolák könyvtáraiban, a cultusminiszter ajánlására? Így jelent meg a kötet. A miniszter, báró Eötvös Lóránd, megvétele ajánlotta az összes népoktatási intézeteknek, mint a hazafias szellem ébresztésére, fejlesztésére és erősítésére a tanuló ifjúság körében kiválóan alkalmast és maga is megrendelt 200 példányt.² Ezt egy kihallgatáson meg is köszöntem neki. Épp így ajánlotta Budapest főváros tanácsa is 1895-ben, a községi iskolák ifjúsági könyvtárainak.

A Kisfaludy-Társaság is talált alkalmat elismerésének kifejezésére. Midőn a vármegye 1897-ben huszonötéves árvaszéki elnökségemet váratlanul megünnepelte és egy ezüst babérkoszorúval is meglepett, mely a dalmokot illette, a társaság nevében Gyulai Pál elnök és Beöthy Zsolt titkár szép levélben üdvözöltek.

A Petőfi-Társaságnak nőtagjai is voltak, ezek közül néhány most már a Kisfaludy-Társaságba vágott. Nem láttam benne semmi veszélyest. A társaságban úgyszint sok az akadémikus és a professzor, kik főképp a társaság elméleti

¹ I. a Kisfaludy-Társaság Évlapjának 1893/4. évi 28. kötet 42. lapján.

² Jutalomkönyvül és ifjúsági könyvtárak részére ajánlta

munkásságában vesznek részt. Jó lesz egy pár eleven mûzsa, aki ezeket is megihleti. Ágai Adolf vetette fel a gondolatot. Bizottság mondott felette véleményyt, az eddigi gyakorlat fenntartását javasolva, mely megegyez a külföldnek hasonló intézeteinél követett gyakorlattal. A társaságnak oly tagokat kell választani, kik a társaság sokoldalú céljának megvalósításában tevékeny részt vesznek, széptani dolgozatokat írnak, bírálói teendőket végeznek, emlékbeszédeket mondanak és ünnepélyes alkalmakkor a társaságot képviselik, vagy tüneményes lángelmék, de ilyenek írónőink közt nincsenek. Mások pártolták az indítványt, mert nálunk is születhetik egy Sand, egy Elliot, vagy Ouida. Én is ezekkel tartottam. A nők, ha szépet írnak, épp úgy előmozdítják a társaság célját, mint a férfiak. Nem hivatkoztam külföldi példára, hanem csak Idunára s ennek *Tanítások!* című bûvbösbájos lyrai versére, mely az ötvenes években jelent meg, melyért magáért megválasztanám, ha élne. Ez nagy meghatottságot keltett, de 10 szóval 3 ellen, mégis csak a bizottság javaslatát fogadták el.

A Társaság azt is elhatározta, hogy a betöltendő tagsági helyek felerésze íróval (elméleti és történeti szakok művelői) felerésze pedig költővel (versköltő, szépprózai elbeszélő, műfordító) töltsék be.

1899 végén Gyulai Pál váratlanul lemondott az elnökségről. Lemondása nagy feltűnést keltett, már az ok miatt is, mely előidézte. A társaság több tagja 1899 szeptember végén a havi ülésben azt kívánta, hogy a társaság az aradi vértanúk október 6-iki félszázados emlékünnepén koszorújával fejezze ki kegyeletét. Az elnök azt vallotta, hogy a társaság, ha az alapszabályok szellemében kíván eljárni és a hagyományokhoz hű akar maradni, csakis irodalmi ünnepélyeken vehet részt és vagyonából csakis irodalmi célokra áldozhat. A vége az lett, hogy a társaság tagjai, mint ilyenek küldték el a koszorút a maguk költségén. Az igaz, hogy a Társaság inkább költeményekből font koszorút tehetett volna sirjukra. Gyulai lemondására ez a nézetkülönbség adott okot. A gyönyörű lemondó levelet az 1899 október 18-án tartott rendkívüli ülésben olvasták fel. Ez alka-

lommal Szász Károly másodelnök is kijelentette, hogy csak az új elnök megválasztásáig marad helyén.

Gyulai távozását az elnöki székből sajnáltuk. Szorgalmas és buzgó elnök volt, a társaságot irodalmi ünnepeinken és a külvilággal szemben méltón képviselte, a társaság szellemi és anyagi javát is lehetőleg előmozdította, elnöki beszédeivel, költői felolvasásaival pedig előkelő színvonalra emelte üléseinket. Még Görgey Arturt is kicsalták magányából s ő is el-eljárt az ülésekbe, meghallgatásukra. Az irodalmi termékek megítélésében szigorú volt s ha valamire azt mondta, hogy jó, az be is vált. E szerencsében nekem is volt részem néhányszor, egy ideig dolgozó társa is voltam a *Budapesti Szemlé*-nek. Megénekeltem bánatát *Költő gyásza* cím alatt, midőn leányát 1885 tavaszán eltemettük. Róla és Szász Károlyról szól *Költők látogatása* című dalom is 1890-ből. Gróf Tisza Lajos vendégei voltak Nagykovácsiban, Budapest mellett s ez alkalommal meglátogatták újasszony leányomat is, ki szintén ott lakott. Ezt leányom másnap megírta, a dalt ez a látogatás inspirálta. Tehát egyszer-másszor szárnyakat is adott költészetemnek. Aesthetikai, kritikai és egyéb dolgozataiból sokat tanultam. A magyar népköltési gyűjtemény új folyamának egyes darabjaihoz és Vörösmarty verseihez írt jegyzetei is jelesek.

1900 február 4-én elnöknek Beöthy Zsoltot, másodelnöknek Berzeviczy Albertet, titkárnak Vargha Gyulát, másodtitkárnak Kozma Andort választottuk meg. Kitűnő írók és adminisztratív tehetségek mindnyájan.

Az új elnök megkapó módon mondott köszönetet megválasztásáért. Elődeire gondol s azok nyomában, az ő hagyományaiknak, a társaság hagyományainak, a magyar irodalom hagyományainak nyomában akar járni. A legrégibb és legbecesebb hagyomány a baráti érzés hagyománya. Az intézet baráti körből alakult társasággá s magát mindig egy közös célra együtt működő, egymást támogató, barátilag útbaigazító társak gyülekezetének tekintette. Igéri, hogy ennek a legrégibb hagyománynak, minél teljesebb, minél mélyebb és minél sikeresebb érvényesítésére fog törekedni.

Verseim, melyeket ez időszakban a társaság havi ülésein felolvastam, már a borongás, a lehangoltság és a mulandóság sugalmazásai voltak. A *Temető mellett robogó vonat* az 1903. évi közgyűlés műsorának tárgya volt és a társaság közgyűlésein felolvasott dalaim sorozatában egyszersmind — utolsó.¹

A vármegyétől, melynek 1867 óta, 40 éven át voltam tiszttviselője, nyugdíjaztatásomat kértem, most már másodszor.

Ugyancsak 1907 október hó 29-én a Kisfaludy-Társaságban is megtartottam utolsó felolvasásomat. A társaságnak is 1867 óta, tehát 40 év óta voltam tagja. Elég idő arra, hogy ettől is kérjem a nyugalmat. Székfoglalóm 10 lantos költeményből állt 40 évvel előbb, most is 10 lantos költeményt vittem be, jelezve társaimnak néhány elejtett szóval, hogy felolvasásom — utolsó.

Mihelyt a vármegyétől a nyugdíjazási határozatot 1907 november 5-én megkaptam, még az nap bejelentettem visszavonulásomat a Kisfaludy-Társaságnak is, az elnökhöz küldött levélben. Megírtam, hogy fáradt vagyok és nyugalomra vágyom. Lemondanék a tagságról, de mivel ez nem szokás, be kell érnem a csöndes visszavonulással és ennek egyszerű bejelentésével.

Egy barátomat küldték el hozzám s levelet is írtak.

A társaság baráti lakomára szeretne összegyűlni 40 éves tagságom örömeire, bár azt hiszi, hogy 10 év múlva a Kisfaludy-Társasággal való arany lakodalmamat is megünnepelheti.

Megköszöntem a levelet, de újra csak azt válaszoltam, hogy fáradt vagyok.

A levélben szó van verseimből egy válogatott kötet kiadásáról, ilyen kötet összeállítására nem vállalkozom. De a teljes gyűjteményt három kötetbe szívesen bocsátom a társaság rendelkezésére 1856-tól máig írt verseimmel, ezeket a keletkezés időrendjébe sorozva és itt-ott jegyze-

¹ L. Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új Foly. 1902/03. évi 37. kötetének 14. lapján.

tekkal ellátva. És pedig azért, mert a társasági kiadás nem járna zajjal, a könyvkiadóknál való házalással, büszkeségem sérelmével.

Újabb levelemet még 1907 december 14-én írtam. Erre már nem érkezett válasz s én sem törődtem tovább vele. Verseimet és prózai dolgozataimat összeszedtem. Három kötet vers, egy kötet próza. Ötödik kötet volna közgazgatási, gyámhatósági és jogi kérdésekről 1869-től 1900-ig írt s a politikai és szaklapokban közlött szakirodalmi dolgozataim gyűjteménye. Átadom a gyűjteményt sorsának.

Alexander Bernát azt panaszolja a *Budapesti Hírlap* 1908 november 5-i számában a könyvolvasásról írt tárcájában, a magyar közönség olvasó kedvének hanyatlásáról elmélkedve, hogy bár van elég könyv, de az írók ideáinak nem kél visszhangjuk. Itt mindenkinek fontosabb dolga van, mint hogy olvasson és érdekesebb tárgya a társalgásra, mint a könyv. A kiadó csak nagylelkűségből ad ki valamely könyvet. Az irodalompártolás szempontja megszűnt, de aminek helyébe kellett volna lépni: a lelki szükséglet nem mutatkozik. Miniszteri, akadémiai és más testületi hozzájárulások szükségesek, hogy magyar könyv megjelenhessen. A hol nincs közönség, mely szereti íróit, szeret olvasni, ott nincs irodalmi termelés, ott a kiadók kénytelenek iskolakönyveket, kalendáriumokat, díszmunkákat kiadni. Az író pedig, a javíthatatlan, vagy a maga kockázatára adja ki könyvét, vagy segítséget kér fűtől-fától vagy végre megjavul és hallgatást parancsol lelkének.

Ezt az elmefuttatást versbe szedtem, melynek címe: *A verseny vége*; se több, se kevesebb, mint az elmondottak költői feldolgozása. Azon fennebbi tétel ismétlése más szavakkal, hogy az író végre is megjavul és hallgatást parancsol lelkének. Én is megjavultam és — elhallgattam.

DALMADY GYŐZŐ.

BÁTHORY ERZSÉBET.¹

Rajjal teli méhkas a Báthory-ház,
Holnap kezdődik a nász,
S fél ország ünnepli az új párt.
Kukta, szakács konyhán száz számra süirög,
Halmokban a vad, s a baromfi-sereg,
S mint fecske, mikor ficsereg,
Lantos, hegedős már pengeti húrját.
Lantosnak ugyancsak van zengni miről,
A bor és szerelem s harc örömiről.

¹ Olvasgatva régi krónikákat s újabb történeti munkákat, különösen a XVI. és XVII. század életre keltőjének, Takáts Sándornak műveit, fölmerült lelkemben Báthory Erzsébet képe: de nem úgy, mint a történelem és monda asszonyi szörnyetegje, Csejtevár véres asszonya. hanem mint a Báthory-ház ártatlan szép virága, az ország legelső daliájának, Nádasdy Ferencnek menyasszonya. Takáts Sándor mélyen tisztelt barátom, kinek versemet felolvastam, megerősített, hogy felfogásom megfelel a történeti igazságnak: Báthory Erzsébet ártatlan szépséges leány volt. Az az iszonyú lelkibetegség csak később tört ki rajta.

Nagyon jól tudom, hogy midőn Báthory Erzsébet lélektani problémájának rejtelméhez költőileg közel igyekeztem jutni, bizonytalan útra tévedtem, hol könnyen el is lehet tévedni. Balladám szerint Erzsébet megrontója dajkája Dorottya volt, a csejtei véres borzalmak egyik főszereplője, kit a történelem és monda egyaránt gonosz boszorkánynak rajzol. Versemben a lelki méreg első cseppjeit ez a boszorkány lopta varázslatával az ártatlan szűz lelkébe. A legalkalmasabb időt, Erzsébetnek éppen esküvője előtti éjjelét használva föl a megrontó bűbájra, midőn a felizgatott lélek külső benyomások befogadására a legfogékonyabb. Arra biztatja Erzsébetet, hogy ha lepihen, fordítsa meg feje alatt *balkézzel kétszer* a párnát, majd így jövőjét megálmodja.

Lehet-e ily ártatlannak tetsző babonaságnak rontó hatása? Ejthet-e a lelken oly karcot, mely, mint Sully Prudhomme híres vázáján, láthatatlanul addig terjed tovább, míg a kristályt egészen meg nem repeszti? A néphit szerint igen; sőt az egyházi felfogás is (a katolikus éppúgy, mint a protestáns) azt tanítja, hogyha valaki bármi csekélynek látszó varázslatra vetemedik, azzal szabad utat enged lelkébe a sátán megrontó hatalmának. Azt hiszem, a költőnek joga van ily motivumokat is felhasználni, midőn a történet-tudomány a meg nem oldott rejtély mellett némán halad tovább.

Erzsébet, a dús ara, szűz ara, szép
 És szende szelíd, mint oltáron a kép,
 Vagy mint a kelő hajnal, ha kilép
 Félénken az éjjeli ködből;
 A nagy hirü nádor nagy szívü fia,
 Hét országon a legjobb dalia,
 Nádasdy Ferenc veszi nőül,
 Palotákat a szó szanaszerte bejárja:
 «Sas lesz a gerlice párja.»

Nyugodni megy Erzse a násznap előtt,
 Dajkája, Dorottya vetkezteti őt,
 És suttog a vén: «Gyönyörűm, a jövőt
 Ha talán tán tudni kívánod,
 Fordítsd meg az ágyban szép fejed alatt,
Balkézzel, hétszer a vánkosodat,
 S ami lesz, azt festi meg álmod...
 Szép álmokat angyal»... Suttog a vén,
 S mint macska kisurran a ház küszöbén.

Patyolat-párnáját forgatja a szűz,
 Száz gondolatot száz gondolat űz,
 Liljom-kebelét előnti a tűz,
 Szemeit nem tudja lehunyni.
 Elzúzza egészen a végtelen éj,
 Szeretne kiáltani... Fél...
 Óh bárcsak bírna alunni.
 Hajnal fele végre, pókszótte fonálon
 Leereszkedik lassan az álom.

Lát álmot a lány: Keleten kel a nap,
 Szórja pazar kézzel a rőt aranyat,
 Kilövelnek az árnybul a fénysugarak,
 Aranyos lesz tőlük a felhő.
 S ő nyugszik a felhőn, még nászruha rajta,
 Fejét puha bíbor párnára lehajtva,
 Legyezgeti lágyan hűs hajnali szellő.
 De szíve szorong, ver, ver szilaján,
 Retteg, hogy az égből a földre zuhan.

Eltűnik a kép, és mintha imetten
 Bolyongana rózsáligetben.
 Körülötte a dél heve rekken,
 Jó lesz lepihenni a rózsálugasban ;
 Vértörős rózsákból van vetve az ág,
 Illata kábító, bársonya lágy,
 S a langy levegő csupa balzsam . . .
 De minő vad fájdalom újra?
 Fullánk-é? Vagy rózsza tövise szúrja? . . .

Eltűnnek a rózsák. A csejtei vár
 Mohos fala alján komor terem áll,
 Vérszaggal a lég tele már.
 Nem hősök küzdik a harcot ;
 Ömlik patakokban a kréta-fehér
 Gyenge szüzek kebeléből a vér,
 Eltorzult kintul az arcok.
 Medence közepén, a vér oda gyűl,
 A vér, a piros vér ott elegyül.

Erzsébet — a leplét eldobva elébb —
 A medence meleg habjába belép.
 Pacskolja nyakát, karját, kebelét,
 — Vérharmat a lilomágon —
 Pacskolja magát, majd néha pihen,
 Oly zsibbatag érzés zsong ereiben,
 Mint amikor mérgez a mákony . . .
 Az álma nehéz, az álma mély,
 S arcára kiül a démoni kép . . .

A várt nap, a násznap felvirrada rég,
 Megtölti egészen a várat a nép,
 De nem ébred a szép ara még,
 Nyugtalan a nyoszolyó-asszony ;
 Erzse szobájába sietve belép,
 De csak egy pillantás a lányra, elég,
 Vért hogy látása fagyasszon.
 Sikoltva kiált : «Irgalmas Atyám!
 Mi van veled, ébredj, mi lelt te leány?!»

Álmosan Erzsébet már nyitja szemét,
De benne az álom fátyol-köde még,
Nem hallja a zajt, a zenét,
Csak hagyja magát cicomázni.
Ott már a fején a gyöngyös koszorú ;
De a szíve nehéz, úgy összeszorúl,
És mintha elkezdene fázni . . .
Véletlen egy násfa tűjéhez ér.
S liliom-újjából kiserked a vér.

VARGHA GYULA.

DALMADY GYÖZŐ.

Dalmady Győző költeményeiből egy válogatott kötetet bocsátott közre a Kisfaludy-Társaság, a költő rövid életrajzával, melyet Sajó Sándor írt. Dalmady rászolgált e tisztességre. 1867 óta, majd félszázadon át volt tagja a Társaságnak, munkás és lelkes tagja; sokáig minden évben megjelent a felolvasó asztalnál, sokszor a díszgyűléseken is. Toldy Ferenc azt mondta róla: «A mi lyrikusunk». Ez természetes, igaz érzéseinek, kifejezésbeli egyszerűségének elismerését jelentette, ami akkor, a Lisznyaiak, Zalánok mesterkedései korában, valóban érdem volt.

E tulajdonokkal nyerte meg a közönség körében is népszerűségét s ezek miatt halványult az el később, midőn más idők, más divatok jöttek. De ezek a vonások őrizték meg szebb verseinek becsét.

Dalmady dalos természet; életének minden eseményét, mondhatni minden óráját versbe önti. Nem keresi a kiemelkedőbb mozzanatokat, minden érzését komolyan, igazán érzi s ez neki elég. Hangulatait nem tömöríti, nem kovácsolja össze, mindeniket külön szeretné dalba foglalni, azt lehet mondani: a pillanatok költője. Termékeny volt; pályája kezdetén 62-ben és 63-ban egy-egy kötetet adott ki, azután 75-ben kettőt; de későbbi verseinek nagyobb része íróasztalának fiókjában maradt; átalált velők hazalni, megszegyenítőnek érezte az alkut a kiadókka!l érzései fölött. Verseinek válogatott gyűjteménye csak halála után jelent meg. Így is kiolvashatni belőlük egész életrajzát; ez élet eseményei hangulatokból és érzésekből állnak. Sokszor feltűnik verseiben a szülőház képe Bori kis falujában. Nem szépíti, nem cicomázza fel e hajlékot kívülről, neki egyszerűségében kedves, közönséges fá!i, virágai közt:

Otthon, édes otthon.
Csöndes kis fehér lak,
Susogó akácfák,
Melyek alig ingnak, ...
Ébredő madárdal,
Kerti rózsa, mályva:
Legyetek lelkennek
Szép hajnali álma!

De ez egyszerű falusi ház körül az élmények, emlékek egész raja szálldos.

Fájó érzésekkel szakad el tőle, ki tudja hányadszor, mikor fiatalon a világba indul (*Távozás az apai háztól*), s mikor később egy

éjszakán ismét födele alá tér be, feltámad e rozzant hajlékban minden emlék, végig néz élte számadásán, szerényen, de nyugodtan és önérzettel:

E rossz tető alatt születtek	Míg e kemény kőfalak állnak,
Akiktől én vagyok:	Míg itt egy kő leszen:
Minek földjön engemet jobb be,	Apáimnak erős lelkére
Kisebbet, mint azok? — — —	Mindig emlékezem. (Az ősi ház.)

Ily férfias önérzet és egyszerűség sokszor szólal meg verseiben s azokban sokszor van egy érzésnek egész története.

Férfias őszinteséggel mondja el szerelmének történetét is. A hangulat, az érzés közvetlensége egyszerű szavakban nyilvánul; az érzés szép neki, melyről beszél, nem kifejezésében akarja megszépíteni. Ezért van, hogy esküvője napjáról is verset ír. Ettől fogva a házasság élet költője. Leírja, mit érez, ha levelet kap feleségétől; valódi népdali egyszerűséggel így kezdve:

Kis galamb repült be ablakomon:
Levelet írt nekem az angyalom. (*Feleségem levele.*)

Általában szereti a levelet, mert olvasása közben átadhatja magát hangulatának, nem zavarja ki belőle semmi. Ezért mondja egy másik versében (*Női levél*), hogy a találkozásnál is többet ér egy levél:

Olvassuk el sokszor a levelet:
Akkor van ő hozzánk legközelebb.

Hogy különböző versei így egybevágnak, mintegy kiegészítik, magyarázzák egymás gondolatát: az mutatja legjobban érzéseinek teljes őszinteségét.

A legegyszerűbb esemény is vers-tárgy neki, ha érzelem van benne. Így írja le a hajóról kiszállását *A tassi partokon*, mikor családját látogatni megy. Az érzéssel egyenlően erős emléke is, oly híven és tartósan érez. Meghatottan mutatja leányának a tassi templomot, hol esküvője volt.

Nincs pusztán a szerelmi lyrára korlátozva. Minden meghatja érzését, gondolatát, ami költői. Egy *Fenyőág az imakönyvben*, *Fecske a szobában*, meghullámoztatja gondolatait, érzéseit, mint Burns szívét a kiszántott szászorszép, az eke által szétmúlt egérfészek. Van oly újdonság tárgyú költeménye is, mint *A templom és a gyár*.

A szerelem mellett másik legfőbb köre a hazafias érzés. Egyik legötletesebb versét, az 1861-iki országgyűlés összehívására írta (*Országgyűlési hangok* címen), melyen a panaszok szabad elmondását a februári patens eleve megíúsította. A vers sorra elmondja a nemzet kívánságait, s mind ennek fittyet hány a pattogó refrain:

Jelentsük ki, hogy ezután	Selmec, körmöc aranyain
Nem ismerünk más urat;	Magyar lesz a felirat!

A királyi palotán is magyar zászló lengjen,

Azt jelentse, hogy virad!

s mint egy fricska pattan a refrain mindre:

‘Csitt! Ez az egy ki van véve,
Erről szólni nem szabad!’

Ettől fogva minden nagyobb politikai esemény nyomában ott volt az ő hangja. Haraggal támadt az idegenre, «Mert ő lesz itt az úr, — Te meg az idegen»; kikél az ellen, hogy figyelemből az idegének nyelvén beszéljünk; a «német» elleni százados érzés fellobbanása ez, közéletbeli közhely, ahogy egyszerű szívek érezték; de a kor, melyben Dalmady felnőtt, erőt adott ennek és igazolta. Költőibb, mikor a magyar dicsőség képe igézi meg, Mátyás emléke veszi körül a budai várban; vagy álmok, vágyak, tervek lepik meg, mint a kivilágított várpalota láttán (*A királyi bál*), sokszor politikai színezettel, mint *Ha a király itthon volna...* Hazafias költészete általában politikai színezetű, de hogy mély és igaz érzés van benne, mutatja az, hogy hazafias költeményei külön összegyűjtve négy kiadást értek s az iskolákban olvassák.

Hazafias verseinek van egy köre, hol egészen egyéni tárgya, érzése, színei vannak: a vármegyei élet ez. Pest vármegye szolgálatában töltötte életét, mint az «árvák atyja»; a vármegye házában lakott s ennek levegője megérzik sok költeményén. Egész politikai költészete innen sarjadt ki, a vármegyei ellenállás levegője éltette. A vármegye nemzeti szerepéről igen sok verse van s azok történetét is megírta följegyzéseiben, nyomon kísérve verseivel az eseményeket, kivált az utolsó nagy ellenállás idején. Megihleti a *Vármegyei ház loboqója*, mikor az ócska épületen friss színeiben feltűnik; ő szerinte az egész nemzethez szól. A vármegyei ház maga érzéseinek és emlékeinek fészke, negyven évet töltött falai közt.

Ila kopott is már a falad.
Fény lakik a tetőd alatt

— mondja róla.

Mikor hivatalát leteszi s elköltözik s. régi házból, meghatottan búcsúzik tőle:

Nem egyedül távozom el innen.
A sok emlék elkísér meghittén.
Ezekből áll minden dicsőségem.
És ez elég mindenkorra nékem.

Akkor a Kisfaludy-Társaságtól is elbúcsúzott; nem vett részt többé munkájában, de megírta emlékezéseit azon időkről, midőn tagja volt. Ez emlékek sok érdekesebb részletet elevenítnek föl a Társaság multjából.

A Társaság azzal vett búcsút érdemes tagjától, hogy halála után kiadta válogatott költeményeit.

E versek (a divattal ellentétben) az egyszerűséget keresik. Nem esiszolta ki sem érzéseit, sem verseit sokoldalúakká, hogy számos sugarát egy gyúponthoz gyűjtve, sok színben lövellje szét, nagy égető erővel. Minden érzésének külön dalt adott. Szívének minden dobbanása hangot ad. Ebben van igazságuk, benső egyszerűségük. Ezen a módon tudott olyan költeményt írni, melyet az egész ország ismert s mely méltó is rá, pedig csupa egyszerűség.

Lesz még elég nyári este,
 De olyan több nem leszén,
 Mint az volt az ákácok közt,
 Melyre én emlékezem.
 Kedvesemnek ifjú arca
 Belőle még kiragyg, —
 Akácfák a kert végében
 Kétszer virágozzatok!

(Nyári est...)

Érzései taván nincsenek nagy viharok, de tiszta tükre, ami benne látszik, mindent szebbnek mutat. Érzése mindig költői.

Költeményei külső alakjukban is egyszerűek. Nem lát rendesen képekben, mint Vargha Gyula, nem eseményekben, mint Szabolcska sokszor, ő csak el akarja mondani, amit érez. Az érzéstől várja költeményeinek szépségét.

Termékeny szív volt. Maga mondja emlékezéseiben, hogy hivatási dolgai közt is meg-megállt, megszállta egy dal ihlete s azon melegében papírra tette. Ezzel külsőleg is igazolja közvetlenségüket. Ezt mondja egyik legszebb versében is (*Én is írtam néha verset...*):

A világ bármint ítéljen,
 Áldott volt az óra nékem,
 Mely hevíté kebelem.

Úgy érezte, mondja e vers, hogy elveszett a nap, ha dalt nem termett s hogy midőn dalba fogott, minden mást felejtett. Ez valódi költőre méltó önvallomás. S e verset szerényen azzal végzi:

Nem várok hírt, koszorút.
 De ha majd a sírban fekszem,
 A lombot tán megérdemlem,
 Melyet a szél odafűtt.

Szerette verseit és szerette volna, ha teljes gyűjteményüket a Kisfaludy-Társaság bocsátja közre. De az irodalmi társaságoknak — kivált nálunk, a hol szegények — nem az a feladatuk, hogy részben már megjelent munkákat adjanak ki újra, hanem hogy oly munkákat segítsenek napvilágra, melyek segédök nélkül némák maradnának. A költőnek fájt, hogy ez a vágya nem teljesült. Ezt teljesítette be a Kisfaludy-Társaság, amennyire tehetette, versei válogatott gyűjteményének kiadásával, amit többször megajánlott; de megjelenését a költő nem érte meg.

Cannibáli kedve az életnek, hogy az öregeket megkeserített szívvel temesse sírjokba.

VOINOVICH GÉZA.

VÍGKEDVŰ TAHY BERNÁT.

Országos bajok és hadakozások idején, mikor az emberek a szegény és megnyomorodott haza sorsán segíteni nem bírtak, vigasztalást gyakran a borban kerestek. Jámbor eleink a töröktől és a némettől elég sok bűt láttak, magukfeledtükben egyebet mit tehettek? Ittak jókedvükben, ittak bánatukban és keserűségükben. A tizenhatodik és a tizenhetedik századot ezért a borszeretők és a borivók aranykorának is mondhatjuk. S ha annak mondjuk, ujságot nem igen mondunk. A borivás és a részegeskedés annyira elterjedt volt, hogy már hibának sem tekintették. Ellenkezőleg! Aki a boritalt jól bírta, arról azt mondták, hogy erejéről s emberségéről adott tanuságot. Az ilyen legényt aztán igen megbecsülték. Ferdinánd király tanácsosáról, Kamariay Tamásról például írva hagyták nekünk, hogy «deákok között jó deák, vitézek között jó vitéz és király tanácsa, deliák (daliák) között jó delia és részegek között jó részeges!» A híres udvari emberről és főkapitányról : Gersei Petheő Jánosról is ilyesformát mondogattak abban az időben. Őkigyelme az italban a vendégeit mindig meggyőzte s jaj volt annak, aki borittában vele kikezdett! Az ilyen aztán hiába hangoztatta Császár Miklós példájára : «Hagyj békét jó János uram ; mert hiszen a te részeged voltam». A könyörgés mitsem használt s Petheő irgalmatlanul kihajítá az ilyen vendégét.

Még a különben igen mértékletes Nádasdy Tamás nádor is szívesen elborozgatott s a részegeskedéstől tisztjeit sem igen tiltogatta. Sőt jó néven vette tőlük, ha reá köszönő poharakat emelgettek. Erre olykor még maga is buzdította embereit. Így az 1555. évben udvari kapitányának : Magyar Bálintnak ő maga írta, hogy olykor egy-egy pohár bort

köszöntsön reá. Magyar Bálint uram erre azt felelte, hogy még meg sem kapta a levelet, melyben a nádor a borköszönést parancsolta, «máris — írja, — gyakortasággal az te nagyságod egészségeért bort köszöntöttem».

A borivásnak, vagy ahogyan akkor írták, a nagy vígan lakozásnak voltak jó és rossz oldalai. A rosszakat már ezer-szer hangos dobra verték, róluk tehát hallgatunk. De a gyakorta való borivásnak jó oldalairól még nem igen szóltak. Pedig mi adott a vitézeknek a hosszú harcok alatt erőt, mi tüzelte őket, mi növelte vakmerőségüket, ha nem a bor? A budai basák nem egyszer írják, hogy a magyar végbeli vitézek ha bort isznak, azonnal bajviadalra szóló leveleket írnak a törököknek. S borittukban senki nem bír velük.

A végbeliek elviselhetetlen nyomorát vajjon mi enyhítette? A bor. Ezernyi bánat és keserőség között vigaszt miben találtak? A borban. A barátságot és az összetartást mivel erősítették? A borral. A sok jó bajtárs elhunytát mi feledtette? A bor. Mi volt azon kornak legfőbb orvossága? A bor! Különösen hangzik ugyan, de azért kimondjuk, hogy a borivásnak, a vígan lakozásnak irodalmunk is sokat köszönhet. Ugyanis a XVI. század borszeretői és nagyvígan lakozói adtak életet és kenyeret az énekmondóknak, a lantosoknak és a hegedősöknek. Bebek György, Czeczey Lénárt, Thury György, Balázs deák stb. példái mutatják, hogy fővitézeink mennyire kedvelték az énekmondókat s hogy mily jól tartották őket borral.¹ Nádasdy Tamás számadásai is hirdetik, mennyire támogatták udvarában a hegedősöket. A végbeli vitézek leveleiben számtalan adat hirdeti ugyanezt. Az énekmondók és a hegedősök a vitézeket mulattatván, természetes, hogy a végbeliek vitézi életéről kellett énekeket mondaniok.

Ne gondoljuk, hogy a XVI. század fiai csak azért itták a bort, mert ízlett nekik. A legfontosabb oka a borivásnak az volt, hogy a legegészségesebb itlának a bort tartották. Tiszta forrászive akkor kevés végháznak volt s a folyók, a tavak és a kutak vizétől az emberek — főleg nyáron — nagyon elbe-

¹ «Issza Bebek jó borát, Köszörüli tarkóját» stb. énekeli egyik névtelen hegedős Bebek udvarában.

tegesedtek. Ezért ittak asszonyaink a XVI. században főtt vizet, azaz forralt vizet, már tudniillik ha a bor nem kellett nekik. Ezért volt a magyarországi végházaknak majdnem egyedüli italuk a bor.¹

Férfiaknak és asszonyoknak a bor lévén a főitaluk, természetesen sokféle bor járta nálunk. Ki az édes bort szerette, ki meg a savanykásnak volt a híve. Ez a kastélyborhoz húzódtott, amaz a füves borokat kedvelte. Egyik a török bornak volt a híve, a másik az aszúszőlő borához szegődött; mert ennek az íze olyan szabású volt, mint a jóféle pinyolé.² Szóval kiki a maga ízlése szerint való borral élt s a termését úgy készítette el, ahogy neki tetszett. A borcsinálásnak tehát annyi módja, annyi csínja-bínja dívott, hogy ma már azoknak tizedrészét sem ismerjük.

A mindennapi élet majd minden jelenségében szerep jutván a bornak, számtalan formában és alakban járta nálunk a bor szó. Ki ismeri például ma a föld-fazekakban főtt vinos nevű bort? Ki tud ma a grádicos borról, a barran-ürmösről, a mátkaborról, a búsult borról? Aztán ott volt a pennabor, az úrbor, a papbor, kastélybor, száraz bor, borpotya (borpótja), csöpögősbör, színbor, misebor, seprűbor, vakbor, foglalt bor, törvénybor, látóbor, aszúszőlő bora, fordult bor, bodzás bor, zsálás, szekfüves, rózsás, örménygyökeres, kakukfüves, mézes stb. stb. bor. A csigérről, a lőréről, a vizes borról, a hegyvámorról, abrakos borról meg a dézsmaborról szólnunk sem kell, mert ezek eléggé ismertek ma is.

Ehhez a sokféle borhoz sokféle ivási mód és sokféle alkalom is volt, amit eleinte igen egyszerűen a pohár szóval neveztek el. Minden szentnek megvolt a maga pohara, s azt a névnapkor megadni senki el nem mulasztotta. A borivók ily módon kalendárium nélkül jól tudták, mikorra esik ennek vagy amannak a szentnek a neve. Mert hiszen a világért

¹ Sajnos, ha borhoz jutottak, nagyon is az ivásnak ereszkedtek. Ormányi Józsa írja 1561-ben: «Az magyarok igen vesznek az nagy lakás miatt; mert soha nem lehet az magyar had részegség nélkül, de csak csatára menjen is, azonnal meg kell valahol részegedni». (Nádasdy levél.)

² Édes olasz bor.

el nem mulasztották volna a derék Szent Ferencnek, Szent Istvánnak vagy a jó Mátyás apostolnak stb. poharát meginni.

Pedig a szentek poharán kívül még mást is szoktak ürítgetni! Ott volt a sok köszönőpohár, az indulópohár (transitum), társpohár, unszolópohár, áldomáspohár, látópohár (kóstoló) borpotyapohara, ukkonpohara stb.

Ezen borszerető és borivó világ derekán, vagyis a XVI. században éledgett az a férfiú, akiről igazában szólni akarunk. Tahy Bernátnak hitták ökigylemét s amint neve is mutatja, Magyarország egyik legrégibb és leghatalmasabb nemzetségének volt a sarja. A Tahy-nemzetség genealógusai munkáikban Bernát nevét ugyan nem említik a családtagok között, dehát ez nem Tahy Bernát hibája. Nekünk elég bizonyosság, hogy Tahy Ferenc, a zászlósúr, országos főkapitány és főlovászmester, Bernát urat a leveleiben fivérének és rokonának mondja.¹

Tahy Bernát nem történelmi alak, nem ünnepelt hős, csak egyszerű typus. Nagy dolgokat nem vitt véghez; a nevét sem örökítette meg, de azért mégis érdemes véle megismerkednünk. Ökigyleme ugyanis a XVI. századi végbeli vitézek egyik jeles typusa. Az ő élete tükör, mely híven mutatja sok-sok kortársának életét és jellemét. Történelmi és emberi szempontból tehát egyaránt tanulságos a vele való foglalkozás.

Tahy Bernát a hűség megtestesülése. Abban az időben, mikor azt mondogatták, hogy igen szűk a jámbor szolga, ő példás ragaszkodással egész életét egyetlen család szolgálatában tölti. Nyíltszívű, szókimondó, egyenes és szolgálatkész ember. Az urának a szava ő előtt mindig kész parancs s ha ezernyi veszedelem és akadály állja is az útját, minden gondolkodás nélkül siet azt teljesíteni.² Szereti a bort s a borral együtt a vidám társaságot. Azonban józan korában és bor-

¹ Tahy Ferenc levele az O. L. Nádasdy levelezése közt található. «*Medio Bernardi Tahy fratris mei*» etc. 1553. dec. 7.)

² Az 1554. évben Bécsből jöven haza, megírta Nádasdynak: «Nagyságod engem úgy ereszte, hogy megint rövid nap kegyelmedhez felmennék. Itt vagyok Sárvárt, itt maradjak-e vagy felmenjek». — Az efféle dolog sok levelében előfordul. Bernát úrnak tehát ugyan csak sokat kellett nyeregben ülnie.

ittában egyformán szeretetreméltó marad. Jókedvű, tréfás és vidám mindig. A világ folyása ellen neki semmi kifogása. Ha bora és kenyere van, mindent szépnek lát és mindennel meg van elégedve. Bár igen nemzetes ember, azért mindenkiel szívesen barátkozik. Örvend a vidám társaságnak s konkolyt sohasem hinteget az emberek közé. Jószívű ember s amije van, szívesen megosztja bajtársaival. Nem haragtartó s ha néha-néha elfogja is a méreg, hamar megbékél. Hiszen a jókedve és a humora sohasem hagyja el s az ilyen ember a gyűlöletet és a haragot nem szokta sokáig magánál tartani. Bár Tahy Bernát uram kemény vitéz, jó viadalra való ember, igazában mégis otthon érzi magát legjobban. A legmagyarabb nádorispán udvarmesteri tisztje az ő legkedvesebb hivatala. S ha mint ilyen vendégeket fogadhatott, hegedűsöket és lantosokat tarthatott, senkivel a világon nem cserélt. Egyforma mindig. Az öregség mitsem változtat rajta. Míg a lélek benne tart, jókedvű és humoros. Azt a régi magyar mondást, hogy a vén embernek sem ital, sem verekedés nem kell, Tahy Bernát nagyon megcáfolta. Bizony még vénkorában is azt hangoztatta: ne haljunk meg búval, igyunk s mulassunk szép szóval!

Tahy Bernát a kor szokása szerint nem otthon nevekedett. Már gyermekkorában Nádasdy Tamás udvarába került s ott is maradt. Örök atyafiságot vetett a Nádasdy-családdal, mely a Tahyoknak legnagyobb jótevője volt. Nemcsak Bernát, de Tahy Ferencnek a nővére meg a leánya is a Nádasdy Tamás udvarában nevekedett.¹ Nem ok nélkül hívta tehát Tahy Ferenc Nádasdyt jó urának és édesapjának,² mert az csakugyan határtalan jóságot mutatott a Tahyak iránt. Tahy Ferenc, a főlovászmester, a jóságot igyekezett is viszonzni s amikor csak tehetett, szolgálatkésztségét és ragaszkodását megmutatta. Ő előtte a nádorispán szava még a királyénál is többet nyomott a latban. Amikor 1555-ben az ifjú király

¹ Tahy Ferenc 1553 dec. 7-én írta Nádasdy Tamásnak, hogy Tahy Bernáttal megizente, «pro sorore et filia mea ancillis curam gerere velit». Kéri, hogy nővérére különös gondja legyen, «ut possit nubere viro».

² 1555 április 6.

(Miksa) Tahy Ferencet Bécsbe hívatta tanácsra, nem ment föl, mivel Nádasdy előzetesen mást parancsolt neki. «Azt kell mívelnem, — írja levelében, — amit az öregebbek (t. i. a nádorék) parancsolnak.»¹

Ha Tahy Ferenc, akit a hivatala Nádasdy udvarától távol tartott, ennyire ragaszkodott a nádorispánhoz, elgondolhatjuk, mint csüngött azon Tahy Bernát, aki a nádor cipóján nevedezett s aki mindvégig érezte a nádor házának melegségét és szeretetét.

A kor szokása szerint Tahy Bernát az inasévek után lovas ifjúvá lévén, a harc ízét is megkóstolta. Nádasdy Tamást kellett kíséretetnie a maga szerével. És az ifjú Tahy Bernát hamar megmutatta, hogy Nádasdy udvarának ő a legjobb lovasa s egyik legbátrabb lovas ifja. Tudjuk, hogy a XVI. században a jó lovas nem volt ritka nálunk. Vitézeink kitűnő lóismerők is voltak. De Tahy Bernát mindnyájukat felülmulta a lóismeret terén. Róla ugyanis írva hagyták, hogy a lóhoz igen ért. Ha tehát a nádorispánnak lépő paripa, járó ló, futó poroszka, vagy kacsolya kellett, a választást nyugodtan bízhatta Tahy Bernátra. S benne soha meg nem csalatkozott.²

Nádasdy az értelmes, hű és nagyon vidám Tahy Bernátot már ifjúkorában igen megkedvelte. Nem is csoda! Hiszen Bernát uramat udvaránál is használhatta, aztán a csatákban is jó hasznát vette neki; mert hát Bernát uram a legnagyobb veszedelemben sem hagyta el gazdáját s úgy vigyázott reá, mint a szeme fényére. No meg hát azt sem szabad elfelednünk, hogy Tahy Bernát ugyancsak ügyesen forgatta a szabályját s hátát az ellenség sohasem látta. Több évtizeden át tömérdek sok csatában, várszállásban, száguldásban és lesvetésben résztvett s nemcsak jó maga, de a kardja

¹ Tahy Ferenc levelei az O. L. Nádasdy lev. közt találhatók. Ez utóbbi levele 1555. április 6-án kelt. — «Vitézljő uram és barátom, — írja. — ez szegény megnyomorodott országnak, ha tudnék, valaminben szolgálnék.»

² Mikor Szluny uram megvervén a törököt, sok lovat ejtett zsákmányul. Nádasdy Kristóf azt ajánlotta a nádorispánnak, hogy Tahy Bernátot küldje oda lóvásárlásra, «mert ismer az lóhoz». (Orsz. Ltr. Nádasdy level. 1561 nov. 11.)

alatt szolgáló huszárai is mindig helytálltak. Tahy Bernát ugyan sohasem említi leveleiben vitézi tetteit, de beszélnek róla mások.

Már ifjúkorában többször kitüntette magát. Az 1539. évben például Nádasdy lovassága egy török martalóc csapatot vert szét. Tahy Bernát jó kedvvel és nagy hévvel vagdalta és űzte a tarfejű martalócokat. A csata után 26 martalócot karóba vontak. Két előkelő martalócot a seregzászlóval együtt Nádasdynak küldtek ajándécul. Nádasdy viszont ő felségének küldte ajándékba. A bevett szokás szerint az illetén ajándékot az vitte föl, aki a harcban legjobban kitüntette magát. A kapitányok választása Tahy Bernátra esett. Így került aztán Bernát uram először a király elébe Nádasdy ajánlólevelével együtt.

E levélből is látszik, mennyire kedvelte Bernát uramat Nádasdy. Megírja a királynak a győzelmet s meleg hangon jóindulatába ajánlja Tahy Bernátot.¹

Ő felsége, — mint maga írja Nádasdynak, — igen megörült a két szép szál martalócnak és a seregzászlónak. Tahy Bernátot pedig megdicsérvén, ruhának való jó posztót adott² neki s másképpen is kitüntette őt, amint maga a király írja: «*honoratitio munere*».

Tahy Bernát Bécsből azonnal Nádasdy lovasai közé ment s Nádasdy Kristóf vezetése alatt tovább is a kardot forgatta. Hol 14, hol több ló volt a maga szere s megesett az is, hogy ő bocsátotta a lovasokat portyára. Többször kitüntetvén magát, jó szolgálatai fejében gazdája Cserseden szép jószágot adott neki.³ Ezt a jószágot későbbben Horváth Márk, a szigetvári hős kapitány kérte magának Nádasdytól, írván neki: «Szakasztana Tahy Bernátnak nagyságod Hegyfalván vagy Szentivánba. Ha én nagyságodnak annyit nem szolgálhatok, mint Tahy Bernát uram azért az én atyámfiái fejenként szolgálnak nagyságodnak».³

¹ Orsz. Ltr. Történeti emlékek, Belügy 1539 okt. 3. Sárvár: «*Et ipsum Bernardum Thahy gratiosis oculis intueri et cum gratioso responso remittere dignetur, ut cito ad servitia majestatis vestrae redire possit*».

² U. o. Ferdinánd király Nádasdyhoz Bécs, 1539 okt. 22.

³ U. o. Nádasdy level. Szigetvár, 1557 márc. 7.

Tahy Bernát hol Sárvárrott, hol Egervárrott, hol meg Kanizsán és Bodonhelyben szolgált kipróbált huszáraival. A Dunántúl legtöbb portyázásában és csatájában résztvett s mindenütt megállta helyét. Nemcsak Zrínyi Miklóssal és Horváth Márkkal, hanem azon kornak majd minden szereplőjével ismeretséget tartott. A nádorispán folyton őt használta a legfontosabb küldetésekben, tehát elég alkalma volt ismeretséget kötnie.

Bizonyos, hogy Tahy Bernát uram iskolákon forgott ember volt. Járatos volt a törvénykönyvben és a prókátorsághoz is értett egy keveset. Pályája kezdetén jobbára latinul levelezgetett. Még a gazdáját is latinnyelvű levelekben köszöntgette. Később azonban már kizárólag magyarul levelezett.

Még fiatal korában megházasodott. Bagody Mártát vette feleségül. Azonban csak ritkán láthatta feleségét. A szolgáló embert ugyanis hivatala távol tartotta s a családi tűzhelyet csak úgy télvíz idején kereshette föl, mikor a csaták szüneteltek.

Mikor történt a házassága, nem tudjuk. Csak az 1547. évben említi feleségét először, Nádasdyt köszöntvén Bagody Mártával egyetemben. Ekkor azonban már felnőtt gyermeke volt.

Mivel Bernát úr 1551-ben a gazdájával együtt Erdélybe ment, hosszú ideig nem láthatta feleségét. Ekkor került a leánya, a szép és ifjú Tahy Zsófia, Nádasdyné udvarába. Úgy látszik, az apa nagyon szerette a lányát, mert még Erdélybe is magával akarta vinni. Tordáról írja 1551-ben: «Én itt eltarthatom Tahy Zsófiát, mert félek rajta, ha én Tahy Zsófiát annyi ideig nem látom, meg sem fog esmérhetni. Az anyja ám maradjon otthon. Bizony én hét esztendő nem töltenék az hadba, ha én szabad ember volnék magammal, ha köteles nem volnék az én kegyelmes uramnak. De az én feleségem szabad ember magával; hogy ha akarja, engem addig megláthat. Mert ha addig meg nem lát, hét esztendő mulván elválhatom tőle az ország törvénye szerint».¹

¹ U. o. Tahy Bernát levele 1551 aug. 29. ex Torda.

Tahy Zsófia a Nádasdy Tamás udvarába kerülén, az apai és az anyai jogokat ezentúl a ház ura és asszonya gyakorolta.¹ A bevett szokás szerint az idegen udvarházban nevelt leányokat aztán a nevelőszülők adták férjhez — az igazi apa megkérdezése nélkül. Tahy Bernát jól ismerte ezt a szokást s tartott is tőle. Az 1551. évben tehát Gyulafehérvárról ír Nádasdynénak, s a nádorispánról szóló jó hírek mellett a maga aggodalmáról is értesíti a nádorispánét : «Azt is értem, kegyelmes asszonyom — írja, — hogy az én szép leányom, Tahy Zsófia, kegyelmed szolgáló leánya lett. Kérem kegyelmedet, mint kegyelmes asszonyomat, hogy férjnek ne adja addig, míg haza nem megyek».²

Az a sok jó, amiben Tahy Bernát és családja Nádasdy Tamás udvarában részesült, mély nyomot hagyott Tahy Bernát szívében. Őszintén ragaszkodott a nádorispánhoz és családjához. Bármire kész volt érték s mindenüvé követte őket. Békességben és háborúban, józan korában és borittában fáradtságot, akadályt és veszélyt nem ismert, ha az ura vagy a nádorispánné valamivel megbízta. Különösen kedvére volt az olyan megbízatás, amelyet egy kis lakomával és ivással köthetett össze. Egy ízben Nádasdy agárért küldte őt. Bernát azonban nem ment oda maga, hanem mással hozatta el. Nádasdy erre megírta neki : «ha jól ihattál volna ott, magad mentél volna hozzája!» Mire aztán Bernát uram azt felelte, hogy köztük nála részegesebbek is akadnak. S ő azt hitte, hogy a tiszthez képest nem szabad részegeskednie.³

Sokat kellett Bécs és Sárvár közt járnia. Ha Nádasdy Bécsben ült, Tahy Bernátnak ide-oda kellett lovagolnia. De ő az efféle utat föl sem vette. Olykor megesett az is, hogy óriási utat kellett egyfolytában megtennie s ő mindig előbb odaért, mint más emberfia. Az 1549. évben például Pozsonyból éjjel-nappali vágatással, egyes-egyedül ment Jászóra. Más ember

¹ Tahy Zsófia «az én nagyságos apám uramnak» hívja Nádasdyt. (U. o. 1558 júli 18. Pozsony.)

² U. o. 1551 júni 14. Zsófi különben igen jól érezte magát Nádasdy udvarában. Igéri is Nádasdynénak, hogy nem lesz hiábavaló szolgálóleánya. (Levele u. o. júli 8. Pozsonyból.)

³ Bogárd. 1551 május 13.

az útnak még felét sem tette volna meg, mikor Bernát úr Nádasdy ügyes-bajos dolgainak elvégzése után már hazafelé nyargalt.¹ Bécsből Sárvárra lovagolnia s onnét ismét Bécsbe száguldania, neki csak játékszamba ment. Ha Nádasdy levelet küldött feleségének («szerelmes Orsikájának»), a válasszal senki oly gyorsan meg nem jött, mint Bernát. S ha a nádorispánné friss bélest, sóstejet, hidegkását, vagy aprólékot akart urának küldeni, ha csak kéznél kapta, Bernát urammal küldé föl. «Az disznóaprólékot és a sóstejet, kit Tahy Bernáttól küldtél — írja néhány nap mulva Nádasdy, — jó néven vettem tuled!»

De nemcsak béles és sóstej szállítására lehetett Bernátot használniok. Az ellenség üzésében is gyors volt ő. A nagy üzésbe és száguldásba olykor még a lova is belepusztult. Aztán acélkarját és súlyos szablyáját a törökkel ugyancsak éreztette. Ökigyelme bátran elmondhatta magáról, hogy orcáját soha hátra nem vonta s az ellenségnek hátat soha nem adott! Sok jámbor vitéz, magyar és török egyformán tudta ezt Bernát uramról. De tetteivel azért sohasem kérkedett. Lippa ostrománál 1551-ben az elsők között volt s ő kerítette kézre a törökök ezüstmíveit, amiket érintetlenül Nádasdy kezére adott. Bár lett volna mit magáról mondania, Nádasdy-néhoz írt levelében magáról meg sem emlékezik, hanem csak az urát dicséri. «Lippa városát — írja — megvevők a töröktől, de mindazonáltal, ha az mi kegyelmes urunk gyalog nem száll vala és ő maga ostromnak nem megyen vala, bizony nem hiszem, hogy soha keresztény kézbe akadott volna. De ühözzá képest mindnyájan rárohanának és megfutamék a török benne. Az, kik az ostromon voltak, azok is azt vallák, hogy ha uram nem szállott volna gyalog, még most is török volna benne!»²

Egyeneslelkű és szókimondó ember volt. Bár Nádasdyval folyton érintkezett, folyton levelezett, kisebbséges szókkal

¹ Tahy Bernát mint Nádasdy Tamás *familiaris*-a a perfolyáshoz, az ügyes-bajos dolgok elintézéséhez is értett. Ilyes dolgot végzett Jászón is, s mint onnét írta, *éjjel-nappal sürgölődik*. (U. o. levele Nádasdyhoz 1549. ápril 15. Jászó.)

² U. o. 1551. Lippa.

senkit nem illetett, senki ellen nem agyarkodott. Ha valakivel peres ügye akadt, gazdáira bízta elintézését. Az 1551. évben egy ilyen ügyben Nádasdy tréfásan azt írta neki, hogy feleségét bírónak ne tegye. Mire Bernát uram nagy vidáman felel: «Nagyságod írja, hogy bírónak ne fogjam az én kegyelmes asszonyomat. Mindhalálig sem akarok egyéb bírót választanom, ki megítélje az én kárvallásomat!»¹

Bernát uram Nádasdy szolgálatában oly jól érezte magát, hogy nagyobb hivatalra a viláért sem vágyott. Nem törekedett fölfelé; még a hadnagyság sem kellett neki, megelégedett a főlegénységgel. Nem is vitte huszonöt lónál feljebb való szerre sohasem. De azért ha elegendő bora és jó lova volt, senkivel a világon nem cserélt. Hasztalan csalogatták őt a király fizetésére. Megmaradt a kegyelmes ura hűségén.

Sok jó tulajdonságai mellett azonban igen nagy hibája is volt, de amit ő hibának soha el nem ismert. Ivott, még pedig sokat. Nem volt bor, aminek ő bűdös nevét keltette s nem volt ivás, miben ő megfáradott. Az ivás olyan szenvedélye volt, hogy ennek még lovait is föláldozta, noha a jó paripákat mód nélkül kedvelte. De még a részegeskedésben is kiváló ember volt; vígkedvűnek igen, de házsártosnak, veszekedőnek senki sem látta. Mulatott kedvére, de senkit sem bántott. S akik őt borral megbecsülték és jól tartották, azokat ő vidám mókáival és ügyes tréfaival mulattatta. Ezért kedvelte őt Nádasdy; ezért vitte magával mindenhova. Akár hadba készült, akár országlátni ment, Bernát nélkül ritkán indult. Mellette találjuk őt Bécsben, Pozsonyban, Izabella udvarában, Lippa és Babocsa ostrománál, Erdélyben stb.; szóval mindenütt, hol Nádasdy megfordult.

Maga a ház asszonya, a nádorispánné is kedvelte Bernátot jó tulajdonságai miatt. Azért említjük a jó tulajdonságait, mivel Bernát uramat a sors nem valami csinos külsővel áldotta meg s így azzal az emberekkel meg nem igen nyerhette. Nádasdy 1551-ben Kolozsvárról írt levelében a többi között azt írta feleségének, hogy «az vörös, kopasz Tahy kitisztula sok betegségéből!» Tehát valami szép ember nem lehetett.

¹ U. o. 1551 május 13. Bogárd.

Ilyetén fogyatékoságai nem sokat ártottak Tahy Bernátnak. Mind a nádor, mind a nádorné még a vendégek fogadására is a legszívesebben azért őt használták. Ők tudták legjobban, hogy miért. Annyi bizonyos, hogy Bernátnak legkedvesebb foglalkozása volt a vendégek fogadása és kísérése, mert hisz ilyenkor nem kellett fejét törnie azon, hogy honnét vegye a bornak szerét. Amikor 1550-ben Kecsety Márton feleségét hozta Sárvárra, Nádasdynak azonnal jelenté, hogy az úr-asszonyt «Antal deákkal egyetembe jó gazdasággal és nagy szorgalmatossággal az úton mindenütt vendégelvén, békességgel és tisztességgel hoztuk!»¹ Az ilyen vendégeskedésre különösen sok alkalma volt, mikor 1551-ben gazdájával együtt egész éven át Erdélyben tartózkodott s az erdélyi borokat kóstolgatta! A mulatozások között azonban nem feledkezett meg Nádasdynéről. Gyakran fölkeresi őt leveleivel s mivel tudta, «hogy az asszonyoknak és az asszonyállatoknak mely gyengén kell irnia», Nádasdy dolgairól és egészségéről értesítgette őt, bölcsen elhallgatván a saját mulatozásait. «Itt vagyunk mostan — írja augusztus 4-én — Kolozsvárott mind királyné asszonyommal (tudniillik Izabellával) egyetembe. Királyné asszony örömetst kimenne innen ez országból, de uram nélkül el nem akarna menni; az király képe sem mer uram nélkül ittben maradni.»² Valamivel később meg így ír: «Az én kegyelmes uram békével és jó egészségben vagyon mind az ő jámbor szolgáljaival egyetemben... Ez mai napon indultunk Fogarasba!»³

Amint említők, Bernát mester a boron kívül legjobban a lovakat szerette. Páratlan lovas hírében állott s kótyagos fővel is úgy ült nyergében, hogy semmiféle török kopja ki nem vetheti onnat. A gyakori száguldás és harcolás miatt azonban gyakran volt szükös ló nélkül. Ilyenkor aztán gazdáját kéregette, adna neki jól futó paripát. Nádasdy erre tréfásan azt felelé, hogy vigye el a sitkei sánta lovat! Bernát uram jóízűen felelé rá: «bizonyos az, hogyha sánta nem lett volna, elhoztam volna velem, de az mely lónak három lába vagyon, azon

¹ U. o.

² U. o. Kolozsvár, 1551 aug. 4.

³ U. o.

nem szoktak hadakozni!»¹ Ugyanezen levelében írja Bernát uram : «Azt tudtam, hogy az tiszthez képest ne legyen szabad részegeskedni ; de im értem, hogy kegyelmed szabadságot adott rá, kit én kegyelmednek megiszolgállok. Ugyanis, míg részegeskedem vala, minden marhám szaporodik vala, de mióta elhagytam az részséget, azúta mind fogyni kezde és veszni».²

Az ilyen és ezekhez hasonló nyilatkozatokon Nádasdy rendesen jót nevetett. Jól ismerte ő kigyelme Bernát uram eszejárását, s ha nem használhatta volna őt, bizony nem tette volna meg udvarmesterének.

Ez évben (1551) történt, hogy Bernát uram széles jó kedvében azt írta volt Nádasdy Kristófnak, hogy fél eszen való gazdát keres magának. Meghallá ezt Nádasdy Tamás és félig tréfásan, félig komolyan imigyen oktatta Bernát uramat : «Ebből is kiismerhetni, hogy az bolondság napról-napra növekedik rajtad, nem hogy csöndesednék. Nádasdy Kristófnak azt írod, hogy fél eszen való urat keressz, de én azt tanácslom, hogy idén (idején) elmenj, hogy jobban reád ne érjen. És ha találsz aféle fél eszen való urat, siess rajta venni, mert ha halogatod és azonközbe eszébe veszi, hogy nem vagy otthon, kárba fogsz maradni. Továbbá igen jó néven veszem tőled szerető atyámfia, hogy elküldted mindjárást Fogarasba az én leveleimet».³

Há Bernát uramnak a búcsúzás csakugyan eszébe jutott volna, bizonyos, hogy maga Nádasdy tartóztatta volna legjobban. De hát erre nem került a sor.

Mivel Bernát uram mindég azt tartotta, hogy a csont-rágás fogas ebnek való, ha valamire szüksége volt, csűrészavaráss helyett azonnal előállott vele. Sokfélét kérni nem szokott. Kérőleveleiben csak a paripa és a pénz szerepel.

Így az 1552. évben azon panaszkodott, hogy nincs lova. Sok jámbor tudja — írja nagy szomorúan — hogy én kegyelmetek régi szolgálja vagyok és ennyi sok jámbor között gyalog kell járnom. A lippai ezüstbe, kit én vittem kegyelmednek, ha

¹ U. o. 1551 május 13. Bogárd.

² U. o.

³ U. o. 1551 aug. 24. Ujvár.

többet nem, csak annyit adna, kivel egy lovat vehetnék. Azminemű lovam nékem vala Rohonczon, az kocsit vonsza. Nyilván tudom, hogy kegyelmed nem hagyna gyalog járni ; mert ha valami törökkel való dolgunk történik, igen nem bízhatom a paripámhoz.¹

Nádasdy a kért lovat bizonyára megadta neki ; mert Tahy Bernát úgy ezen, mint a következő években nagy vígan portyázgatott a török ellen. Az 1555. évben azonban ismét ló nélkül szűkölködött. Mi természetesebb, mint hogy ismét Nádasdyhoz fordult. «Egervárába — írja — valami nyavalya esett félkezembe ; fel nem emelhetem. Hadnagy uramtól elkérezdtem, hogy Csepregbe menjek a borbélyhoz, vagy Hévízbe. Mert tudja nagyságod, hogy kétkezű embernek is nehéz a hadakozás, nem hogy félkezűnek! . . . Én gyalog nem járhatok ; paripára vagyon szükségem. Nagyságod azt mondá, nincsen pénze ; kedig bizony nékem sincs. De nékem úgy tesszik, szolgáltam én annyit, amin egy lovat vehetnék. Lippa alatt sem voltam te nagyságodnak haszontalan szolgálja. Bodonhelyen hogy laktam, a szegény legényekkel sem voltam nagyságod kárára. Lám te nagyságod egyéb szolgálinak jargalást, hópénzt ad ; nekem csak 3 frt. hópénzt. Erdélyben egy hónap híján esztendeig jártunk és a hópénznél egyebet nem adott. Ha meggyógyulok s lovat szerezhetek, nem mondom, hogy ezután is nem szolgállok. Bizony nem akarnám vénségemre a régi orcát megszeplősíteni.»

Az 1555. évben Nádasdy Tahy Bernátra bízta Bodonhely védelmét. Ezúttal már ő parancsolt az egész őrségnek. S nemcsak hogy megvédte a helyet, de még ő űzte a portyázó törököket. E mellett török hírekkel is szolgált az urának. Szeptember hó 8-án írja például Nádasdynak : «Ez elmúlt napokban bocsátottam vala az uraimba huszonhét lovon való legényt, hogy valami nyelvet fognának nagyságodnak, kitől értené nagyságod, az török had mire gyűlt, hova vagyon szándékjok és minemű nyereséggel jártak. Hoztak is törököt : ő pattantyúk körül forgódott s pattantyúsnak mondja magát. Továbbá egy szablyát, egy buzogányt, egy keztyűt és 20 frt.

¹ Karakó, 1552.

híján 100 forintot. A fejevári szubasáé volt, de ő maga elszaladt, mert jó lova volt».¹

Meddig maradt Bodonhelyen, nem tudjuk. Az 1558. évben kis birtokán, Gerezden találjuk őt. Innét kéri Nádasdy segítségét. Soha jobbkor — írja — nem segíthet, mint most ; mert mind lovaimmal, mind szolgálaimmal házamhoz szorultam. Ha nagyságod meg nem segít, ismét a régi módot kell elővennem ; mert Gerezden élni nem tudok ; sem borom, sem pénzem nincsen.

Az itt említett Gerezden ² az ő kis birtokán Tahy Bernát uram rendesen csak bortakaráskor jelent meg. Különben a gazdaságát a felesége vezette. Ezenkívül a fehérvári, illetve a soproni keresztes papoktól is bírt némi földeket bérbe. Tizenhat éven át becsülettel megadta értök a kialkudott kepeszámot, mikor a keresztesek priorja : Sebestyén pap 1559-ben visszavette tőle a földeket. Tahy Bernátot a nem várt fölmondás nagyon felbosszantotta. Meg is írta Sebestyén papnak, hogy a régi jámboroktól azt tanulta, hogy az embernek csak egy szava volna, de a keresztes papoknak úgy látszik több van. Aztán megfenyegeti Sebestyén papot, írván neki : «Ha Isten reá segít, hamar nap megmutatom, hogy barátod nem vagyok ; mert énnékem ennek előtte pappal nem volt dolgom, hanem kegyelmeddel ; de kegyelmed meglátja, hogy katonával leszen dolgod».³

Az 1558. évben a maga birtokocskáján is akadt némi baja. Bernát uram régi szokása szerint a szüretet maga intézte. Amikor a borszűrés javában folyt, a tulajdon lovain és kocsiján egy átalag mustot küldött a házához, hogy legyen mit innia. Józsa deák azonban elhajtotta a kocsit és kénye kedve szerint iddógálta Bernát uram mustját. Meg is adta az árát ; mert Bernát gazda hamarosan elbánt vele. «Vala annak ideje — írja nagy haraggal — hogy eféle boszuságokat nem mívelnek vala én rajtam.»⁴

Az 1560. évben Bernát uram Nádasdyval együtt Bécsben

¹ Levele végén sisakot és páncélt kér magának.

² Horváth Markó Cseresnek mondja.

³ Szalay : *Négyszáz magyar levél*. 305—6. lap.

⁴ O. L. Nádasdy lev. 1558. szept. 18.

mulatott. Már nagyon is vén ember számba ment akkor, de azért ha kellett, ifjú erővel száguldott Sárvárra. A tél szívében is hihetetlenül gyorsan megtette e nagy utat. December hó 10-én jelenti például Nádasdynak, hogy vecsernye-harang-kornak előtte már Sárvárrott volt s átadta a levelet a kegyelmes asszonynak. «Az kegyelmes asszony — írja — nagy örömbe lőn. Bizony igen siettem! Kis uram felől ¹ azt irhatom, jó egészségben vagyon. Asszonyomnak önagyságának igen könyörög, hogy ütet se hagyná el önagysága. Kérem nagyságodat, parancsolná meg Bolday Tóbiásnak, hogy nagyságod előtt ne szólna én reám, hanem ha mi dolga vagyon én velem, magamnak mondja meg. Bizony hogy kegyelmes uram ha ifjúságában megszokta volna is az eféle dolgot, hogy az nagys. jámbor szolgálai közül házánál vagy szállásán mint eszik vagy iszik valaki, hogy nagyságodnak megmondaná, immár vénségében el kellene hagyni. Jobb volna, ha az fertőbéli tyúkokra viselne gondot, miképpen az jég alól kifoghatná, kiből mind nagyságodnak, mind magának haszna lehetne, hogy sem mint én reám visel gondot, mert bizony az én reám való gondviselésben nem sok haszna vagyon.»

Mindig engemet cirkál — írja tovább — még házamnál sem merek enni és inni miatta.

Erre aztán Bolday Tóbiásról írja, hogy őkigyelme úgy leissza magát, hogy a lábán sem állhat. «Az pórokkal addig iszik, hogy kocsira vetik s úgy viszik haza, mint egy Kadócsy Antalt! Én pedig, kegyelmes uram, soha nem ittam az pórokkal sem korcsmaháznál; hanem mikor ittam, vagy házamnál, vagy szálláson uraim-emberekkel és nagyságod jámbor szolgálival ittam. Ha Bécsbe megyek, oly helyre szállok, hogy Bolday Tóbiás engem meg nem cirkál és meg nem talál.» (1560 dec. 10. Sárvár.)

• Gondolhatjuk, hogy a nádorispán jól mulatott Bernát úr

¹ Nádasdy Ferenc volt ez. Nádasdy Kristóf, aki korának egyik legjobb kapitánya volt, szintén igen kedvelte Tahy Bernátot. Ha portyára vagy egyebüvé indult, Tahy Bernátot mindig maga mellé kérte. 1560 január 11-én írja például a nádorispánnak: «Herant Péternek és Tahy Bernátnak parancsoljon nagyságod, hogy azon szerrel várjanak ott Sárvárrott, amint velem voltak.»

ilyetén levelein. Hogy a mulatozást nem vette rossz néven tőle, az bizonyos dolog. Hiszen akármiféle ünnep vagy lakoma volt a Nádasdy-család körében, Bernát urat mindég oda rendelték. Az 1560. év január havában például lakodalmra készültek. Nádasdy Tamás jó eleve jelentette Bernát úrnak, hogy január 21-én lesz a menyegző. «Két nappal előtte — írja — husz lóval, jó szerrel mennél jobban lehet, itt Sár-várt légy, hogy senki meg ne nevéssen vele.» (Jan. 10.)

A következő év telén Nádasdy Horvátországba küldte Tahy Bernátot, hogy lovakat vásároljon neki. A szerencse úgy hozá magával, hogy Bernát uram már a Kulpa mellett találkozott Alapy Jánossal, aztán pompás lóra is akadt. «Az ló — írja Nádasdynak — gyermekded, szép, jó testű, jó lépő, jó termetű, csak egy nyeregalja, nyakas, fara, lába, combja megvagyon.» Ezután jelenti, hogy Zágrábban a pap urakkal volt szemben s a bánnak is átadta Nádasdy izenetét. Itt a báni udvarban is lovat nézett. (1561 dec. 2.)

Mikor jött vissza e hosszú útjáról, nem tudjuk. De a vásárolt lovaknak Nádasdy már nem igen vehette hasznát. Súlyos betegség nyomta az ágyba s 1562 júni 2-án meghalt. Nagy kár, hogy Tahynak ez időből nem maradt ránk levele. Ebből ugyanis megtudhattuk volna, hogy Bernát uram mint siratta el s mint gyászolta az ő feledhetetlen jó urát.

Nádasdy halála után az özvegynek szolgálatában maradt. Amint azelőtt a nádorispán, most Kanizsay Orsika küldöztette őt ügyes-bajos dolgainak elintézésére. Az 1564. év december havában például Szigetvárt találjuk őt, hol Zrínyi Miklóssal tárgyalt Nádasdyné megbízásából. Az özvegy nádorispánné emberei ugyanis megfogták Zrínyi egyik katonáját és tömlöcbe vetették. Ezért aztán Zrínyi nagy haragra gyuladt. A nádorispánné Tahy Bernátot küldé Szigetvárra és a szigetvári hősnek dec. 5-én a többi közt imígyen írt volt : «Az kegyelmed Tahy Bernáld uram által való izenetit és maga jó kedvvel való hozzám ajánlását megértettem, mely kegyelmed hozzám való jóakarátját engedje az Isten, hogy kegyelmednek mind az én kis fiammal, az kegyelmed szolgájával egyetemben meg szolgálhassam kegyelmednek».

Zrínyi dec. 6-án felelt Nádasdy né levelére és üzenetére.¹ A választ Tahy Bernát hozta Sárvára.

Ezenkívül még egyszer találkoztunk Tahy Bernát nevével. Az 1569. évben Zala megye többi nemeseivel együtt Tahy Bernát is kezességet vállalt a zalavári apátság ügyében bebörtönzött Csányi érdekében. Ez az utolsó adat, amit jó Tahy Bernátról találunk sikerült.² Az egykorú levelek a nevét nem említik többé. Ki tudná megmondani, víg cimborái közt, avagy a törökkel szemben lelte-e halálát? Akik ismerték, bizonyára megsiratták; mert hűbb szolgát, vígabb és tréfásabb vitézt nála alig találtak.

Aki a XVI. század vitézlő szolgálóinak jó és rossz tulajdonságait ismerni akarja, bátran veheti például Tahy Bernátot. Jó vitéz volt, hű ember volt. S még hibái is olyanok, amik inkább korának a hibái voltak.

TAKÁTS SÁNDOR.

¹ Mindkét levelet közli a Zrínyi Miklós életére vonatkozó levelek és okiratok I. kötete a 653. lapon.

² Közös pénz. ltr. Hung. 1569. Nova fidejussorum pro Gregorio ac Bernardo Csányi seniore exulum fides ac sponsoria etc. A kezesek közt szerepel Tahy Bernáton kívül Nádasdy Ferenc és Kristóf, öt Petheő, két Halthalmy, három Eördögh, a Gyulaffyak, Káldyak, Sennyeyek, Nyáryak stb.

SZÉCHENYI ÉS A MAGYAR KÖZLEKEDÉSÜGY.

Második és utolsó közlemény.¹

Széchenyi törekvése a közlekedést előmozdító országos pénzalap teremtésére.

Széchenynek kiváló alkotásai: a dunai hajózó-út, az aldunai Széchenyi-út, a Lánchíd, a Tisza-szabályozás, a közutak és vasutak rendszere a közlekedés fejlesztését mozdítják elő. Mindezek láncszemei annak az átfogó nagy conceptiónak, melyet Széchenyi nemzetünk anyagi felvirágzására kidolgozott.

A dunai hajózó-útnak, az aldunai Széchenyi-útnak, a Lánchídnak a létesítése azonban igen nagy nehézségekbe ütközött. Említettük, hogy az aldunai munkálatokat a kormány által rendetlenül folyósított szerény pénzösszegeből rendkívül sok akadály leküzdése után végezhetette. Sokszor eszébe jutott, mennyivel nagyobb eredményt tudott volna elérni, ha egy országos pénzalapból fedezhetette volna a költségeket.

Ennek az alapnak megteremtését még *Világ* művében szabad megajánlás útján javasolja, a *Stadium*-ban azonban már az általános adófizetés eszméjét veti fel. Teljesen indokolt meggyőződése volt, hogy Magyarország anyagi jólétének emelésére elsősorban a nemességnek a közterhekben való részvétele szükséges.

Telve alkotni vágyással, mint a leláncolt Prometheus, le van nyögözve. Nem képes terveit keresztülvinni, mert nem tudja előteremteni a nervus rerum gerendarumot, a szükséges költségeket.

A *Jelenkor*-ban 1843-ban közzéteszi az adóról és két garasról szóló cikkeit, melyek a következő évben könyvalak-

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1925. évi 574. számában.

ban¹ is megjelenék. Javaslata az volt: minden földbirtokos fizessen holdankint két garast; ez kitesz évenként 6.239,850 forintot. Ilyen módon meg lehetett volna teremteni az országos pénzalapot elsősorban közlekedési vállalatok előmozdítására.

Kétgarasos adójának védelmére 1844-ben közzéteszi «Magyarország kiváltságos lakóssaihoz» intézett két röpiratát.² Ezekben részletesen kifejti, hogy a kétgarasos adóból létesítendő országos alapot főképpen a szükséges közlekedő-utak, valamint Budapest fejlesztésére kívánja fordítani. Telekadótervét azonban minden erőfeszítése ellenére se tudta megvalósítani.

Széchenyi meghívása a helytartó-tanács közlekedési osztályának élére.

A vasutak mellett megoldásra várt a nagy feladat, a Tisza-szabályozás. Azon a vidéken szeretett volna mielőbb segíteni, amely «a magyarság bölcsőjének tekinthető». Belátta azonban, hogy a kormány segítsége nélkül eredményes működést nem fejthet ki.

Az 1843—44-iki országgyűlés befejezése után gróf Apponyi György, Széchenyi barátja, lesz a magyar cancellária vezetője.

Ugyanebben az időben foglalkozott a magyar vasutak kérdésével List Frigyes, a neves német nemzetgazda, a németországi vasutak hírneves előharcosa, aki 1844-ben és 1845-ben jelentősebb osztrák állami állás elnyerése céljából Bécsben tartózkodott. Hogy a vezető államférfiak érdeklődését jobban magára vonja: «Ueber die nationalökonomische Reform des Königreichs Ungarn» című tanulmányában programot dolgozott ki Magyarország közlekedésének rendszeres javítására.³ Kidolgozta egy «magyar társulat r. t.» programját is, amely túlnyomóan német tőkét hozott volna

¹ Adó és két garas. 1844.

² Zichy A.: Gr. Sz. I. Hírlapi cikkei. II. 364—366. o.

³ Geschichte der Eisenbahnen der österreichisch-ungarischen Monarchie. I. B. I. Th. H. *Strach*: Die ersten Privatbahnen. S. 210.

Magyarországba és célja lett volna hazánk javát előmozdító «általános közlekedési rendszer» kialakítása s mindenekelőtt vasutak létesítése.¹ A vasutak bizonyos meghatározott időn túl az állam birtokába jutottak volna.

Listnek eszméje a kormánykörökben kedvező fogadtatásra talált. Szükség volt azonban olyan szervre, amely a felmerült javaslatokat tárgyalatosan felülbírálja és ennek a szervnek vezetésére széles látkörű, nagy tudású egyéniségre. Természetesen erre a célra a legalkalmasabb a legnagyobb magyar volt. S valóban, Apponyi csakhamar tárgyalni kezd Széchenyivel, hogy a helytartótanácsban szervezendő közlekedési osztály vezetését vállalja el. 1845 május 1-én herceg Metternich intéz levelet Széchenyihez.² Ebben közli a kormány szándékát «külön bizottmány» felállítására, «melynek teendője lesz a hozzá intézendő feladatokat megvizsgálni s felderíteni és oly indítványokat s munkálatokat tenni, melyek által a szükséges közlekedési eszközök hiányán Magyarországon leggyorsabban, legbiztosabban és közhasznúlag lehetne segíteni». «A megkezdett ügyet úgy vélem előre segíthetni, ha nyilatkozatra szólítom fel önt, valjon hajlandó volna-e a fenn említett bizottmány vezetését átvállalni.»

Széchenyi már a *Stadium*-ban³ kívánta, hogy az ország közlekedési ügyei — a vizek, utak s belvámok, — a diéta elé tartozzanak s ennek logikus következménye az önálló magyar közlekedési osztály felállítása. Örömmel fogadta tehát a meghívást s valóban következetlen lett volna önmagához, ha el nem fogadja az ajánlatot. Kijelenti azonban, hogy az állás elfoglalásával politikai függetlenségét nem áldozza fel s éppen ezért fizetést sem fogadott el.⁴

¹ Tervezete szerint mielőbb lőüzemű vasutat kellene létesíteni: Győrtől Székesfehérvárig; Budáról Székesfehérváron át a Balaton mellett Eszékig; Pestről Aradon át Temesvárig; Debrecenből Erdélybe és a magyar középponti vasút pest—szolnoki vonalából kiágazva Miskolcon és Eperjesen át a galíciai határig.

² Falk i. m. 203—204. o.

³ Írta 1831-ben, megjelent 1833-ban.

⁴ Falk i. m.-ben a 206. oldalon kőtezer frt évi fizetést említ. Széchenyi Tasnerhez 1845 júl. 19-én intézett levelében (Majláth: Gr. Sz. I. Levelei III. k. 356. o.) ezt írja: «Nem akartam semmi címet

Hogy mit jelentett Széchenyi elhatározása, azt Apponyinak következő sorai világítják meg: «Én csekély vagyok ahhoz, hogy Neked köszönetet mondjak amaz ezrek nevében, akiket elhatározásod boldoggá tesz, de érezni jobban érzem azt, mint amaz ezrek mind együttvéve.»¹

A Tisza-szabályozás.

Széchenyi hivatalba lépése után legfontosabb és legsürgősebb feladatának a Tisza-szabályozás megindítását tartotta. Anyagi ügyeink között ezt a feladatot helyezi első sorba. A fajszeretet a rugója ilyen irányú tevékenységének. Találóa írja Arany János: «Midőn magát ez nem tudá szeretni, ő megszerette pusztuló faját.»

A Tisza-völgy javítására egyébként a kezdeményező lépések már előbb megtörténtek. A tiszai felvételek folyamatban vannak s szerencsére 1833-ban Vásárhelyi áll az egész munka élére.

Vásárhelyinek a Tiszáról készített felvételei valódi kincsek, melyek a legkiválóbb külföldi szakértők csodálatát is fölkeltették. 1842-ig tartott ez a nevezetes felvétel.² 1845-ben

s különösen nem az excellentiás titulust. 2-szor. Semmi fizetést. Az elsőt nem vihetttem ki és csakugyan «Megexcellentiáznak», mert máskép nem elnökösködhettem volna... A másodikat azonban elértem *einstweilen* cím alatt és semmi egyenes fizetést nem fogok húzni. Eszerint Falk állítása téves.

¹ Zichy A.: Gr. Sz. I. Naplói. 469. o.

² Herrich Károly a Magyar Mérnök-Egyesület alakuló közgyűlésén 1867-ben Vásárhelyi Pálról tartott előadásában (A Magyar Mérnök-Egyesület közlönye 1867. 7. o.) említi föl: «Midőn hivatalos állásomnál fogva az 1853-iki árvizek az akkori miniszteri biztos Mitis Ferdinánddal érintkezésbe hoztak s előtte a tiszai adatokat fel kelle tárni, ő merengve nézte ezen adatok halmazát s a mintegy fennszóval álmódó ezeket mondotta: «én azt gondoltam, hogy csak a Duna van ily részletesen fölvéve, s ime, a Tisza is ily gazdag!» — hozzám fordulva egész felindulással kiáltott fel: «Én nem értem a magyarokat, ha nekünk ily gyűjteményünk, ily adatok halmaza lenne csak egy patakról is, nem volna Európának csak egy zuga sem, hol dicsőségünket nem hangoztatnánk és kincsünket érvényre hozni ne törekednénk — és ti pedig hallgattok!» Hasonló elragadtatással

a nagy tiszai árvíz hatása alatt a nádor elrendeli a Tisza-szabályozás terveinek elkészítését. Természetesen ez a nagyszabású feladat is Vásárhelyinek jut.

Széchenyi 1845 őszén, tehát rögtön hivatalba lépése után, Vásárhelyivel együtt bejárja a Tisza felső és középső szakaszát.

1846 elején publicálja közgazdasági szempontból igen jelentős művét: «Eszmetöredékek, különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg.» Meggyőzően fejti ki ebben a művében, hogy a Tisza völgyének fellendítése országos érdek; «bizony a dunántúli és egyéb magyarság is nemzetiség dolgában csak hervadozni és kora halálra fog jutni, ha pusztulásnak indul a Tisza-völgy.»¹

Mindenekelőtt a Tisza-völgy színmagyar népén óhajt segíteni. Meg kell akadályozni a tiszai ár kiöntéseit s ily módon kell emelni a földnek becsét, kertté kell varázsolni a Tisza-völgyét, — írja Széchenyi.²

Azután a közlekedés javításáról kell gondoskodni. A Tiszán is rendszeresíteni kell a gőzhajózást, hogy a termés elszállítható legyen.

Felhívja a figyelmet a tiszamenti magyar hibáira. Ostorozza a dologtalanságot, korholja a tunyaságot. «Bizonyos alkalmaknál, mint gyűjtésnél, behordásnál, nincs szilárdabb munkás, mint a magyar», — de «egyedül szükség edzi a munkára, vagy több javak utánni szomj.»

«Kenyere, bora, sódara van; gatya nyáron, bunda télen, egy pár csizma és egy kalap, ölmosa kezében s néha egy szívrepesztő szomorú nóta, meg «andalgó álom», mennyi kell . . . minek e fölibe munka! S ím ez a magyar hanyagság kulcsa, kivált a Tisza-völgyén.»³

nyilatkozott Vásárhelyi tiszai felvételeiről Rasor darmstadti mérnök, aki az 1863. évi aszály után az Alföld öntözési tervének elkészítésével foglalkozott, továbbá Abernothy James angol mérnök, a Cavour csatorna létesítője, aki a tisza—kőrösi csatorna ügyében véleményadásra volt felhíva. Egyik se vélte lehetségesnek, hogy oly részletes adatokkal rendelkezessünk.

¹ Eszmetöredékek stb. 13. o.

² Eszmetöredékek stb. 27. o.

³ Eszmetöredékek stb. 25. o.

Milyen másképpen hangzanak ezek a jóindulatú nevelő szavak, mint a demagógoknak a felséges néphez intézett s a hibákat is erényeknek feltüntető phrasisai.

1846 január 20-án a Pesten tartott nagygyűlésen Széchenyi megalakítja a Tisza-völgyi Társulatot. A központi választmány elnökévé gróf Károlyi Györgyöt, jegyzőjévé pedig Kovács Lajost választották meg, aki Széchenyinek egyik legodaadóbb munkatársa lett.¹ Technikai igazgató természetesen Vásárhelyi lett, aki még 1845-ben elkészült a Tisza-szabályozás tervével. Nagy művét azonban meg se kezdhette. Az aldunai munkálatok káros hatással voltak egészségére, a terve ellen intézett támadások igen megviselték. 1846 április 8-án a tiszai központi választmánynak a Károlyi-palotában tartott ülésén, előadása előtt, térképpel a kezében, élettelenül rogyott össze.

Az eseménynek rettenetes volt a hatása különösen a baljóslatokra hajló Széchenyire. Hiszen Vásárhelyi volt legodaadóbb munkatársa, akihez rendkívül vonzódott és akit a Tisza-szabályozás fő factorának tartott.

Az aldunai munkálatok folyamán intette Vásárhelyit, hogy kímélje egészségét s ekkor írja neki az emlékezetes sorokat: «A magyart, ha hazafi, nem arra kell inteni, hogy kötelességét teljesítse, hanem arra, hogy kötelességénél többet ne tegyen.»

Vásárhelyi megrendítő hirtelen halálának hatása alatt fogalmazta meg és iratta alá a központi választmány tagjaival a következő fogadalmat: «A Tisza-völgy fajtánk bölcsője. Saját magukhoz hűtleneken nincsen áldás. Mennél több nehézség gördül elé, annál nagyobb szilárdságra fejlik a férfúi erő.»

«Mi, alulírottak, ennélfogva, mint a Tisza-völgy szabályozás legközelebbi ügyvivői, mennyire tőlünk telik, — arasunk bár köszönetet, bár ne — mi legalább, az egész közös házára nézve olyannyira üdvös cél elérhetése végett felvállalt ebbeli tisztünkben ernyedetlen buzgalommal és csüggedni

¹ Ő róla mondták később: Kár, hogy víztől megrészegedett (t. i. a Tiszától) s most egy férfibe szerelmes (t. i. Széchenyibe.)

nem tudó állhatatos közremunkálással akarunk és fogunk bármily előfordulható akadályok dacára, erőnk szakadtáig hűn és becsületesen eljárni.»

Századokra szóló alkotásnak küszöbén, a férfikor delén ragadta el a halál Vásárhelyit. Valóban nehéz volt őt pótolni.

«Vásárhelyi meghalt, jó éjszakát demir kapi»¹ írja Széchenyi Popovics Photának, Orsován lakó barátjának, aki nagy segítségére volt az aldunai munkálatokban.

A Tisza-szabályozásnál utódja gánóci Keczkés Károly lett, akit ha nem is helyezett Széchenyi Vásárhelyivel egy szintjára, logikus és feltétlenül megbízható mérnöknek ismert s valóban kiváló érdemeket szerzett a Tisza-szabályozás és árvédekezés terén.

Széchenyi még 1846-ban Tiszadobon megalakítja a Tisza-völgyi Társulat első vidéki osztályát és ugyanebben az évben, augusztus 27-én, megkezdődik a Tisza-szabályozás a tiszadob-szederkényi átvágás létesítésével. A hálás utókor 1868-ban azon a helyen, ahol a nagy munka megkezdődött, emlékkövet állított neki.

1847-ben már nyolc vidéki osztályban folyik a töltés és ásás munkája.

1848 elején «Véleményes jelentés a Tisza-szabályozás ügy fejlődéséről»² című művében Széchenyi az országgyűlésnek számol be eddigi munkálatairól.

Hatalmas emléke ez a mű annak a fáradhatatlan tevékenységnek, amelyet Széchenyi a Tisza-szabályozás terén kifejtett.

A nemzetmentő munkának nagy közgazdasági jelentőségét legjobban bizonyítja az az adat, hogy a tervbe vett szabályozással a Tisza-völgyén megmentendő ártér «harmadfél millió holdat könnyen meghalad.»³ És hogy mily energiával fogott Széchenyi a munkához, az első két év eredménye mutatja. 1846-ban és 1847-ben a már végrehajtott összes munka kitett 31,160¹/₂ öl töltést és 4914 öl csatornát (átmetszést).⁴

¹ Gonda Béla i. m. 50. o. Demir kapi a Vaskapu török elnevezése.

² Poson, 1848 jan. 30.

³ Véleményes jelentés stb. 25. o.

⁴ Véleményes jelentés stb. B. kimutatás 51. o.

Ugyancsak 1848 elején az országgyűlés elé terjesztett közlekedésügyi javaslatában is kiterjeszkedik Széchenyi a Tiszának a közlekedés szempontjából való szabályozására.¹ Fölemlíti, hogy szükséges: «a Tisza folyó rövidítése s medrének sok helyeken kitakarítása; miután a folyót a tett gőzhajózási kísérletek után Európa egyik hajózásra legalkalmasabb folyójának tarthatjuk».

Valóban a Tisza-szabályozásnak a maga nemében páratlan munkája azokon az alapokon fejlődött, amiket Széchenyi állapított meg.

Az általa kijelölt úton haladva, a Tisza-szabályozás végrehajtása tulajdonképpen egy újabb honfoglalást jelentett. A hajózás lehetővé tétele mellett a Tisza-völgyén ma az ármentesített terület túlhaladja a két és fél millió hektárt. Ez az eredmény Európában páratlan, Csonkamagyarország szempontjából pedig életkérdés. A Tisza-völgy lakosságának existenciáját az ármentesített területek hiányában ma alig lehetne biztosítani.

A Tisza-szabályozás eredményeképpen tehát valóban beteljesednek Széchenyinek azok a szavai, amelyekkel az *Eszmetöredékek*-et befejezi: «Ha most azt kérdem magamban s a hihetőségeket mellette és ellene fontolgatom, hogy valljon, ki fog-e sajátságában fejleni a magyar vér, s ezáltal hazánk, és e szerint a Tisza-völgy is: én úgy sejtem, úgy hiszem, úgy látom: igen, ki fog!»

«Valamint Istenben, úgy hiszek én az emberi perfectibilitásban. És e szerint ha látom, *jó-iránnyal* az Istennek mennyi szolgálalkú, jobbadán szinte burgonyaképű népei is kiemelkedhetnek a középszerűség zsibbasztó állásából: ugyan hogy tudnék kételkedni én, hogy *jó irányzattal* a lelkes, delitervetű, vitézképű magyar ne érhetné el az emberi kifejlés legmagasb fokát is?»

«És azért a haza boldogságáért, csak *«jó irányzat!»* A többi megvan, és élni s virágozni fog a nekem annyira drága «keleti raj!»²

¹ Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről. 61. o. (Széchenyinek ezt a művét a következőkben röviden Javaslatnak nevezzük.)

² Eszmetöredékek stb. 73. o.

A Tiszavölgyi Társulat, mint Széchenyinek egyéb alkotása is, az elnyomatás korszakában a magyarságnak erős vára volt. Amikor minden társadalmi mozgalmat igyekeztek elfojtani, a Tiszavölgyi Társulat vidéki választmányi üléseit, valamint a fővárosi nagygyűléseket is, akadály nélkül lehetett megtartani. «Akkor egy tiszaszabályozási nagygyűlés egy kis országgyűlés volt, többet mondok : egy Tiszaszabályozás-okozta és előidézte gyülekezetben volt alkalma gróf Andrássy Gyulának dualisztikus nézeteit előadni», írja Herrich Károly *A Tiszaszabályozás és a szegedi válság* című tanulmányában.¹

Széchenyi és a vasutak.

A gőzvasút születésnapja 1829 október 10-ike. A liverpool-manchesteri vasút Rainhill vízállomásán, a híres versenyen, ezen a napon nyerte meg Stephenson György Rocket lokomotívja azt a 12,000 koronás pályadíjat, amelynek feltétele az volt, hogy a lokomotív súlyának háromszorosát legalább 16 km. óránkénti sebességgel legyen képes vontatni.

Nyilvánvaló e szerint, hogy Széchenyi közéleti tevékenységének kezdetén a gőzvasutak még gyermekkorukat élték, ugyanekkor pedig a gőzhajózásnak már két évtizedes multja volt. Természetes tehát, hogy Magyarország közlekedésének fejlesztése terén Széchenyinek első és fő törekvése a gőzhajózás érdekében az aldunai hajózó útnak megteremtése.

Följegyzéseiből ázonban kitűnik, hogy angliai tanulmányútjában a vasutak iránt is érdeklődött, tapasztalta a lokomotív diadalmenetét és csakhamar felfogta a vasutaknak a közlekedés terén való jelentőségét. Angliai útjában, 1832 október 24-én feljegyzi : «Megnézzük még a Manchester és Liverpool közötti vasutat. Megrendítő látvány, ha szorosan mellettünk halad el egy vonat, ördögi erővel ragad mindent magával.» Széchenyi, a tettek embere, másnap, október 25-én, a Comet nevű lokomotívval végig megy a vonalon, oda és vissza. Erről az útjáról a következőket írja : «25-én a Comette Manchesterbe. Egészen jól vagyok.² Oda 1 óra 30

¹ Magyar Mérnök és Építész-Egylet közlönye 1879. 241. o.

² Az előző napon rosszul érezte magát.

perc, vissza 1 óra 35 perc, egyszer álltunk meg. Nagyon egyenetlenül jár ; hegynek lassan ; helyenként oly gyorsan, hogy ló utól nem érné. Meg vagyok győződve, hogy egy-két esztendő alatt nagy tökélyre viszik.»¹

Itthon behatóan foglalkozik a vasutak kérdésével.

Az 1832—36. országgyűlésen, amint említettük, igen alaposan tárgyalták a vasúti kérdést is, és elég hamar több vasút létesítésének terve merült fel. Ezek közül különösen a pest—bécsi, valamint a fiumei vonal kérdése vert nagy port fel.

A Pest és Bécs közötti összeköttetést úgy a Duna jobb-, mint balpartján tervbe vették. Az 1839—40-iki országgyűlésen szenvedélyes viták voltak a felett, hogy melyik összeköttetés a fontosabb és sürgősebb. Az országgyűlésen a balparti vasút aratott győzelmet.

Azok, akik a közlekedési utak harmónikus fejlesztését és a legegyszerűsebb kiviteli irányt tartották fontosnak — ezek között volt nyilván Széchenyi is — a duna-jobbparti vasút terve mellett voltak.² Ebben a tervben ugyanis, amely szerint a Triesztbe vezető vonal is eleinte hazánk területén át terveztetett, a független kiviteli iránynak nagyobb biztosítékát látták, mint az osztrák vasutak érdekköréhez kapcsolódó balparti vasútban. Az is bebizonyosodott, hogy a balparti vonal létesítése a jobbpartinak teljes kiépítését hosszú ideig lehetetlenné tette, ellenben valószínű, hogy a jobbparti vonal előbb való létesítése esetén a balparti is nemsokára kiépült volna.

Széchenyi állásfoglalása ebben a kérdésben érthető és teljesen indokolt. Mind tárgyi, mind személyi okokból a jobbparti vasutat pártolta.

A jobbparti vasút mögött báró Sína volt, a Lánchíd vállalkozója és igen lelkes híve a dunai hajózásnak. A jobbparti vasút tehát tulajdonképpen a Lánchídra támaszkodott és báró Sína által kapcsolatban volt a Duna-Tisza-csatorna akkor felmerült tervével is.

¹ Zichy A. : Gr. Sz. I. külföldi utirajzai és feljegyzései. 385. o.

² A hazai közmunka és közlekedési ügyek története és fejlődése 1885. III. r. Mándy Lajos : A vasutak. 153. o.

A balparti vasutat propagáló Ullmann-csoportban ezzel szemben a hajózásnak veszedelmes concurrensét látta. Feltűnő volt az is, hogy a balparti vasút mellett voltak mindazok, akik a Lánchíd építését megakadályozni igyekeztek. Természetes tehát, hogy Széchenyi bizalmatlan volt e vállalat iránt.

Bizalmatlanságát csak fokozta, hogy a balparti vasút előirányzati költsége rendkívül csekély volt. Aggodalmának alapos voltát igazolták a fejlemények. A vasút építése folyamán a pénzügyi nehézségek a társulat feloszlására vezettek. A balparti vasútnak, amely a középponti vasút (Zentralbahn)¹ nevet vette fel, építését az államnak kellett befejezni.

A másik vasúti terv, amely a szabadságharc előtt leginkább foglalkoztatta az országot, a fiumei vonal volt. Részletesen foglalkozott ezzel a kérdéssel az 1843—4. országgyűlés. A kerületi választmányban alapos vita volt a vukovár—fiumei és a pest—fiumei vonal létesítéséről.

Széchenyi korán felismerte a magyar tengerpart és Fiume közlekedési jelentőségét s annak az ország szívével való összeköttetését fontosnak tartotta, természetes tehát, hogy a budapest—fiumei vonal mellett volt. Versenyre kelt azonban vele a Kossuth által propagált vukovár—fiumei összeköttetés. Ennek a kérdésnek akkor igen nagy politikai jelentősége volt. Kossuth agitatójára 42 vármegye a vukovár—fiumei vonal mellett nyilatkozott.

Hosszas vajúdas után, 1845-ben alakult meg gróf Battyány Kázmér elnöklete alatt az «Egyesült vukovár—fiumei vasúttársaság», amelynek igazgatóságában részt vett Kossuth és Ullmann is.

Széchenyi 1848 évi közlekedési javaslatába felveszi a budapest-fiumei vonalat. Kossuth már jóval a «Javaslat»

¹ Széchenyi naplójában 1848 május 12-én beírt «Zentralbahn» bejegyzéshez fűzött következő megjegyzés: «Ez a központi vasúttervezet, mely az összes építendő vasutakat Pestre irányítja, mint központra, a Széchenyi—Kovács-féle ismeretes közlekedési javaslat eredménye», (Gr. Sz. I. döblingi irodalmi hagyatéka. I. k. 312. o.) tehát helyreigazítást igényel. A Zentralbahn itt nyilván a balparti vasutat jelenti.

publikálása előtt benyújtotta az országgyűléshez a vukovár—fiumei vasút terveit és kérte azoknak tárgyalását. Az erre a célra kiküldött bizottság elnökéül Széchenyit jelölték ki.¹ Hogy a két vonal közül melyiknek a létesítése helyesebb, azt eldönti a «Javaslat»-nak a vukovár—fiumei vaspályára vonatkozó indokolása.²

¹ Kovács L. i. m. II. k. 32. o.

² Javaslat 83. o.

«Ha az eddig általam felállított főelvekre visszaemlékezünk, melyek szerint minden ipart, erőt, tevékenységet, minden kereskedelmi mozgást, minden nemzetiségek érintkezését az ország központjához kell vonnunk, csak akkor fog ezen terv, mely egyetlen tengerünket nem Pesttel, hanem Vukovárral kötné össze, nagyszerű ballépés gyanánt feltűnni. Ismerve van előttem mindazon indok, mely a tervezőket ezen vonal felállítására vezette, midőn mind a tiszai, mind a dunai szállítmányoknak közös gyűlpontot kerestek. Ámde ne vegyük bár számításba azon — tán soha mégis nem mellőzhető — kötelességet, mit tőlünk nemzetiségünk követel; felejsük azt, hogy ama vonal az első tervezetben hazánk legtávolabbi határainál az utóbbiban a kapcsolt részekon vonul egészen át anélkül, hogy egyetlen magyar falucskát érintene: felejsük még azt is, hogy a pest—fiumei vonal a dunántúli magyarság derekán, történeti enlékeink szent földén vonul át s a kapcsolt részeket is keresztül vágja; mindezeket felejsük — bárha ezeket magyarnak felejtetni nem igen volna szabad — s vegyük a két tervet pusztá, rideg számokban vizsgálat alá, lehetetlen leend a választásban ingadoznunk. Ugyanis: előleges kiszámítás szerint a vukovár—fiumei és pest—fiumei vonalak között hosszúságra nézve igen csekély a különbség, mindössze néhány mérföld, következőleg kiállítási költségekben sem lehet nagy a különbség.

Azonban a pest—fiumei vonal *a)* összeköti nemcsak a fővárost, hanem ezáltal az egész országot állandóan s minden megszakadás nélkül a tengerparttal. A vukovár—fiumei vonal által ezen összeköttetés 3—4 hónapig megszakad, t. i. míg a fagy tart.

b) A pest—fiumei vonal egész évben élénk forgalmat állíthat elő s folyvást jövedelmez, míg a vukovár—fiumei hónapokig jövedelem nélkül vesztegel.

c) A pest—fiumei vonallal kapcsolatba hozható sopron—kanizsai és mohács—légrádi mellékvonalak összevéve sokkal termékenyebb, népesb s vagyonosb vidékeket kötnek össze, mint a vukovár—fiumei vonal.

d) Az altiszai gazdag termelés a Ferencz-csatornája által Mohácsnál épp úgy eléri a fiumei vonalat, mint különben Vukovárnál.

Végre kereskedelmi állapotaink rendezésében menthetetlen lépés

Széchenyi nagyszabású conceptiójába valóban nem illett bele a vukovár-fiumei vonal. Az angol közmondás szerint ¹ «a félkérdéses és csak egyoldalú felfogás»-t ² mindig veszedelmesnek tartotta.

Kimerítő, meggyőző indokolása ellenállhatatlanul hatott. Az ország hangulata megváltozott. Széchenyi felfogásának helyességét minden józanul gondolkodó belátta. Amikor a vukovár—fiumei tervek tárgyában kiküldött bizottságot összehívta, a többség már a terv ellen volt. A törvényhatóságok potló utasítást akartak kiadni, hogy követelik Széchenyi javaslatát fogadják el. Kétségtelen eszerint, hogy az országgyűlésen is igen nagy többség lett volna a vukovár-fiumei vonal ellen. Kossuth azonban, tisztában lévén a helyzettel, nem engedte kenyértörésre vinni a dolgot. Szükséges volt tehát, amint báró Kemény Zsigmond írja : «a közlekedési tervektől elvonni a nemzet élénk figyelmét, mi csak egy izgatási kérdésnek szőnyegre dobása által vala eszközölhető.»³

Ez meg is történt Kossuth nevezetes felirati indítványában, amelyben «az örökös tartományok számára alkotmányt kér és a magyar helytartó-tanácsnak a felelősség elve szerinti rendezését sürgeti.»⁴

Teljesen helytálló Kemény Zsigmondnak a megállapítása : «Soha semmi kérdésben nem vala a grófnak inkább igaza, mint a vukovár—fiumei-ben.»⁵

Széchenyi közlekedési politikája.

Széchenyi közlekedési politikájának alapelvei a többször hivatkozott «Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről»

volna, kivált, ha tengerpartunkat fontos pontnak tartjuk, éppen azt a fővárossal, a belkereskedés legfőbb fokhelyével összeköttetés nélkül hagyni s a vukovár—fiumei vonallal megsemmisíteni a kereskedelmi összpontosítás egész rendszerét.»

¹ Only the half and one side of the question.

² Eszmetöredékek stb. 15. o.

³ Kemény Zs. i. m. 404. o.

⁴ Kemény Zs. i. m. 404. o.

⁵ I. m. 394. o.

című, 1848 január 25-én az országos rendek elé terjesztett nagyszabású művéből tűnnek ki.

Közéleti tevékenységének ez az utolsó nagy terve áldásos működésének betetőzője.

Hazánkban a legnagyobb magyar volt az, aki először ismerte fel a közlekedésnek teljes egészében való jelentőségét. «Midőn a közlekedési ügyek rendezésében hazánk anyagi felvirágzásának talpköveit akarjuk letenni, ne felejtsük, hogy ezáltal egyszersmind viszonyaink egész épületét érintjük; nincs köz- és magángazdaságunknak ága, mely általa ne illetetné» — írja Javaslatá-ban.¹

Ez a Javaslat a magyar közlekedési politikának az alapja. Rendszerbe foglalja Széchenynek a közlekedés minden terén, közel negyedszázados közéleti tevékenysége alatt kiváló műveiben ismételve hangoztatott eszméit, eredményeket felmutató beható tanulmányait és ezen az alapon a jövőt irányító gondolatait.

Ehhez a rendszerhez viszonyítva csekély értékű List Frigyesnek fentebb említett közlekedési programja.

A Javaslat lényege kétségbevonhatatlanul Széchenynek legsajátosabb alkotása, noha Kovács Lajos állította össze.² A munka kéziratát Széchenyi javította át és megírta az előszót, amelyben maga említi fel, hogy a Javaslatot «több jeles fők segítségével» állította össze. Kovács Lajoson kívül Clark Ádám, Tasner Antal és Sasku Károly voltak segítőtársai.

Amikor az 1848 április 6-iki kerületi ülésen a Javaslat-ot tárgyalták, maga Széchenyi említi fel,³ hogy «a fennforgó javaslat szaporán készült ugyan, de egy régi s megfontolt combináció nyomán». Joggal és önérzettel mondhatta tehát, hogy: «ő e tárgyban régóta készült és sok munkát tett már».⁴

¹ Javaslat 9. o.

² Kovács Lajos: Gr. Sz. I. közletének három utolsó éve stb. II. k. 160. o.

³ Zichy A.: Gr. Sz. I. Beszédei. 578. o.

⁴ Ha a Javaslatot figyelmesen áttanulmányozzuk, azt a többször hangoztatott állítást sem tartjuk egészen helytállónak, amely szerint a Javaslat stílusa nem a Széchenyié. A vukovár—fümői vonalra vonatkozó s fentebb idézett indokolás teljesen a Széchenyié,

Széchenyi Javaslatára magas színvonalú, igen értékes munka. Benne kifejezésre jutott véleménye sok kérdésben messze kimagaslott az Európában akkoriban uralkodó felfogások fölött.

Szinte vates volt, mert sok esetben az élet csak évek sora után igazolta felfogásának helyességét.

Széchenyinek sokszor voltak prófétai kijelentései.

«Megdöbbenünk — írja Kemény Zsigmond¹ — a jóslatokon, amelyek betűig teljesedtek.» És azonnal hozzáteszi: «Széchenyi jóslatai az ő bölcs és számító eszének s nem valami idegengerültségének voltak terményei.»

Bölcs és számító esze nyilatkozik Javaslata-nak minden egyes tételében.

Az utak kiképzése valamely országban kultúra kifejlődésének alapfoka, középfokát adják a kanálisok és felsőfoka vasút nélkül el se képzelhető, — mondja Max Maria Weber, hírneves vasúti mérnök és író.

Ez a szellemes megállapítás kétségen kívül helytálló olyan országra, amelynek fejlődési útjában mesterséges akadályok nem voltak, nem vonatkozhatik tehát hazánkra.

Széchenyi tisztán látja a helyzetet s a magyar közlekedési rendszer részletes kifejtésében² helyesen mondja: «A külföld példája tanít, hogy a kereskedelmi forgalom magasb fokát sem csatarnák, sem közutak — a legjobbak sem — eléghetik ki: hanem végre is vaspályákra szorultak; ennél-

az elvi kérdések indokolásai Széchenyi gondolatai; végtére azonban a külföldi példák összehordása s a táblázatok összeállítása — főképpen ezekre vonatkozik a több jeles főnek a segítése — nem lehetett Széchenyinek, a közlekedési ügyek legfőbb vezetőjének feladata.

Ma senki se kívánná egy minisztertől, hogy, amikor célirányos eszméit törvényjavaslatba foglalja és azt részletesen indokolja, az indokolást és a törvényjavaslatot is ő maga fogalmazza meg. Éppen azért nézetünk szerint nem felel meg a tárgyilagosságnak Széchenyi—Kovács-féle közlekedésügyi javaslatról beszélni. Ez az elnevezés e szerint nem indokolt a Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka I. kötetében a naplójegyzetekben. I. k. 312. o.

¹ I. m. 387. o.

² Javaslát. 50. o.

fogva hiba volna a közlekedési fővonalakon az összeköttetést hazánkban is oly módon kezdeni, mint másutt és kőutakról térni át vaspályákra.»

Angliának, Franciaországnak a vasutak keletkezésekor már kifejlett közúti hálózatuk volt, nálunk ellenben műút alig volt és így történt, hogy hazánkban a vasúti hálózat kiépítése megelőzi a közutakét.

Mindezeknél fogva teljesen indokolt, hogy Széchenyi közlekedési rendszerének a vasutak alkotják gerincét.

A Javaslat szerint : ¹ «A közlekedési eszközök között a vaspálya legcélszerűbb arra, hogy a nemzeti kereskedelem tökéletesítésének alapjául tétessék s a kereskedés fővonalain helyt foglaljon, mert csak a vasút képes biztos, gyors, szakadatlan és olcsó összeköttetést szerezni s csak általa nyugszik a belkereskedés biztos és sebesebb kifejlődést ígérő alapokon.»

Valóban, ma se tudnók a vasút jelentőségét a mai kor közlekedő-útjaiban szabatosabban meghatározni, mint ahogyan Széchenyi a most idézett sorokban állapította meg.

És ha Javaslatában ki is mondja, hogy a vasúttal szemben a többi közlekedő-út alárendeltebb jelentőségű, ez nem annyit jelent, hogy fejlesztésüket nem tartotta volna szükségesnek.

A Javaslat nagy súlyt vet a vasutak, víziutak és közutak harmónikus fejlesztésére.

Javaslatában a közutaknak is egész rendszerét dolgozta ki s ezzel megalapozta a jövő fejlődését. A régi rendszerrel szemben az utaknak államkölsön alapján való kiépítését, valamint állami kezelését kívánja és mindenekelőtt azt javasolja, hogy a Károlyváros és Fiume közötti Lujza-utat az ország államkölsönnel váltsa meg a vállalatától.

Természetesnek tartja, hogy az utakon teljes vámmentesség legyen. A közlekedés és kereskedelem felvirágzását csak ilyen módon reméli. Széchenyinek ebben a tekintetben igazát az abszolút kormánynak kísérlete bizonyította, amikor 1853-ban, az utaknak jobb karban levő részén vámszedést vezetett

¹ Javaslat 33. o.

be. A kísérlet pénzügyi eredménye annyira rossz volt, hogy a következő évben a vámszedést be kellett szüntetni.

A Javaslát természetesen legrészletesebben a vasutakkal foglalkozik.

A vasúti rendszer megállapításában két fontos alapelvet jut kifejezésre: a központosítás és a nemzetiségi vidékeknek minél szorosabb kapcsolatba hozatala a nagy magyar Alfölddel.

Az első alapelvnek megfelelően minden útvonal végeredményében a fővárosba vezet, illetőleg innen indul ki.

«A magyar kereskedelem és iparfejlődés gyűlpontja Budapest, ez az ország szíve, — írja, — melynek irányában úgy lehet tekinteni az egyes közlekedési vonalakat, mint megannyi főeret, mely a szívből a vérforgást az ország véghatáráig eszközli. E szerint Budapestről, azt, mint központot tekintve, úgy kell a fővonalakat vezetni, hogy azok hazánkat világkapcsolatba juttassák s e jótétéményt lehetőleg az egész országra árásszák.»¹

A centralisatió elvének megfelelően, a vasúti hálózat négy fővonala Budapestről kiindulva: 1. Pozsonyon át Bécs felé, 2. Székesfehérváron és Károlyvároson át Fiume felé, 3. Szolnokon és Aradon át Erdély felé és 4. Miskolcon és Kassán át Galicia felé vezet. E fővonalakhoz megfelelő számú mellék- és szárnyvonal csatlakozik.

A javasolt vasúti hálózatnak nagy közgazdasági értékét lehetetlen kétségbevonni és azok az országos fontosságú fővonalak, amelyek a fővárost a vidékkel összekötik s egyszersmind a legfontosabb kiviteli irányok, egy napon nem is említhetők olyan vonalakkal, mint a vukovár—fiumei, vagy eszék—fiumei.

A közlekedés fejlesztésének közgazdaságunk egész épületére gyakorolt kedvező hatásáról meggyőződve, hirdeti, hogy «a közlekedési ügy elintézése egyáltalában meg nem tűri a töredékes foltozgatást, hanem az egész rendszernek egybevéve kell most legalább fővonalaiban megállapíttatni.»² Indo-

¹ Javaslát 54. o.

² Javaslát 17. o.

kolt álláspontja tehát, hogy a kialakítandó vasúti hálózat tervezetét magának az államnak kell megállapítani s abba az összes szükséges fővonalakat felvenni.

Ő volt megint az első, aki különbséget tesz országos és helyiérdekű, közhasználatú és magánvasutak között.

A kamatbiztosítási rendszernek határozott ellenzője. A közlekedést «egész complexusában» kell figyelembe venni s azonnal tisztán lehet látni, hogy a kamatbiztosítási rendszer helytelen.

Igaza van, amikor kijelenti, hogy: «Kamatbiztosítás, egyes vonalra alkalmazva, végelemzésében nem egyéb, mint egyes vidékeknek nyújtott kedvezés a másik rovására.»¹

Az államvasutaknak feltétlen híve. «Nézetem szerint, miután mostani állásunkban minden fillérrel gazdálkodnunk kell, leghelyesebbnek azt tartom, ha egyenesen *országos vas-pályák* állíttatnak ki» — mondja Javaslatá-ban.²

Az állami rendszert annál is inkább pártolta, mert «előre biztosan nem határozható meg, minő érdekeket érint, alakulásokat teremt nálunk a vasúrendszer: s míg ez kifejlenék, minden esetre szükség, hogy az ország teljesen megóvja intézkedési jogát minden idegen befolyástul...» «... Vállalkozók soha és semmi esetben nem nyújthatnak a közönségnek közlekedési olcsóság tekintetében olly kedvező feltételeket, mint a status, mely a közlekedési eszközöket egyenes jövedelemforrásnak is tekinteni nem kénytelen, s áldozatainak — ha ugyan annak nevezhető — bő jutalmát nyeri a kereskedés felvirágoztatásában s a közjólét eszközlésében.»³

Ő védte hazánkban az államvasúti rendszert a legmeggyőzőbben.

Széchenyi kortársainál messzebbre látott.

Abban az időben a külföldön az volt az általános felfogás, hogy a vasutaknak főjövedelme a személyforgalomból lesz. Szerinte az árúforgalom a vasutak fő jövedelmi forrása. Az élet e tekintetben is igazolta Széchenyi felfogásának helyességét.

Tudta, hogy hazánk kereskedelmi forgalma legnagyobb-

¹ Javaslat 20. o. ² Javaslat 108. o. ³ Javaslat 109. o.

részt a mezőgazdasági nyers termények szállítására szorítkozik. Ezek a termények azonban magas szállítási díjat nem bírnak el. Ebből a megfontolásból vonta le azután azt a fontos következtetést, hogy «a közlekedési vonalak kikerülhető hosszabbítását mellőzni kell minden módon, mert ettől függ a szállításhér,» továbbá, hogy «okvetlen az országnak kell a vonalak menetét meghatározni, mert elengedhetlenül ettől függ a vasutak használhatósága terményeinkre nézve.»¹

Feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a tarifák szabályozására az államnak befolyása legyen,² minthogy a viteldíjnak nagy hatása van az ipar és kereskedelem fejlesztésére.

Világos az okfejtése a tarifamérséklések tárgyában is: «A bérszabályozás (tarifa) oly fontos kérdés, melly, mint az adórendszer, nemzeti iparunk életébe vág s egyes vonal szempontjából helyesen el sem határozható . . .» «Ezért, ha a bérszabályozást helyesen akarjuk intézni, ennek mindig csak országos szempontból s az egész ország iparának figyelembe vételével kell történni.» E mellett tisztán látja az export-tarifák jelentőségét, amikor kijelenti: «Lesznek továbbá vonalak, hol köz országos szempontból, s mindenkire kiható érdeken különös kedvezmények lesznek szükségesek némely cikkekre nézve. Például a fiumei vonalon a gabonanemek talán különös kedvezményben részesülendnek a galaci s odesszai verseny kiállhatásáért; de azt senki sem fogja egyes vidéknek adott kedvezés gyanánt tekinthetni, mert ezáltal, ha a közelebbi gabonatermelés utat nyer külföldre, megnyílnak a Tisza-vidéknek a belföld többi piacai s a kereskedelmi viszonyok kiegyenlítik egymást.»³

Logikus Széchenyinek a felfogása a kisajátítások tekintetében is. A közlekedő-utak által elfoglalt területekért ugyanis a status részéről kármentesítést nem tart szükségesnek, minthogy a birtokos ilyenkor aránytalanul többet nyer, mint veszít. A Javaslat-nak a «kisajátításokról» szóló függeléke szerint «azonban az is igen világos, hogy midőn a közlekedések nyeresége minden közel birtokosra kiterjed,

¹ Javaslat 53. o.² Javaslat 108. o.³ Javaslat 21. o.

akkor az avval járó terhet egyedül azon földbirtokosok nem viselhetik, kiknek földén esetesen a vaspálya vagy útvonal keresztül megy.» «Van tehát nézetem szerint helye a kármentésnek az egyes birtokosra nézve, kitül a föld elvétetik, de ezen kármentés terhe nem a statust illeti, hanem az okozott sokkal nagyobb nyereség részeseit, t. i. az érintett községeket.»¹

Második alapelvének értelmében a magyar faj érdekeinek előmozdításakor a méltányosságot tartotta szem előtt. Nem arra törekedett, hogy a nemzetiségi vidékeken a közlekedés elhanyagoltassék, hanem ellenkezően, hogy minél jobban kifejlesztessék.

Súlyt vetett arra, hogy a terméketlen hegyvidék kapcsolatba jöjjön a termékeny Alfölddel. «Ha majd egykor a Vág, Garam, Ipoly völgyén vaspálya vonuland az éjszaki hegyek lakóihoz, ez leend bizonyosan ott nemzetiségünk terjedésének a leghatalmasabb tényezője.»²

Fölveti a kérdést: «vontuk-e eddig a hegyvidékek idegen ajkú lakóit az ország szívéhez és a magyarsághoz közelebb?» És meggyőzően adja meg a választ: «Lelje csak e haza minden lakosa vágyainak kielégítését, szorgalmának jutalmát, fáradozásainak irányát a haza központjában; gravitáljon csak arra minden erő, élet s mozgékonyosság; alig hiszem, hogy nemzetiségünk erősbitésére hatalmasb lépést tehattünk volna.»

A legnagyobb magyar minden alkotásában, így a közlekedési rendszer megállapításában is, a közérdek volt az irányadó. Valóban önérzettel mondhatta tehát 1848 szeptember 1-én a közmunka- és közlekedésügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor a képviselőházban utolsó beszédében: «A vasúti hálózatban én sohasem láttam várost, falut, megyét, legkisebb provinciális érdeket, hanem mindig csak a hazát.»³

Széchenyi Javaslatá-nak, amelyet az országos Rendekhez ezzel az óhajtással nyújt be: «vajjha azok, kiknek kezeibe a végezés hatalma van letéve, fölleljék benne a nemzetegye-

¹ Javaslat 95. o.

² Javaslat 60. o.

³ Zichy A.: Gr. Sz. I. Beszédei. 619. o.

sítés, érdekösszeszövés, s főleg nemzetiségünk szellemi súlyának azon irányát, mely engem vezetett, s mely valamint eddig is nyilvános életemnek s politikai működésemnek legmélyebb talpköve volt, úgy lesz — ha isten érnem engedi — építményeim utolsó zárköve is!»¹ eredménye «a felelős miniszterségnek a közlekedési tárgyak körüli teendőiről» szóló 1848 : XXX. t.-c. alkotása.

Ez a törvény, amelynek kidolgozására a legnagyobb magyar Szalay Lászlót kérte fel, felhatalmazza a kormányt vaspályák létesítése céljából nyolc millió frt kölcsön felvételére. Ebből az összegből egyrészt a szorult helyzetbe került középonti vasútnak kellett volna kölcsönt nyújtani, másrészt pedig a közlekedés fejlesztésére szolgáló vasutak kiépítését kellett volna anyagilag támogatásban részesíteni. Noha e törvény végrehajtását a szabadságharc, valamint az annak kapcsán bekövetkezett politikai események közgazdasági fejlődésünk nagy kárára megakadályozták, hazánk vasúti hálózatának alapját Széchenyi nagyszabású közlekedési programja vetette meg.

Az abszolutizmus idejében a kormány eleinte elfogadta Széchenyi elvét, az államvasúti rendszert s megváltotta az addig létesült magánvasutakat.

Az abszolút korszak híres bürokratizmusa azonban, amelyet éppen Széchenyi tett annyira nevetségessé «Nagy magyar szatirájá»-ban,² befészkelte magát az osztrák államvasutakba is, úgy, hogy az állami üzem által az államvasúti eszmének egyetlen előnye sem érvényesült, ellenben valamennyi hátránya fokozottabban mutatkozott. Közbejött az 1854. évi pénzügyi válság is. A centrális kormány ekkor az államvasutakat eladta és áttért a kamatbiztosításos magánvasúti rendszerre. Letért a Széchenyi kijelölt útról, lejtőre jutott.

Igaz ugyan, hogy a kamatbiztosításos rendszer eleinte eredményeket mutatott fel, ezen az alapon létesültek ugyanis a monarchiának leghatalmasabb vasúttársaságai: a szab. Osztrák Államvasút, a későbbi Osztrák-Magyar Államvasút

¹ Javaslat 134. o.

² Gr. Sz. I. döblingi irodalmi hagyatéka. Második kötet 617. o. (47.)

Társaság, a Délivasút és a Tiszavidéki Vasút. A kamatbiztosítások engedélyezésekor azonban elfelejtette a kormány a vasutak igazgatásában az államnak beavatkozási jogát, valamint a díjszabások jóváhagyásának jogát érvényesíteni. Ilyen módon a kamatbiztosítás az államra csakhamar súlyos terheket rótt.

De nemcsak ilyen terhekkal bénította meg a centrális kormány a magyar közlekedésügy felvirágzását. A vasúti vonalak kiépítésében a Széchenyi által kitűzött elveket tudatosan mellőzte. Széchenyi vasúthálózatának gócpontja Budapest, a centrális kormányé Bécs. A Délivasút vonalainak kiépítésekor fővárosunkat nem a magyar tengerparttal, hanem Pragerhofon át Trieszttel kötik össze. Bécs és Konstantinápoly között Belgrádon át úgy terveznek vasúti összeköttetést, hogy Budapestet szándékosan elkerülik stb.

Gazdasági ügyekkel foglalkozó vezető férfaink országgyűlés hiányában 1862-ben a Széchenyi alapította Országos Magyar Gazdasági Egyesületben nagy alapossággal tárgyalták e kérdést és tiltakoztak a centrális kormány magyarellenes vasúti politikája ellen.

A tárgyalások eredménye: «Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület emlékirata a magyarországi vasutak tárgyában.» A Csengery Antal, Hollán Ernő és Lónyay Menyhért által kidolgozott emlékirat szerint: «most sem választhatunk országos érdekeink szempontjából emlékiratunknak helyesebb alapot, célszerűbb kiindulási pontot az 1848. XXX. t.-cikkelynél»,¹ amelynek alapja Széchenyi javaslata volt.

A kiegyezés után az első közlekedési miniszter, gróf Mikó Imre, még 1867-ben bemutatja az országgyűlésnek vasúthálózati tervezetét.² A vasúthálózat középpontja itt már természetesen, úgy ahogy Széchenyi javasolta, Budapest. Helyesen állapítja meg az indokolás,³ hogy «az ily központot nem lehet mesterségesen csinálni, az magától fejlődik s ezáltal mutatja, hogy természetes. Fővárosunknak fényesen meg van e tulajdonsága . . .» «Az ily minőség nem engedi magát büntetle-

¹ Budapesti Szemle. 1862. XV. k. 112. o.

² Magyar Mérnök-Egyesület közlönye. 1867. I. k. 65. o.

³ Ugyanott 81. o.

nül megkerülni s ami ilyesre törekszik, az az eredményben boszúlja meg magát. Hasonló felfogás utalta Budapestet központul a tervezetbe, s e megállapodást parancsolták az 1832—6. és 1848-iki vasúti törvények, melyek Budapestet jelölik ki központul s minden főirány kiindulását ezen központból szabják meg.»

Az alkotmányos kormány vasúthálózati tervezete lényegében az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek öt esztendővel korábban szerkesztett emlékiratán alapult.

Széchenyi nagyszabású közlekedési programja tehát nem maradt írott malaszt. Az ő «Javaslat»-a irányította az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tárgyalásait, az ő elveit valósította meg az alkotmányos magyar miniszterium tervezetében.

Hazánk vasúti hálózata, mihelyt arra mód és alkalom nyílt, Széchenyi közlekedési politikájának alapelvei szerint épült ki és tervezetének gerince, az államvasúti eszme is teljes diadalt aratott.

Széchenyi közlekedési alkotásainak értéke.

Széchenyi 1848 januárjában közzétett közlekedési Javaslatának bevezetése így kezdődik: «Felséges Haza! Hoszszú álmaink s több mint félszázados szónoklataink után úgy látszik: elvégre *tennünk* is kellene valami nagyobb-szerűt már, ha a nemzetek sorából dísztelenül kisodortatni nem akarunk.»

Közel negyedszázada működött már ekkor a közélet téren a legnagyobb magyar és éppen a közlekedés javításában bámulatos energiával oly kiváló eredményeket ért el, hogy a, «ne szónokoljunk, hanem elvégre tegyünk is valami nagyobb-szerűt már» kijelentés mindenkire vonatkozhatik, csak egyedül Széchenyire nem.

Két évtized alatt századokra kiható eredményeket ért el.

Hiszen az aldunai hajózás már lehetővé vált és az Aldunabalpartján «Trajánus-útja újra megjelent». Fővárosunknak ékessége a Lánchíd, amelyen át «az ifjú szép Pest nyujt Corvin agg várának hű kezét», közel volt a befejezéshez. Folyamatban volt nemzeti szempontból rendkívül nagyjelentőségű

műve : a Tisza-szabályozás. A Dunán, a Tiszán, sőt a Balatonon is, már gőzhajók jártak. Megalapozta már Fiume jövőjét. A Dunagőzhajózási Társaság hajógyára és téli kikötője az ő érvelése következtében hazánkban, Ó-Budán létesült. Megnyerte a külföldi tőkét közlekedési vállalatok számára.

Amint felsőbüki Nagy Pál már 1846 májusában mondtotta : «Merre a szem tekint, mindenütt Széchenyi műveivel találkozik.»¹ Az 1830-ban aldunai útjában tollba mondott politikai végrendeletét, hála Istennek, ő maga és a legbecsületesebben hajtotta végre.

A «ne szónokuljunk» kifejezés egyrésről memento volt azoknak, akik éppen akkor a vágyakat és követeléseket hangzatos szónoklatokkal észellenesen túlozták, másrésről szolt mindazoknak, akiknek szóáradata nagy mértékben megnehezítette s meglasztította a legnagyobb magyarnak nemzet-regeneráló munkáját.

Ha végigtekintünk Széchenyinek azokon az alkotásain, amelyeket hazánk közlekedésének kifejlesztésére megteremtett, megállapíthatjuk, hogy a közlekedés minden ágában *világraszólót* alkotott.

A hajózó-utak terén az aldunai hajózás lehetővé tétele évszázadok álmát valósította meg. Olyan szabályozás, mint a Tiszaé, egyedülálló a világon. «Az emberiségnek soha nem jutott eszébe, hogy egyszerre 160 mérföld hosszban szabályozzon s vagy ezer telep érdekében 2.750,000 holdakat szárazzát tegyen. Soha ilyen munkátat megindítva nem volt, erre példa nincs», írja Herrich Károly érdekes tanulmányában.² A közutak terén az aldunai Széchenyi-út, a hidak terén a Széchenyi-lánchíd, külön-külön a maguk nemében páratlan alkotás. Közlekedési s különösen vasúti politikájával megelőzte korát. Alaposan átgondolt közlekedési rendszere, ez a «nagyszerű tett», amely saját szavai szerint «a nemzetegyesítés, érdekösszeszövés és főleg nemzetiségünk súlyának» emelésére irányult, méltán hasonlítható a római birodalomnak nagyszabású közúti rendszeréhez.

¹ Zichy A. Gr. Sz. I. Naplói 492. o.

² A Tiszaszabályozás és a szegedi válság. M. M. és É. E. közlönye 1879. 259. o.

A világtörténelemben kevés a példa, hol hatalmas egyéniség ilyen párját ritkító alkotásokra és eredményekre hivatkozhatik.

Széchenyi legelső nagy alkotásaira gondolva, összehasonlításképpen szinte önkéntelenül is Trajánus római császárnak közlekedést előmozdító hírneves művei jutnak eszünkbe.

Az ő idejére esik a római mérnöki technika legmagasabb virágzásának kora.

A római Vaskapu-csatorna, a nevezetes Traján-út, a Turn Severin melletti Dunahíd, a híres kikötők a Tiberis torkolatánál, Centumcellæ-nél és Anconá-nál, a római, segoviai, selinusi stb. aqueductok mind az ő kezdeményezésére létesültek és a legjelentősebb római alkotások közé tartoznak.

Trajánus uralkodása jelenti ezen a téren a tetőpontot. Nagymértékben hozzájárult a római birodalom nagyszerű közúti közlekedési rendszerének kifejlesztéséhez is.

Ha azonban szépség, tökéletesség és célszerűség szempontjából nagy művek versenyeznek is, Széchenyi és Trajánus alkotásai között mégis igen nagy különbség van.

Széchenyi minden alkotását rendkívül nagy akadályok leküzdése után tudta megvalósítani. Kormánya, sőt «tenger bonyodalmak és szétágazások között»¹ nemzete ellenállását, a tunyaságot, a nemtörődömséget, a maradiságot kellett legyőznie s e mellett a létesítményekre szükséges költségek megszerzésének nehézsége is súlyosbította helyzetét.

Ilyen akadályokat Trajánus természetesen nem ismert. Rendelkezett a római birodalom hatalmas erejével, légióinak tömegével. Akarata parancs volt, amelyet feltétlenül végrehajtottak.

Széchenyinek első nagy művénél, az aldunai hajózás lehetővé tételénél, azonnal igen nagy akadályok állottak útjában.

«Isten is tudja, becsületesen hozzáláttam a munkához», — írja naplójában.

Szükség is volt erre a becsületes hozzálátásra, mert nemcsak teknikai, hanem kül- és belpolitikai nehézségeket kel-

¹ Magyarország kiváltságos lakosaihoz. II. röpirat. V. ö. Zichy A.: Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei. II. k. 328—329. o.

lett legyőznie. Diplomátákkal, az Orsova melletti Ada-Kalehsziget basájával, törökökkel, oroszokkal, a szerb fejedelemmel kellett tárgyalnia s mindig úgy, hogy a bécsi kormánynak, mely nem áttallotta kémkedni utána, bizalmatlanságát fel ne élessze.

A Vaskapu sziklarepesztési munkálatainál különösen a törökök okoztak nagy nehézségeket, akik akkor még a Vaskapuban birodalmuk legkiválóbb védőbástyáját látták s több ízben megakadályozták a folyamatba tett munkálatok végzését. Az ada-kalehi török basa és kísérete jelenlétében egy alkalommal félig tréfásan meg is jegyezte Széchenyi, hogy előbb fog törökül megtanulni, mint ezekkel a munkálatokkal célt érni. A jelen volt törökök keleti nyugalommal azt válasszolták neki: «Bizony, addig a gróf még a perzsa és arab nyelveket is megtanulhatja.»¹

Mindazonáltal Széchenyi emberismerete segített a lehetetlen állapotokon. A basának adott ajándékokkal többet ért el, mint diplomatai úton.

A munkálatok menetét hátrányosan befolyásolta a rendelkezésére bocsátott csekély összeg is.

Valóban nagy szerencse, hogy az aldunai munkálatokat Széchenyi és Vásárhelyi vezette, mert így biztosítva volt, hogy az e célra szánt mérsékelt összeggel mindenekelőtt azokat a feltétlenül szükséges kisebb munkálatokat végezték el, amelyek következtében a hajózás, ha bizonyos korlátozásokkal és biztossági rendszabályok megtartásával is, lehetővé vált.

«Ha önző céljaim lettek volna, — írja Széchenyi 1834 május 21-én József nádornak, — akkor örültem volna, hogy közvetlen vezetésem alatt «római alkotások» létesüljenek, én azonban csupán hazám jólétét és uralkodóm fenségét hordom szívemen és azért helyesebb, ha a munkálatok sorrendje nem a legfényesebbeknél, hanem a leghasznosabbaknál és legszükségesebbeknél kezdődik.»²

Joggal írhatta tehát «Magyarország kiváltságos lakosai-

¹ A Dunagőzhajózási Társulat. Visszapillantás keletkezésére és fejlődésére, különösen Magyarországon. Budapest, 1885. 12. o.

² Majláth: Gr. Sz. I. Levelei. I. k. 405. o.

hoz» intézett második röpiratában : «Kevesebb költséggel hasonló körülmények közt tán sehol se vitetett végbe több.»¹

Minden hajó, mely az Aldunán meggy keresztül, legyen az magyar, román, szerb, cseh, orosz, német, angol vagy francia, valóban Széchenyitől, a legnagyobb magyartól és Vársárhelyi Páltól, a lángeszű magyar mérnöktől kapja igazolványát.

Rendkívüli nehézségekkel járt a hajózó-utat kiegészítő Széchenyi-út létesítése is. Nem mindennapi feladat volt magának az építőmunkának végrehajtása is, mely lucus a non lucendo főképpen sziklabontásokból, repesztésekből állott. Ezeket a munkálatokat a közel függőleges sziklafalaknál közvetlenül a Duna folyóból kellett végezni s e végből a munkások részére hajókra állított állványokat kellett készíteni.

Annak idején hosszadalmas, fárasztó munka volt az aldunai Trajánus-út létesítése is, különösen azokon a helyeken, hol, mint a Kazán-szorosban és a grébeni szorulatnál, a sziklák közvetlenül a Dunából emelkedtek ki. Ezeken a helyeken a sziklákat az út részére 1·5—2 m. szélességben ernyőszerűen kellett kivájni.² A római energia, noha akkor még robantószerkek nem voltak, ha lassan is, megbirkózott ezzel a nagy feladattal.

A vontatóút építését a Grében-szorulatnál már Tiberius császár alatt, Kr. u. 33-ban, kezdték meg és a Kazán-szorosban Trajánus alatt Kr. u. 103-ban fejezték be.³

A Rómát Byzánccal összekötő római fő-útvonal, amely Rómában a világ középpontjából, a Forum Romanum-ról, az Augustus császár által felállított bearanyozott mérföldköztől (Milliarium aureum) indult ki és innen északra Aquileján, azután Istrián, Illyrián, Pannonián, Moesián és Thrácián keresztül vezetett Byzánc-ba, az aldunai Trajánus-út nélkül nem lett volna teljes.

¹ Zichy A. : Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei. II. k. 328—329.

² Az út szélessége az 1·5—2·0 m széles kivájasnál nagyobb volt. Az útpályát ugyanis a sziklákból kiálló fagerendák hordották. Kiálló részük konzolszerűen volt megtámasztva. A konzolgerendák felvételére szükséges nyílások a Kazán-szoros sziklafalában, a Trajánus-út mentén ma is láthatók.

³ Curt Merckel : Die Ingenieurtechnik im Alterthum. 252. o.

Római és macedoniai légioók serege dolgozott ezen az úton és mégis az aránylag keskeny vontatóút teljes kiépítése 70 esztendeig tartott.

A XIX. század első harmadában, amikor még Európa közúti közlekedése korántsem emelkedett az ókori római birodaloménak szintjára, a Duna átellenben levő partján, a legnagyobb magyar eleinte 34 bányásszal, akiknek száma később mintegy 100-ra emelkedett és mintegy ezer munkással a Széchenyi-utat négy esztendő alatt létesítette.

Való, hogy Széchenyi már robbantószerekkel dolgozott, amiket a rómaiak még nem ismertek, de a Széchenyi-út jóval szélesebb, mint amilyen a Trajánus-út volt; a meredek sziklafalak helyén egész szélességében a sziklából van kivájva és szerkezete is sokkal tökéletesebb. Nem ok nélkül lehetett tehát Trajánus útját a Széchenyi-úttal összehasonlítva «nyomorúságos vontatóút»-nak nevezni.

És ha figyelembe vesszük azokat a nagy akadályokat, amiket Széchenyinek az aldunai út létesítésekor le kellett küzdeni, joggal állíthatjuk, hogy a legnagyobb magyar energiája több volt, mint a római energia alkotása, bár nem törekedett a római jelzőre, feltétlenül jobb, nagyobbszabású és maradandóbb, mint a római alkotás.

Amíg a Széchenyi-út sokkal rövidebb idő alatt elkészült, mint a Trajánusé, éppen ellenkezően, a Széchenyi-lánchíd építése aránytalanul hosszabb ideig tartott, mint Trajánus Duna-hídjáé.

Az idő becse a közlekedésben az ókorban még nem volt nagy, legfeljebb, ha stratégiai érdekről volt szó. Már pedig ez a szempont tette szükségessé, hogy a turn-severini Duna-híd a legrövidebb idő alatt felépíttessék.¹

Trajánusnak módjában volt egy egész római hadsereget ennek a célnak szolgálatába állítani és valóban a hidat ilyen tömérdek munkaerővel, damaskusi Apollodorus, kora legnagyobb építészének, a Forum Ulpium és a Trajánus-oszlop al-

¹ Trajanus ugyanis a római birodalom határait a Kárpátokig és Erdély, valamint a román síkság megszállásával a Fekete-tengerig kívánta kiterjeszteni. Ebből a célból a Dunán több hajóhidat és egy állandó hidat létesített. V. ö. Curt Merckel i. m. 181. o.

kotójának terve szerint, Kr. u. 103-ban, egy esztendő alatt építették föl. Tizenhét és fél századdal később, a tudományos technikának jóval magasabb fokán, Budapesten a Széchenyi-lánchíd, kora legnagyobb hídépítő mérnökének, tierney Clark Vilmosnak terve szerint, tíz esztendő alatt épült fel.

Ismereteseek azok az óriási nehézségek, amelyek e híd-építés végrehajtásának útjában állottak. Ilyen és ezekhez hasonló akadályok nem voltak a turn-severini híd építésekor.

Széchenyi egész nyilvános életén át önfeláldozó tevékenységgel foglalkozott kedves lánchídjával. A létesítésének útjában álló politikai és physikai akadályokat csakis az ő törhetetlen energiája volt képes elhárítani.

Mert aligha van széles e világon még egy oly híd, amely hosszas országgyűlési tárgyalások anyagául szolgált volna s egész évtizeden át foglalkoztatott volna egy országot. Építése, amint említettük, tíz esztendeig (1839—1848) tartott, előkészítéséhez nem kevesebb idő volt szükséges.

A húsz pilléren nyugvó turn-severini Duna-híd legnagyobb nyílása 38 m., a Lánchíd középső nyílása 202 m.

Kr. u. 103-ban, a 38 m. nyílás áthidalása nagy feladat volt, jóval nagyobb 1839-ben a 202 m. középső nyílású Lánchíd építése, hol a feladat merészségével fokozatosan nőttek meg az építéskor leküzdendő nehézségek is.

Kétségtelen, hogy damaskusi Apollodorus Duna-hídja akkor világhírű alkotás volt, nem kevésbbé az a XIX. században a Széchenyi-lánchíd is, korának egyik legszebb s a maga nemében legkiválóbb alkotása.

Amikor Széchenyi korszakalkotó műveiben gyönyörködünk és összehasonlítjuk Trajánus híres alkotásaival, azokról a szokatlan nehézségekről sem szabad megfeledkeznünk, amelyeken a legnagyobb magyarnak lelki és erkölcsi erejével kellett úrrá lenni.

A római birodalomban az utak, illetőleg a közlekedés feletti főfelügyeletet a curator-ok látták el. Ilyen legfőbb curator lett nálunk a legnagyobb magyar, amikor 1845-ben a m. kir. helytartótanács közlekedési osztályának élére hivatott meg. Amíg azonban Rómában a curatori megbízás, mint igen magas kitüntetés, az illetőnek tekintélyét nagy mértékben

emelte, nálunk, hatalmas ellenzék véleménye szerint, a kormány-hivatal elfogadása, bűn volt.

Széchenyit kineveztetésekor a megyék közül egyedül Sáros üdvözölte.¹

Ezzel szemben Klauzál kineveztetése ellen megyéjében felterjesztést indítványoz, Szentkirályi «minden rossznak okozóját» látja benne, Kossuth hevesen kifakad ellene stb.²

Amikor Széchenyi kineveztetése után Bécsből visszaérkezik Pestre, kocsiját, amelyben imádott nejével ült, sárral megdobálják, a megyegyűlésen pisszegéssel fogadják,³ az ellenzéki lapok hitehagyottnak nevezik, aki eladta magát a kormánynak.

A megalázásoknak egész kálváriáját szenvedni végig honáért s nagy lelki szenvedéseiben, mint máskor, most is Virág Benedek szavaival, a «szíve vérével» írt könyvének a Kelet Népé-nek élére írt jelmonddal, vigasztalja magát : «Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen.»

Lelkiismerete nyugodt. Az «Eszmetöredékek»-ben ⁴ meggyőzően írja : «Politikai pályámra visszatekintve, nyugodt kebellem mondhatom : soha más szempont nem vezérlett, mint nemzetünk üdve, hazánk java. Népszerűséget, mellyel soha nem kacérkodtam és felső kegyelmet, mellyért soha nem bókoltam és mellyért soha egy hízelgő szó nem hangzott ajkaimról, mindig csak eszköz- és módnak tekintém az érintett egyedüli főszemponthoz közeli közelítésre.»

«Mennél több nehézség gördül elé, annál nagyobb szilárdságra fejlik a férfiúi erő», mondotta Széchenyi Vásárhelyi váratlan elhalálozásakor. Ez a szilárd férfiúi erő egyik titka kiváló sikereinek. Minden alkotásában benne él erkölcsi ereje, lángesze, törhetetlen energiája.

Munka, fáradság nélkül nincs hatalmas alkotás, amint Carlyle olyan találóan mondja, még Zeüs-nek is fájt a feje, amikor Pallas Athene kiugrott belőle. A legnagyobb magyar-

¹ Majláth : Gr. Sz. I. Levelei. III. k. 478. o.

² Zichy A. : Gr. Sz. I. Naplói 471. és 472. o.

³ Ugyanott.

⁴ Eszmetöredékek különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg. Pest, 1846. 3. o.

nál is hebizonyosodott, hogy műveinek becse, értéke a rájuk fordított fáradsággal arányos.

Széchenyinek éppúgy, mint Trajánusnak világhírű alkotásai koruk kultúrájának a fokát mérik. És ez a fok mind a két esetben igen magas.

Amíg azonban Trajánus nagyszabású alkotásai nagyobbra hadi hódítások céljából, vagy legalább is stratégiai okból létesültek, a legnagyobb magyarénál ez a szempont még csak előtérbe se lépett.

A hadverő s harci erényekben tündöklő Magyarország történetében ő az első hős, aki békés fegyverekkel, hatalmas munkával ért el világraszóló győzelmeket. Ő Magyarország legnagyobb építőmestere.

Mind a két nagy egyéniség működésében van közös, rokonszenves vonás.

Az antik mérnöki technika legmagasabb szintjét olyan uralkodó alatt éri el, aki más vonatkozásokban is a római birodalomnak egyik legkiválóbb császára.

A magyar közlekedési alkotások halhatatlan megteremtője más vonatkozásokban is a legkiválóbb, a leghűbb, a legnagyobb magyar.

Nagy alkotásaik virrasztanak emlékük fölött s nevüket örökre fenntartják.

ZELOVICH KORNÉL.

ÉRZELMI TÉNYEZŐK A MAGYAR ALKOTMÁNYBAN.

A kereszténység.

Magyarországot mint államot a kereszténységgel való kapcsolatba jutása szilárdította meg. Ha Gejza nem lesz kereszténnyé és fia, Szent István, nem téríti a magyarokat a keresztény vallásra, e nemzetnek bizonyára az lett volna a sorsa, ami a húnoknak s később az avaroknak : elpusztult volna a szomszéd népek egyesült támadásai alatt. De így részévé, tagjává válván az európai keresztény népek családjának, maga is megszűnt támadni és fosztogatni szomszédait s ezek sem szövetkeztek megsemmisítésére. Az is nagy szerencséje volt a nemzetnek, hogy nem a keleti, hanem a nyugati kereszténységhez, a római egyházhoz csatlakozott, mert így nem juthatott arra a sorsra, melyre a bolgárok, hogy keleti vallású szlávok urává válván, maguk is szlávokká lettek ; hanem mint külön nemzet lépett érintkezésbe a Nyugattal, melytől nyelvilag s fajilag el volt szigetelve, fönntarthatta s fönnt is tartotta nyelvét, sajátosságait, hagyományait s megmaradt külön szervezetnek, mely se latinná, se germánná, se szlávra nem vált. A kereszténység révén hamar elszakadt keleti nem keresztény fajrokonaitól, anélkül, hogy teljesen elnyugatiasodott volna s így egy önmagában zárt egésszé vált, mint az a terület, melyet birtokba vett, melynek sajátos öncéljai vannak. A nyugati egyházhoz való csatlakozásnak köszönhető tehát, hogy a magyar egységes államot tudott alapítani akkor, mikor nyugati Európa a legnagyobb szakadozottság képét mutatja s hogy ellene tudott szegülni mindazon hódító törekvéseknek, melyek előbb német részről, majd Bizanc felől fenyegették.

Maga a királyság intézménye, melyet Szent István az

állami élet tengelyévé tett, keresztény intézmény volt, keresztény mintára berendezve, keresztény szokásokkal, keresztény szellemmel áthatva és szoros kapcsolatban a katolikus egyház szervezetével. Amikor pedig a nemzet érzelmeiben is kereszténnyé vált, t. i. Szent László óta, a katolikus főpapság kezd kialakulni az ország első rendjévé s oly keresztény intézmények, mint a koronázás, nemzeti intézményekké alakulnak át. Ekként jut a magyar alkotmányfejlődés szoros kapcsolatba a kereszténység gondolatával s ekként válik a keresztény érzelem hatalmas államfenntartó erővé Magyarországon s teszi képessé a kicsiny magyar nemzetet arra, hogy a XV. században a kelet legnagyobb katonai hatalmával, a törökkel, diadalmasan megvívjon, a XVI. és XVII. században pedig nyugat felé való továbbterjeszkedését megállítsa.

De addig is, amíg Magyarországnak ez a hőskora, mely magát a nemzetet morzsolta fel, bekövetkezett, Magyarország a román egyház szolgálatában, a nyugati kereszténység védelmében hatalmas tevékenységet fejtett ki a Balkán schizmatikusai és eretnekei ellen vívott harcokban. Ezt a keresztény érzelem által mozgatott tevékenységét a magyarságnak a nyugat meg nem hálálta. A német császárok az Árpádok korában is tettek kísérletet arra, hogy Magyarországot hűbérre tegyék, a Habsburgok pedig egyszerűen maguknak akarták meghódítani. A pápák pedig az Árpád-ház kihalása után tettek kísérleteket, hogy az országot világi hatalmaknak is alá vessék, noha sikertelenül, mert az eredmény ellenkezőleg éppen az lett, hogy a magyar királyok szereztek főkegyúri jogokat a katolikus egyházban s azokat a pápák is kénytelenek voltak elismerni.

De a keresztény érzelem csakis azért volt képes Magyarországot sokszor erejét fölülmuló nagy erőfeszítésekre bírni, mert maga az alkotmány is keresztény alapokon nyugodott és mert az alkotmány intézményeit a kereszténység eszméje hatotta át.

A magyar királyság keresztény királyság volt és az is maradt a legújabb időkig. Királyainak azonban nemcsak keresztény, hanem egyúttal katolikus királyok is voltak s

ma is azok. Kifejezésre jut ez először abban, hogy az Árpád-ház két legnagyobb királya, Szent István, kinek nevenapja ma is országos ünnep, és Szent László, a szentek közé iktattak s ezen kívül István fia, Imre herceg, továbbá magyarországi Szent Erzsébet, a II. András leánya, szentté avattatnak és Margit, a IV. Béla leánya, mint boldog Margit szerepel. Első királyi házunk tagjai közül tehát négy, illetve öt szerepel a katolikus egyház szentjei között.

Maga a király ma is csak katolikus vallású lehet és királlyá avatása s a teljes királyi hatalmat megadó megkoronáztatása ma is a katolikus egyház közreműködésével és szertartásai szerint megy végbe. A király az apostoli kettős-keresztet használja, mely az ország címerében is helyt foglal és apostoli király címet visel Mária Terézia óta. Mint apostoli király gyakorolja a főkegyúri jogokat, melyek révén a katolikus egyház benső életére nagy befolyást gyakorol. Mindehhez járul még, hogy a katolikus egyház ünnepnapjait a közhatóságok is megülik és hogy az összes keresztény egyházak közös ünnepén, a vasárnapokon törvény szerint kötelező munkaszünet van.

A jogegyenlőség elvének érvényre emelését megelőzőleg a keresztény vallások valamelyikének a követése az állampolgári jogok élvezetének alapja volt, mert csak törvényesen bevett vallást követők tekintettek hazafiaknak, amiért is a zsidók 1848, illetve 1867 előtt nem voltak honfiak. Ez ugyan az 1867. évi XVII. t.-c-vel megszűnt s mint láttuk, az 1895. évi XLIII. t.-c. a vallástól a politikai jogok gyakorlását teljesen függetlenítette s az államot felekezeten kívülivé tette, de ezzel a magyar állam keresztény jellegét meg nem szüntette, hiszen a királyság keresztény maradt, a szent korona tana és a szent korona tisztelete kereszténység nélkül meg sem érthető és az állam törvényei, jogrendje a kereszténység erkölcsi tanain alapulnak, valamint az országgyűlés főrendi tábláján a bevett keresztény egyházak püspökei és világi főtisztviselői ma is jelen vannak.

A katolikus főpapság, mely már nagyterjedelmű földbirtokainál fogva is tekintélyes és befolyásos tényező az ország alkotmányi életében, éppen úgy köztiszteletben részesül

a lakosság részéről, mint a protestáns püspökök és egyház-igazgatási világiak s különösen amióta a vallás szabad gyakorlatát biztosító törvények a felekezeti torzsalkodások mérfogát kihúzták, a hitélet is mélyebbé vált és oly katolikus intézmények is, mint a szerzetes rendek, melyekkel szemben a XVIII. század végén és a XIX. század első felében még katolikusok részéről is élénk ellenszenv mutatkozott, ezidő szerint protestáns részről is mindinkább több megértésben és tiszteletben részesülnek. A mai magyar társadalom el sem tűrné többé azt a felekezeti gyalázkodást, mely a XVIII. század végén úgyszólván absorbeálta egész politikai irodalmunkat, mikor az egyik keresztény felekezet írói a másik keresztény felekezeten nem hagytak semmi becsületet. Ez pedig azért van így, mert az alkotmány is keresztény elvi alapon áll s mert a társadalom is lelkében keresztény és a tömegek nem vallástalanok. A mutatkozó antiszemitizmus nem felekezeti probléma, hanem faji és így nem ide tartozik.

A magyarság keresztény érzelme a magyar nemzet és a magyar alkotmány erejének, ellenállóképességének hatalmas érzelmi tényezője, melyet csak az akarhat ignorálni, aki nem ismeri a történelmet. Még a faji ellentétek, a nemzetiségi surlódások csökkentésére is nagy hatással van és így államfönntartó érzelmi tényező, mely ha megszűnnék működni, a nemzeti érzésnek is bomlását jelentené, de magát a történeti alkotmányt is összeomlással fenyegetné, mint fenyegette a bolsevizmus alatt, amely hogy négy hó lefolyása alatt teljesen összedőlt, az igen nagy részben a magyar nép keresztény érzelmeinek köszönhető.

Nemzeti hitvallás. (A szent korona mistériuma.)

Történeti alkotmányokban rendszerint nemcsak jogi elem van, hanem vallási elem is, azaz az alkotmány nem csupán jogszabályokon alapszik, hanem vallásos érzelmeken is. Ez teszi a történeti alkotmányokat idegenek előtt nehezen megérthetővé, mint ahogy a lehiggadt öreg ember is nehezen érti meg a fiatalnak érzelmi világát, vagy a fiatal az öregnek

óvatosságát, megfontoltságát, vagy a megszokotthoz való csökönys ragaszkodását. És mivel ezek a vallásos motívumok a különböző történeti alkotmányoknál különbözők, hiszen különböző népléleknek a szülöttei s különböző viszonyok termékei, az egyik nemzet történeti alkotmányát a másik, ugyancsak történeti alkotmánnyal bíró nemzet fia nehezen érti meg. Így nekünk magyaroknak igen nehéz megérteni azt, hogy az angol alkotmányjogi írók más jogelveket hirdetnek, mint amit a mai angol alkotmányi élet szemünk elé tár, hogy t. i. az alkotmány tanai szerint a király a titkos tanács által kormányozza az országot, pedig a titkos tanácsot ma már soha össze se hívják, hanem az ország kormányzata a cabinet útján történik. De éppen így van talán az angol is a magyar alkotmánnyal. Nehéz megértenie, hogy mi ma is súlyt vetünk a szabad királyválasztás elvére és mégis olyan trónöröklési törvényünk van, mely mellett a trónöröklésre jogosítottak kihalása, megszakadása, belátható időn belől ki van zárva. Az angol a királyságot örökösnek, folytonosnak ismeri, ezt a folytonosságot azzal fejezi ki, hogy «a király meg nem hal soha» (rex non moritur) és nem a királyról, hanem rendszerint a «személytelen koronáról» beszél. A magyar közjog ellenben a koronát megszemélyesíti, abban látja a királyság erejét, az államhatalom megszemélyesítését, látható symbolumát s a királyt is e szent korona alapján, mint annak viselőjét tekinti az ország urának, de a királyi hatalomban időszakai megszakítást ismer. Az angol közjog evvel a fictiójával, hogy a halandó embert mint királyt halhatatlanná teszi, s azzal a fictióval, hogy a király rosszat nem tehet (the king can do no wrong), vallási misticismust kever az alkotmányba. Ez azonban csekélység ahhoz a vallási misticismushoz, mely a magyar alkotmányban a szent korona misteriumában föllelhető.

Már maga a szent korona tana, mely egy élettelen tárgyat, egy történeti ékszert, a Szent Istvánénak tartott koronát, közjogi fogalommá tesz, vallásos természetű közjogi tan. De ez alig jöhet számba ebből a szempontból a szent korona ereje, hatálya és misteriuma mellett, mely *királlyá avató erő tulaajdonít* a szent koronának és csakis annak, *minden jóérzésű*

magyar ember szemében, valláskülönbségre való tekintet nélkül s ezzel az ország szentséges koronája körül egy nemzeti hitvallás dicsfényes koronáját fonja. Érdemes tehát ezzel a kérdéssel bővebben foglalkozni.

Maga a szent koronának nevezett ékszer történeti képződmény, két koronából összeállítva, melyek közül a tulajdonképeni korona, azaz a fejet a homloknál és halántéknál körítő rész, nem volt s nem lehetett az a korona, melyet Szent István a pápától kapott, hanem, mint a koronán látható alakok és feliratokból kétségtelen, a Gejza hercegnek, a későbbi Gejza királynak Dukas Mihály görög császár által küldött nyitott korona. És csak az a keresztabroncs, mely az apostolok és a megváltó képével van ékesítve s mely ismét össze téve egy megrongált másik nyitott korona homlokabroncsának képét adja, lehetett a Szent István koronája. Hogy Szent István közvetlen utódait nem evvel a koronával koronázták meg, az igen valószínű, mert ha a Szent István koronája már az ő halála után közvetlenül következő időkben is oly nagy tiszteletben részesült volna, mint az Árpád-kor derekán és végén, mégis csak megóvták volna attól a megrongálástól, mely még Szent László előtt érhetne, hogy t. i. négy apostolnak a képe, kik eredeti állapotában a tarkóra kerültek volna, erről a koronáról hiányzik és tudnók az okát, mert érdemesnek tartották volna följegyezni, hogy mi történt evvel a koronával, hogy így megcsonkult és a görög császár adta koronára keresztabroncsul' alkalmaztatott. És így igen valószínű az a föltevés, hogy a Szent István eredeti koronája vele együtt eltemettetett, a tarkót fedő apostolképek elromlottak, talán maga a korona is e helyütt megrongálódott s mikor Szent István szentté avatása alkalmával kiemelkedett a koporsóból, hogy mint kegyeletes tárgy, megmaradjon, a Szent László birtokában volt és most befödött görög eredetű koronára keresztabroncsként ráforrasztatott.¹ Valószínű az is, hogy a szent koronát éppen azért illette Szent László óta különös tisztelet, mert ennek egy része a másik szent királlyal, Szent Istvánnal együtt volt eltemetve.

¹ L. Karácsonyi János.

Pétert és Salamont, pedig koronázott, azaz egyházilag fölként királyok voltak, még elúzi a nemzet, ami nemcsak abból ered, hogy lelkében a nép még nem keresztény és így az egyházi fölavatásra nem sokat ad, hanem abból is eredhet, hogy ezek a királyok nem az első király koronájával voltak megkoronázva s hogy a királyi diadéma iránt a nemzetben semmi különös tisztelet nem élt. És íme, Szent Lászlónak halála után, nem is száz évvel később, III. Béla korában már nagy tisztelet övezi a szent koronát, mely akkor már kétségtelenül mai alakját öltötte fel, őrzésére az egyház különös gondot fordít, a nemzet pedig különös súlyt vet arra, hogy a király megkoronáztassék, még pedig evvel a koronával, amelyről az a hit, hogy a szent király viselte, melyet IV. Béla óta szentnek (sacra) neveznek. A néphit tehát már az Árpádok korában az, hogy csakis a Szent Istvánénak nevezett ezen koronával lehet Magyarországon királyt koronázni, azaz királlyá avatni s aki evvel a koronával megkoronáztatik, az az országnak törvényes ura, mert ebben a koronában királlyá avató erő lakozik. Ezért van a megkoronázott trónörökösnek, az ifjabb királyoknak királyi tekintélye s az öregebb királyok is azért koronáztatják meg elsőszülött fiaikat evvel a koronával, hogy ezen néphitre támaszkodva biztosítsák a trónt elsőszülött fiaik számára más Árpád hercegek igényeivel szemben.

A szent korona tehát mint koronázási ékszer is a hitnek mistikus homályába vész, léte, keletkezése történeti pontossággal s bizonyossággal meg nem állapítható, de a nemzet hite és ragaszkodása, mint a Szent István koronájához, erősebb hozzá, mint akármely nemzetnek a maga királyi koronájához, amelynek történeti eredetét pontosan ismerik. Senkinek sem jut eszébe fennakadni azon, hogy itt egy két koronából összetákolt koronával állunk szemben. Amióta a történelem ezt a koronát egy koronának tudja és ismeri, azóta minden emlékünknél a Szent István koronájának mondja s mint illet tisztelet a nemzet s mint illet ruházza föl a közhit századokon át kizárólagos királlyá avató erővel. Ami a szent korona külső alakját illeti, aki ráveti tekintetét erre a koronára, senkinek sem juthat eszébe itt két különböző korszak

különböző eredetű és stilusú diademát keresni. Első tekintetre csak az föltűnő, hogy ez a korona stilusára, alakjára minden eddig ismert koronáktól lényegesen különbözik, mintha a magyar sajátos művészi ízlésnek volna alkotása, éppen úgy, miként a magyar alkotmány is a maga különös sajátosságában, minden más népnek alkotmányától szembe-tűnően különbözik. És csak ha részleteiben tesszük a koronát vizsgálódás tárgyává, csak akkor jöhetünk rá, hogy itt vannak különös gyanus jelek, melyeknek a kutató elme magyarázatát keresi, mint amilyen az, hogy miért van a koronán kétszer a Megváltó képe és miért van rajta I. Gejza király arcképe és görög felirat, ha az a II. Szilveszter pápa ajándéka s hogy az ekként megkülönböztethető két korona miért és mikor foglaltatott össze? S minderre a történettudomány éppen úgy csak föltevésekkel válaszol, mint akár a magyar nemzet ethnikai eredetére. S ha alkotmányunk egyes intézményeit boncoljuk, bármily eredeti sajátosságként tűnik is föl az a maga egészében a szemlélő előtt, a részletesen kutató meg fogja találni az egyes intézmények idegen eredetének kétségtelen nyomát, anélkül, hogy meg tudná tüzetesen állapítani, hogy ezek az idegenből átvett intézmények hogyan, mikor és milyen viszonyok hatása alatt alakultak úgy át, hogy ma már ősi sajátos magyar intézményeknek látszanak és a tömegek hite által azoknak tartatnak.

A szent koronának mint ékszernek a története is a hit mistikus homályába vész, miként a magyar név is nemzet eredete s miként az ősi alkotmány intézményeinek szoros benső összefüggése, anélkül, hogy a ma szemlélhető szent korona, a ma élő magyar nemzet s a ma működő magyar alkotmány egysége és sajátossága felől bárki is kételkedhetnék. S mivel a szent korona története hű képét adja a magyar nemzet és a magyar alkotmány történetének és ez így volt a múltban is: egészen természetes jelenség, hogy a nemzet ezt a koronát századok óta különös vallásos misticummal vette körül. És, hogy ez a vallásos hit, mely a koronát nemzeti szentséggé emelte, nemcsak állítás, hanem valóságos élő nép-hit, ez akkor bizonyult be, amikor az egyház is meg az országgyűlés is kísérletet tett arra, hogy a koronázás cselekményé-

nek királlyá avató erejét a szent koronától függetlenítsék s amikor e kísérletek az egész nemzet magatartása miatt sikerteleneknek bizonyultak.

Már III. András bizonytságot tesz amellett, hogy a nemzet csakis a szent király koronájával való megkoronázást tekinti érvényes és törvényes koronázásnak, mondván, hogy uralkodásának és koronázásának ellenségei «előbb titkon, majd nyíltan abban mesterkedtek, hogy trónralépésünkör ne juthassunk a szent király koronájához, hogy a mi uralkodásunk tekintélye és az országlakók üdve és jóléte kérdésessé váljék».¹ Ugyanez a hit indította László erdélyi vajdát arra a hatalmaskodásra, hogy a szent koronát Ottó királytól elvéve, azt Károly megkoronázásához kiadni vonakodott. Ekkor a Károlyt királlyá választó és koronázó országgyűlés a pápai legatusnak, Fra Gentilisnek javaslatára új koronát készíttetett s ezt a pápai követ az egyház nevében megáldotta s ezzel a koronával a koronázás meg is történt. A pápai legatus a szent koronát, ha a koronázásig vissza nem kerülne, az urak megegyezésével érvénytelennek és megvetettnek is nyilvánította s egvedül érvényes koronának az új korona jelentetett ki.² Ha tehát a magyar nemzet szemében a koronát szentté az egyház avatása tette volna, mi sem lett volna akadályja annak, hogy most már ezt az új koronát, melyről mindenki tudja, hogy az egyház avatta érvényes koronává, tekintsék az igazi koronának. És még sem tekintették annak. A legátus álmélkodva látja a nemzetnek a régi koronához való ragaszkodását, nem érti a magyar nép vallásos hitét s azt írja a pápának, hogy úgy tekintik a régi koronát, mintha abban lakoznék a királyság ereje. Károly kénytelen új tárgyalásokat kezdeni László vajdával, melyek eredményre visznek s mikor a szent korona visszakerül, az 1310. évben augusztus 20-án újra, de már evvel a koronával koronáztatja meg magát, mint ő maga mondja: «ut opinioni tamen Gentis Hungaricæ ratis fierit et ut scandalum de medio vulgi tolla-

¹ III. Andrásnak Theodor fehérvári préposthoz intézett levele Kovachichuál: Vest. Com. 1000.

² Okmányát I. Fejér: Cod. dipl. VIII/I. 270—282. l.

retur».¹ És csak a szent koronával történt megkoronázása után szilárdult meg Károly trónja.

Ez az eset még inkább növelte a szent korona mistériumát, királlyá avató hatalmát, a nemzetnek beléje vetett hitét, de nem volt képes megakadályozni sem II. Károlynak trónra-emelését a nőuralommal szemben, sem az újonnan megkoronázott királynak meggyilkoltatását, még pedig bizonyára azért, mert sem a királynők udvara, sem II. Károly és párt-hívei nem állottak oly mértékben a hitnek hatása alatt, mint a nép nagy tömegei. De Zsigmond már magáévá teszi a néphitét, amikor nápolyi Lászlónak Jádrában (Zárában) történt megkoronázásának érvénytelenségét 1403-ban azzal bizonyítja, hogy Lászlót valami összetákolt hamis valamivel koronázták meg, tehát nem a szent koronával, melynek jogán 16 éve ő bírja az országot.²

De a magyar nép hite nem vált javára a korona biztonságának. Mikor az idegen fejedelmek ezt a néphitét megértették, abba a téves hitbe estek, hogy a magyar trón megszerzésére elégséges, ha a szent koronát kezükre kerítik. Így, amikor Albert király halála után fia, V. László, megszületett, az özvegy királyné, hogy a koronát fia számára biztosítsa, Visegrád várából, a hol őrizték, titkon kezére kerítette s avval fiát Fehérvárott megkoronáztatván, ismeretlen helyre vitte, majd fiával együtt Frigyes császárra bízta. Frigyes a koronát akkor is vonakodott kiadni, mikor ezt az ország ahhoz követelte, hogy V. Lászlót ezúttal érvényesen, országgyűlésen akarja megkoronázni. Frigyesnek ezzel az volt bizonyára a célja, hogy a korona birtokában a magyar trónt később magának szerezze meg.

I. Ulászlót tehát az országgyűlés a szent koronával meg nem koronáztatván, kísérletet tett arra, hogy magát a magyar nép vallásos hitén, a szent korona mistériumán töltesse s a koronázást egy, a Szent István koponyájáról levett koronával, de a szent király egyéb ékességeinek (kard, alma, jögar) felhasználásával vitte végbe s egy manifestumot adott

¹ Kovachich Suppl. I. 263. I. Károly levele Tamás érsekhez.

² Fejér : Cod. dipl. X/IV. 299. 1.

ki a koronázásról,¹ mely hivatva volt a más koronával végbevitt koronázás teljes erejére nézve a kétségeket eloszlatni. Ebben a manifestumban oly elvek jutnak kifejezésre, melyek az alkotmánynak már akkor is elvei voltak s később még inkább megerősítették. Így az az elv, hogy a koronázást érvényessé az országgyűlés akarata teszi, mert a koronázás mindig az országalakók akaratától függ (*Regem Coronatio semper a Regnicolarum voluntate dependat*) és a korona ereje és hatálya az országalakók jóváhagyásában rejlik (*affictia et virtus Coronæ in ipsorum approbatione consistit*), tehát az országgyűlés akarata ellen való koronázás érvénytelen. De a manifestum mint új elvet kívánja ebből levezetni azt, hogy az ország a szent koronán kívül más koronát, a jelen esetben a Szent István fejéről levett koronát, mely a fehértvári egyházban őriztetett, szintén felruházhat avval a mistériummal, mely a szent koronát illette s a szent koronát a mistériumtól megfoszthatja. Kimondja tehát, hogy elhatározták, hogy Ulászlót evvel a másik koronával kell megkoronázni, ami meg is történt mindazon ceremóniák megtartása mellett, melyek a koronázáshoz és ennek erejéhez és ünnepélyességéhez szükségesek, felöltvén a király minden ékességét ez első szent királynak, kardját, jogarát, almáját és az ő követségének keresztjét kezébe adván és minden más szükségesség hiány nélkül meg volt, kivéve, hogy a korona hiányzott. És elhatározták, hogy ez a mostani korona és koronázás mindazzal a jogérvénnyel, hatállyal és erővel fog bírni mindenkor (*ipsam modernam Coronam, et Coronationem omnem illum virtutem et efficaciam illudque robur per omnia habere et habituram*), mintha a régi korona helyezetett volna a király fejére. És ha a régi koronát visszaszerezni nem sikerülne, szűnjék meg annak minden hatálya, jelentősége és mistériuma (*deceset omnis efficacit, al quodlibet signaculum, mistérium et robur eiusdem*), ebben a mostani koronában értessek s ebbe átszállott legyen. A most koronázott király tehát minden tekintetben a teljes királyi hatalmat bírja, melyet az előző királyok is bírtak.

¹ Közli Kovachich Vest. Com. 235—243. 1. és Cziráky: Dis. quis. hist. 230—371.

E történeti eseményekben tehát oly erőteljes néphit jutott nemzeti hitvallásként kifejezésre, melynek párját más alkotmányokban hiába keressük. De az érdekes az, hogy ez a néphit, vagy nemzeti hitvallás a legújabb korig fennmaradt és pedig nemcsak a katolikus vallású lakosság körében, hanem a protestánsoknál is, kik az ereklék tiszteletét dogmatice hibáztatják s a józan ésszel megegyeztethetőnek nem tartják. Hogy ez így van, azt bizonyítja történetünk további folyama és a koronaörzészről szóló törvényeink.

A szerzett tapasztalatokon okulva, Mátyás koronázása óta a korona őriztetése, nehogy az ismét idegen kézre jusson, országos ügyvé válik s Mátyásnak 1464. évi decretuma 2. cikke a királynak teszi kötelességévé, hogy a koronát és a hozzátartozó jelvényeket alkalmas személyek által őriztesse. Az 1492. évi 3. t.-c. pedig azt rendeli, hogy a korona a vise-grádi várban a főpapok és országnagyok által maguk közül választandó férfiak által őrendő, amit az 1498. évi 25. t.-c. akként módosít, hogy a koronaörök világi urak legyenek és ne egyháziak. Az 1500. évi 23. t.-c. a korona két órét a világi urak közül a király és az országgyűlés által rendeli választatni. E törvények azonban nem voltak képesek megakadályozni, hogy a Habsburg királyok a koronát kivigyék az országból. 1541-ben Bécsbe, majd Rudolf Prágába vitte a koronát és az csak a bécsi béke értelmében került vissza Rudolf lemondásakor, amikor ő a koronát Mátyás főhercegnek, a trónon utódjának, kiszolgáltatta s ezzel II. Mátyásnak megkoronázását lehetővé tette. Ettől fogva az 1608. évi k. e. 4. t.-c. értelmében a pozsonyi várban született magyarok közül választott világi örök által volt őrizendő.

Mínthogy a bécsi béke nemcsak az alkotmány, hanem a vallásszabadság biztosítására is jött létre, kétségtelen, hogy a korona őrzésére a protestánsok éppen oly nagy súlyt vetettek, mint a katolikusok, azaz a korona mistériumában szintén hittek, mert különben nem szerepelt volna a korona őrzése a bécsi béke pontjai közt.

Az 1622 év óta törvénybe iktatott valamennyi hitlevél egyaránt nagy súlyt vet arra, hogy a korona az országban őriztessék s minden király ígéri hitlevelében, hogy a koronát

az ország határain belől, az országgyűlés által választandó világi örök által fogja őriztetni. Amikor ezek ellenére II. József a koronát Bécsbe vitette, de halála előtt, hogy koronáztatási szándékát kifejezze, visszaküldte az országba, Pozsonytól Budáig, hol 1791 óta a 6. t.-c. értelmében őrzendő, a korona útja valóságos diadalút volt s a nép mindent elkövetett, hogy a korona visszakerülése fölötti örömét tüntetőleg kifejezze.

A hitlevél 2. pontja szerint a koronaöröknek *vallás-különbség nélkül* való választása a XIX. században keletkezett szokás szerint akként értelmeztetik, hogy a király minden koronaőri állásra két katolikus és két protestáns született honfiút jelöl s az országgyűlés mindig akként választ, hogy az egyik koronaőr katolikus, a másik protestáns legyen. Ez kétségtelenül a protestánsok óhajlására történik így. Ha pedig a protestánsok arra, hogy a koronaőrök egyike protestáns legyen, igen nagy súlyt vetnek, kétségtelen, hogy ezt azért teszik, mert ők is hisznek a nemzeti hitvallásban, a szent korona mistériumában, királlyá avató erejében.

Kossuth Lajos és társai, kiknek kezében volt a korona a szabadságharc alatt, mikor elhagyták az országot és emigráltak, a szent koronát Orsova mellett titkon elásták. Kétségtelen, hogy ezt azzal a szándékkal tették, hogy a korona ne juthasson az ausztriai ház birtokába s ne lehessen e házból többé érvényesen királyt koronázni. Tehát bennök is élt a hit a korona mistériumában s a tudat, hogy az egész nemzet ezen a hiten van, azt vallja s követi.

Tisza István, a nagy protestáns, IV. Károly királynak 1916. december 30-án történt megkoronáztatásánál erősen kötötte magát ahhoz, hogy a nádor helyett egy katolikus szertartás körében a primással együtt ő tegye a koronát a király fejére. Ezt bizonyára nem tette volna, ha a nemzeti hitvallást, a nép hitét ő is nem vallotta volna.

Mindezek szerint a szent korona úgyis mint diadéma, úgyis mint jelvény, úgyis mint közjogi fogalom, olyan szerepet visz a magyar alkotmányban, mint az oltári szentség a katolikus hitvallásban. Amint az oltári szentségben katolikus hit szerint benne van Krisztusnak valóságos teste és

vére, éppen úgy a szent koronában a magyar nép hite szerint benne van a souverain magyar államhatalom egész szervezétével és minden erejével. Ez a nemzeti hitvallás, ez a szívós ragaszkodás a nemzet sacrajához, ez a megmagyarázhatatlan mélységes lelki ható erő tartotta fenn a nemzetben az önbizalmat a legválságosabb időkben is, ez mentette meg számára a független állami lét gondolatát a legsúlyosabb elnyomatás idején, ez szerezte vissza elszakított területeit, ez tartotta fenn alkotmányát s bíznia kell a nemzetnek abban, hogy a szent koronába vetett hit fogja ismét talpraállítani és elrabolt területét ez fogja visszaszerezni s királyát dicsőségessé s országát hatalmassá tenni a jövőben is.

FERDINANDY GEYZA.

HAZATÉRÉS.

Keresek egyet a költők sorába',
Egyet, kinek a nagyság meg nem árta,
Kit nem szédít a dicsőség, a mámor,
Aki az istenek édes borától
Jó kedvre kap, de meg nem részegül;
Egyet, aki ha égboltig repül,
Alákeringve szárnyát összezsapja,
Felmosolyog a nyájas csillagokra,
S az emberek közt szépen elvegyül.

Keresem szerte . . . S ahogy megtalálom,
A gödrös Eastchip egy kis udvarában,
Azt kérdem tőle: «hová, szellem ember?» —
A férfi, aki szürkületben nyergel,
Lovára zökken, — visszamosolyog,
Az öreg jószág poroszkába fog,
S ez Egy a sok közt — odahagyta Londont.

Ment — ment . . . Az égre tüzes sávokat vont
A pitymalat; — a homály lassan oszla,
Lágyan ringatta a poroszka,
S mikor hátában érzi a napot,
Mely gyujtogatva gyorsan fölkapott,
Visszatekintett . . . Egy tüzláng a város —
Hamvába hulló, bukott királyság az,
Mit kettészel, mint fényes kard, a Themze.
• És süllyed a nagy színpad, s éjbe veszve
Egy világ száll le . . . Hová? . . . Mit tudom! . . .
A szellem-ember megáll az uton,

S mint gyermek, el ha madarat ereszt,
 Kinyitja markát : «Ariel mehetsz!»
 És elkocog, egy skót népdalt dudolva . . .

Ment, ment . . . A derű vele tart az útba ;
 Az ősz borongva mélázott mögötte,
 S a természet, az élet könyve,
 — Amelyben miliárd a kép s a dallam,
 De szövegében kevés változat van, —
 Szemének nyitva, kiterítve állott.
 Körül avarban gázol már az állat ;
 Diderg a pásztor, — megtágult a lépte,
 ('seng-bong a mezők ballagó zenéje,
 Szapora szót vált, valahány kolomp,
 S mind azt beszéli : ha lehullt a lomb,
 Ha fát, fűvet, dér kezd belepni,
 Ideje van betelelni,
 Betelelni . . .

S a lovas mellett elfütytyent a szél.
 E nótára hajt minden, ami él :
 A pásztorok, a gulyák és a nyájak,
 Tarolt mezők, virágzó tartományok,
 E nóta sír a párás őszi légbe,
 Siettet a vándort, hogy kilépne,
 S felette húz, mint halk tündérezene :
 «Siess Milánó hercege!»

Ki átövezte a világot,
 Ki mélységek titkába látott,
 Ki szellemek közt vala jártas,
 Ki szellem szerint lőn bűbájos,
 Az tudja : ha künn zuzmarázik,
 Ha Puck diderg, a tündér fázik,
 Ideje van betelelni,
 A játéknak végét vetni,
 Haza menni. —

Egy zökkenés, s a poroszka megállt.
 «A hercegségem kis kapuja zárt

S az udvar alszik!» . . . fortyant fel a vándor.
S ahogy lepattan természetes lováról,
A gondolatja, mely szökkenve tört ki,
Elsőnek a szép habléányt köszönti,
A völgyön át elsiető Avont :
«Hegyek leánya, ki tengerbe ront!
Ha arra jársz, hol nagy urak kegyén,
Meghajtott fővel jártam keltem én,
Add hírül, hogy a fejem fölemeltem,
A játéknak véget vetettem,
Beteleltem.» —
És zengett a ház, mikor bekiáltott :
«Hé udvarmester! — szedd a lábad,
Verd föl a várost ; aki cimbora,
Mind itt legyen! . . . mert úgy fordult sora,
A világbörtön kivetett magából.
S tedd hozzá : épen hozta meg magával
A kedvét, — mint rokkant vitéz a kardot. —
Megjöttem, — holnap Vilmos napot tartok!

BÁRD MIKLÓS.

A FA KERESZT.

Gorkijnak gyermekéveire vonatkozó önéletrajzi följegyzéseiből.

Udvarunkon, a kapu mellett a kerítéshez támasztva, egy nagy tölgyfa kereszt feküdt, vastag, bunkós tövű. Már régóta ott hevert. Amint a házhoz kerültem, mindjárt az első napokban szemembe ötlött, — akkor nyersebb volt, sárgább színű, azóta őszi esőktől megbarnult. Erős csersavszag áradt belőle s a szűk, piszkos udvaron ugyancsak fölösleges volt.

Ezt a keresztet Jakow bátya vette, hogy a felesége sírjára állítsa ; megfogadta, hogy az asszony halálának évfordulóján tulajdon vállán viszi ki a temetőbe. Ez az évforduló egy szombati napra esett a tél elején ; fagyos, szeles idő volt, a hó lecsúszott a háztetőkről. Minden teremtetett lélek kilépett a házból az udvarra. A nagyszülék a három unokával szekeren előre mentek a temetőbe, a gyászmisére ; engem otthon hagytak, valami hiba miatt, büntetésül.

A két nagybátyám, mindegyik kurta fekete prémes bekecsben, felemelte a keresztet a földről, s mindegyikük egyik karja alá állott ; Grigorij és még valaki nagynehezen, megemelték hosszú törzsét vastag tövével egyetemben s egész súlyával rátették a «kis cigány» vállára. Ványa megingott belé és szétvetette a lábát.

— Elbírod? — kérdezte tőle Grigorij.

— Nem tudom ; egy kicsit nehéz biz ez . . .

Mihály bátya nyersen rákiáltott a munkavezetőre :

— Nyisd ki hát a kaput, te vaksi ördög!

Jakow bátya pedig azt mondta :

— Szégyeld magad, Ványa, hiszen mink ketten gyengébbek vagyunk náladnál!

Grigorij tágra kitárta a kaput s még óva rákiáltott Ivánra :

— Vigyázz, meg ne erőltessd magadat! Járjatok Istennel!

— Ostoba vén kopaszfejűje! — kiáltott rá vissza Mihály bátyám.

Az udvaron maradtak mind nevetgélni, beszélgetni kezdek, mindenki megkönnyebbültnek látszott, csak hogy a kereszt kint volt az udvarról.

Grigorij engem kézen fogott és magával vitt a kékfestő-műhelybe.

— Ma tán el se nadrágnak — mondotta, — nagyapád-nak egészen barátságosra állt a szeme.

A műhelyben egy csomó megfestésre váró gyapjúra ültetett, nyakig betakargatott vele, beleszagolt az üstből felszálló gőzbe, aztán elgondolkozva azt mondta :

— Harminchét esztendeje már, hogy nagyapádat ismerem, fiacskám ; láttam, mikor kezdte itt az üzletben, és látom most, hogy végefelé jár. Régente jó barátságban voltunk, együtt tervezgettük ezt a dolgot, együtt is fogtunk bele. Okos ember az a te nagyapád! Vitte is valamire, maga kezére dolgozó mester vált belőle, — én ehhez nem értettem. De az Úristen még okosabb, mint mink mind együttvéve ; neki csak el kell mosolyodni, azzal a legokosabb ember bölcseségének is — vége. Te még nem tudod felfogni, miért van valami mondva, téve, de meg kell tanulnod felfogni. Árva gyerekek nehéz az élet. Apád helyre egy ember volt, az mindent felfogott : mi hogy' ; azért nem is szerette nagyapád, nem is hagyta boldogulni.

Szép volt az, hallgatni a jámbor Grigorij szavait s közben elnézni, hogy játszanak a kemencében az aranypiros lángok, hogy száll fel a tejszínű gőzfelhő az üstökből s mint csapódik széles szürke karikákban a rézsút lehajló tető deszkáihoz, melyek hasadékain kék csíkokban belátszott az ég. A szél alább hagyott, valahol sugárzott a nap, az egész udvar mintha üvegporral lett volna behintve, az utcán nyiszorogtak a szántalpak, kék füst emelkedett a kéményekből, s a havon könnyed árnyékok siklottak el, amelyek mintha szintén elbeszéltek volna valamit.

Mint valami varázsló, úgy állt a vézna, nyurga, szakállas

Grigorij a rotyogó festék-kovásszal tele üstök előtt, kavargatta azt és osztogatta nekem a jó tanácsokat.

— Csak mindig szemük közé nézz az embereknek . . . a kutyáknak is, ha neked esnek ; akkor nem mernek beléd kapni.

Nagyfülű, kopasz koponyája fedetlen ; a nehéz szemüveg mélyen bevág az orrcsontba ; orra hegye kékbe játszik, mint nagyanyámnál. Mellette elfogulatlan vagyok, akárcsak nagyanyám közelében.

— Hallga csak ! — szólalt meg egyszerre, egy szempillantásig kifigyelt, lábával becsapta a kemence ajtaját s kurta ugrásokban sietett ki az udvarra. Én utána szaladtam.

A konyha földjén középütt ott feküdt a «kis cigány», arccal felfelé ; az ablakon át a világosság széles sávokban hullt fejére, mellére, lábaira. Homloka sajátságosan fénylett, szemöldöit felhúzta, hunyorgó szemei áthatón meredtek a tetőre ; sötét ajkai rángatóztak, s vöröses buborékok támadtak közöttük ; szája szögletéből vér futott alá állán és nyakán keresztül a padlóra, háta alól is egész patakokban ömlött elő. Lábszárai ki voltak nyújtva, s látni lehetett, hogy a bő, sötét nadrág nedves. A tisztára súrolt, homokkal felszórt padlón élesen csillogó patakok huzódtak vérből a küszöb felé.

«A kis cigány» ott feküdt és nem mozdult, csak ujjai rángatóztak a test hosszában kinyujtott karjain. Jewgenija, a dajka, mellette kuporgott s erőnek erejével egy égő gyertyát akart a kezébe adni. Az nem tudta megfogni, s a gyertya mindig újra a földre esett, s lángja kialudt a vérben. A dajka felvette, megtörölte köténye sarkával s megint csak kezébe akarta adni a fekvőnek. A konyhában sebes, nyugtalan süttetés hallatszott, mely elijesztett, mégis görcsösen belefogóztam az ajtó kopogtatójába és ott maradtam.

Megbotlott — beszélte Jakow bátya, aki egészen meg volt zavarodva s fejét különösen ingatta ide-oda ; fakó szemei villogtak a sápadt arcban.

Elbukott, a kereszt meg rá, éppen a hátára. Minket is elütött volna, csak hogy még idején lehajítottuk.

— Azzal aztán meg is adtátok neki ! — szólt Grigorij tompán.

— Hogy-hogy ?

— A ti lelketeken szárad!

A vér folyt, folydogált, a küszöbön már egész sötét tócsába gyült. A rózsaszínű habon át, mely a «kis cigány» ajkait borította, hörgés hallatszott, és úgy tetszett, mintha teste egyre petyhüdtebb és laposabb volna, mintha mindjobban oda lapulna a földhöz és el akarna benne tűnni.

— Mihailo a templomba vágtatott, hogy elhívja a lelkiatját, — susogta Jakow bátya, — én meg hamar szekérre tettem Ványát osztán ide siettem . . . Jó, hogy nem én vettem magamra a kereszt törzsét, akkor én rám zuhant volna.

A dajka még mindig azon fáradozott, hogy a gyertyát a kezébe adja a «kis cigánynak», miközben felváltva gyertyát meg könnyet csepegtetett rá.

— Tapaszd oda már a fejénél a padlóhoz azt a gyertyát — szolt rá hangosan és nyersen Grigorij.

— Az ám, akkor meg fog állni.

— Elébb vedd le a fejéről a kucsmát!

Az asszony levette Ványa fejéről a prémes kucsmát, nyakszirtje tompán koppant oda a padlóhoz. Feje oldalra hanyatlott, halántékkal a padlathoz, s a vér bővebben folyt, ámbár csak egyik szájaszéleből. Jókora darab időn át tartott így. Eleinte azt hittem, a «kis cigány» felébred, felegyenesedik, s a padlón ülve, köp egyet és azt mondja :

— Phí, pók!

Ezt szokta mondani, ha vasárnap délutáni álmából fölébredt s egyet pökött. De most hiába vártam erre ; nem ült fel, hanem egyre elesettebb lett.

A napvilág már eltűnt, csak az ablak hídján feküdt még egy keskeny, fényes sávja. Ványa arca egészen sötét lett, ujjai nem mozogtak többé, a hab eltűnt ajkairól. Fejénél s fülei mellett három szál gyertya égett ; sárga lángocskáik ide-oda lobogtak, megvilágították a dús, kék-fekete haját, játékos kis fényeket vetettek a sötét arcra, az orr hegye s a rózsaszín fogak csillogtak tőlük.

A dajka mellette térdepelt, sirt és azt susogta maga elé :

— Szegény jó fiatalember, én vidám sólymocskám!

Hátborzongató volt, hideg is volt. Bemásztam az asztal alá, ott megbujtam. Kis idő múlva nagyapám rontott be a

konyhaajtón, medveprémes bundájában, sarkában nagyanyám, felöltőjében, prém a nyakában, azután Mihály bátyám jött, meg a gyerekek, meg sok idegen ember.

Nagyapám a földre lökte bundáját, úgy kiabált :

— Gazemberek! Mit műveltetek! Megölni nekem egy ilyen derék legényemet! Öt év mulva aranyat ért volna!

A földre dobált ruhától nem láttam Ványát, hát kimásztam rejtekemből, s éppen nagyapám lábaszárai közé kerültem. Félrelódított, s kis veres ökleivel fiait fenyegette :

— Kuttyák!

Azután leült a padra, karjaival is rátámaszkodott, száraz zokogásba tört ki és csikorgó hangon így szólt :

— Tudom már : utatokban állt! . . . Óh, kedves Ványám . . . hogy cselekedhettél ilyet! Mit csináljak most, he . . . mit csináljak? Idegen embereket fogadjak a házba? Az annyit tenne, hogy kiadom kezemből a gyeplőt . . . Az Úristen elfordult tőlünk az utolsó években, — nem igaz, anyjok?

Nagyanyám szélesen leterpeszkedett a földre s megtapogatta Ványa arcát, fejét, mellét, bele lehelt a szemébe, kezébe vette kezeit és dörzsölgette, s közben felborította a gyertyákat. Azután nehézkesen felállott, ott állt, egészen sötéten, fekete ruhájában, szemeit ijesztőn tágra nyitotta, hogy majd kiestek üregeikből, és csendesen azt mondta :

— Ki innen, átkozottak!

Mindenki kiment, a konyhából, nagyapát kivéve.

. . . A «kis cigányt» nagy csendben temették el.

ÉRTESÍTŐ.

Angol szótár.

Magyar és angol szótár, szerkesztette Dr. Yolland Arthur B. Második (Magyar-angol) rész. Két kötet: 577. és 463. l. Budapest, Franklin Társulat, 1924.

Littré, az orvosból lett nagy francia szótáríró egy, élete végén írt *causerie*-ben elmondja nagy művének, a francia nyelv legteljesebb lexikonának történetét.¹ Ezek a feljegyzések megtanítanak bennünket arra, hogy bizonyos megilletődéssel vegyünk a kezünkbe minden szótárt és hasonló tudós segédkönyvet, — jobbára emberfeletti szorgalom és lemondás emlékeit. Tizenöt esztendő önfeláldozó küzdelme volt a Littré munkája. A szótáríró: névtelen harcos, individualitása a háttérben marad, hiszen munkájának gyümölcse nem «könyv» a szó általános értelmében, hanem «segédeszköz». Egy nyelv váza, ízeire boncolt élet, egy rendszertelen rendszerbe, mert betűrendbe szedett lajstrom. (A nyelv ideális «leltára» valamely logikai csoportosítású szótár volna, esetleg a tárgykörönként csoportosított szinonimák tára.) Míg más író szellemi arcképével könyvének minden lapján találkozunk, addig a szótáríró — szinte a középkori másolóbarát lemondásával — elrejtőzik anyaga: a szavak megett. Gondja és gondolatai, szeretete, lelkesedése, tudása, — énjének és munkás életének jelentős része átalakul címszavakká és rövidítéssé, «dispositiívá» és jelekké. De az ilyen nyelv-kataszterben nemcsak fölényes ismeret és szervező értelem, hanem gyakorta mély és művészi érzés is él. Megható, hogy a súlyosan szenvedő Littré, közel a halálhoz, öregsége legkülönbözőbb betegségeinek keresi okait, de dédelgetett szótárának megadja a felmentést: «J'innocente donc le dictionnaire de toutes les perversions organiques qui m'affligent».

Legutóbb a magyar szótárirodalom hatalmas, több mint ezeroldalas *magyar-angol* szótárral gazdagodott, — Yolland kézis�ótárának *második* része az. Az első husz évvel ezelőtt jelent meg,² kisebb

¹ Comment j'ai fait mon dictionnaire. Études et Glanures, Paris, 1880. p. 390 kk.

² Első (angol-magyar) rész. Első kiadás 1905. második kiadás 1921.

terjedelmű és typographiailag s tartalmilag szerényebb. A most megjelent magyar-angol rész a középúton jár két szótártípus közt, a nagyobb, majdnem tudományos jellegű és az u. n. kéziszótár közt.

A munka, hosszú évek fáradságának szép eredménye, látnivalóan együtt fejlődött és érlelődött a szerző egyéniségével és főként tiszteletreméltó nyelvismereteivel. Olyan ember szól itt szótár-chablonokon keresztül olvasójához, akinek talán elsőként sikerült a magyar nyelvet — az angol mellett — szinte anyanyelv módjára elsajátítani. Csak a tudásnak ebből a teljességéből fakadhatott az a kitünő és alapos, tudós, de nem tudákos munka, amely előttünk fekszik. A szótárszerkesztés idegörlő mesterségét megelőzte a tudós kutató munkája: Yolland egy korábban sohasem hallott és minden ízében idegen s különös nyelv összes réseibe beférkőzött, hogy a nyelven át behatoljon a magyar nép gondolkodásának rejtett zugaiba.

Mert ez az új szótárunk nemcsak szólajstrom, hanem meglepően hű és simulékony *szólás-, szokásmondás- és közmondás-lexikon* is. E tekintetből általában is jóval többet nyújt, mint a hasonló berendezésű és terjedelmű nyugati szótárak, de egyenesen pótolhatatlan segítő-társa lesz az angol kifejezést kereső magyar közönségnek, amely eddig jobbra német szótárakat használt és kénytelen volt árnyalati finomságú szólásoknak előbb német egyértékűjét megkeresni, hogy ezen a kerülő úton ügyel-bajjal hasonló angolt találjon. A magyar phrasis íze és értelme útközben gyakran elveszett. Yolland szótára végre olyan mű, amely társalgási nyelvünk egész gazdag és színes szólás-kincsét felöleli s hol megtaláljuk a «majd megtanítlak keztyűbe dudálni»-tól a «borsot tör valakinek orra alá»-ig sok ezer köznap *«cliché»* angol mását. E részben szerző talán még a szükségesnél is többet nyújt, gyakran az az érzésünk, hogy nem szótárt, hanem u. n. phraseológiát forgatunk; «csak egy pár lépésre van» vagy «az éhség jó ízt ad az ételnek» szólásnak nem mondható és ilyként nem is szótáranyag. De kétségkívül itt van Yolland szótárának fényoldala; ezekbe a *cliché*be legnehezebb az idegenajkunak behatolnia. Csak annak sikerül ez, akinek — Yolland módjára — «két hazát adott végzete». A tudós szótáríró mindkét hazájának nagy szolgálatot tett ezzel a szótárral. Sikeres munkájában van valami a diplomataéból és a hithirdetőéből: két világot közelített egymáshoz, a diadalmas angol-szász nyelvkört és ezt a megcsontított és kiesinnyé zsugorodott magyar «glóbuszt», amely azonban e szótár tükrében is bizonyos önérzettel szemlélheti a magyar nyelv és magyar műveltség viszonylagos fejlettségét és gazdagságát.

De a recensensnek szomorú sorsa, hogy ilyen fontos és jeles munkának ismertetését nem zárhatja le anélkül, hogy rá ne mutasson bizo-

nyos fogyatékokosságaira, amelyek természetes velejárói a nagy vállalkozásoknak. Az a meggyőződésünk, hogy Yolland szótára hamarosan második kiadást fog megérni; ebben talán az alábbiakból is felhasználható lesz egy s más.

*Typographiai*lag jobb sorsot érdemelt Yolland munkája. Bár az angol-magyar résszel összehasonlítva jelentős javulás észlelhető — a címszavak eléggé szembeötlők — egy-egy nagyobb csoport áttekintése bizony még keserves munka, mert a szöveg *tagolatlan*, — látnivalóan térkimélésre törekedtek. Ennek tudható be a temérdek *címszó-összeronás*; még hagyján, ha nem értelemzavaró. Ide sorolom homonym szavak egy rubrikába való szorítását is; csak találonra idézem a sok közül az *öl* címszót: «*ÖL*, A. n. I. lap: *bosom* (of earth). II. (measure) *fathom*:cord: of wood) B. v. t. *kill*, *put to death*. -*BELI*, adj. -*gyermek*, *infant in arms*.» De ilyenek a többi közt a «*fog*» és «*szür*» címszavak és számos más. Helyesnek tartanók, ha a homonym szavak külön-külön megismételt és feltűnően számozott címszavakba soroltatnának, különben a szótár angolajkú forgatója a legsajátságosabb és leghelytelenebb associációkat fogja belőle elsajátítani.

Yolland nem szerkesztett tudományos szótárt, tehát következetesen (és helyesen) lemondott minden etymológiai magyarázatról. Nem világos azonban — mert ezzel az elvével némiképp ellenkezik — hogy mi bírta rá nyelvünk *kölcsönszavainak* igen feltűnő és bizony nem szerencsés megjelölésére (a címszó előtt ezt a jelet látjuk: × p. o. × *artista*). A magyar nyelv bőséges és számtalan forrásból eredő szókölcsönzéseinek vizsgálata hálátlan szótárírói feladat, kár volt Yollandnak ezt önmagára kiróni. Olyan sikos talajra tévedt, amelyen könnyű elcsúszni. Az angol olvasót csak zavarba ejti ezzel a rendszerrel, anélkül, hogy tanulságot nyujtana neki; a legjobb eset az, ha nem is hederít ezekre a hieroglyphákra. Mert mit segítünk a, például németül sem tudó angolon, ha meg*-jük az *obsitos*-t, a *tolmács*-t, és a *tubicá*-t anélkül, hogy a német eredet-szót feltüntetnők, sőt nyelv-kincsünk olyan, mélyen gyökeret vert elemeit is, mint *iskola*, *temp-lom*, *püspök*, — de *érsek*-et pl. már jeletlenül hagyjuk.

Ennek a rendszernek éppen az a legfőbb hibája, hogy következetlen, mert harmincezer szón nem vihetjük keresztül. Yolland nem tekinti kölcsönszónak pl. a következőket: *angyal*, *ánis*, *arkangyal*, *armádia*, (de *armális*-t igen) *barbár*, *basa*, *bástya*, *báró*, *birétum*, *ház*, *kapu*, *káptalan*, *október*, *szmirna*. Ezzel szemben kölcsönszavaknak jelöli *órodát* (*órni*-t nem), *gyakorlatias*-t (*gyakorlat*-ot nem), *fagylyal*-t (*fagy*-ot nem), *gyalog* *inas*-t (de *inas*-t nem). Ezt inkább sajtóhibáknak kellene tekintenünk.

Csillaggal jelöli Yolland azokat a szavakat, amelyek «mincsenek általánosan elfogadva (rossz szóképzések)». Ez ugyanolyan sikamlós ösvény, mint a kölcsönszavaké: a II. kiadásban tanácsos lesz a nyelv- szokás biztosabb útjára térni. Például leghasználatosabb szavaink közül a *tanár* és a *tőzsde* ilyen büntető-csillagot kaptak (mellékesen: *büntetőpont* ma már elfogadott műkifejezésünk, Yolland gazdag sport- szótárában talán később ez is helyet fog kapni, éppen úgy, mint *jobb* (és *bal-)* *szélső*). De csillagosak, tehát gyanúsak amaz összetett sza- vak is, amelyeknek első tagja *gyógy-*, legalább egy részök, pl. *gyógy- forrás*, *gyógyfürdő*, de *salvus conductus* (*mentslevelet* nem ismer szerző) kapott a *gyógyszer* és a *gyógyterem*; ezek csillagtalank.

Az *összetett szavak* egyébként is bajt okoznak. Hogy ezeknek, első tagját Yolland ugyanúgy *prefix*-nek hívja, mint az igekötőket, nem helyeselhető. Ez a gyakorlatban így mutatkozik: «*FEL-*, prefix. -*HORD* v. t. *carry up* etc.» Másfelől: «*FÖLD-*, prefix. -*Öv*, n. *zone* etc.» *Harangtorony* és *szellemidézés* szótárunkban tehát nem összetett, hanem valamely prefix-szel fölszerelt főnevek. De ez a fonák rendszer sem következetes: *HORDÓ* pl. a *hordószámra* szóban «prefix», de nem az *Hordódongá-*ban.

Egyéb megjegyzéseink jelentéktelenebbek. Az *elzüllik* igét szerző csak a modern-budapesti értelmében ismeri: *to be depraved*, holott eredeti jelentése: *to disperse, scatter* (Elzüllöl az apai háztól, Arany). Hogy a *gyermekszám*ba megy kifejezést megértesse szerzőnk, felveszi a *gyermekszám* ismeretlen főnevet: elég volna a *szám*-ra utalni, hol valóban megtaláljuk a phrasist. A *visszakozik* katonai kifejezést Yolland összeveti a *riggáz!*-zal (*stand on attention*), holott mást jelent; viszont hiányzik a polgárjogot nyert *hapták!*. Talán helyes volna a *keresztény* és *keresztén* használatának különbségét egy sorban megmagyarázni. *Elszalaszt* más, mint *szabadon bocsát*, tehát nem helyes a «*Set at liberty*». *Szabad kézből* nem vonatkoztatható a szabadkézi rajzra: patriárchális «kereskedelmi» kifejezés ez. Nem érthető, vajjon Yolland miért nem azonosítja a *boy scout*-ot a *cserkésszel*, holott a két szervezet mibenléte csak így magyarázható meg. Végül nem találtuk ebben az igazán kimerítő szótárban nyelvünk érdekes igéjét: *ráhibáz*.

Megemlítjük még, hogy a szótár a CZ-n épült fel, az egyszerű s ma már általánosan elfogadott c-t nem ismeri. Noha C betű alatt utalást látunk az egyébként ügyes és hasznos nyelvtani Bevezetésre («v. Introduction on orthographical divergencies»), a kis nyelvtannak ezt a szakaszát nem tudtuk megtalálni; talán megiratlan maradt?

Mindaz, amit felsoroltunk, jobbra technikai fogyatékoság és elenyésző apró szépséghiba. A szerény előszóból megtudjuk, hogy

Yolland a szerkesztés munkáját segítség nélkül, egymaga végezte. A nagy munkát ez még tiszteletreméltóbbá teszi. Úgy válunk el ettől a két kötettől, mint Littré késői munkájától. Itt is heroizmus lakik.

Balogh József.

A magyarság tánca.

Réthei Prikkel Marián: *A magyarság táncai*. Budapest, 1924. A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára I. Studium-kiadás. Számos kép-pel, hangjeggyel és 6 műmelléklettel.

1900 telén a párizsi világkiállítás részére dalokat gyűjtöttem a Székelyföldön. Első állomásul a híres-neves Enlakát választottam, úgy vélvén, hogy a «hunn-székely» felírással a közönség a legjobb forrás lesz számomra. Csodálkozó és némileg gúnyos fogadtatásban volt részem az unitárius pap, a zeneszerző főtanító és egyéb helybeli értelmiség részéről, akik a lelkészlakban összegyűlekeztek és előre örülni látszottak a «pesti urak» várható kudarcának. Hiszen az enlakai nép már akkor négyes karban fújta el a templomi énekeket. Kriza, akinek nyomdokaiba lépve, óhajtottam a székely költemények dallamait phonográphba venni, közkézen forgott. Szavalták, de nem énekelték. Ámde a népes elemi iskola csemetéi közt rövid faggatódzás után kezemben volt a siker nyitja. Egymásután jelentkeztek a bátor fiúk és leánykák és bemondták nagyszülei meg szülei nevét, sőt a tőlük tanult ősi énekek — balladák stb. — dallamait is stante pede előadták, úgy hogy a helybeli intelligencia egyik ámulatból a másikba esett. A nagy tiszteletű úr kijelentette ünnepiesen: «Mégis csak tudnak valamit ezek a pesti urak».

Ugyanekkor néprajzi régiségeket is kutattam. A hadiszállás az iskolában volt, délután. Egy székely ember, jó ötvenes, oda állt elélem s azt kérdezte: «Igaz-e, hogy az urak mindenféle ósdi holmit összeszednek és elviszik Kolozsvárra?» Igaz bizony, ha arra való holmi kerül. «Nos hát hozok én olyan régiséget, hogy olyan itt egy sincs». És elhozta — a feleségét. Nagy vigasság támadt erre az iskolaszobát megtöltő falusiak soraiban. De nekem kapóra jött a dolog. Ha már fehérszékely van jelen, hát legyen tánc is. Hamarosan felhajtották a helybeli triót: székely hegedűs, kontrás és cimbalmos. S elkezdődött a szépen összehangolt zene, amelynek melódiáit — sajnos — nem bírtam a phonográphfal megörögzíteni, holott rendkívül érdekes, újszerű soha előbb nem hallott dallamok esendültek meg a népies trió játékában. A tánc sem volt egészen ugyanaz, amit «Magyarországon» mint csárdást ismerünk. De a rhythmusban nem volt különbség. Magyar

csárdást éppúgy lehetett volna táncolni reá, mint a székely lassút és frisset. E dallamokhoz nem volt szöveg. Tánc-melódiák hosszú sorát hallottam így előadva ott és másutt is, különböző nevek alatt. Egyszer talán még módunkban lesz valahogyan ezekkel az ősi táncdallamokkal tüzetesen foglalkozni. A néprajzi tár phonogrammgyűjteményében több ilyen székely dallam van megörökítve, amiket füttyszóra vagy klarinét után ebből az utamból hoztam haza. Rákerült a sor a csűrdőngölőre is. Nem hiszem, hogy e tánc neve a neki tulajdonított jelentést: «a csűr földjének letaposása, ledöngölése» komolyan fődne. Talán nincs is benne a «csűr» szó, csak úgy véletlenül esik vele össze a különös szónak első szótagja s ezért utólag magyarázzak bele azt a jelentést. Mert bizony a csűr földjét szokás ugyan döngölni, de nem táncal, legfőlebb énekszó mellett. A táncnak pontos megfigyelésen alapuló részletes leírást, amellyel saját megfigyeléseim mindenben megegyeztek, Réthei—Prikkel Marian könyve nyújtja. Kétségtől egyike a legértékesebb magyar könyveknek a világháború kezdete óta. Mert igazat adok a szerzőnek abban, amit rég hirdetek magam is, hogy a nemzetiség fogalmának nevezetes tartozékát teszi a tánc; benne, éppúgy mint a nyelvben és a néprajz minden ágában, él a faj és a nemzet. Minden nép fölvesz magába idegen oltványokat: szókat, szokásokat, hiedelmeket. De az ily jövevény-elem csak árnyékolja az alapszínt, azonban el nem mossza végképp, mert akkor beáll a felolvadás esete egy másik ethnicumba, mint délen a bolgároknál, északon a lappoknál történt.

A magyar népi táncok eredetéről, fejlődésükről, átvételekkel való bővülésükről mindent, amit az irodalomban szétszórt adatok és évtizedes buzgó tanulmány alapján el lehet mondani, classikus keretbe foglal Réthei—Prikkel műve. Budenz mondotta egykor, a Szarvas Gábor tiszteletére tartott lakomán, hogy nem az a tudós végzi a legbecesebb munkát, aki az írásszal mellett kitűnő könyveket ír, hanem az, aki új forrásokat nyit meg a tudományos kutatás számára.

Ilyen feladatra vállalkozott a tudós szerző, midőn fajszeretéből folyólag a magyar népi táncok hagyományainak kataszterszerű összegyűjtése végett, kellő utikészülettel felszerelve, nyakába vette Nagy-Magyarországot. Ezenközben pedig nem szűnt meg a legkisebb és legeldugottabb följegyzéseket is beiktatni gyűjteményébe, amely így esztendőkhosszú során egész garmadává gyűlt és csak a rendszerező és magyarázó munkára várt. Örömmel látjuk könyvében, hogy nemzeti táncaink mily figyelmet keltettek a külföldön is. Ezek a becses adatok, így szakszerűleg összeállítva, megerősítik szerzőnk álláspontját, hogy nemzeti táncunkban ősi hagyományt bírunk,

amelyre féltékenyen kellene ügyelnünk. Amint megbecsüljük nemzeti zenénket, külföldön a magyarság iránt való rokonszenvek egyik főforrását, éppúgy nagyra kellene tartanunk a nemzeti zenével iker-testvér ősi táncaink leltári épségét, amellyel szintén csak becsületet vallunk bármely nemzet előtt. Mert igaza van Prikkel Mariánnak abban is: fajiságunk (bármennyi külső hatást szívott is föl magába és bár még külön nevet sem alkotott vagy tartott fenn a tánc művésze számára) a nemzeti táncban is kisugárzik, és pedig olyképpen, hogy azt, mint zenénket, minden nép megérti és értékeli. Csak tunyaságunkon és a külföldet járó gazdag magyarok magyartalan érzésvilágán múlt (tisztelet a kivételeknek), hogy nemzeti táncaink a művelt világ szalonjaiba nem tudtak behatolni ugyanakkor, amidőn nemzeti zenénk világszerte hódít és diadalokat ül.

A magyartalanság és elnemzetietlenedés idehaza is ijesztő módon terjed. Budapest s a nagyobb városok hazánkban mindig leborultak a «művelt nyugat» nagysága előtt s eközben a honi sajátságok szégyenletes alárendeltségbe süllyedtek. Szépséges magyar táncaink már alig találnak helyet a báltermekben és szalonokban, mindenütt a táncnak bizonyára ősi, de durva motivuma: az érzékiséget szolgáló újabb és a szemérmes magyartól merőben idegen import terjeszkedik. E kiskorúságra vagy decadentiára valló tünetek ellen is hasznos patikát kínál a tüzes magyar érzés hevítette szerzőnek ez a maradandó becsű alkotása. Ime, a «kállai kettőst», amelyről széltiben azt tartották a feledékeny magyarok, hogy a nemi actusnak szépítő szava, már e könyv hatása alatt igen szép sikerrel újították föl azon a helyen, amelyről nevét kapta: Nagykállón. Kis-Magyarországunk a maga csonkaságában nem tehet okosabbat, mint ha nemzeti egyéniségének minden alkotó eleméhez való szívós ragaszkodással, tehát nemzeti táncainak is mennél szeretőbb felkarolásával folytonosan igenli önmagát, tüntet ősi culturája fényével.

«A magyarság táncai» biztos kalauz e téren. A philologus acribiájával követi nyomon és osztja be a maga helyére többé-kevésbbé felszínes előzőinek jól megrostált közléseit táncainkról. Célja nem az, hogy megtanítsa rég divatja múlt vagy mostanában elkallódni készülő népi vagy úri táncokra; hanem, hogy történeti levezetés útján feltárja előttünk a magyarság multjának és jelenének táncbeli készségét, gazdagodását és fogyatkozásait. Összehasonlító táncetörténetről egyelőre nálunk szó sem lehet még. Másutt is csak kezdetleges előmunkálatokról lehetne beszámolni e részben. Nekem, fogolytábori észleleteim szerint, az a véleményem alakult ki — s ebben találkozom a szerzővel, — hogy nemzeti táncunk alaprétege ősi, Keletről hozott

örökség. Nem egyidős a nyelvvel, hanem újabb, még pedig — mint nyelvünk szókincsének tetemes része — talán kaukázusi jellegű. Dr. Szádeczky Lajos érintette egyik előadásában a Kaukázus cserkeszféle népeinél otthonos lassú és friss táncot, sőt maga is részt vett benne. Én a fogolytáborok (Eger, Csehország) mohamedánjai közt nem ugyan cserkeszek, hanem avarok és más kaukázusiak táncát figyelve, ugyanezt a benyomást szereztem. Láttam északon, Finnországban, a karjalaiak táncait is; de ezek és a mi táncunk között hasonlóságot nem vettem észre. Nyilván orosz kölcsönzések, mint nálunk pl. a csikgyimesi csángók már leginkább csak az ottani és a szomszédos oláh lakosság táncait lejtik, habár azoknak figurái részére már tősgyökeres székely kifejezéseket hoztak be. Idegen tánc átvétele valamely népnél mindig veszélyes. Mert az idegen táncnak velejárója az idegen rhythmus beidegződése, ami megkönnyíti a további lépést: a nyelvi beolvadást. Ez főleg a népre áll, de kisebb mértékben a felsőbb osztályokra is. Továbbmenőleg az idegen rhythmusnak széltiben való meghonosodása idegen rhythmusú tánczenei költést szül s így tág kaput nyit az idegen culturának, amint ezt nálunk napról-napra tapasztaljuk. Operette- és egyéb szalonzene-íróink már csaknem mind ebben a malomban örülnek. Nem érdemes már magyar szalonzenét írni — Magyarországnak. Szerencsére a külföld kezd lelkesedni egy Bartók, egy Kodály színmagyar szerzeményein. Talán így majd észbekap nálunk is a szolgailag nyugotivá alakult ízlés s ezzel a magyar zene és testvére, a magyar tánc, újra visszafoglalja megillető helyét a magas úri lakokban. A vidék, bár ott is terjed az idegen tánc, mégsem távozik el ennyire a nemzeti hagyománytól; népünk tanulékony és — mint R. Prikkel nevezi — táncra való; de jóra való is annyira, hogy a magáét mégis csak legjobban szereti. Józan fej és egészséges szív nem is tehet másként. Balga ember az, akinek a más anyja kedvesebb, mint a magáé.

De még az ilyen útszéli igazság is apostolra szorúl. Réthei—Prikkel könyvét, nagy tudományos értékén fölül, a nemzeti hagyomány iránt igazi apostoli hév hatja át. Néha szinte megsokaljuk a fejtegető részhez fölös teherként tapadó illetén intelmeit.

Réthei-Prikkel e művének alaptétele: nemzeti táncunk ősi volta, fajiságunkhoz való szoros tartozása egyrészről, úri táncainknak a népből való származása másrészről. E két oszlopon nyugszik nagy utánjárással, szerető gonddal fölépített alapvető munkája. Tételét csak összehasonlító tánc-tani bűvárlatok fogják véglegesen megerősíteni. Mindenesetre nagyon érdekes probléma. Megérdemelne egy új Almássy Györgyöt, aki mozgóképben és choreographiai föl-

vételekben összegyűjtené Keleten, Közép-Ázsiában és a Kaukázusban ama népek táncalakzatait, amelyekkel a mi táncunk rokonsága valószínűleg föltételezhető. A nyelvrokonság vonala nem ígér e részben sikert. Nemzeti táncunk, amint erre már utaltam fentebb, okvetetlenül fiatalabb a nyelvrokon népekkel megvolt egység koránál. Legközelebbi nyelvrokonaink primitív táncai, amelyek vallási szertartásaikat kísérni szokták, a mi fejlett táncunkkal semmi kapcsolatban nincsenek. Tehát csak az említett területen remélhetünk valaha oly adatokat föllelni, amelyek eligazítanak táncaink ősi eredete dolgában.

Elismerés illeti a szerzőt, hogy amit idehaza, még a megszállatlan régi Magyarország határain belül és az irodalomban találhatott a régi magyar táncokra vonatkozólag, mindazt nagy hozzáértéssel és lankadatlan buzgósággal idejekorán, szinte az utolsó órában összeszedte és avatottan ismerteti. Kár, hogy a magyar soló-táncok között nem látjuk megemlítve és leírva Fráter Pál híres verbungosát, valamint Zseny József Daliás, Huszártoborzó, Vitézi, Mátyás-levente és Kúntoborzó nevű szép táncait, melyeket a magyar solótáncok utolsó úri művelői — hatvan évük ellenére — ma is daliásan el tudnak lejteni. E táncok mindenikét emlékek raja veszi körül. A Szegedi Nemzeti Bálók története sokat tudna beszélni róluk. Én is, ha terem és időm engedné.

A szerzőn kívül, aki e munkájában sem tagadja meg verbeli nyelvészváltát s a magyar táncok nyelvi anyagának páratlanul gazdag gyűjteményét és magyarázatát nyújtja műve függelékéül, nagy érdemet szerzett a Magyar Néprajzi Társaság mint a mű kiadója, midőn tervbe vett új könyvsorozatát ezzel a dúsan illusztrált és a mai viszonyok közt kétszeresen nagybecsű kötettel nyitotta meg.

Vikár Béla.

A LELKÉSZEK ELLÁTÁSÁNAK ÉS A FŐPAPI JAVADALOM ÉS JÖVEDELEM SZABÁLYOZÁSÁNAK KÉRDÉSE

A HABSBURG-LOTHARINGIAI HÁZ KIRÁLYAI IDEJÉBEN.

Ferenc királynak az az elhatározása, hogy a főpapi javadalmak szabályozása útján fogja megteremteni a papnöveldék felállítása és gyarapítására, valamint a plébánosok ellátására és a plébániák szervezésére szükséges anyagi eszközöket, valóban mérhetetlen fontosságú nagy kérdés volt. Hiszen midőn Mária Terézia a főpapokat a lelkészségek és a végvárok fenntartására megadóztatta, maga a magyar cancellaria volt az, mely reámutatott arra a körülményre, hogy midőn a végvárok helyreállítására és karbantartására 1719-ben Károly király a főpapoktól subsidiumot kívánt és a kalocsai érseket megbízta ezen ügynek a clerus congressusában (1720 ápr. 28.) tárgyalásával, a clerus kijelentette repræsentatiójában, hogy ha mellőzné is a canoni constitutiókat de Immunitate ecclesiastica, a clerusnak mint az ország első statusának nem szabad ezt az ügyet külön tárgyalnia, mert az az országgyűlés elé tartozik. Ekkor a király tehát a szent atyánál bullát eszközölt ki a segélyjáruléknak öt éven át beszédésére, miben a clerus megnyugodott. Így maradt ez a bullák megújításával és a clerusnak 1744. évben is tartott gyűlése után 1767 végeig, midőn az öt évi cyclus lejárt és 1768-tól meg kellett újítani volna a segély beszédését. A cancellaria ekkor azt indítványozta, hogy a királynő a nehézségek elhárítása végett a pápai hozzájárulás kieszközlése mellett az eddig fennállott eljárást kövesse a subsidium kivetésének elrendelésénél (1769 jan. 20.). A királynő azonban nem fogadta el a javaslatot. A cancellaria különben ezt előre látta, mert már egyidejűleg betérjesztette a királynő kívánsága értelmében kibocsátandó leirat szövegét.

Ha Mária Terézia a szentszék hozzájárulását mellőzendőnek találta, még inkább érthető volt ez, ha nem is helyeselhető, Ferenc király részéről a napoleoni háborúk, majd a szentszék és a Napoleon között a katolikus vallás visszaállítása iránt megkötött conventio idejében.

A főpapi javadalmak szabályozásának kérdését azonban, mielőtt a király az 1803 aug. 19. kelt udvari rendeletbe foglalt elhatározását kiadta, alaposan tárgyalta a magyar hatóságok keretén kívül álló államtanács, jelesen az az osztálya, mely «Staats und Konferential departement für die inländischen Angelegenheiten» címen működött. Ennek élén álltak gróf Kollowrat — Krakovszky Lipót, gróf Zinzendorf Károly, gróf Mailáth József, állam- és konferenztanácsosok pedig Izdenczy József, Grohmann József János, Fechtig Ferdinand, Lorenz Márton, Somogyi János és Baldacci Antal voltak.

Az ügy tárgyalása 1803 áprilisban kezdődött meg. Az előadó, mint említettük, medgyesi Somogyi János volt, ki 1802-ben a Szent István-rend középkeresztjével való kitüntetést kapta Ferenc királytól, majd e címen őt a grófi rangra emelte és később alcancellárrá nevezte ki.

A seminariumok fenntartása tekintetében Somogyi 1803 máj. 6-án előadta, 1. hogy a királyi elődök oly esetekben, midőn a seminariumok fenntartására az alapítványok nem voltak elegendők, az egyszerű javadalmak, a beneficia simplicia közül egyiket vagy másikat rendelték a seminarium támogatására. Az ő véleménye szerint azonban valamennyinek jövedelme lenne e célra fordítandó s a már megüresedett vagy üresedésbe jutandó egyszerű javadalmak a vallásalapba kebelezendők, kivéve a kapornaki és a lekéri apátságot, melyeket visszatartandóknak vélek, hogy azokat «Felséged jól érdemesült férfiaknak megjutalmazására» conferálhassa. 2. A seminarium alapja gyarapításának második módja a püspökök hozzájárulása.

A püspökök ugyanis tekintve úgy hivatásukat, mint az alapítók szellemét és szándékát, illő, hogy résztvegyenek a költségek viselésében. A cancellaria javaslatát azonban Somogyi erre nézve elégségesnek nem tekinti és a hozzájárulás mértékét másképpen találta megállapítandónak.

Magyarországon a püspökök az első rendet alkotják és minden nyilvános tanácskozásokon mind az országgyűlésen, mind a vármegyei gyűléseken nagy befolyásuk és tekintélyük van. Méltányos tehát, hogy olyannak kell javadalmazásuknak lenni, mellyel méltóságukat megőrizhessék és másoknak is segítségükre lehessenek. Ennek figyelembevételével a prímás, esztergomi érsek jövedelme 150,000, a többi érsekeké 60,000, a püspököké 40,000 forinttal lenne megállapítandó és az ezen jövedelmen felül levő bevétele a vallásalapba szolgáltatandó.

Somogyi javaslata szerint a 40,000 forintnál kisebb jövedelemmel bíró püspökök pótlást nem nyernének. «Aki a 150, 60 és 40 ezer forinttal kiszabott jövedelemmel ki nem jó, annak vagy oly tékozlónak, gondatlannak vagy oly telhetetlennek kell lennie, hogy a püspöki méltóságot meg nem érdemli. Korábban volt ugyan számos példa arra, hogy püspökök a vallás javára és az ifjúság nevelésének előmozdítására sok ezereket áldoztak: ezt tették egy Verantius, egy Pázmán, egy Draskovics, Széchenyi, Eszterházy és a nemrég elhalt Szily, kiknek emlékét mindenkor áldani fogják, ámde igen sokan voltak, kiknek nevei csak az érsekek és püspökök névsorozatában jelentkeztek, de nincsenek az alapító okiratokban feljegyezve és az utókor számára megőrizve, mely okból szükséges, hogy ezen oly nagy jövedelmek felhasználása ne hagyassék egészen az ő önkényükre. Mit nem lehet tenni 40,000 frt jövedelemmel, ha abban oly férfiak részesednek, kik érdemesek Felséged kegyelméből a püspöki méltóság elnyerésére. Szily püspök nem tett-e sokat, sokkal kevesebb jövedelemmel?

3. A káptalanokról sem feledkezik meg Somogyi és javasolja, hogy a megüresedett kanonoki stallumok jövedelmei ne a többi kanonok közt osztassanak szét, hanem a vallásalapba fizettessenek, sőt nagyobb és gazdagabb káptalannál egyik és másik stallum üresen hagyassék s szintén a vallásalap gyarapítására szolgáljon, mely lassacskán ily módon abba a helyzetbe jutna, hogy a lelkészek congruájának javítására is igénybe lenne vehető. Tényleg fölötte szükséges, hogy a lelkészkezdő férfiaknak, kik a legtöbb terhet viselik, minden

lehetséges módon támogatás nyujtassék. Talán idővel a stolaris és lecticalis szolgáltatásokat is — főleg a szegényebb községeknél — meg lehetne váltani. Ezen szolgáltatásokra nézve Somogyi azt az óhajtását fejezi ki, hogy a nagyobb és vagyonosabb községeknél átalányösszegre változtassanak át és a lelkészek ily módon nyerjenek kielégítést, mivel ez úton a lelkész javadalmazása kevésbbé lenne bizonytalan és esetleges körülményektől függő és kevésbbé lenne irigységet is keltő; a szegényebb községekben azonban nézete szerint a vallásalap vehetné át a szolgáltatások terhét.

Azt az óhajtását is kifejezi Somogyi, hogy a helyi káplánok elnevezése teljesen szüntettessék meg és a hol szükséges, plébánosok neveztesse ki, akiktől különben is csak fizetésben különböznek, mintha nekik az életfenntartásra kevesebbre lenne szükségük; hol azonban plébánosi állás rendszerezítése nélkülözhető, egyszerűen káplánok alkalmaztassanak a legközelebb eső plébánián, mert tanácsosabb, hogy a seminariumból kilépő fiatal papok érettebb, erkölcsös férfiak oldalán kezdjék a lelkipásztorkodást, mintsem éppen pályájuk kezdetén hagyjuk őket magukra.

Ami az óbudai prépostságot illeti, Somogyi is javasolja, hogy ennek a fent már nevezett egyházmegyéből küldendő papnövendékek tartására szükséges jövedelmen felül levő bevételei a többi megyék növendékeinek ellátására fordíttassanak, azonban azt, hogy az esztergomi érseki papnövelde vagyonában és alapjaiban az esztergomi megyéből kihalított új püspökségek is részesíttessenek, nem véli szükségesnek, mert a püspökök és káptalanok a már megállapított módon úgyis hozzá fognak járulni a vallásalap segélyezéséhez.

Megemlíti még Somogyi, hogy egy és más politikai tekintetből, mire nézve a király előtt más alkalommal előszóval fog nyilatkozni, az lenne a véleménye, hogy a gör. kath. növendékek, és pedig csak abban a számban, mely a lithurgiák olvasásánál való segédkezésre szükséges, az esztergomi seminariumban neveltessenek.

Somogyi egyúttal ajánlja a Felségnek, hogy a be nem töltött püspökségeknek a megállapított mértéken felül levő jövedelmei már 1804 jan. 1-jétől kezdve a vallás-alapba

utaltassanak. «Nem szolgálna-e a határtalan nagylelkűségnek ez az új jele a népnek épülésére, a clerus leghatályosabb buzdítására? nem örökítené-e meg ezen oldalról is áldásos emlékezetét annak a legkegyelmesebb fejedelemnek, kinek atyai gondoskodásából a vallás java a közjóra oly hatályosan előmozdították?»

A deficiensek seminariumaira nézve Somogyi egyetért a cancellaria alaptételeivel, de szerinte nem lenne megengedendő, hogy a koruk miatt kilépett agg papok ápolója: «domus emeritorum parochorum», mert így nevezné azokat, a növendékpapok seminariumaival egyesíttessék és ennek indokait alaposan ki is fejti.

Az államtanács nevezett osztályának tanácsosai közül a Somogyi által május 6-án előterjesztett véleményre és a legfelsőbb elhatározás tervezetére nézve Lorenz Márton felemlíti, hogy a német örökös tartományokban az 1782. évi plébániarendezésnél 100 lelkészre eleinte három, utóbb négy halálozás vagy deficientia vétetett fel, míg most a magyar püspökök javaslatára öt vétetik. Megemlíti, hogy az igazgatóság és szolgaszemélyzet beszámításával, a fővárosokat kivéve, egy növendék tartása nem több, mint 200 frt-tal számíttatik. Különben a javaslatokhoz hozzájárul, de az elerőtlenedett vallásalap érdekében jobbnak tartaná, hogy az időközi jövedelmeknek a vallásalapba elrendelt beszolgáltatása ne kezdődjék mindegyikre, nézve 1804 január 1-jével, mert közben még más püspökségek üresedhetnek meg s így a vallásalap azok jövedelmeitől elesnék. Az egyszerű javadalmaknak a vallásalapba bevonását nem látja szükségesnek, mert elegendő a célra, ha csak a jövedelmek utaltatnak át, föltéve mégis, hogy a kincstár ezeket könnyen nélkülözheti.

Baldacci Antal általában hozzájárul a javaslatokhoz, de aggályait nyilvánítja a jelenleg a kincstár által kezelt, megüresedett püspökségek fölös jövedelmeinek a vallásalap részére való átengedésével szemben, mert félő, hogy a kincstár kiadásai semmiképpen sincsenek fedezve, miért is a javaslatból az ezen rendelkezésre vonatkozó szavakat kihagyni indítványozza.

Fechtig Ferdinand is úgy véli, hogy az egyszerű java-

dalmaknál elegendő az időközi jövedelmeket a vallásalap javára kiutalni vagy pedig hosszabb ideig üresen hagyni, így egyrészt a vallásalap nyer és «ezen nyereséget királyi kegynek kell tekinteni, másrészt pedig nem vesztí el a király az ő jogait ezen javadalmakra».

Fechtig a már üresedésben levő püspökségek fölös jövedelmeire nézve Somogyi véleményéhez csatlakozik: «es wäre unschicklich und etwas auffallend, wenn der Religionsfond . . . an die Kammer Intercalareinkünfte abführen oder was eines ist, deswegen später in den ihm durch gegenwärtige ah. Entschliessung . . . zugewiesenen Genuss später und erst dann eintreten solle, wenn E. Maj. die zumal schon lange vakanten Bisthümer verleihen werden», különben sem fognak a javadalmak egyszerre adományoztatni és ennek bekövetkeztéig a kamara mégis fog évente 150,000 forintot, illetőleg annyit élvezni, mennyit a kamara az ő számításában 1803-ra — unter der Rubrik «Nutzen ab den hungar. vakanten Bisthümern» — előirányzott.

«Véleményem szerint egyébiránt óvakodni kell ezen üresedéseket nagyon nyíltan és nagyon hosszan pénzügyi speculatio tárgyává tenni és inkább oda kell törekedni, hogy Magyarország más méltányos módon a közös állami teherbe (Staatsmitleiden) bevonassék, mi alatt azonban csakis megengedett eszközök értendők».

Grohmann József János és gróf Zinzendorf. Károly is Lorenz véleményéhez csatlakoztak az egyszerű javadalmak tekintetében, valamint maga az elnök, gróf Kollowrat Lipót is, minden egyébben egyetért Somogyival. «A közönségben, mondja Kollowrat, nem tehetne jó hatást, hogy az üres püspökségekből a jövedelmek hosszabb időn át teljesen a kamarába utaltassanak át és csak a püspökség adományozásával korlátoztassék a püspök jövedelme bizonyos összegre és engedtessek át a fölösleg a vallásalaprak. A javasolt jövedelmekkel a püspökök mindenesetre megelégedhetnek és ők azokat bizonyára magasabbra is fogják hozni, mint a kamara összeírásai kimutatják.»

Ferenc király elfogadta Somogyi előterjesztését és kiadta a javaslat értelmében a fent már idézett elhatározást és egy-

úttal felhívta a cancellariát a további teendők tekintetében újabb előterjesztés tételére és véleményének aziránt leendő bemutatására, hogy «a vallásalapból a plébánosok congruájára már most mit adhatnék?»

A cancellaria 1803 aug. 19-én 8073. sz. alatt kiadott rendelettel küldötte meg a helytartótanácsához a legfelsőbb elhatározást, míg a király azt már augusztus 1-jén külön kéziratban közölte Pálffy cancellárral és az udvari kamara elnökével, gróf Zichy Károllyal is.

A cancellárhoz intézett kézirat így szól :

Kedves gróf Pálffy! Miután a püspöki jövedelmeknek új szabályozása, az egyszerű javadalmak időközi jövedelmeinek átengedése, végre a káptalanok részéről fizetendő járulékok által a vallásalap javára a magyar királyságban oly igen gazdag források nyitvatnak meg és nemcsak a leendő lelkészek jobb kiképzésére, jól érdeemesült és nyugalomra váró plébánosok ápolására, a nagyon kevésse javadalmazott lelkészek jövedelmének gyarapítására, végre a szegényebb helységekben a stolaris és lecticalis szolgálmanýoknak fedezésére, hanem új templomok építésére és a jámbor intézmények szaporítására vagy a már létező ily intézetek, mint például árva-, szegény-, betegházak sat. gyámolítására is elégségesek, a cancellaria mindenekelőtt készíttesse el az országos hatóságok által a már fennálló ily összes intézeteknek és alapítványoknak főtblázatát, melyek közé az irgalmas testvérek, továbbá az Erzsébet-, Orsolya- és a leányneveléssel foglalkozó többi apácák is számítandók és azt terjesztse Elém, amely (főtblázatból) minden egyes alapítvány állását, helyét és mineműségét valamint nem kevésbbé az azokkal kapcsolatos körülményeket világosan látni kívánom, hogy tudniillik az említett alapítványoknak pontos tanulmányozása után és azután majd, hogy a vallásalap erői gyarapodást nyernek, az ősalapítók szándékának megfelelőleg, kik a magyar egyháznak oly gazdagon megállapított javadalmazása mellett, hasonló jámbor intézményeknek fejlesztését is szem előtt tartották, királyi hatalmamnál fogva ott, hol az meg fog kívántatni, a szükséges segítséget megadhasam.

És egyébiránt, hogy még a legtávolabbról is (felmerülhető) minden aggálynak eleje vétessék és a magyar egyház jogai általában minden jövőendő időkre biztosíttassanak, itt egyszersmind határozottan kijelentem, hogy a magyar vallásalap jövedelmeinek semmi részét sem fogom más célokra, hanem azokra, melyek természetének és tulajdonságának megfelelnek és a vallás javára és előmozdítására szolgálnak és ezt is csak Magyarországon és a hozzátartozó részekben fordítani, mivel ezen alap a magyarországi római katolikus egyház javadalmazását és tulajdonát teszi.

1803 aug. 1.

Franz m. p.

A kamara elnökét, Zichy Károlyt pedig Ferenc arra utasította, hogy miután a 150, 60, illetőleg 40 ezeren felül levő püspöki jövedelemnek ezentúl «a vallásalapba kell folynia, pénzügyi udvari kormányshoz tegyen nekem jelentést, vajjon, ha ez az intézkedés az üresedésben levő püspökségeknél már 1804 január 1-jével venné kezdetét, az állami kiadások fedezése tekintetéből nem állana-e ennek esetleg aggály útjában?»

A kérdés ebből a szempontból nagyon is indokolt volt. Az üresedésben levő főpapi székek jövedelmei ugyanis a királyt illetvén és a kincstárba folyván, az állam nehéz pénzügyi viszonyai között a főpapi székek, amennyire csak lehetett, betöltetlenül hagytak. Már pedig ez időben hét főpapi szék tartatott üresedésben. Az esztergomi érseki, az egri, a győri, a nagyvárad, a váci, a pécsi, a veszprémi püspöki szék.

A cancellaria júl. 15-én mutatta be újabb előterjesztését. Mindenekelőtt megjegyzi, hogy miután a helyi káplánságok jobbra oly helyeken állítottak fel, melyeken hegyek, vizek s egyéb akadályok miatt a legközelebbi lelkészek az istentiszteletet el nem láthatták és így az a káplánokra sem volt bízható, a helyi káplánságok megszüntetésére vonatkozó legfelsőbb elhatározás nézete szerint úgy értendő, hogy a hol templomok és paplakok már vannak, azok plébániákká szerveztessenek és azok a helyek, hol még saját lelkipásztorkodás-

ról nincs gondoskodás, amennyiben lehetséges, a legközelebbi plébániák káplánjai által láttassanak el.

A legfelsőbb elhatározás foganatosítása a vallásalap jövedelmeinek a püspökségek, káptalanok stb. fölös bevételeiből nyerendő gyarapításától függ, miután azonban még nincs eldöntve, hogy mikor fogja a vallásalap az új forrásokból gyarapodását nyerni, egyelőre nem tehető több, mint-hogy a helytartótanács készítsen kimutatást a helyi káplánoknak plébánosi illetményvel ellátására szükséges költségről.

A stolaris és lecticalis illetményeknek a gazdagabb községekben átalányösszegben megváltása iránt a cancellaria a szerződéseket az egyházmegyei kiküldöttek által a magistratusi és földesúri egyének közbenjöttével tárgyaltatni szándékozik, azonban a kevésbé vagyonos községekben, melyek helyett a vallásalapot fogja a megváltás terhelni, egyelőre csak azt lehet tenni, hogy a hatóságok a vallásalapra ily módon eső terhet számítsák ki és erről a kimutatásokat küldjék be.

A püspöki seminariumok tanárainak fizetésére nézve a cancellaria javasolja, hogy tekintettel tisztjük fontosságára és életfenntartásuk biztosítására, nehogy hiányos ellátásuk miatt plébánia elnyerésére törekedjenek, a két idősebb tanár 600, a többiek 500 frt fizetéssel és szabad lakással, ennek hiányában 100 frt lakáspénzzel javadalmazandók és különös tekintet lenne a kanonokságok adományozásánál az érdemes tanárokra fordítandó, hogy ezáltal még inkább buzdításban részesüljenek.

Az iránt, hogy a káptalanok mily összeggel járuljanak a vallásalap gyarapításához, a cancellaria a helytartótanács meghallgatása után fog nyilatkozni.

Az óbudai prépostság tekintetében, melynek javadalma a legf. elhatározás szerint az egyetem melletti főseminarium alapjául szolgál, odanyilatkozik a cancellaria, hogy annak fölös jövedelmei ezen főseminarium első berendezésére lennének gyűjtendőek.

A cancellaria elkészítette ugyan az általa előadottak értelmében a helytartótanácsához intézendő decretumot, de annak elküldését a legfelsőbb jóváhagyás kiadásáig függőben tartandónak találta.

Végül a cancellaria azt az óhajátását fejezte ki, hogy a püspöki jövedelmek szabályozása közte és az udvari kamara között együttes bizottságban foganatosíttassék, nehogy a püspökségekre a vallásalap számára túlnagy hozzájárulás rovassék és az ezáltal jövedelmeikben nagyon is megszorított püspököknek speculatiókra adassék ok.

Az államtanács a cancellaria felterjesztését maga részéről tárgyalván, Somogyi (aug. 4.) terjesztette elő a javaslatot, ki a következőket jegyzi meg.

A helyi káplánságok tekintetében oly világos a legfelsőbb elhatározás, hogy a cancellariának semmi felvilágosításra sincs szüksége, hanem tartsa magát a királyi resolútióhoz.

Annak, hogy a budai prépostság fölös jövedelmei 1804 jan. 1-jétől a főseminarium első berendezésére fordíttassanak, szerinte csak akkor lehet helye, ha az esztergomi érsekség seminariuma kellőleg el van látva és nem szorul segélyre az óbudai prépostság jövedelmeiből vagy ha a seminariumok fenntartására a vallásalap javára rendelt új források már 1804 jan. 1-jétől folyósíttatnának.

Nincs észrevétele Somogyinak, hogy a püspöki jövedelmek a cancellaria és a kamara között együttesen tárgyalassanak és az eredmény legfelsőbb jóváhagyás alá terjesztessék. A nélkül is középutat kell választani és a püspöki jövedelmek bár nem túlmagasan, de nem is túlalacsonyán szabandók meg.

A helytartótanácsához intézendő decretumra nézve megjegyzi Somogyi, hogy nem látja be, miért nem vétettek abba be a seminariumoknak jövő berendezésére nézve az ő felsége által jóváhagyott alapelvek, midőn azok ismeretére a helytartótanácsnak tudomásul és zsinórmértékül szüksége van.

Ferenc király a következő elhatározást adta ki :

Magától értetik, hogy most nem egyéb a teendő, mint-hogy a cancellaria véleménye szerint a helytartótanácsnál történjék intézkedés.

A cancellaria bírja a helyi lelkészségekre nézve világos elhatározásomat, hogy hol feltétlen azok szükségessége, plébániákká változtatandók át, hol pedig alkalmasan történ-

hetik, segédkáplánságokká alakítandók ; alkalmazkodják tehát ennek tartalmához. A püspöki lyceumok tanárai részére tervezett fizetés és lakilletmény megállhat.

A régi budai prépostság jövedelmeiből a Ferdinand-féle alapítvány értelmében javadalmazottak ellátása után megmaradó rész 1804 jan. 1-jétől a generalis seminarium berendezésére csak az esetben tehető felre, ha az esztergomi növendékpapság fenntartására ezen jövedelmeken kívül is elégséges alapítvány van vagy az általam megjelölt források a már említett január 1-jei határidőtől érvényesítettettek.

Egyébként a helytartótanácsához küldendő kiadvány szövegére nincs semmi észrevétel, csak az, hogy úgy a növendékpapság, mint a kiérdemült plébánosok seminariumainak coordinatiójára nézve az Általam megállapított elveket a helytartótanácsnak tudtára adatni kívánom.

A püspöki jövedelmek megállapítandó kiszámítására nézve a cancellaria a kamarát meghallgatva, az ajánlott tárgyalást megindíthatja és az erről felveendő jegyzőkönyvet elhatározásom alá terjessze.

Ferenc.

Az udvari kamara 1803 aug. 4-én tette meg előterjesztését, melyet az államtanács tárgyalván, abban Somogyi János nagyon érdekes és éles nyilatkozatokat tett az udvari kamara aggályaira nézve. Először is megemlíti, hogy előterjesztésében túllépte a hozzá intézett legfelsőbb kéziratban megjelölt határokat. A kamarának ugyanis a fölött kellett véleményt mondania, vajjon a jelenlegi pénzügyi viszonyok között a püspökségek szabályozása 1804 január 1-jétől és a jelenleg üresedésben levő püspökségek (Esztergom, Eger, Vác, Pécs, Győr, Veszprém és a 1. szert. váradí) jövedelmeivel kezdessék-e meg. Ezek jövedelmét ugyanis körülbelül 695,211 frt-ra számította ki, míg a megállapított congrua 350,000 frt-ot tenne és így a különbözet 345,211 frt, mely a legfelsőbb elhatározás szerint a vallásalapba folyna, holott azelőtt a kincstár illette és ennek az összegnek megvonása a kincstár szorongatott helyzetében nagyon érezhetővé válnék. A kamara azonban még más kérdés tárgyalásába is belemegy, abba : hogy a magyar

királyt megilleti a jog, hogy az üresedésben levő püspökségek és egyszerű javadalmak jövedelmeit a kincstárba bekebelezze és nem is lenne tanácsos ettől a jogtól legkevésbé is eltérni, mivel a magyar állami jövedelmek szaporítása, szabad tetszés szerint, különben sem foganatosítható, sőt ő Felsége nincsen jogosítva trónutódjaitól ezt a jogot elvonni. Ha mindez, mint Somogyi említi, oly könnyen, mint mondva van, meggyőző okokkal és a törvényekből igazoltatnék, akkor ő mindenesetre azok élére állana, kiknek kötelességük a Felség jogainak védelme és a Felséget jogaihoz való ragaszkodásra kérni. Ámde mivel tudja a kamara az ő állításainak érvényét bizonyítani? A törvényekben — mondja Somogyi — nem találok mást, mint azt, hogy a kir. méltósággal össze van kötve a magyar egyházak fölött a kegyúri jog és az összes egyházi beneficiumok adományozásának joga. — Hivatkozik a Hk. X. c. 3. §-ára és az 1790 : XXIII. tcikre. Tudjuk jól, hogy a püspökségeket az első szent király és Szent László alapították. Mi indíthatta ezeket a szent alapítókat, vajjon a királyi fiscus jövedelmeinek gyarapítása vagy a vallás javának előmozdítása? Ha ők «financ-speculatiót» céloztak volna, akkor mindazokat a jószágokat, melyeket a püspököknek engedtek át, inkább a kamara számára tartották volna vissza, mivel azok a nélkül is az Árpád-ház vagyonának és patrimoniumának egy részét tették! Valóban tehát nem a fiscus gazdagítása, hanem inkább a vallásnak és az azzal egybekötött sok jótékony ágazatnak java szolgált indokál ezen ősalapításoknak.

De ha ez tekinteten kívül maradna is, miért nem hivatkozik a kamara a Kollonics-conventióra, melyből kitűnik, hogy ha egyházi javadalmak három hónapon túl betöltetlen maradnak, a jövedelmek fele az egyház céljaira adandó. Ki ne emlékeznék vissza, hogy Mária Terézia az üresedésben levő esztergomi érsekség jövedelmeiből annyi új templomot építtetett, új egyházmegyéket létesített, árvákat s szűkölködőket gyámolított!

Tehát a kamara megfelelkezik arról, hogy II. József császár a megüresedett összes püspökségek jövedelmeit a vallásalapnak engedte át? Megfelelkezik magának Ferenc

királynak intézkedéseiről, melyekkel a megüresedett javadalmak bevételeiből nehéz viszonyok között minden alkalommal az Isten dicsőségére és más számlálhatatlan jámbor célokra áldozott? A kamara nem tudná, hogy a püspöki javadalmak szabályozása nem is új dolog?! Nem emlékszik Mária Terézia intézkedéseire, ki a nagyváradi püspökség szabályozásánál a belényesi-uradalmat az újonnan alapított gör. kath. püspök számára elvette, egyébként jövedelmét 18,000 frt-ra le szállította és elrendelte, hogy az ezenfelül levő 60,000 frt-nyi fölös jövedelem a vallásalapba szállíttassék be?

Somogyi, bármennyire meg van is győződve, hogy a kamara nem indokolt szolgálati buzgalomból van a püspökségek szabályozása ellen, éppen nem tartózkodik kijelenteni azt a túlszigorú, sőt — mondhatni — igaztalan megjegyzését, hogy «vannak bizonyos emberek, kik a magyar püspökségek jövedelmét oly forrásnak tekintik, mely új családok alapítására vagy oly családok segítségére szolgáljon, melyek vagy pazarlás, vagy hátrányos körülmények következtében a végsőre jutottak; ilyenemű embereknek szívükön fekszik, hogy a püspökségek jövedelmeiből mi se essék el. Sőt lehetnek egyházi férfiak, kiknek püspökség elnyerése reményében — nem lenne kedves azokat a jövedelmeket, melyekre számítanak, megrövidítve látni és kik, bár abban a meggyőződésben, hogy az ígéret földjét egykor megláthatnák, nem mernek Felségednek legfelsőbb és üdvös szándékai ellen egyenesen fellépni, azonban titkos és némi igazság látszatával díszített ürügyekhez folyamodnak, hogy a legfelsőbb elhatározás végrehajtását vagy halasszák, vagy megkerüljék. Ily gondolkozású férfiak nem érdemesek a jó pásztor nevére, kinek nyájához testtel-leléssel kell ragaszkodni, hanem méltó képeik annak a két papnak, kikről a Szentírás mondja, hogy az áldozatok zsírját elhasználták és büntetésül az ellenséggel való első összeütközésben elestek; ők báránybőrbe takart valóságos falánk farkasok.

A jövő papság jobb nevelése, az egyház szolgálai számára jobb és többé a folytonos változásnak ki nem tett javadalmazás elérése, szűkölködő agg papok ellátása, a szegény alsó osztály állapotának könnyebbítése, árvák segélyezése és

vége a kegyes intézmények szaporítása : ezek rövidre fogva a főtárgyak, melyeket Felséged méltánylásra érdemeseknek talált és szükségesnek látta az erre megkívántató nagyobb költségnek fedezésére az említett és kezdettől fogva erre rendelt jövedelmek egy részét fordítani . . . Magam részéről mindennek igazságától annyira át vagyok hatva, hogy lelkiismeretemben való győződéseim szerint, Felségednek magasztos és egészen az állam javára irányított törekvése ellen sohasem vétkezhetném többet, mint ha Felséged meghozott határozatától való legcsekélyebb eltérés mellett szavaznék».

Somogyi szerint egészen más kérdés az, vajjon az állam pénzügyei megengedik-e, hogy a püspökségek időközi jövedelmeit már 1804 január 1-jétől kezdve nélkülözze. Erre mondjon véleményt a kamara, melynek — bár általánosságban tartott — nyilatkozatából az lenne következtethető, hogy «ő Felsége indítatva érezhetné magát arra, hogy némely püspököknek a következő évre tervezett kinevezését a vallás legnagyobb kárára mellőzze».

A cancellaria 1803 nov. 25-én 4321. sz. alatt terjesztette az ügyet újból ő felsége elé és bemutatta a helytartótanács felterjesztését, valamint gróf Kollonics kalocsai érseknek az egész clerus nevében benyújtott emlékiratát, melyben a clerust ősi jogaiban és kiváltságaiban megtartatni kéri.

József nádor, jóllehet az ügyet az augusztus 19-én elküldött kir. elhatározás már eldöntötte, nem kívánt egyelőre állást foglalni és a helytartótanácsnak az ő távollétében elintézett felterjesztését azzal a nyilatkozattal terjesztette fel, hogy ő saját véleményét ez ügyben majd akkor mutatja be, ha a helytartótanács a plébánosok javadalmazása és a lecticalis szolgáltatások megszüntetése iránt fogja felterjesztését a Felség elé juttatni. A helytartótanács kebelében első sorban is a József császár által felállított egyházi bizottság, melyben az elnökség, a primási szék ezidőben üres lévén, gróf Kollonics Lászlót, a kalocsai érseket illetve, volt hivatva véleményét nyilvánítani és e véleményhez a helytartótanács többsége hozzájárult. A cancellaria a következőkben adja elő az ügyet. Az egyházi bizottság tiszteli ő felségének szándékát és az érsek és püspökök jövedelmének szabályo-

zása iránt kiadott elhatározását és elismeri, hogy az érsekek és püspökök kiszabott congruáján felül maradó összeg a legnemesebb rendeltetésre szolgál, de nem hallgathatja el aggályát, nehogy az ország lakosai azt úgy az ország törvényei tekintetéből, mint részint a clerus, részint a megyék által előterjesztett kívánalmak és sérelmek ügyében a kiküldött országos bizottság részéről előadottak szempontjából a magyar egyház jogaira és kiváltságaira hátrányhozónak tekintsék s nehogy az idők viszontagságaihoz képest ez a congrua később egyedül a királyi tekintéllyel akként rövidíttessék meg, hogy ezáltal nem annyira a püspökökön, mi tűrhetőbb lenne, hanem magán a katolikus valláson . . . gyógyíthatatlan seb üttetnék. Kéri tehát a Felség határozatát, hogy vajjon az érsekek és püspökök congruája már most nyilvánossá tétessék-e?

A helytartótanács kisebbsége azonban kijelentette, hogy az egyházi bizottság véleményében alig található elégséges indokolás a kihirdetés elhalasztására, mert nincs kétség, hogy a király «*unice competente Jure suo usum esse et hinc etiam ejusdem effectuationi insistere posse*».

Gróf Cziráky és gróf Győry Ferenc tanácsosok különvéleménye pedig az volt, hogy miután a Felségnek legfőbb kegyúri jogánál fogva megvan a hatalma, hogy a püspököket az ő lelki kötelezettségük és az alapítók szándékának teljesítésére kényszerítse és fölös jövedelmeiket erre a célra fordíttassa, legtanácsosabb lenne a püspöki jövedelmeket összeíratni és a püspököket utasítani, hogy a papnöveldek, agg papok házai, plébánosok és kegyes intézmények fenntartása által az egyházi canonoknak és a törvények sanctióinak tegyenek eleget, akik pedig ennek meg nem felelnének, azok jószágai zár alá vétessenek és így minden congrua vagy évi szolgáltatás mennyiségének meghatározása mellőztessék: ha pedig ez a módosztatás mégsem ítéltetnék helyesnek, maga az ügy a jövő országgyűlésre hagyassék.

Gróf Kollonics László, a kalocsai érsek, mint említők, külön felterjesztést nyújtott be, melyben hivatkozván a clerusnak a többi nemesekkel egyenlő szabadságaira és jogaira, a püspökök congruája megállapítását *salvis legibus*

és a püspökök meghallgatása nélkül nem tartja lehetségesnek és az egész clerus nevében kéri a Felséget, hogy a clerust ősi jogaiban és kiváltságaiban tartsa meg.

A cancellaria mindezekre nézve tartózkodó álláspontra helyezkedett és mitsem mondott, kijelentvén, hogy majd akkor adja elő véleményét, ha a nádor is nyilatkozott és a helytartótanács a függőben levő ügyekre is bemutatta az ő felterjesztését.

Ami pedig a püspökök congruájára vonatkozó kir. elhatározás kihirdetését illeti, ezt a cancellaria feleslegesnek tartja, mert hiszen az a helytartótanácsnak utasítására szolgál és a végrehajtás részben az udvari kamarát, részben a cancellariát illeti.

Midőn az ügyet az államtanács újból tárgyalta, a javaslatot ismét Somogyi terjesztette elő 1803 dec. 12-ről keltezett terjedelmes előadásában, melyben a király által kiadott elhatározásnak — úgyszólván indokolására — felhossa azokat «a tekinteteket, melyek által ő felsége indíttatva érezte magát azon legfelsőbb elhatározásra, mely ellen a kalocsai érsek, Mandich és Mitterpacher püspökök, végre még néhány más tagja a helytartótanácsnak oly nagy melegséggel lépnek fel».

Elégge ismeretes, hogy maguk a püspökök kívánták a generalis seminarium feloszlását és minden megyében külön seminarium felállítását. Felemlíti Somogyi a lelkész-kedő papság hiányát és hogy az ifjúság szabadabb nevelése, a vallás elhanyagolása egyebek közt az ifjúságnak a papi pályától való elidegenítését is következményül vonta maga után. Ez volt a főok, hogy Felséged a nádor tanácsára a bencések, premontreiek és zirciek három rendjét visszaállította és azokat 16 gymnasium átvételére indította. Seminariumok felállítására azonban alapot a püspökök korlátolt bőkezűsége nem nyújtott és így keletkezett a legfelsőbb elhatározás, melynek meghozatalánál Felséged szeme előtt egyrészt az elégtelenül s nem biztosan javadalmazott lelkészi kar és a szegény néposztály sorsának javítása is lebegett, tudván, hogy az általános jólét a vallás javával mennyire összefügg, a közjót mennyire előmozdíthatja a

jól nevelt, erényes, művelt clerus és mennyi kárt okozhat a rossz viseletű papság. Ha e téren orvoslás nem történik, a katolikus vallást Magyarországon gyógyíthatatlan seb érheti. A vallásalap nem képes a reáháramló terheket fedezni. Szükségesnek láttam tehát javaslatot tenni, hogy midőn a magyar egyház az uralkodók bőkezűségéből oly gazdag javadalmazású és fekvő jószágainak jövedelme annyira gyarapodott; midőn a XVIII. század példája mutatta, hogy ezeknek a javadalmaknak birlalói részéről az eredeti alapítók szándékainak betöltésére biztosan számítani nem lehet, Felséged elfogadta azt a javaslatomat, hogy az egyház és vallás javának előmozdítására a püspökök fölös jövedelmei, továbbá a gazdagabb káptalanok bevételeinek egy része és a megüresedő egyszerű javadalmak időközi jövedelmei a vallásalapba fizetessenek be.

Somogyi különösen Kollonics érsek kifogásaival foglalkozik és ellenészevételei világos képet vetnek Kollonics előterjesztésére. Kétségtelen, hogy a főpapok az ország első rendje, de ebből nem következik, hogy őket jövedelmeik szabályozásánál meg kellett volna hallgatni. Az ő általa felhozott példa, hogy az egyházmegyék felosztásánál a püspökök és káptalanok meghallgattak, teljesen téves; nem a felosztásra, hanem csak a helyi viszonyok figyelembe vételéből folyó módoszatok tekintetében hallgatták meg őket. Most nincs szó felosztásról. Miért nem idézi Kollonics a nváradi esetet, midőn a latin szertartású püspök jövedelme 60,000 frttal megállapíttatván, abból 40,000 frtnak a vallásalap számára befizetése rendeltetett el?

Helytelen az ő hivatkozása az 1715: XVI. tcikkre is. Akkor a fiscus és a püspökök közt való kérdésekről volt szó, az ő hagyatékukról; ma pedig jövedelmeik szabályozásáról. Szabályzott jövedelmeik felett szabadon rendelkezhetnek, tulajdonuk azok és az az állítás, hogy a szabályozás által a magyar clerus rossz hírneve terjesztetné a többi világ előtt, mintha t. i. jövedelmeivel visszaélt volna, alaptalan és ellenkezőleg a Kollonics által javasolt zár alá vétele a beneficiumnak inkább ártana a főpapok jó hírnevének.

Somogyi felemlíti az utódok hálás emlékezetében élő

kiváló főpapokat, azokat a nagy alapítókat, kik kisebb jövedelmek mellett sokat áldoztak, míg most «a jólét és az egyházi javak jövedelmének mértéke minél inkább emelkedett, megfordított viszonyban, annál kevesebbet tesznek a püspökök az egyház és vallás javára».

Felemlíti azokat a főpapokat, kik az újabb időben nem áldoztak az egyház és vallás céljaira. Bajzát püspök ajándékozott ugyan megyéjének 300,000 frt-ot, de agg korában elég gyenge volt, hogy fivérének, ki egyszerű iparos volt, egy milliónál nagyobb értéket hagyott. Dicséri azonban Szily, Milassin püspököket.

1. Kollonics felhossa, hogy Magyarországon nincs oly adomány, mely in concreto a magyar egyháznak adott volna, hanem mindenik külön-külön egyháznak s mindeniknek majd 800 éven át zavartalan volt a joga jövedelmeire.

2. Minden adományozási okirat a régi irány szerint állíttatott ki és ebben az adományozott egyháznak teljes élvezet biztosíttatik.

3. Az adománylevelek és az alkotmány igazi szelleme szerint a jószágok jövedelmei az adományosokat illetik és így ellenkeznek az adománnyal, ha a főpapok jövedelmei megcsonkíttatnának.

4. Hivatkozik Kollonics arra, hogy a Corpus Jurisban foglalt törvényeken nyugszik a magyar clerus egyházi joga alapítványi birtokaira; hogy a római pápák világi jogot sohasem gyakoroltak a magyar clerus jószágai fölött, mire nézve hivatkozik Mátyás királyra, Pázmányra. A Gratian-vagy Izidor-gyűjteményekben foglalt tételek nem vonatkozathatók a magyar clerus jószágaira és jövedelmeire és ugyanez áll a szent atyáknak azokra az első keresztények szellemét visszaidézni kívánó tantételeire is, hogy a jószágok és jövedelmek a hívőket illetik.

Kollonics ellenében Somogyi felhossa hogy a legfelsőbb intézkedés nem azt célozza, hogy a congruán felül levő jövedelmek egy tömegbe, massába kebeleztesse és abból a szütkölködő diöcesisnek hiánya fedeztessék, hanem a vallásalap hozassék abba a helyzetbe, hogy a rosszabbul ellátott egyház-

megyék, a gör. kath. clerus és különböző kegyes intézmények előmozdítására képessé tétessék.

Egyébiránt biztosítja Kollonicsot, hogy osztja az ő érveit, melyek szerint a pápák a temporaliák tekintetében jogot a magyar egyházban sohasem gyakoroltak és biztosítja arról, hogy «a püspöki jövedelmek szabályozása a pápai szék minden befolyása nélkül fog elintéztetni». Arra meg éppen nem volt szükség, hogy Kollonics annyira menjen aggályoskodásában, hogy az egyházatyák véleményét, melyet Gratian és Izidor reánk hagytak, bizonyos módon tagadásba vegye.

Kollonics nem látja be, hogy az érseki és püspöki congrua miért állapítottatott meg a legfelsőbb elhatározásban megjelölt összegekkel. Mi akadályozná Kollonics szerint a jövő királyokat, hogy esetleg 10,000 frt-ra vagy még kevesebbre szabják ki a congruát? Bár nem az ő hivatása a fiscus jogait védeni, de tekintve, hogy a kincstárt, mint a püspökök utódát, illetik a megüresedett szék jövedelmei, a fiscusnak áll érdekében az egyházak jogainak épségben tartása. II. József a vallásalapba utalta az időközi jövedelmeket, Ferenc király azonban jónak látta azokat a vallásalaptól elvenni s a fiscusnak ismét visszaadni az ő tulajdonát. Ha tehát Ferenc király utóda ugyanabból az indokból netalán a püspöki jövedelmeknek azt a részét, melyet Ferenc a vallásalapnak engedett, ettől ismét eltalálná venni, akkor a vallásalapnak jövedelmei újra elégtelenek lennének és ez újabb alkalom lenne a főpapi jövedelmek leszállítására.

Erre Somogyi azt válaszolja, hogy a congrua azért állapítottatott meg 150, 60 és 40 ezer forinttal, mert a Felség meg volt győződve, hogy ily jövedelem mindenesetre több, mint elégséges mind a püspöki méltóságra, mind arra az állásra, melyet az országban alkotmányyszerűleg elfoglalnak. Vajjon le fog-e szállíttatni esetleg idővel ez a congrua, ez az egyház szükségleteitől függ, melyeket kedvezőtlen időviszonyok teremthetnek. A király szent szava és az uralkodók jámborsága és igazságszeretete kezeskednek arról, hogy mellőzhetlen szükség nélkül ez irányban változás nem fog tétetni.

Kollonicsot cáfolva Somogyi továbbá azt mondja, hogy

«az érsek jobban cselekedett volna, hogyha minden kérdészködés nélkül alávetette volna magát a szabályozásnak és ezáltal a Felség apostoli buzgóságának kezére járt volna, mintsem a gazdagságokhoz való ragaszkodás által magát oly mértékben elvakította, hogy az egyházatyák tanításait, az egyháztörvények szavait és végre a pápák tekintélyét vita tárgyává tegye.

Vajjon mit fognak most mondani a lelkipásztorok? mit az érdeemesült lelkészek? az árvák, végre a hívők egész közönsége, kik előtt a Felségnek valóban apostoli szándéka már nem ismeretlen, ha a püspökök ezen renitentiáját megtudják? Mily szeretettel, mily bizalommal fognak lehetni odaadók oly pásztor iránt, kinél szembetűnőleg fogják látni, hogy gazdag jövedelmeinek kis részét sem akarja nyájának javára átengedni?»

Feltűnőnek találja még Somogyi azt is, hogy egyrészt az érsek állítása szerint a többi püspökök vele egy véleményben vannak, másrészt pedig nyíltan azt vallja, hogy a püspökök az általa vitatott legfelsőbb elhatározásnak még tudomására sem jutottak.

Áttérvén Somogyi arra a levélre, mellyel Kollonics a cancellárhoz repræsentatióját beküldte, a levél némely pontját szintén kritika tárgyává teszi. Azt állítja ugyanis az érsek, hogy a régi donatiókban «egyház» alatt a püspök a clerussal és a székesegyházzal értetik és így a theologusok definitiója, mely szerint egyháznak a hívők községe vétetik, a jelen esetben nem alkalmazható. Ezt a tételt azonban az érsek a XII. században a püspökök és káptalanok közt létrejött jószágfelosztásokból nem fogja bebizonyítani, mert ebből nem következik több, mint az, hogy ezek a jószágok egykor a püspökök és káptalanok által együttesen kezeltettek és hogy a birtokoknak ezután bekövetkezett felosztása az igazgatás megosztását is maga után vont, de a birtokfelosztásból a püspököknek az a joga egyáltalán nem következett, hogy ezen jószágok jövedelmeivel az alapítók szándékára való tekintet nélkül önkényesen rendelkezessenek.

Somogyi beismeri, hogy ezeknek a jószágoknak kezelése a püspököket illeti, ámde a püspöki congrua szabályozása

Éppen odairányul, hogy a jövedelmek a püspökre és a többi lelkipásztorokra fordíttassanak «és én mégis akarom hinni, hogy a püspökök jövedelmeik fölöslegét a szegényektől, árváktól, özvegyektől és betegektől nem fogják irigyelni».

Ellentmond Somogyi az érsek azon véleményének is, hogy a jövedelmeivel visszaélő püspök jövedelmeinek zár alá vétele az 1723 : LXXI. szerint szelidebb eszköz, mint a congrua megállapítása, mert az szerinte magában véve mitsem ér és nem is olyan, hogy az minden esetben alkalmazható legyen.

Mily gyűlöletes már magában annak megállapítása, hogy a püspök méltó-e arra, hogy jövedelmei zár alá vétessenek. Ez a kérdés botrány nélkül nem is tárgyalható, még kevésbé magának a zár alá vételnek elhatározása. Nem kellene-e ily püspököknek minden tekintélyét elvesztenie? és ha a zárlat után jövedelmei birtokába visszahelyeztethetnék, képzelhető-e ily püspökről, hogy fáradozásai in vinea domini gyümölcsözők lehetnek?!

Azután nem is lenne mindig alkalmazható a zárlat. «Ugyan hogy lehetett volna Bajzáth püspököt zárlat alá helyezni? Ezt a férfit, ki maga a frugalitas volt! és mégis ismeretes, mint már említettem, hogy az egyház patrimoniumából egy millión felül hagyott fivérének, egy kis iparosnak».

A hitbizományokkal helytelenül hasonlítja össze az érsek a püspöki jószágokat. Amazok az illető családokéi tulajdonilag, míg az egyházi javak nem a püspök személyének adatnak, hanem csakis kezelésre, azzal a kötelezettséggel, hogy a jövedelmeket az alapítók szándékainak teljesítésére fordítsák. Ezért nem kapnak a püspökök donationalis, hanem csak collationalis okleveleket és ez oknál fogva nem is statuáltnak, mint ez a magánbirtokoknál történik.

Csodálkozik Somogyi azon, hogy Kollonics gróf Cziráky és Győry tanácsosok véleményéhez csatlakoznék inkább, kik az ügyet a következő országgyűlésre kívánnák halasztani. Annál inkább csodálkozik, mert az érsek már több országgyűlésen volt jelen és így ismerhetné a rendek véleményét az összes egyházi javak tekintetében. Talán ki akarja tenni a magyar egyház egész patrimoniumát a secularisatio

veszélyének vagy talán a magyar püspökök számára a jövőre azt a szép kilátást szerezni meg, hogy congruájuk végül annyira leszálljon, hogy a püspökök és az ágostai vagy helvét superintendensek helyzete között semmi különbség se legyen tehető? Ám ha mindezek a körülmények nem forognának is fenn, sohasem javasolhatnám, mondja Somogyi, hogy kizárólag a király elhatározásától függő tárgyak országgyűlési tárgyalásra vitessenek.

Ha érsekségek és püspökségek felosztása, a nagyváradi püspökség szabályozása az országgyűlés befolyása nélkül történt, még inkább történhetik a püspöki jövedelmek szabályozása. Somogyi nem mulaszthatja el, hogy ne tegye némi kritika tárgyává József nádor azon nyilatkozatát, mely szerint véleményét csak akkor fogja megmondani, ha a helytartótanács már a lelkészek jobb ellátása iránt előterjesztését megtette. Ezen bölcsen választott középúton, úgy látszik, nem akart sem a helytartótanáccsal, sem az érsekkel valami ellenkezésbe jutni, bár a legfinomabb módon azt a látszatot kelti, hogy a legfelsőbb elhatározás megerősítése mellé áll.

A helytartótanácsban azonban a nádori nyilatkozat azt a hitet támasztotta, hogy ez az ügy egyelőre halasztólag «dilatatorisch» kezelendő, oly tétel, melyhez, mondja Somogyi, én is hozzájárulnék, ha nem érezném azt a meggyőződést, hogy ő fensége «dieses Aufschubs nur gleichsam als eines kleinen Kunstgriffes bedient hätten» és ha «itt nem forogna fenn az a különös körülmény, hogy miután számos püspökség már régóta ürességben van, Felséged talán egyiknek vagy másiknak adományozására hajlandóságot mutatna, amely esetben pedig a betöltést a szabályozásnak kell megelőznie és ennek az adományozási oklevélbe beiktattatnia, mert különben nem lenne a szabályozás foganatosítható».

Somogyi, ki nem látja szükségesnek, hogy a helytartótanács egyházi bizottsága által tett észrevételekre megjegyzéseit tegye, mert azok benne vannak Kollonics érsek emlékiratában s megcáfolta azokat a helytartótanács hattagú kisebbsége is, a következőleg fejezi be előadását: «Ha a jövő papság jobb nevelése, ha mindkét szertartású lelkészek

jobb ellátása, ha az özvegyek és árvák segélyezése szükséges a vallás fenntartására, a népben az erkölcsösség megalapozására és mi ebből folyik, a király és a törvény iránt való ragaszkodás és hűség megtartására: akkor . . . a már elhatározott szabályozás végrehajtandó, mert . . . különben . . . minden, úgy mint most van, továbbra is hagyassék sorsára; csak még azt kell megemlítenem, hogy ha a püspökségek szabályozása előre nem bocsáttatik, akkor a káptalanok szabályozására gondolni nem lehet».

Végül az egyházi bizottság azon kérdésére nézve, hogy az elhatározás tudtul adassék-e a püspököknek vagy pedig csak pro usu dicasteriali tartassék-e meg, Somogyi kijelenti, hogy nem látja be annak értelmét, hogy a legfelsőbb elhatározás miért tartassék titokban, sőt «a kihirdetés a szegény lelkészek vigasztalására is szükséges».

Az államtanács osztályának tagjai hozzájárultak Somogyi előterjesztése és a legfelsőbb elhatározás tervezetéhez. Csak arra az egy részletre nézve volt észrevétel, mely elrendeli, hogy a püspökségekből befizetendő fölös jövedelem csakis az illető püspökségben használható fel, de más egyházmegye javára nem vehető igénybe. Ez az intézkedés aggályt keltett, mert bekövetkezhetik az az eset, hogy oly egyházmegyében, melyből nem folyik be elegendő fölös jövedelem, a szükségletek fedezet nélkül maradhatnának.

Ez mégis fölösleges aggály volt, mert hiszen ha nem lenne elég fedezet, maga a vallásalap bocsáthatja — feltéve mégis, hogy ezt bevételei megengedik — a szükséges összeget az illető egyházmegye javára. Helyesen mondta tehát Fechtig államtanácsos, hogy a legfelsőbb határozatban mítsem kellene «weder pour noch contre etwas zu erwähnen». Folyjanak a püspökségek fölös jövedelmei mind a vallásalapba. «Rendeltessenek ezek különösen az illető egyházmegyék javára, mi azonban nem akadályozza, hogy az ily módon nem eléggé javadalmazott egyházmegyének segély nyujtassék ezen járulékokból akár közvetlenül, akár — mi különben egyre megy — a vallásalapnak ily módon jelentékenyen gyarapított erejéből.» Ezt elfogadta az államtanácsi osztály főnöke, Kollowrat is. Az osztály tagjai közül ketten: Baldacci és maga az osz-

tály főnöke a tárgyalás alkalmából felemlítendőnek találták a magyar főpapok nagy javadalmazását. A magyar püspökök, mondja Baldacci, a szabályozás után is a leggazdagabbakhoz fognak a katolikus egyházban tartozni. «Minden következő püspök, ki pásztori hivatalának kötelességeit ismeri és gyakorolja is, jövedelmeinek megfelelő, sőt még nagyobb részét különben is fordítja ily magasztos és közhasznos célokra. Ily szellemű férfiakra nézve tehát a szabályozás a legkisebb különbséget sem teszi és számukra még elég eszköz marad a magánjótékonyosságra, melyet a leMBERGI tiszteletreméltó örmény érsek még legfeljebb 5—6000 frt mellett is tud gyakorolni! Ha azonban egyiket vagy másikat nem lelkesíti ez a szellem, mint sajnos példák mutatják, akkor mégis az apostoli királynak kell közbelépnie és intézkednie, hogy legalább is egy része az egyházvagyonnak méltó és az alapítók jótékony szándékainak megfelelő módon használtassék fel.»

Gróf Kollowrat teljesen osztozott Somogyi véleményében. «Sohasem hittem volna, mondja dec. 24-én kelt véleményében, hogy a jámbor és beteges kalocsai érsek az igen bölcs legfelsőbb elhatározás ellenében fog előterjesztést tenni. Sem ő, sem a mostani püspökök Magyarországon nem fognak valami veszteséget szenvedni gazdag jövedelmeikben és meg vagyok győződve, hogy püspökség megüresedése esetén kisebb bevétel mellett is még elég pályázó fog lenni, mert ebben a királyságban a primás, az érsekek és püspökök sokkal több jövedelemmel fognak rendelkezni, mint az összes többi örökös tartományokban.»

Ferenc király nem látta szükségesnek elhatározásán akármit is változtatni. Világosan ki is jelentette: «Jóváhagyom a helytartótanács kisebbségének véleményét. A püspöki jövedelmek szabályozását mind a növendékpapság semináriumainak és mindkét szertartású lelkészeknek jobb ellátása, mind az árvák gondozása és más hasonló célok szükségessé tették. Ez semmi csorbát sem ejt az egyház jogain, semmit a püspökök illő javadalmazásán, hanem egyedül azt, hogy ami ebből fölösleges, mily módon használtassék fel az alapítók szándéka szerint, királyi legfőbb jogomnál fogva meghatároztam. Magyarország püspökeinek bőkezűségét az

alapítólevelek régi jegyzékei bizonyítják ; ezt tőlük a jövőre is annál inkább megvárhatom, mivel a régi alapítók : Pázmán, Draskovics, Széchenyi, Szelepcsényi, Lippay stb. püspökségeikből soha annyi jövedelmet — mint azt most adtam — nem húztak, sem nem részesültek az idők azon szerencséjében, melyet a Gondviselés most engedélyezett. A cancellaria a szabályozás ügyében kiadott határozatomat bizton tudtára adassa úgy a püspököknek, mint székiüresség esetén a káptalanoknak, nehogy időközben akaratunktól eltérés történjék, a kibocsátványnak fogalmazványát előbb nekem be fogja mutatni».

Ugyanezen elhatározásban a király sürgeti a már megállapított elvek szerint a seminariumpok újjászervezésére vonatkozó tervezetet, a lelkészek congruájának felemelését, továbbá kijelenti, hogy a püspökök által a vallásalapba befizetendő összegek az illető egyházmegye javára fordítandók, «ut ex proventibus Ecclesiæ unius, pro usibus alterius Ecclesiæ nihil convertatur». A szabályozás művének befejezésével fogja kiadni, mondja továbbá a király, az egyszerű javadalmakra vonatkozó elhatározását, végül felemlíti, hogy természetesen a kir. kincstár is tartozik székiüresség esetén, mint tényleg a nagyváradi egyházmegyében történik, a megállapított szabályozáshoz alkalmazkodni.

Ferenc királynak a főpapi javadalmak és jövedelmek szabályozására vonatkozó elhatározásával és ennek fokozatosan történő foganatosításával végleg elintézettnak mutatkozhatott a főpapságnak a lelkészi pénztárhoz (subsidiump ad cassump parochorum) és a végvárok védelméhez (subsidiump ecclesiasticump pro fortificatorio) való külön hozzájárulása és az ezen fontos ügyre vonatkozó elvi jelentőségű kérdés megoldása is.

A még Rudolf idejében kezdődő és utódai alatt fejlődő vitás kérdést, mely Ferenc király alatt, sőt utána sem nyugodott, «A katolikus clerus sérelmei 1848 előtt és után» című dolgozatban részletesebben ismertettük. A kivetett segélyjárulékokat a clerus nagyon hiányosan fizette. A káptalanok pedig különösen ellenkeztek és más javadalmasokkal együtt a fizetés alól való felmentést kérték, melynek indokait a

besztercebányai káptalan beadványa részletesen kifejti. A *commissio religionis in negotiis piarum foundationum* 1775 aug. 8-án gróf Batthyány József kalocsai érsek elnöklete alatt tárgyalta a kérvényeket s azokat a Felség elé terjesztetni javasolta olyképen, hogy vagy a kérvényezők lelkiismeretének megnyugtatóására, vagy megegyezésük elérésére a clerus tárgyalásra hivassék össze vagy pedig a kivetés törvényessége előtté kimutattassék. A királynő azonban a fizetési kötelezettséget fenntartotta, valamint fia, II. József is, ki az 1781 nov. 1-ig felszaporodott hátralékokat mégis elengedte, de a cancellaria és a helytartótanács irányában azzal a megrovással, hogy «*der Strengte der Rechten nach würde daher den damaligen Vorstehern und denen Erben die Haftung für sämmtliche diese Rückstände . . . obliegen, doch will ich bloss aus Gnade darüber hinausgehen, auch eingerathenermassen die Rückstände bis auf den 1. November 1781 in Gnaden nachsehen*».

A megrovást erősen megkapta a királyi ügyek igazgatója is. «*Dem causarum regalium Directori über seine unerwartete Anfrage, was für einen Titulum actionis derselbe wieder die, die Bezahlung des Fortificationsbetrages weigerende Individuen ergreifen solle? zu Recht zu weisen und besonders gegenwärtig zu halten . . . das ihm Clero die Pflicht zu dieser Bezahlung ex mandato regio obliege, nachdem der Clerus seine Dotation vom König erhalten und selbe überhaupt in temporalibus nie von dem Pabsten eine Abhängigkeit haben kann*» A leirat azt is kijelenti, hogy «*der Satz, dass der Clerus mit dem weltlichen Adel ganz gleiche Vorrechte habe, unbegründet, wie solches die nebenfindige Beylage bestätigt*».

Három év mulva azonban József császár elköltözött elődeihez. Utódja, II. Lipót, 1790 április 7-én kelt elhatározásával kimondta, hogy «*Magyarország papsága, mint az ország első rendje, a köztörvények szerint minden járuléktól vagy adózástól mentes lévén, a reá rótt s az utolsó kormány alatt tényleg 10, illetőleg 20 százalékkal a várerődítési pénztár, illetőleg a vallásalap javára beszedett hányadnak a f. é. január 28-án kibocsátott királyi leirat szerint is önkényt meg*

kell szünnie; mivel azonban e leirat az 1780. évi állapotot veszi alapul, ezenkívül többekre ez a kötelezettség magok az alapító- vagy adománylevelek értelmében rovatott és a javadalmak általok ily terhekkal fogadtattak el, az ily javadalmasok által ezek a terhek ezentúl is viselendőők, ha csak a legközelebbi országgyűlésen ezekről más intézkedés nem történik».

Ez időtől fogva a segílyt csakis azok fizették, kiknek adománylevelébe a kötelezettség be volt iktatva, a hátralékosok pedig, így a vallás- és tanulmányi alap, mint létezett apátságok, prépostságok és szerzetesrendekhez tartozott javadalmak birtokosai, a multból származó tartozásaik fizetésére halasztást nyertek.

Így állt az ügy, midőn a megadóztatás kérdése Ferenc király alatt, ki a püspökök javadalmát és jövedelmét szabályozta, újból szóba került. A királyhoz «Oratio Hungarorum» cím alatt anonym felterjesztés nyújtatott be, mely kifejtette, hogy a clerus a subsidiumot fizetni tartozik és hogy ezen ügynek, mint a kegyurasághoz tartozó kérdésnek az országgyűlésen való tárgyalása, mint ezt a papság kívánja, a királyi jogra sérelmes. Ferenc ezt az 1799 márciusban érkezett kérvényt kiadta gróf Pálffy Károly cancellárnak, hogy ez ügyben véleményes jelentést tegyen. Gróf Zichy Károlyhoz, az udvari kamara elnökéhez pedig Delivuk Márknak hasonló tárgyú munkálatát küldötte át a király.

Mindkét beadványt Pálffy elnöklete alatt összehívott vegyes bizottság tárgyalta, melynek az elnökön kívül tagjai voltak gróf Koháry Ferenc, a kamara alelnöke, Rosos Pál v. püspök, Lányi József előadó, Németh János, Rajner István, Mikos László udv. tanácsosok, Névery és Piacsek udvari titkárok.

A bizottság 1803 február 28-án ült össze.

A bizottság tárgyalásairól bemutatott jegyzőkönyvre a király 1813 január 19-én adta ki elhatározását, mely szerint a királyi adományból javadalmat húzó érsekek, püspökök, apátok, prépostok, a kanonokok, a vallás- és a tanulmányi alap, a visszaállított bencés, prémontrei, cistercita rend a subsidium fizetésére továbbra is köteleztetnek. A nem

javadalmas szerzetek a segély szolgáltatása alól felmentetnek, míg a magánadományozástól függő apátok és prépostokra nézve kimutatandó, vajjon ily javadalmasok meg szoktak-e erősíttetni és ha ez nem lenne gyakorlatban, nem kellene-e a püspököket utasítani, hogy a kinevezettek királyi megerősítése iránt felterjesztést tegyenek és csak a megerősítés után vezessék őket javadalmukba.

A kibocsátott elhatározás nagy aggályokat keltett a helytartótanácsban és kérte, hogy a clerus hagyassék meg a királysággal egyidejű régi kiváltságaiban és mentességeiben, ha pedig a várerődítési segélyre szükség van, az ne a helytartótanács útján szedessék be, non via consilii locutlis quod nonnisi cum formidine lædendæ suæ legalis obligationis in eum scopum cooperari posset, hanem a főpapság inkább a Mária Terézia alatt 1769. évig gyakorolt módon, a mondott célra, bizonyos segélynek szolgáltatására szólíttassék fel. A király azonban fönntartotta a január 19-én kibocsátott intézkedését... Resolutioni Meæ sub 19-a Jannarii 1813 elargitæ porro quoque inhæreo et Consilio locumtenentiali exacta ejusdem observantia serio injungenda est... In absentia Mttis SS. per Conferentiam. Die 11 Dec. 1813. ad Mand. Speciale August. Comes Carolus Zichy.

A káptalanok nem késtek az intézkedés ellen folyamodványokat benyújtani. A helytartótanács egyházi bizottsága br. Fischer egri érsek elnöklete és Vurum József püspök előadása mellett 1816 aug. 27-én tartott üléséből a kérvényeknek a királyhoz felterjesztését indítványozta, mert azokban oly érvek is foglaltatnak, melyeket a korábbi recursusok nem tartalmaztak. A helytartótanács fel is terjesztette aug. 27-én a kérvényeket, azonban a király azoknak nem adott helyet. A helytartótanács továbbra is aggályokat táplált, sőt a cancellaria is és az eljárásra nézve alkalmasabb és szelidebb módot kívánt, annál inkább, mert a segélyfizetési kötelezettségnek a javadalomadományozási okmányba fölvétele a hazai világos törvényekkel ellentétben áll és a bíróság előtt érvénytelen, minélfogva megtörténhetik, hogy a collationalisokba felvett fizetési záradéknak a bíró előtt érvény nem szereztethetik. A király azonban most sem

változtatta meg intézkedését s 1817 aug. 19-én kijelenti, hogy a cancellariának ugyanez évi január 1-én tett előterjesztésére kiadott elhatározásához ragaszkodik.

A káptalanok továbbra is hangoztatták sérelmeiket, de mint a besztercebányai káptalan mondja, kénytelenek engelmeskedni sanyaru helyzetük ellenére, bár «nec tantum possidemus ut honorem et dignitatem e clementia regia obtentum convenienter tueri valeamus». De újból is felszólalnak: «Az iránt azonban világosan óvást tenni kívánunk, hogy a mi ezen tényünk által akár az egyházi mentességen, akár Magyarország clerusát a törvény szerint megillető nemesi előjogán a legkisebb sérelem is okoztassék».

A nemesi előjogok megsértése. Ez magyarázata a rendektől támasztott «gravamen»-nek és tiltakozásának a clerus megadóztatása ellen. Midőn hosszú szünet után az 1825. évi országgyűlésre a rendek egybehivattak, nem késtek erre vonatkozó sérelmüket előterjeszteni, hogy «a püspökségeknek, káptalanoknak, javadalmas rendeknek bármily címen taksákkal való további megrovását, melynek sem jogban, sem törvényes gyakorlatban alapja nincs, mellőzni, továbbá az adománylevelekbe bevett mindennemű és az 1647. évi CXXVI. teikkal ellenkező záradékokat, feltételeket és reservátákat semmiseknek és be nem iktattnak kegyesen kijelenteni méltóztassék».

Ferenc 1827-ben megbízta Nádasdy Mihályt, a kamara elnökét, hogy tanácskozmányt hívjon össze és abban a clerust terhelő segélyjárulék ügyét kimerítő tárgyalás alá vegye: Da es mein Wille ist, alle für und gegen die Einhebung des Subsidii Ecclesiastici sprechenden Gründe offen und klar zu vernehmen und einzusehen. A bizottság azonban csak 1834-ben ült össze br. Eötvös Ignác alcancellar elnöklete alatt már V. Ferdinand idejében. A bizottság tagjai a kamara részéről Stettner Tamás, a cancellaria részéről Kussenich Tádé előadó, Bartal György, Kussevich József és br. Schönstein udv. tanácsosok és Gály udvari titkár voltak.

A tárgyalás eredménye az volt, hogy a bizottság Bartal György véleményét fogadta el, mely szerint a király a karokhoz és rendekhez a következő elhatározást bocsássa ki:

«Legszentebb ő Felsége az egyházak fölött őt illető legfőbb kegyúri jogot a törvények értelmében gyakorolja és a kérdésben levő mindkét segély fizetségét a közjónak és magának az egyháznak céljaira fordítja ; míg tehát ezekről a célokról a banderiumokra és a politico-alapítványi alapokra nézve az országos bizottságok által már kidolgozott szerves munkálatok folyamánként tényleges további törvénnyel gondoskodás nem történt, addig a mostani gyakorlattól eltérni nem lehet».

Az ügyet ezután a cancellaria saját kebelében tárgyalta. Kussenich előadó azonban hiányzott. Absens ex officio. Jelen volt azonban Bartal, kinek javaslatát a vegyes bizottság elfogadta és ki a királyi elhatározás leérkezte után az előadói tisztet át is vette.

A cancellar, gróf Reviczky Ádám, az ügy tárgyalása után a vegyes bizottság határozatát a cancellaria többségének megfelelőleg terjesztette fel elfogadásra. Ámde Ferdinand 1835 szept. 22-én a többség és a kisebbség véleményétől eltérő változtatással adatta ki határozatát, a következő «forma szerint : a jelenlegi gyakorlattal addig, míg *ulterior hoc in objecto per DD. SS. et OO. propositio suae Mtti Stssmae facta non fuerit* — a *præexistente eatenus provisione recedi non posse*». Ezzel ellentétben azonban Bartalnak a vegyes bizottság által elfogadott szövege azt mondja, hogy addig, míg *positiva ulteriori lege provisum non fuerit*, a *pæexistente eatenus provisione recedi non posse*.

A cancellaria nem késett, már szept. 27-én újabb felterjesztéssel élván, a kir. elhatározásnak az általa javasolt eredeti formában elfogadását kérni és a Bartal, most már előadó által kifejtett indokolással, mely az új korszellem káros hatására mutat, kérdi : an penes modernum sæculi genium, cui dum nihil utiquemagis exoptatum, quam ut de rebus omnibus sive ad jus summi patronatus seu alium jurium majestaticorum partem spectent, pro suo arbitrio decernat, ipsamque futuram cleri conditionem ad hujus libitum restringat, provisionem præattactam eo solum quam maxime nomine pro gravamine habet, quod huncce suum æstum moretur, consultum expediensque futurum sit, ipsa

«*præmemorata objecta*» disertis adeo verbis ad pertractationem Statuum et O. O. relegari, durationemque provisionis ex tam sublimibus fontibus profectæ solum ad tempus faciendæ eatenus per illos . . . propositionis suspendere?

Az indokolás megtette hatását s a cancellaria eredeti javaslata — Bartal szövegezése szerint — fogadtatott el a Ferdinand király által Prágában okt. 8-án kiadott elhatározással, mely (magyarra fordítva), így szól: «Elhatározásom az ország karai és rendeihez az idemellékelte formában a maga helyén küldendő el».

«A IX. pont-hoz: Legszentebb ő Felsége az egyházak felett őt illető legfőbb kegyúri jogához képest a kérdésben levő mindkét segély fizetését a közjónak és magának az egyháznak céljaira az alapítók szándéka szerint és egyszersmind az ország világos törvényei értelmében fordítja: míg tehát ezekről a célokról az egyházi és a banderialis ügyekben az országos bizottságok által már kidolgozott szerves munkálatok folyamánként tételes, további törvénnyel gondoskodás nem történt, addig a mostani gyakorlattól eltérni nem lehet.»

A királyi elhatározás kimondta tehát egyrészt, hogy a clerusnak taksákkal megrovása a kegyúri joghoz, másrészt hogy — a kegyúri jog sértetlensége mellett is — országgyűlési tárgyalásra is tartozik. Erre azonban sohasem került a sor. Sőt mi több és mire különös súly helyezendő, a püspökök javadalmainak és jövedelmeinek szabályozása, melyet Ferenc király elrendelt és ennek fogantatását megindította, a gravamenek közé nem is soroltatott.

Az egész nagy *actio* azonban vajmi lassan haladt. Ami pedig a lelkészi *congruát* illeti, ebben változás nem történt. A régi *congrua* megmaradt az első országos bizottság munkálata tárgyában 1802 január 15-én kibocsátott kir. leirat értelmében, mely a plébánosok jövedelmeinek új összeírása iránt intézkedett. Egyebekben minden a régiben. Várták az 1791 2. évi országos bizottság, majd az 1827. évi országos bizottság törvényjavaslatának tárgyalását. Hiába! A nem tárgyalt törvényjavaslatok — bármily helyes intézkedéseket terveztek volna is — nagyon természetesen mítsem javít-

hattak a helyzeten, sőt még a főpapi jövedelmek szabályozása sem javította, mi fölött már Somogyinak nem volt alkalma keseregni, mert 1809 óta nem volt az élők közt.

A helyzet pedig nem javult. Annyira nem, hogy a nádor elnöklésével 1831 dec. elején ülésező vegyes bizottság jegyzőkönyve szerint a helytartótanács kebelében a primás elnöklése alatt levő egyházi bizottság maga hozta javaslatba, hogy egyrészt a vallásalap vagyona incameráltassék és ennek következménye gyanánt a kamara viselje a vallásalapot terhelő összes kiadásokat, másrészt az egyház és vallás szükségleteinek fedezésére az elhagyott kolostorok és szerzetek ingó és ingatlan vagyona — bármikor követelhető számadás mellett — a primásnak és általa a püspököknek adassék át.

Önként érthetőleg a vegyes bizottság egyik javaslatot sem fogadta el, a legfelsőbb helyen pedig nem fogadták el a vegyes bizottságnak azt a javaslatát, hogy a főpapi és kanonoki időközi jövedelmek ismét a vallásalapba utaltassanak át.

Valóban csodálatraméltó eset. Általános felháborodás és a magyar kormányzések részéről ellentmondás József császár azon intézkedése ellen, mellyel a vallásalapot a kincstárba kebelezte és íme, most maga a helytartótanács egyházi bizottsága kéri a bekebelezést, melynek elvi jelentőségén nem változtat az a körülmény sem, hogy a császár a magyar vallásalapot a többi országokéval összpontosítva akarta egységes tömegben a kincstárba kebelezni.

De ugyan miként is lehetett várni a plébánosok sorsának javulását a vallásalapnak a kincstárba bekebelezésétől, midőn a kincstár a maga számára kívánta a főpapi székeknek üresedésben tartását és javadalmaiknak időközi jövedelmeit!

*

Az 1827. évi országos bizottság törvényjavaslata teljesen feledésbe merült. Minden a régiben maradt. Úgy a kivetésben, mint a fizetés hajlandóságának hiányában. A lelkészi pénztári, továbbá a várerődítési járulékot fizették is, nem is és a hátralékok folyton növekedtek, úgy hogy azok 1.160,494

frt 55³/₄ kr-t tettek (váltópénzben) 1848 április végéig, midőn a forradalom mindent felforgatott.

A szabályozott püspökségek alapjába, a vallásalapba, a várerődítésre a főpapok összesen 515,270 frt 25 kr-t tartoztak fizetni a mondott időig, midőn az említett járulékok beszolgáltatása a beállott események következtében megszűnt.

Kopácsy primásnak kinevezési okmányába még be volt iktatva, hogy a pisetumból 5000 frt-ot a nagyszombati convictusnak, 25,000 frt-ot várerődítési járulék címén és 75,000 frt-ot mint az érsekség fölös jövedelmét a vallás-alapba tartozik fizetni, de az 1849 július 21-én kinevezett utódjának, Seitovszky primásnak okmányából a mondott járulékok fizetésének kötelezettsége egyszerűen kihagyatott.

Ezen járulékok, illetőleg a fennálló hátralékok törlesztésének ügye kilenc év multán nyert rendezést.

De már korábban, 1853 február 3-án elrendelte Thun cultusminister a szabályozott püspökségek alapjának a vallás-alapba beolvasztását, mint ezt különben még a helytartótanács is 1810-ben javasolta, tekintettel arra, hogy mindkét alapnak ugyanaz a rendeltetése.

Ezt követte Ferenc József királyunk 1855 márc. 17-én kelt elhatározása, melynek értelmében az 1855. évi concordatumra vonatkozó tárgyalások kapcsán, a megüresedő egyházi javadalmak jövedelmeinek ismét a vallásalapba leendő befizetését rendelte el.

Ezután a magyarországi püspöki kar 1856 június 18-án kelt folyamodványában a papnöveldek javadalmazására három millió forint névértékű földtehermentesítési kötvényt ajánlott fel oly kérelemmel, hogy a magyarországi felsőbb clerus a fentemlített három járulék fizetése alól 1848 május 1-jétől kezdődőleg felmentessék ő felségének határozatával olyképen, hogy: omnes priores cleri majoris Hungariæ similes præstationes cum primis a 1-a maji 1848 omnino cessasse, nec amplius in vitam revocandas esse.

A püspöki kar ajánlatát boldogult királyunk 1857 nov. 6-án kelt elhatározásával jóváhagyta és — miután az 1858 dec. 3-án kiadott pápai breve a püspökök edományát szintén megerősítette — a concordatum XXXI. cikke értel-

mében a papnöveldei alapnak és jövedelmének a vallás-alapba beszolgáltatását elrendelte.

Az elhatározás a következőket mondja: «Tekintettel a tőkefelajánlásra, megengedem, hogy a subsidium ecclesiasticum pro fortalitióhoz való fizetésekre vonatkozó kötelezettség, továbbá a szabályzott püspökségek alapjához és a vallás-alaphoz (pro cassa parochorum) való járulékok megszünteknek tekintessenek; a nélkül, hogy ezáltal úgy a vallás-alap, mint a püspökök jogai és kötelezettségei — amennyiben azok a törvényeken és concordatumon nyugszanak — változást szenvednének; . . . a vallásalap addig, míg jövedelme az abból fedezendő jövő szükségletek fedezésére elegendő, köteleztessék az ezen alapot a concordatum értelmében is terhelő azon kötelezettséget teljesíteni, melynél fogva a segélyre szoruló papnöveldek javadalmazását kiegészíteni tartozik».

*

Az új Ausztria császárijának elhatározása és a szentszékekkel általa 1855 aug. 18-án, az ő születésnapján kötött conventio alapjukból megszüntette az elődei: Károly, Mária Terézia, Ferenc és Ferdinand királyok által a lelkészek ellátására és a papság nevelésére szükséges összegek előteremtése végett a főpapok congruájának 150, 60 és 40 ezer forinttal megállapítása és ezen felül levő jövedelmeiknek a lelkészi pénztárba, illetőleg a vallásalapba befizetése iránt tett intézkedéseket és ezeket érvényüktől megfosztván, reájuk a feledés sűrű fátyolát borította.

A főpapoknak a javadalmak szabályozása alkalmából megállapított kötelezettsége ily módon hatályon kívül helyeztetvén, a püspökök minden további tárgyalás nélkül visszavették a kiszabott congruájukon felül levő jövedelmeikre nézve a szabad rendelkezést. Más oldalról azonban szintén teljesen a feledés fátyola takarta le az 1792. és 1827. évi országgyűlések regnicolaris bizottságai által készített azokat a törvényjavaslatokat is, melyek a lelkészek illő ellátása iránt a gondoskodást sürgették. Végleg letűntek azok a napirendről, mintha ezen nagyfontosságú kérdés sohasem

is létezett volna, mintha azzal királyaink és országgyűléseink századokon át sohasem is foglalkoztak volna.

Új æra keletkezett és abban a mult intézkedéseitől teljesen megtisztított szabad mező, melyen bőséges hely volt az építésre. Az alkotások, sajnos, elmaradtak.

Azonban mit József császár megtett és mit a helytartótanács kebelében ő általa felállított egyházi bizottság a primás elnöklete alatt 1827-ben visszaóhajtott: a vallás-alapnak a kincstárba bekebelezése, ez megtörtént, de nem úgy, mint az egyházi bizottság kívánta: t. i. hogy a vallás-alap bevételein felül szükséges kiadásokat a kincstár fedezze, hanem csak olyképen, hogy a császári pénzügyministerium a vallás-, tanulmányi és egyetemi alapokat kincstári kezelésbe vette és ezek bevételi és kiadási előirányzatait az osztrák birodalom állami budgetjébe állította be.

A magyar egyház az 1855. évi conventiót azonban jogaira nézve sérelmesnek találta, amint sérelmes volt már a Balásfalván és Zágrábban felállított új érsekségeknek a primás joghatósága alól kivétele is. A concordatumra vonatkozó előzetes tárgyalások sorából a következőket találjuk felemlítendőeknek. Rauscher 1853 októberében ment Rómába a concordatum ügyében s már november- és decemberben tett jelentéseket ottani észleleteiről. Felemlíti, hogy Scitovszky, ki a szeplőtlen fogantatás dogmája meghatározásának alkalmából ott volt, azon fáradozott, hogy a concordatum csak az osztrák tartományokra terjesztessék ki s a zágrábi és az egri érsek Esztergom alá helyeztessék. Wolfgruber Cölestin *Cardinal Rauscher* című művében Esztergomnak Magyarország és előbbi társországai fölött való primási hatalma iránt támasztott igényeire nézve Rauschernek következő nyilatkozatát közli. «A kalocsai érsekség sohasem állott Esztergom alatt, az újonnan felállított zágrábi és fogarasi érsekség közvetlenül a szentszék alá tartoznak. Primási hatalom meg-alapítása által, mint azt Scitovszky igényli, zárt magyar nemzeti egyház állíttatnék, mit a szentszék épp oly kevésbé kívánhat, mint egy német patriarchatus létesítését . . . A szűkebb összeköttetés Ausztriával biztosította a magyar egyházat üldözés és kifosztás ellen. Minden — még ha rövid győ-

zelme is a magyarságnak, az ő kizárólagosságában, Magyarországon, hol az akatholikusok oly nagy számúak és annyira ügyesek — oly dolgokat idézne elő, melyek sokkalta rosszabbak lennének, mint minden, mit a spanyol papság tapasztalt.»

Más írásból Wolfsgruber a következőket idézi : A. a. O. 25 (Januar 15). «Magyarország primása a szent atyát és a bíbornokokat ostromolta, csak concordatumot ne engedélyezzenek ; a magyar egyház akkor még elveszti a szabadságokat, melyeket ősidőktől fogva bír.» Hasonló irányzat mellett volt az olmützi érsek is. «Ami ily fondorlatok mellett Bécs érsekét különösen bosszantja, „ist ausser der kläglichen Verbranntheit des Gehirns solcher Eiferer der Umstand, dass Scitovszky und der Erzbischof von Olmütz” a concordatum tervezetét Bécsben helyeselték és aláírták. Ferenc József Thun grófnak már meg is parancsolta, hogy Magyarország primásával tudassa az ő elégedetlenségét.»

Sajnálatos, hogy Rauscher, a főpapoknak nagy tulajdonságai által egyik legkiválóbbja, nem tudott elfogulatlan lenni a magyar egyházban a primási jogok megítélésében. Ezt már Kalocsára, Zágrábra és Fogarasra, továbbá Egerre és a primási harmadik forumra vonatkozó felfogása mutatja. És akkor, midőn a primást a felállított új fogaras-balázsfalvi és zágrábi érsekségekre vonatkozó primási jogaitól máris megfosztották, Thun minister bevádolja Scitovszkyt, hogy ő primási jogait minden módon kiterjeszteni és a birodalomban külön egyházat (Landeskirche) alakítani minden módon mesterkedik. Thun előterjesztésére a király 1855 áprilisban utasítja is őt, hogy mindezekért tudassa a primással az ő rosszálását és további fenhéjázó törekvései ellen saját hatáskörében lehetőleg járjon el, mit különben a király nem mulasztott el Scitovszkynak ad audiendum verbum-audientián közvetlenül is tudtára adni.

A bécsi magyar történeti intézetben hosszabb időn át tanulmányait és különösen az ottani cultusministeriumban a concordatumra vonatkozó levéltári kutatásait folytató dr. Székely Ottokár cistercita főgymnasiumi tanár bizonyára nem távoli időben közzé fogja tenni ezen nagyfontosságú ügy tárgyalásának oly részleteit, melyek Hussarek, volt osztrák cultusministernek néhány év előtt megjelent művében sem

foglaltatnak és melyek Magyarországot különösen és közelebbről érdeklik.

Scitovszky azonban nem engedte magát megingattatni és 1855 júl. 7-én (néhány héttel a concordatum aláírása előtt) küldött felterjesztést a szent atyához a primási jogok védelmére, míg főkáptalana 1858 febr. 15-én.

A primás kéri «ut eadem jura ac privilegia Archiepiscopi Strigoniensis, qua Primatis ac Legati nati oraculo Sanctitatis quoque Vestrae benigne confirmentur ac contra novationes, imminutiones vel abrogationes auctoritate Sanctitatis Vestrae in tuto collocentur». Valóban nagyfontosságú ez a nevezetes irat, mely reámutat a bécsi cultusministeriumban a magyar egyházzal és annak feje, a primás, az esztergomi érsekkel szemben nyilatkozó arra az ellenséges irányzatra, melynek célja a primási méltóságnak a hazai egyházi és közjogi intézmények sorából kitörlése volt. Idézzük a befejezésből a következő szép szavakat : «Végre a dolgokban bekövetkezett legújabb megrázkódtatások, valamint az egész világon, akként ezen országban is oly nagy változást idéztek elő, hogy a régi intézményekből, melyeket hosszú századok gyakorlata szentesített, alig látható valami is, mi még fennmaradt. Ha, legszentségesebb Atya, még a primásnak és a született követnek méltósága is bármily módon megingattatnék vagy éppen el is töröltetnék : méltán lehet félni, hogy az ősi szokáshoz ragaszkodó nemzetünk, nagy sérelmet érezne és az apostoli szentszék iránt való hódolatát is csökkenthetné». Könyörög tehát, hogy a primás és született követ jogait... quia consilia Dei inscrutabilia sunt, fors his etiam temporibus summe necessaria, Apostolicæ Suæ auctoritatis munimine firma securaque reddere dignetur. Dies mei, sanctissime Domine, numerati sunt ; non multum jam disto a tumulo, ubi omnis gloria finem mundi accipit ; imo cujus sola cogitatio minimam etiam si talis menti meæ insideret, ambitionis scintillam extinguit. Neque honoris et dignitatis studio agitor, dum humillimas has preces... depono ; sed inhæreo duntaxat vestigiis prædecessorum meorum, qui his juribus pro emolumento Ecclesiæ et honore S. Sedis apostolicæ usi sunt, uti contenderunt. Id unice intendo, ut quas

prærogativas ab iisdem prædecessoribus meis hæreditavi, easdem pro bono et gloria Ecclesiæ istius Hungariæ illibatas ac integras ad posteros transmittam.

Az egyezmény nem is volt hosszúéletű. A Magyarországgal való kiegyezés és a dualismus behozatala után az Ausztriában is létesített parlamentáris kormány idejében már 1870-ben, illetőleg 1874-ben végleg megszűnt a conventio érvénye. Magyarországon pedig — azt mondhatjuk — érvényesnek valóban kezdettől fogva alig tekintették és midőn az új primás a katolikus autonomiára vonatkozólag br. Eötvös által kezdeményezett első tárgyalás idejében a concordatumnak a törvénytárba iktatását óhajtotta, ezt a püspöki kar a leghatározottabban ellenezte, mi különben természetes is volt, mert ki gondolhatott volna arra, hogy az Ausztria császára által 1855-ben kötött és a magyar clerus által sérelmesnek is tekintett concordatumot a magyar országgyűlés 1871-ben a törvénybe iktatásra alkalmasnak találja. Érthető tehát, ha a püspöki kar a IX. Pius pápához intézett feliratában kijelenti, hogy midőn Ausztria ministereinek szerencsétlen kísérletével Magyarország ősi alkotmánya és a hazai törvények erőszakosan gyakorlaton kívül helyeztetek, minek következtében a magyar egyháznak az alkotmányban gyökerező régi jogai és szabadságai többé semmi ótalmat nem találhattak», hálával vették az egyezménynek az egyház védelmére irányzott intézkedéseit. Visszaállítatván azonban az ősi alkotmány, elesett az egyezmény «fennállásának alapja». «Törvénynek Magyarországon» az absolutismus alatt kötött concordatum «éppen úgy nem tekinthető, mint nem az alkotmány felfüggesztése idején alkotott többi törvények. Nem is sikerülhet senkinek sem polgártársainkat meggyőzni, hogy ez egyezmény törvény erejével bír, sőt minden ily kísérlet által, ha a püspöki kartól indulna ki, pásztori fáradozásunk gyümölcse még azoknál is, kik egyházunkhoz legjobban ragaszkodnak, nagyrészen kárba vészne. Ily kísérletet tilt a pásztori bölcsesség és azt előidézni bűn lenne». A püspöki kar tehát kijelenti, hogy «nagy püspökelődei példájára mindent meg fog tenni az egyház jogainak védelmére, tanainak és alkotmányának sértetlen megtartá-

sára, a hívek üdvének előmozdítására, de az ausztriai püspökökhöz a concordatum mint polgári törvény érvényének védelmében nem csatlakozhatnak, mert az, mi náluk érdem és szent kötelesség lenne, az a magyar püspököknél bizonyára vétek lenne s magára az egyházra és különben is eléggé szorongatott ügyünkre kiáradó legsúlyosabb következmények hő kútforrásává válnék».

Az 1867. évben bekövetkezett nagy politikai örvendetes átalakulás ismét új helyzetet teremtett. Meg lett volna az alkalom a lelkészek ellátására nézve felvenni a tárgyalások fonalát a restitutio in integrum alapján ott, hol annak alapját a primás elnöklete alatt 1827-ben működő regnicolaris bizottság törvényjavaslata és királyainknak 1848-ig érvényben tartott intézkedései kijelölték és egyszersmind érvényre juttatni a hatályukba visszahelyezett 1848. évi törvényeknek XX. cikkelyét a vallások egyenlőségéről.

E helyett azonban megindult a majdnem kíméletlennek mondható mozgalom a katolikus rendeltetésű alapok birtokjoga ellen, melyben még oly kitűnő férfiak is részt vettek, kiknek erős katolikus érzésétől és mély jogi tudásától a katolikus alapok jogi természetére nézve elfogulatlan ítéletet lehetett várni.

És bekövetkezett az, hogy az önállóságát visszanyert ország első költségvetéséből minden előzetes tárgyalás nélkül, egyszerűen a pénzügyi bizottság javaslatára, kitöröltettek királyainknak alapítóleveleivel a vallásalap, a gyulafehérvári káptalan részére biztosított alapítványi járulékok, mert a pénzügyi bizottság a jól felfogott állameszmével nem tekintette összeegyeztethetőnek a hitfelekezetek segélyezését.

És megindult a nagy mozgalom az autonomia útvesztőjébe, mely a helyett, hogy az egyház, továbbá a király, mint egyszersmind főkegyúr illetékességének keretei közé helyezte volna saját, méltányos igényű befolyásának mértékét, szétfeszítette azokat és nem vonakodott oly javaslatot terjeszteni a király elé elfogadásra, melyről tudva volt, hogy sem a király, sem Róma el nem fogadja és el nem fogadhatja.

A lelkészek másfél század óta sürgős és nagyfontosságú ügye pedig elmerült a katolikus alapok jogi természeté-

ügyében a képviselőház által egymásután kiküldött bizottságok kutatásainak és az autonomiára vonatkozó tárgyalásoknak irományhalmazába és bekövetkezett az, mit a bécsi cultusminister, Stremayr, 1874-ben az ausztriai congrua-törvény tárgyalása alkalmából mondott. A törvényt ugyanis azért volt szükséges meghozni, mert azt a célt, hogy a gazdagabb egyházi javadalmak fölös bevételeiből az alsóbb, szűken javadalmazott lelkészkezdő papság szükségletei önkéntes adományok útján segíttessenek, — jóllehet erre nézve egyes főpapok és egyházmegyék dícséretre és követésre méltó példát adtak, — évtizedeken át nem lehetett érvényre juttatni.

Stremayr kijelentette, hogy «a püspöki karnak a concordatum alapján eléggé volt alkalma ezt a kérdést nemcsak tanulmányozni, hanem a legbehatóbb módon rendezni; oly kormányral állott szemben, mely valóban hajlandó volt az ő javaslatait elfogadni». Az episcopatus azonban nem vette kezébe az ügyet, mint ezt hivatása magával hozta, és átengedte az intézkedést az államhatalomnak, melynek intézkedése azonban a cél ugyanazonossága mellett is különbséget jelent, mint ezt Stremayr következőleg fejezi ki: «Az, mit a püspökök elérni törekedtek, ezen törvény által fog megvalósíttatni, már pedig ebben nagy különbség van és pedig az, hogy az episcopatus ugyanis a körülményeknek és a keresztény szellemnek kétségtelenül elismerésre érdemes befogásában az önkéntes ajándék és adomány útján akarta elérni azt, mit most a törvény szigorúbb formája fog megvalósítani».

Ez következett be nálunk is Magyarországon, midőn a törvényhozás visszatért végleg a vallásfelekezetek egyenlőségét és viszonyosságát, továbbá egyházi és iskolai szükségeknek közálladalmi költségekkel való fedezését megállapító 1848: XX. tcikkre és gondoskodni kívánt arról, hogy a lelkészek legalább oly javadalmazásban részesüljenek, mely illő megélhetésüket biztosítja. Ezen gondoskodásnak köszönhető az az 1898: XIV. és az 1909: XIII. tcikk, melyek a lelkészek illetményét 1600 koronában állapították meg.

Azonban mint a tiszta égből lecsapó villám sujtott le az emberiségre a rettenetes világháború, mely mindent felfor-

gatott és oly mérhetetlen pusztítást okozott anyagi és különösen erkölcsi téren is, hogy a helyreállítás és az újjáalkotás művét csak az új nemzedéknek évtizedekre terjedő odaadó buzgóságú munkájától lehet remélni.

A magyar egyházat is a legsúlyosabb veszteségek érték és megváltozott a helyzet a lelkészek illő ellátásáról való gondoskodás tekintetében is. Ennek a tárgynak és más közvetlen kapcsolatos kérdésnek tárgyalása azonban más dolgozat keretében foglal helyet.

BÁRÓ FORSTER GYULA.

ARANY SZÉPTANI JEGYZETEI.

A jegyzetek keletkezésének körülményei.

I.

Arany irodalomtörténeti dictátumai után *Széptani jegyzeteit* óhajtjuk bemutatni az alábbiakban. A jegyzetek szintén körösi tanársága idején keltek, szintén az ő tanítói lelkességének és sokoldalú buzgalmának eredményei, akár az irodalomtörténetiek, de részleteikben még figyelemreméltóbb sajátságokkal, mint amazok. Eredetüket részben koruk és az 50-es évek tanügyi viszonyai magyarázzák, midőn az *Entwurf* napja középiskoláink addigi szervezetét egy csapásra átteremtette, feladatait és irányát egy classikai alapon nyugvó, egyetemes és harmonikus műveltség jegyében egészen újból fogalmazta. Sok és magas színvonalú követelményei közül legyen elég ez alkalommal csupán a nyelv és irodalom tanítására utalnom, melynek gazdag anyagát végül bizonyos æsthetikai műveltséggel tetőzi be s rendszere tipikus részét az összes e nemű oktatás mintájaként szereplő német nyelvi utasításokban körvonalazza előttünk.¹

A nagykörösi iskola már most, amint pár évi kinos vergődés után végre az *Entwurf* alapján rendezkedik be s szervezetével együtt annak didaktikai irányát is magáévá teszi, a nyelvek, közelebbről a nemzeti nyelv tanításában is hasonló elveket kénytelen követni. Anyagát szintén nyolc évre tagolja ; az alsó osztályokba (untergymnázium) helyezi

¹ Igen szép és világos fejtegetéssel tárgyalja például : az alsó gymnáziumi német nyelvtanítás methodikáját, a helyesírás, helyes olvasás és beszéd szabályait, hogy miként kell az írásbeli fogalmazványokat szerkeszteni, — a felső gymnáziumban pedig : az írásbeli fogalmazványok kapcsán a választékos és rögtönzött előadás feltételeit, a nemzeti irodalom és nyelv történetének tanítását. Végül mindezt a VIII-dikban az æsthetika alapfogalmainak rövid áttekintésével kerekíti ki. I. *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen.* Wien. 1849. 121—145. l.

a grammatikai és stilisztikai tudnivalókat, a felsőbbekbe (obergimnázium) a poétikát és irodalomtörténetet; s csak ezek után, «amint irodalmunk legújabb korának II-ik szakasza is bevégeztetett» — adja rövidre fogva a szépzészet elemeit.¹

Bár középiskoláink mai tanterve ettől a beosztástól lényegesen eltér, mégis az a mód, amellyel az Entwurf a maga rendszerét előterjeszti, s az a mélyreható okfejtés, mellyel az új disciplina tanítását ajánlja, ma is több tekintetben figyelemreméltó. Azt mondja például egy helyt, hogy «ha már a történeti tanítás számára az irodalomban a kellő alap meg van vetve, úgy hogy a természetes fejlődés folyamán a részletek bizonyos ismerete — honnan az általánosig emelkedhetni, — szilárd alapot nyújt, még nagyobb gonddal kell majd mindezt az irodalom széptani elemzésénél érvényesíteni. Hiszen egy oly æsthetika előadása, mely a szép egyes nemeinek jellemző különbségeit s azokat a követelményeket, melyek az egyes műfajokra nézve fönnállanak, általános szabályokból akarná levezetni, épp oly helytelen, mint aminő hiábavaló munka lenne, nem is említve, hogy ez az új tudomány máig sem dicsekedhetik azzal, hogy valami pozitívabb eredményeket ért volna el».² Szemben tehát az ú. n. synthetikus tárgyalásmóddal az Entwurf inkább az analitikait ajánlja, de ezt is csak a főfogalmak körül, hogy mindazt, amire a classikus és modern nyelvek olvasása már amúgy is rávezették a tanulót, most kellő irányítás mellett bizonyos egységes szempontok alá tudja foglalni. Evégből — mintául — át is tekint az epikus költészetnek (a növendékek iskolai és magán olvasmányai révén már amúgy is ismert) remekein, párhuzamba állítja az egyes műfajok hasonlóságait és különbségeit s így lép át, mindig

¹ Az iskola 1853/54. évi Értesítője a VIII. osztály magyar nyelvi anyagát valószínűen Arany fogalmazásában, így foglalja össze. I. félév: A magyar irodalom története. A legújabb kor 2-dik időszaka bevégeztetett. A Szépzészet elemei Purgstaller nyomán, de példákkal bőven felvilágosítva. II. félév: A Szépzészet elemei bevégeztettek. Szerkesztés, szavalás, egész éven át folytatott.

L. A nagykorúsi hely. hlt. evang. főgimnázium tudósítványa az 1853/54. tanévben. 12-ik lap.

² Entwurf.

példákra hivatkozva, azok pár soros elméletéhez s jellemző sajátásaik gondos, széptani értékeléséhez. «És ugyanez a mód, — mondja — amely most az epikus költészet megismeréséhez vezetett, az irodalom más ágaiban is alkalmazható, amellet, hogy helyvel-közzel a többi művészetek találó egybevetése sincs kizárva.»

Ha most az æsthetika tanításának a német nyelvénél kifejtett e főbb szempontjai mellé figyelembe vesszük még azokat, amelyeket a többi nyelvek, (legjellegzetesebben a szláv nyelv) tanításánál említ az Entwurf: Arany enemű buzgalmának és a jegyzetek eredetének rugói máris tisztán állanak előttünk. «Aztán a kedvező eredmény, mondják a tudós szerzők,¹ végre itt is attól függ, hogy jóra való, alkalmas tan-könyvek adassanak az ifjúság kezébe és olyan férfiak az iskolába, akik kellő szakismerettel fejlett pædagógiai tudást egye-sítsenek magukban, mert sikeres munkát végezni így lehet. sőt még így is csak abban az esetben, ha mindnyájan váll-vetve iparkodnak a nehéz feladatoknak megfelelni.» A fonto-sabb könyveket nyomban meg is nevezik: egy grammatika és olvasókönyv az alsó s egy irodalomtörténeti mintagyűjte-mény a felső gimnáziumok számára. Máskép útnak indulni egészen céltalan munka.

Csaknem ugyanezek a böles és igen korszerű elvek vissz-hangzanak a tanító Arany leveleiben, akinek kora ifjúságától fejlett didaktikai készségét most az 50-es évek hangulata s egy nyilvános iskola nagy feladatai még elevenebben támogat-ták. Hogy mint vélekedett az irodalomtörténet tanításáról s mint állít össze tanítványai számára egy becses iskolai vezér-fonalat: azt más helyt, más alakban már kifejtettük.² De hogyan induljon útnak itt, e kényes és elvont disciplina köré-ben, mikor maga az Entwurf még a németeknél sem talál valamire való tankönyvet s inkább közvetlen arra a dús elmé-leti irodalomra utal, amely Lessing, Herder és a Schlegelek óta a szép és a költői műfajok csaknem minden ágát elemzés alá vette s így iskolai szemelvények válogatására is kitűnő alapul kínálkozott.

¹ Exner és Bonitz.

² Arany János magyar irodalomtörténete. Közzé teszi és beveze-téssel ellátta Pap Károly. Budapest, 1910. Franklin-Társulat.

Ha oly kiváló férfiak, mint a minők Exner és Bonitz is, így gondolkoznak, mit szóljunk akkor mi, főként abban az időben, mikor a hatalom még tudományos törekvéseinket is megbénította s mikor a nemzeti élet annyi más jelenségével együtt a magyar közoktatás ügye is idegen szellem béklyóiba került. Ilyen viszonyok közt megfelelő vagy éppen eredeti tankönyvet várni, hozzá egy olyan tudományág körében, mint a minő az æsthetika: tulon-túl merész követelmény lett volna. Innen van, hogy eleinte Arany maga is csak egy anthologia szerkesztésére gondol, (olyasra, mint aminők az Entwurf ajánlta Mozart-féle olvasókönyvek voltak), mely a költői műfajok fejlődését véve alapul, az előadás formái közül előbb az elbeszélő és lantos, aztán a drámai költészet fajait ismertette volna, úgy azonban, hogy közben a történetírás, az értekező és szónoki próza formáira is kiterjeszkedett volna. Míg a szép általános feltételeit és faji különbségeit együtt a könyv végén szándékozott nyújtani. Tervét Szilágyi Sándor támogatásával 1855 elején meg is valósítja s egy terjedelmes, 50—60 írott ívnyi *Olvasókönyvet* szerkeszt, amelynek anyaga irodalmunk legjobb enemű termékeiből válogatott, eredeti szemelvények voltak.² A helytartó tanács azonban, miért-miért nem, talán a rajta átvonuló hazafias szellem, vagy valami módszertani kifogás miatt: nem engedélyezte. Így aztán, ha már tovább volt kénytelen bajlódni a Toldy és mások chrestomathiáival, az elméleti részeket mégis a maga fogalmazásában adta növendékeinek. Sőt a VIII. osztályban, hol a szépzészet elemei önálló tárgyként tanítottak, még rendszerebb és kerekébb formába öntve, dictátum alakjában. Minden jel arra vall, hogy az említettem olvasókönyv elméleti része s e «Széptani Jegyzetek» tartalmi anyaga egy és ugyanaz. A különbség köztük legfeljebb annyi, hogy ez utóbbiak tisztán a széptani alapfogalmakra és a költői műfajok tárgyalására szorítkozván, par excellence poétikai összefoglalást nyújtanak. Különben tárgyalásuk menete és beosztása, amint az

¹ *Magyar Olvasókönyv*. Protestáns felgimnáziumok számára. Szerkesztették Arany János és Szilágyi Sándor. 1855. I. k. Elbeszélés kötött és kötetlen formában. Kiadója, ha az engedélyt megnyerik, Heckenast lett volna.

Anthologia fönmaradt *Előszavából* látjuk, csaknem pontról pontra ugyanaz.¹

**A korabeli magyar æsthetikai mozgalmak.
Arany közvetlen forrásai: Greguss és Purgstaller.**

II.

Arany «Széptani jegyzetei» szerkezetileg két jól tagolt részre oszlanak, ú. m. egy kisebb, bevezető, æsthetikaira s egy csaknem két akkora, alkalmazott, vagy poétikaira, amennyiben saját feladatukhoz mérten a művészeteknek csupán egy ágára kívánnak szorítkozni. Ez a rész, amint alább érinteni fogjuk, minden valószínűség szerint eredeti, míg amannak forrását Arany nagy elméleti készültségén kívül a korabeli magyar æsthetikai irodalom eredményeiben kell keresnünk.

Az a gyors és nagyszerű föllendülés, mely a mult század huszas éveitől kezdve egész nemzeti életünket áthatotta, tudományos irodalmunkra is igen jelentékeny befolyást gyakorolt. Eleinte inkább azokat az ágakat lendítette föl, amelyek állami létünkkel és nemzetiségünkkel bensőbb kapcsolatban állván, jórészt maguk is ennek az érdekeit szolgálták, (jog, történetírás, nyelvészet) — de mihamar éreztette hatását a többiekben: a természettudományi és bölcséleti disciplinákon; majd amikor költészetünk fája is mind gazdagabb virágzásba borult, — az ezt követő æsthetikai gondolkodáson. Az újabb, termékenyítő sugarak megint a német földről érkeztek hozzánk, hol a sűrűn váltakozó eszmék és elméletek legtöbbje hosszabb-rövidebb időközökben nálunk is sorra megjelennek. Így: a korábban divatos populáris æsthetika kísérleteiről nem szólva, a 20-as és 30-as évek folyamán

¹ E nagybecsű Előszót, mely igen tanúságosan tekint át az irodalmi műfajok történeti fejlődésén és azok egymáshoz való viszonyán, egyuttal Arany nagy elméleti tudásának és tanítói módszerének is kitünő bizonyítéka, Szilágyi Sándor mentette meg számunkra. Arany eredeti fogalmazványát t. i. könyvük felküldése előtt a saját másolatával helyettesítette, s később, 1882-ben a költő halála után ilyen cím alatt: *Arany János tanári pályájáról*, közzé is tette. Lásd *Fővárosi Lapok*, XIX. évf. 266. sz. Közzeltük mi is Arany irodalomtörténetéhez írt Bevezetésünkben.

Kant és követőinek (Krug, Bouterwek) tanításai, mellettük és utánuk a Schellingé és Hegelé. Sőt megszólal az úgynevezett egyezményes vagy magyar philosophia kapcsán (Hetényi, Szontagh) egy jellegzetesen új széptani gondolat, mely módszerében az empirizmus és a mérsékelt rationalismus elveiből merítvén, a testi és szellemi élet belső lényegét tevő világ-törvényül a harmoniát hirdeti. Ez az, ami áthatja, — mondják — a szép és a művészetek egész körét, oka a szükségszerű tetszésnek vagy nem tetszésnek és mint a valóság és eszményítés teljes összeolvadása a műalkotásokban, vagy még inkább — «a cselekvésben nyilatkozó gyakorlati (erkölcsi) szépségben» jelentkezik ott, hol a szép, jó és igaz már a legmagasabb összhangban egyesülnek.

Habár a nagyobb, külföldi rendszerek és összefoglaló művek áttültetésére kevés példát találunk irodalmunkban, az egymást követő elméletek harca, elvek és irányok gyors váltakozása mégis jelentékeny mozgalmat eredményezett nálunk is s pár évtized alatt megszólaltatta a korabeli æsthetika csaknem minden divatos problémáját. Meg például: a szépnek, mint æsthetikai főfogalomnak subjectiv és objectiv szempontból való vizsgálatát, a természeti és művészi szépes elkülönítésével; a szép, jó és igaz egymáshoz való viszonyát a szép különféle modificatióival, az ízlés, a lángelme, a valószerűség és eszményítés fogalmainak beható elemzésével. Néhány kantiánus meg egyenesen lélektani (inductiv) módszer alapján kezdi vizsgálni nemcsak a műalkotásnak és műélvezetnek, hanem a művészi illúsiónak a forrásait is (Brassai), míg mások az összes művészeteket, (Fejér György) és az æsthetika egész körét próbálják áttekinteni, bár meglehetősen szakadozottan, de sok figyelemreméltó és eredeti reflexió kíséretében. (Hunfalvi P.) Végre 49 őszén «mint irodalmunk első fecskéje a még füstölgő romok felett,»¹ megjelenik az első, önálló, rendszeres magyar æsthetika, az ifjú Greguss Ákos tollából.

Kétségtelen, hogy Arany, aki beható figyelemmel és sokat olvasott, aki amellet a legképzettebb és legöntudato-

¹ L. Beöthy Zs. *Greguss Ágost emlékezete*. Kisf. Társ. Évk. Új folyam. XIX. k.

sabb művészek egyike volt, széptani irodalmunk növekvő mozgalmai iránt se lehetett soha közömbös.¹ Hiszen nem egy kérdés, amely korát foglalkoztatta, az ő tolla alatt is fölmerült, tanári hivatása pedig eleve ráutalta, hogy a főbb eredményeket koronként rendszeresebb alakban áttekintse. E Jegyzetek írásakor mégis három könyv lebegett főként előtte: az egyik, a körösi iskolába is bevezetett *Mozart-féle Lesebuch*² harmadik kötete, mely a költői és prózai előadás formáit kiváló német æsthetikusok (A. W. Schlegel, Schiller, Jean Paul, Goethe, Herder, Sulzer, Lessing stb.) műveiből vett szemelvényekben tárgyalta. S mellette két magyar könyv: a Greguss Ákos már említettem kis műve³ és a Purgstaller (Palotai) szintén akkor megjelent compendiuma: *A Szépészet vagy Aesthetica elemző módszer szerint*.⁴ Mozartot inkább a költői műfajok osztályozásánál tartotta szem előtt Arany, (erről majd alább lesz szó,) míg az æsthetikai anyag szövegezésében Gregusst és Purgstallert követte nagyjában. Ez utóbbi, mint kötelező tankönyv, szintén ott szerepelt középiskoláink akkori tantervében.

Az ifjú Greguss itt még egészen Hegel, (közvetve Erdmann és Vischer) tanítványa, ki mestere idealismusával együtt annak finom dialektikáját, rendszerével együtt erős formalismusra törekvő hajlamát is örökölte s mindezt a fiatalság bizonyos merész túlzásaival színezetten, mely nyelvén, fogalmazásán egyaránt föltetszik. Már benne: kiváló előszeretete a meghatározások, osztályozások és a sokféle arányítás iránt; benne *Rendszeres Széptanának* nem egy vezéreszméje, mely «sarkalatossági törvényével» együtt æsthetikai irodalmunk-

¹ Az említett tanulmányok nagy része jobbra ismert folyóiratokban és évlapokban látott napvilágot, minők: a *Tudományos Gyűjtemény*, *Tudománystár*, a *Tud. Akadémia Érkönyvei*, a *Kisfaludy Társaság Évlapjai*, *Athenaeum*, *Figyelmező*, *Felső Magyarországi Minerva* stb. Így módjában volt őket Aranynak is áttekinteni.

² Címe: *Deutsches Lesebuch für die oberen Klassen der Gymnasien*. Von Mozart. Dritter Band. Wien. 1854. I. Abhandlungen über die poetische und prosaische Darstellung und über die wichtigsten Formen derselben. II. Beispiele zu den wichtigsten Formen der poetischen und prosaischen Darstellung. 4° 316. l.

³ *A Szépészet alapronaljai*. Kiadta a Kisfaludy-Társaság. 1849. 8° 141. l. Nevét a szerző még akkor Ákosnak írja.

⁴ Felgimnáziumi tankönyvül. Írta Purgstaller József, kegyesrendi áldor. Pesten, 1852. 8° 80 l.

nak később annyi értékes fejezetét fogja sugallni. Amellett széleskörű olvasottsága, a magyar költészet remekeire tett gyakori utalásai is nagyban emelték becsét s mindenkép megértetik velünk azt a tisztes sikert, melyet a Kisfaludy-Társaság elismerése nyitott meg, midőn a munkát kiadatni rendelve, azzal az óhajtással bocsátja közre: «Vajha a Széptan tanítói figyelmükre méltatná s elterjedését részükről is előmozdítani ne terhelhetnének.»¹

Ezt a derék kis könyvet forgatta hát egyfelől Arany, hogy előadásainak anyagán könnyebben áttekintsen s útmutatása mellett — amint ez más tantárgyaknál is szokásban volt — valami iskolai vezérfonalat összeállítson. Természetes, hogy amíg e fonalat fonja, vagy mondjuk, egy színesebb és gazdagabb szövegből, mint aminő a Gregussé, a maga számára valót kibontogatja, a fogalmi meghatározások és rendszerezések közül a maga elméleti felfogását is lépten-nyomon érvényesíti úgy, hogy a legtöbb gondolat, amely későbbi dolgozataiban (értekezéseiben, bírálataiban és leveleiben) fölmerül, ha érintve, ha tüzetesebben, e kis compendium lapjain már megjelenik. Tartalmi értékein túl, épp ez a relativ teljesség az, mely néki érdeket kölcsönöz s közzétételét e tekintetben is indokoltta teszi.

Mindjárt az első mondata, mely kettőjük életének és munkásságának vezéreszméjét, az igaz, jó és szép lényegének vizsgálatát tűzi ki maga elé (1. §) közvetlen a Greguss könyvére utal.² Okfejtése is jórészt ennek a nyomán halad, de tár-

¹ Lásd Szontagh Gusztáv bírálatát, mely Greguss Széptanának Előszavaként jelent meg. VI. lap.

² Legyen elég itt csupán egy-két rokon gondolatra utalnom. Greguss például ezekkel a szavakkal nyitja meg Esztetikáját: «Mihelyt az emberben az ész kezd uralkodni, azonnal három fő eszme: az igaz, a jó és a szép ébrednek föl benne» stb. Arany: «Mihelyt az emberben az ész kezd uralkodni, azonnal három főeszme vonja őt magához: az igaz, jó és szép». — Lentebb Gregussnál: — «Értelmünk, akaratunk és kedélyünk egyaránt ki akarnak elégíttetni: ezen ki-elégítés az érzelemben az igaz, az akaratban a jó, a kedélyben: a szép eszméje által történik». Arany: «Értelme az igazat keresi, akaratja a jóra hajlik, kedélye a szépből gyönyörködik.» — Greguss ugyanott: «A valódi bölcsészetnek nem lehet más feladata, mint az ember jelleméből kifejteni a nevezett három főeszmét» stb. Arany: a *Széptan* című 2. §-ában «Mind a három eszmének: igaz, jó és szép okfejtését keresni, törvényeit vizsgálni, ez a bölcsészet (philosophia) feladata. Stb. stb.

gyalásmódja a hosszas és elvont fejtegetésekkel szemben szorosan a tételre irányul, s tisztán a «három főeszme» lelki alapjának (értelem, akarat, kedély) és működési körének (tudomány, vallás-erkölcstan, művészet) kijelölésére szorítkozik. Hasonló utat követ a *Széptan* feladatának (2. §) és a *Szép lényegének* (5. §) vizsgálatában, melynek «tárgyvilagos» alapú definitióját Gregussal együtt Ő is «nehéznek» mondja,¹ — és bár jelenségeit a természetben és a művészetben egyenlő érdekekkel szemléli, — céljához képest szintén csak a művészetben kifejezettet igyekszik az «eszme-szellem» («mely nem lehet más, mint az igaz és a jó») s a forma-idom által meghatározni.² (6. §.) Így tér át aztán a természeti és művészeti «szép»-ben uralkodó összhang (arányosság, 7. §), valamint a szemlélőre gyakorolt hatásuk (kellemes, fenség, nevetséges) révén azok direct és indirect osztályozására (8. §), amelyben szintén megcsillan egy-egy Gregusséval rokon gondolat.³ Még több: azoknak külön, rendszerező fölfejtésében (9—13. §), hol egészen forrására utal a kellemnek tárgyvilagos meghatározása,⁴ a benne uralkodó összhang (harmonia) optikai, akusztikai és mimikai alapon vett részletezésével, aztán a női szépségre és Hogart⁵ hullámvonalára tett utalásokkal⁶ (9. §.). Innen való a kellem néhány sajátságának (kicsiny, nyílt, derült, világos) felsorolása (9. §), sőt fokozatai közül egy, a «bájos», csekély változtatással még a példáiban is (Tündérek, Madonna-typus) Gregusst követi. «A kellem, ha főfokát eléri,

¹ Arany, a Gregusstól felsorolt esztetikusok közül (Oken, Büsching, Greguss Mihály, Platon, Henszlmann) csupán az egy Kantot említi, akinek híres meghatározását: «Szép az, ami önérdek nélkül tetszik», ő is jegyzeteibe iktatja. Érdekes azonban, hogy néhány tanítványa másolatában a többi gondolkodó nevét is ott találom s még hozzá ugyanabban a sorrendben, amint azt a *Széptan alapvonalai* mutatják. (L. 11. lap.) Mindez arra vall, hogy Greguss kis könyvét Arany nemcsak maga forgatta, hanem alkalomadtán a tanítványok kezébe is oda adhatta, mint tette azt irodalomtörténeti óráin a klasszikus írók műveivel.

² L. Greguss *Bevetetés és Szép* című fejezeteit. 1—12. ll.

³ Lásd Greguss *A szép* című szakaszának 12. és 13. lapjait. Írójuk természetesen itt is ragaszkodik egyoldalú felfogásához, mely szerint a «A szép csak és csupáncsak a művészetben létesülhet.»

⁴ Greguss 14. lap. *A kellemről* címűnek első mondata.

⁵ U. ott. 15. lap. Hogartot pár lappal alább a *Szép* című szakasz 2-dik fejezetében említi.

⁶ U. ott. 14. lap. *A kellemről*.

bájolóvá lesz. A báj (gratia) oly kellem, melyben nem csupán összhangzat, hanem már eszmeiség, bizonyos szellemi erő fejezi ki magát. A bájoló szépség átmenetet képez a kellemtől a fenséghez» stb. mondja Greguss Ákos¹ s utána csaknem ugyanazokkal a szavakkal, — a «kellem fokozatai» című paragraphusa végén Arany János.²

Hasonlót mondhatni a fenség általános és részletező: alanyi («szellemi») és tárgyilagossági definitióira;³ lentebb: alak, szín, hang és mozgás szerinti felosztására, jellemző sajátosságainak pontos kiemeléseire (11. §). Természetes, hogy ami Gregussnál egy-egy hosszú fejezetben vagy azok jegyzeteiben szét-szórva található, azt Arany a maga feladatához képest néhány jól tagolt paragraphusba szorítja, s elvont fejtegetések helyett csak a legszükségesebb dolgok közlését tartja szem előtt.

Végül nem annyira eszmei tartalmával, mint inkább néhány példájában érzik még Greguss hatása a tér, idő és erőbeni fenség, valamint a fenség fokozatai című (12—13) paragraphusok gondolatmenetén, melyben Arany is az elláthatatlan pusztára, a csillagos égre, mohos várromokra hivatkozik, s végül maga is a mindenütt jelenvaló, örök és mindentudó Isten fogalmában látja a tér, idő és erőbeni fenség összes elemeit.⁴ Ez utóbbi, a fenség fokozatairól szóló cikk összeállítása körül azonban már csaknem annyit pillant egy másik könyvbe, mint amennyit a Gregusséba. És ez a Purgstaller rövid *Szépészete*, amely mindezt még tüzetesebben, külön fejezetekre szaggatva mutatja be. Azt hiszem, innen való az Arany nyújtotta «kellemes» fogalmának alanyi meghatározása (9. §), mely szerint «kellemes a tárgy (anmuthig) akkor, ha kedélyünket csöndesen földeríti és folytonosan gyönyörködteti.»⁵ Sőt innen a bájolót kivéve a kellem fokozatainak (10. §) legtöbb elnevezése, valamint a tér és időbeli fenségnek (12. §) sok példája. (Piramisok, rhodusi colossus, a fogságba önkényt visszatérő Attilius Regulus.)⁶ Míg a nevetségéről

¹ Greguss. *A kellemről*. 16. l.

² Mindkettőjük így kezdi: «A fenség a kellem egyenes ellentéte.»

³ Lásd Greguss: *A fenségről*. 17—18—19. l.

⁴ Greguss: *A fenségről*. 20—21. l.

⁵ Purgstaller: 1-ső lap, 2-ik cikk, A kellemes első mondata.

⁶ Lásd Purgstaller 4. és 5. lapjait.

írottak (15 §) szövegezésében már egészen a Purgstaller könyve lép előtérbe, amelyről azonban a későbbiek fonalán lesz szó.¹

Különben Greguss Széptanát Arany könyvtári hagyatékában is ott találjuk (L. Nagyszalontai Arany-Múzeum Nr. 403.). Címlapján szép, nyugodt vonásokkal, mint az 1856-ból való Barabás-féle arcképe alatt, a költő neve, bent a szövegben meg néhány jellegzetes aláhúzása. A 44-dik lap alján pedig, ahol a «tárgyvilagos szépség» kapcsán a humort fejtegeti Greguss, ez a plajbásszal odavetett néhány sor olvasható: «A humort ez anekdoton legtökélyesebben kifejezi: Valakinek szőlőjét a jégeső vervén, felkap egy dorongot s elkezd azzal leverni a fürtöket, mondván: Na csak Úram Isten! amit eltehetünk, rajta, ketten!»

Tehát ugyanaz a példa, amelyet később, Bolond Istókja II. énekében (7. v.) újra felelevenít s amelynek mély hangulati tartalmát: a humort, ugyancsak a Bolond Istók I. énekében olyan bölcselő szavakkal elemzi.

A szép fogalma, a jóhoz és igazhoz való viszonya Gregussnál és Aranynál.

III.

Ám e főbb eszmei, részben szerkezeti rokonság mellett jelentékeny eltéréseket is találunk Arany és forrásai, közelebbről Greguss Ágost között, melyek mint az ő aesthetikai hitvallásának jellemző nyilatkozatai, e compendium keretein

¹ Lásd Greguss *A nevelés* c. szakaszát. 29. és 32. l. — «A fonákság csak úgy neveléses valóban, ha a szemlélőt váratlanul meglepi és azonnal szembeötlük», mondja Purgstaller *Nevelés* c. §-a 4-dik cikkelyében. Míg Arany kissé felbontva és élezettebben így: «Ha az összhang váratlanul megzavartatik, fonákság áll elő, mely neveléses lesz.» Másutt: «Az ellentét annál meglepőbb, minél váratlanabb az összeütközés» stb. De Purgstallerből való Arany példája: a nyilvános helyen, díszöltönyben és hálósapkában való megjelenés furcsaságával. Innen: a kellemnek és fenségnak érzelmi és erkölcsi világunkban jelentkező nemei: az érzelmes, szenvedés és tragicum (14. §) a nevelésesnél pedig: a szatira, humor és naiv mint vegyes fajok egymás mellé sorakoztatott tárgyalása, amelyek Gregussban egészen hiányzanak, míg Purgstallernél, bár halvány fogalmazásban, csaknem valamennyi megtalálható. (Purgs. 17—19. §. — 22—27—29. §§.)

túl, egyetemesebb figyelemre is joggal tartanak számot. A lényegteleneket most mellőzve, legyen szabad mindjárt az *igaz, jó és szép* fogalmát s azok egymáshoz való viszonyát venni szemügyre, mint a melyek magyarázatával kezdik mindketten æsthetikai leckéiket. Greguss például, amint ezek értelmi, akarati és kedélyi elemeit kutatja, jelentkezősük és hatásuk természetét egybe veti, már itt hajlandó őket bizonyos ethikai irányba terelni: amikor «őfokukon» mindhármójukat egymásba víve át, eggyekül is látja őket végtére. Vagyis a bölcsesség szerinte annyi mint erény, az erény annyi mint boldogság, a boldogság annyi mint bölcsesség és hogy a valódi bölcs csak az lehet, aki egyszersmind erényes is.¹ Már itt hirdeti, hogy szellemi tetszést okoz mindaz, ami érzelmünknek és akaratunknak megfelel, tehát minden *igaz* és minden *jó*. A szépről azonban, ha szép akar lenni, még itt mérséklettel csak annyit követel, hogy kell benne valami igaznak rejleni és hogy sohasem szabad az erkölcsi jónak eszméjét megsérteni.² Épp ily óvatos később, a szép meghatározása körül, mikor abban «a szellemnek anyagbani olyan kifejezését keresi, mely a lehető legfőbb tökélyt elérte s ezáltal érzelmeinket egészen kielégíti»³

¹ L. Greguss Á. A szépezészet alapvonalai. 2. l.

² Rendszeres Széptanában. félig-meddig herbarti alapon, mindez egészen más képet ölt nála. Szerinte itt az æsthetika feladata voltaképp nem más, mint a szépnak a jóból és az igazból való magyarázása. (70. l.) a művészi pedig: hogy alkotásaiban a jónak bizonyos magját foglalja s bennünket ennek mibenléte iránt felvilágosítson s oktasson a jóra stb. stb. Így jut el aztán lassanként odáig, hogy «amint az erkölcsi, úgy az értelmi fogalmak is egyszersmind æsthetikai fogalmakká lesznek» (70. l.). Az ártatlanság = kellem, az erény = fenség, a tehetetlenség = aljas, a kártékony = undok. Alaki tekintetben pedig a tárgyalás szépségét illető fogalmak logikai fogalmakká. Vagyis a mű megegyezése saját tárgyával, mintájával = tárgyszerűség, hűség, alkotója lelkével, egyéniségével = önszerűség, lelkesség; a műkör hagyományaival s a szabályokkal = szabályosság, műszerűség; maga magával, részeivel = összhang vagy rendszeresség. (L. Rendszeres Széptan 138. l.) Arany előtt azonban még akkor csak az Alapvonalakban kifejtett nézetek állván, «Jegyzeteit» is csak ezekkel vethetjük egybe.

³ Hogy az erkölcsi szép = jó mozzanatai tisztán a tartalmi szép mozzanatai, kizárólag a tartalomra vonatkoznak, az értelmi szép = igaz körében pedig a szabályosság és az összhang tisztán az alakra, az eredetiség és hűség pedig úgy az alakra, mint a tartalomra vonatkozik, (L. Rendszeres Széptan 100. l.) még itt nem alakult ki nála teljesen, de halvány vonalakban már jelentkezik. Ebből folyik

Tehát a hegeli «eszme» identitási gondolatán túl lépve, benne (már t. i. a művészi szépben) határozottan két elemet, a «szellemi és anyagi tökélyt» különbözteti meg, amelyek közül az első annak *tartalmát*, a másik meg az *alakját* fogja tenni s összhangzatnak is nevezhető. «Összhangzat és eszmeiség elmulthatatlan kellékek, mondja lentebb s a két elem különféle mértékbeni összeolvadásából származnak a szépnek különféle nemei».¹ Nyilvánvaló, hogy a fiatal tudós itt még jórészt mestereit ismétli: atyját,² amikor a művészetet ő is olyanúl látja, mely érzéki képben nem érzéki eszmét fejez ki, így az anyagi és szellemi világot a legszorosabb kapcsolatban mutatja; amikor a tárgyilagos szépség meghatározásába a «tökély» fogalmát is bele vonja, a kellemet és fenségest pedig az alak és eszmeiség egymáshoz való viszonyából magyaráztatja. Egyúttal Hegelt és talán Solgert, amikor a tárgyilagos vagy magában feltűnő, önleges vagy bennünk levő, aztán e kettő kapcsolataul a művészetekben kifejezett, úgynevezett «egy általános szépségről» beszél s a két előbbit ez utóbbinak egyes kategóriáiban sajátos ellentmondással újra megismétli.³ Mindegy, szolgálilag sehol se másol. Mindig szellemes és ügyes magyarázataival, mint az első önálló magyar eszthetika írója akkor mégis hatással volt irodalmunkra.

Arany már, akinek a tollát bizonyára kevesebb tudós speculatio, de rendkívül fejlett művészi érzék s a gyakorló

majd későbbi híres formulája, amelyet bár sohasem fogalmaz határozott alakban, de fejtegetéseiből elég világosan kitetszik, hogy: a szép az igaz módján kifejezett jó.

¹ L. A Szépészet alaponálai 12. l.

² Michael Greguss: *Compendium Aestheticae, usui auditorum suorum edidit.* Cassoviae. 1826. 80. 144. l.

³ Nevezetesen az «egyáltalános szépség», más szóval a művészet körében ismét megkülönböztet «tárgyilagos» (építészet, szobrászat, festészet) és «önleges» művészetet, vagyis zenét. De a zenét megint kategóriákra szaggatja éppúgy, mint a költészetet, «mely a művészet valamennyi nemeinek tökélyeit magába foglalja», így szintén «egyáltalános művészet». Drámai ága pedig, szemben a «tárgyilagos műfajokkal», jelesen a történeti költészettel s az «önlegessel» vagyis a lírával — «már nemcsak a költészet, hanem az összes művészetvilág szépségeit egy szépségben, minden virágát egy koszorúban tüntetvén elő»: az összes művészetek betetőzőjévé válik. L. Szépészet Alaponálai. 132. l.

költészet legnemesebb sugalmai vezették, a tárgyalt kérdéseket szintén mind ismerte s a feleletet rájuk maga is komolyan tartja. Egyik paragraphusa címül például ezt a plátóni eredetű gondolatot írja: «A szépet meghatározni nehéz.»¹ Tudja, hogy «ezek a dolgok sokszor fárasztották már az aesthetikusokat anélkül, hogy kimerítő és általánosan elfogadott értelmezést bírtak volna adni.»² Ő se kecsegteti magát ilyennel, sőt az alapfogalmak körül egyenesen Gregussból indul ki és bár nem tagadja, hogy a természetben is vannak szép tárgyak,³ de mivel ezekkel a széptannak kevés dolga van, ő is csak a művészeti szép meghatározására gondol s szintén tárgyilagos alapú definícióra törekszik.

A szépben azonban már másféle elemeket vagy másképp értelmezve emel ki, mint forrása Greguss, nevezetesen «az eszmét, a szellemet, melyet az kifejez és az idomot (formát), amelyben azt kifejezi.»⁴ De mi az az eszme? teszi föl a kérdést magának Arany. Korántse valami metaphysikai realitás, hanem az igaz és a jó, ami nélkül a szép fogalmát el sem képzelhetjük. Csakhogy nem pusztán, direct alakban, amint azokat a tudományban és erkölcstanban találjuk, hanem a külső mellett azon belső, művészi (indirect)

¹ L. Arany *Széptani Jegyzeteit* 5. §.

² U. ott.

³ E tekintetben is eltér Arany és Greguss felfogása egymástól. Greguss t. i. miként hegelianus barátja Erdélyi, a panlogismus = minden-isten elvéből indulva ki («mely csak az emberben kél ki öntudatra, önkifejlése is benne jelenik meg legmagasabb fokon») bizonyos kicsinyléssel tekint a természeti szépre. Elismeri, hogy egészében a legtökéletesebb mű, de ilyenül felfogni véges emberi elmével nem bírjuk, legfőlebb csak részeiben, tehát töredékeiben vehetjük vizsgálat alá. Míg a művészet a töredékes anyagban is valami egészet, valami tökélyt fejezvé ki: tökéletesen kielégít, sőt boldoggá tehet. «A művészet az igazi Jézus, mondja egy helyütt fiatalos emphasisal, — az igazi közvetítő ember és isten, anyag és szellem között.» (L. *Alapvonalak* 3. és 4-ik lapjait). Arany hasonló alapon, elfogadja ugyan a művészeti szép magasabbrangúságát, de amellett hangsúlyozza, hogy a természetben is vannak szép tárgyak, szép tünemények s ezekre lépten-nyomon hivatkozik is. A szép különböző fajainak (kellem, fenséges) magyarázatánál meg egyenesen belőlük indul ki, amit Erdélyi (Purgstaller könyvére célozva) még az iskola kedvéért sem hajlandó megengedni. Mindez a költő és tanító Aranyt egyaránt jellemzi s mint aesthetikus is közelebb jár az igazsághoz, mint forrása Greguss, akinek merev dogmatizmusa különben hő természetszeretetét itt egészen elhallgattatja.

⁴ L. Arany: *Széptani Jegyzetek* 6. §.

formába öltöztetve, ami által a költemény a nemkölteménytől, egy éposz, ballada vagy óda egymástól is különbözik.¹ Ekként Gregussnak már az Alapvonalakban jelentkező felfogásával szemben ő csak azt akarja mondani, hogy minden dolognak vagy jelenségnek, mely szépül hat reánk, van valami eszmei tartalma s megvan benne az igazságnak bizonyos eleme. Ámde a kifejezett igazság nem merő igaz voltánál fogva hat ránk gyönyörködtetőleg, hanem közvetve, épp a kifejezés által kapja azt az új értéket, amelyet aesthetikumnak nevezünk. S még így se minden igaz képezheti az alak hozzájárulásával a szép lényegét, mert van egész seereg olyan (mathematikai, természettudományi, philosophiai stb.) igazság, mely alkalmatlan arra, hogy érzéki képbe öltözzék s ezáltal művészi alkotás tárgyává lehessen.

Az egyszeregy — éneklí később Ars poétikájában —
 bár meg nem dönthető,
 Képzelmí szószszal bé nem önthető;
 Sem oly igazság, min függ a peres,
 Sem a rideg tan, elvont, rendszeres;
 Vond bár kívül reá költői mázad:
 A póre tartalom fejedre lázad...

Hasonlókép vélekedik Arany a szép és jó kapcsolatát illetőleg, noha részletesebben ezt sem fejti ki. Világos formuláiból azonban kitetszik, hogy emezt amannak csupán alapjául, talán forrásául, de nem egyszersmind céljául is tekinti, hogy a morált nem igyekszik cultusszá emelni,² nem, a költészetnek még azokban az ágaiban sem, amelyek különben már természetüknél fogva bizonyos erkölcsi eszmét fejeznek ki, minők az elbeszélő és drámai költészet műfajai. Mert igaz, hogy az általuk keltett hatásban része

¹ U. ott 6. §.

² Legrészletesebben tárgyalja ezt a gondolatot Tóth Endréhez (1864 júl. 15.) írt levelében. «A költői mű alapeszméje nem jöhet összeütközésbe az általános morállal. Értsük meg jól: az alapeszme, melyet a költő maga nyíltan vagy eltakarva befektet a műbe. A költő festhet szenvedélyt, ebben tűnik ki leginkább ereje: a szenvedélyek összeütközhetnek a morállal, a világrenddel, de a költő nem adhat azoknak igazat a küzdelemben. Éppen ebben áll a tragikum. Ha a költői nagy világszellemeket tekintjük: alapvonásul láthatjuk mindenikben ezt a mély morális érzetet, melyet lehel akármely művök. A szép így marad harmoniában az igazzal és jóval, melyek nélkül megszűnik létezni.» *Arany levelezése* II. k. 416. l.

van azon összhang gyönyörének, melyet a jó és nemes érzete költ bennünk, de mindezt reflexió nélkül s ösztönösen tesszük. Ösztönösen olvadnak át abba a magasabb élvezetbe, amelyet érdeknélkülinek, szépnek, esztetikainak nevezünk. «Az igazat és a jót tehát sem direkte, pusztán át nem vetjük, sem meg nem változtattuk, hanem a helyen, hogy egyenesen mondanók ki, a művészeti formán tükröztük át, a forma által fejeztük ki», mondja Arany maga szószerint, széptani jegyzeteiben.¹ Ez az ő ismert l'art pour l'art-ja, amelyet költészetében példázva, prózai dolgozataiban, kritikáiban és leveleiben fejtegetve mindenütt hirdet s amelyet, mint a művészetek, a tudomány és erkölcs egymáshoz való viszonyának alapelveit mi is készséggel vallunk és tanítunk: hogy a költészet valóban az ég ajándéka, amelynek két főforrása az igazság és az erkölcsiség, hogy belőlük merítve alkosson a képzelet segítségével szép műveket. A célja pedig sem több, sem kevesebb, mint hogy — Gyulaival szólva — gyönyörködtesse a lelket, hogy a szívben fenséges, nemes és kedves érzéseket keltsen² . . . De bármelyik forrását emelnők túlsúlyra, megfosztanók a művet az élet melegétől, a lélektan igazságától, a viszonyok változatosságától s előtárnánk ugyan a bűnök és erények képviselőit, de nem magát az embert, az emberi természetet, amelynek hű ábrázolása marad pedig a művészet legszebb feladata mindenha.

E felfogáshoz mártén másként alakul már Aranynál a szép meghatározása is, amely, amint e jegyzetekben s egy-kései töredékes dolgozatában olvassuk, úgy hangzik, hogy ez «az idomban és idom által kifejezett eszme vagy ami egyre megy: az idomban és idom által kifejezett igaz és jó.³» S e ponton még élesebben elválík forrásától, Greguss Ágosttól.

¹ L. Széptani Jegyzeteit. 6. §.

² L. Gyulai: *Emlékbeszédek*. II. kötet 243—251 lapjait. Ugyanezen gondolatot fejezi ki Arany Bulesú Károly költeményeiről írt bírálataiban. «Tagadom, úgymond, hogy multban, jövőben a költészet főcélja egyéb lehessen, mint a szép, vagy megszűnt költészet lenni. Tárnya pedig mint régen, úgy ma és ezután lehet igaz is, jó is, sőt bizonyos tekintetben örökké annak kell maradni.» L. *Összes művei*. Ráth-féle kiadás. 1893. VI. kötet 226. l.

³ L. Széptani Jegyzetek. 6. §. végén.

Greguss t. i. a maga formulájában két lényeges mozzanatot kíván kiemelni; egyik az: hogy a «szellem az anyaggal párosítva legyen», a másik, hogy a «szép egészen kielégítse kedélyünket».¹ Csakhogy amikor a tartalomnak (szellemnek) a «legmegfelelőbb alakba (anyagba) öntéséről» s «általa gondolkodásunk és cselekvésünk egyensúlyáról» beszél, kiemelte-e már a forma mellett a formálás művészi jelentőségét is egyúttal? Mert a «legmegfelelőbb alakba öntés», «mely a lehető legfőbb tökélyt elérte», még nem ugyanazon æsthetikai mozzanatot is jelöli, mint amelyikre Aranyval együtt mi céloztunk. Aztán az alak és anyag szerepének cserélgetése is meglehetősen merész azonosítás, bár megengedjük, hogy mihelyt a metaphysikus az anyag közvetítő hatásáról szól, hallgatagon a formálás jelentőségét is beleértheti. De bele értette-e Greguss Ágost? Vajjon az alig 24 éves ifjúnak volt-e már akkor oly gazdag művészi élménye, hogy e mozzanat kiváló fontosságát tudatosabban hangsúlyozza? Azt hisszük alig s e tekintetben későbbi tanításai sem mondanak föltevésünknek ellent. Így Rendszeres széptanában, amikor lélektani alapon «önnön egyéni állapotunk szempontjából» igyekszik a szép, jó és igaz eszméjét meghatározni, egyhelyt az Arany definitióját is bele vonja, éppen azért, mert a maga szempontjából nem találja egészen kifogástalannak.² Azt veti ellene ugyanis, hogy «amikor Arany a szépet formában és forma által nyilatkozó jó és igaz által határozza meg, voltaképp ugyanazt mondja, amit ő, csakhogy még hozzá teszi: «a formában és forma által» stb. ami pedig tautologia.» Mert a jó, de különösen az igaz is, csak formában nyilatkozhatik, nevezetesen az összhang merő forma. Általában minden eszme, mint eszme már magában véve szép. Az igazság, erény már ennél fogva is szép.³ Könnyű

¹ L. *Az észszerű utánzásról a művészetben* c. töredéket. Hátrahagyott iratai és levelezés II. k. 523. l.

² Arany meghatározását, mivel az a töredékes munkája, amelyre itt hivatkoztunk, csak halála után látott napvilágot, Greguss valószínűen maga is ezekből a Jegyzetekből ismerte, amelyek a költő nagykörösi tanítványai révén szintén korán közkeletűekké váltak.

³ L. *Rendszeres széptan* 133 l. Még egy helyt, *A szép logikai alapjáról* c. cikke elején (69. l.) hivatkozik Greguss Arany definitiójára, de itt csak idézi s általánosságban fűzi hozzá, hogy «a forma, ha igaz forma, már maga is igaz».

belátni, hogy Greguss fejtegetéseibe itt egy kis hiba csúszott be, amelyet szó nélkül nem hagyhatunk. Nem, már azért sem, mert amint föntebb kiemeltük, ő nem egészen azt érti jó és igaz alatt, amit Arany értett, másrészt, mivel a jót és az igazat kifejezhetni akar elvontan is. Vagy ha még föltesszük is, hogy a Gregusstól használt «kifejezés» szóban,¹ hegeli alapon, benne él már a forma gondolata, a jelentés logikai formájának mégis megfelelő érzéki alakot kell kapnia. Sőt egy bizonyos tartalomnak csak bizonyos forma (hang, stíl, szerkezet stb.) felel meg. Az egyik mintegy feltételezi a másikat s így művészi érték szempontjából is az lesz a sikerültebb szobor, kép vagy költemény, amelyben a kettő a legszebb harmoniában olvad össze. A történet, erkölcsstan, philosophia stb. versbe szedve még nem válik költeménnyé, pedig akkor formában volna ugyan kifejezve, de nem forma által. Ebben különbözik a költemény a nemkölteménytől és hogy az egyik: épos, a másik: ballada, a harmadik: óda lesz», mondja a *Jegyzetekben* maga Arany János.² Még tüzetesebben fejtegeti e gondolatot, az «eszme és alak» benső kapcsolatát egy Szemere Pálhoz intézett levelében, amelyben egy dal, közelebbről egy népdal («Káka tövén költ a ruca») benső geneziséről szólván, a lélektani æsthetika számára is felette becses adalékokat szolgáltat.³ Szerinte a költés lelki folyamatának képe itt körülbelül így alakult. A nép fia megtelik érzelemmel, érzelme már-már hullámmáni kezdi, rhythmust és dallamosságot kap, de az eszme, amelyhez fűződjk, még mindig hiányzik. E lassan alakuló, előbb homályos és összefüggetlen szavak árjában az első, talán a második sor is kialakul már, míg végre a «terem» szóhoz tapadva megszületik a nóta magva, eszméje: «De a hol a hű lány terem» stb. Mindezt a műköltőre, majd saját magára alkalmazván így folytatja: «Kévé számú lyrai darabjaim közül most is azokat tartom sikerültebbeknek,

¹ Említettük meghatározásában: *A szép az igaz formájában kifejezett jó.*

² L. Arany *Széptani Jegyzetek*. 6. §.

³ Ugyanezt ismétli, bár kissé általánosabb alakban, az *Alkalmazott rész* 2. §-ában, hol az alak és tartalom viszonyáról külön lesz szó.

amelyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna, úgy hogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat. Sőt balladáim fogamzásakor is az első, még homályos eszme felködlésnél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valami régi népdalhang, mely, nem tudom micsoda sympathiánál fogva, éppen a szülemelő eszméhez társult, illet és semmi más». ¹

Téved hát Greguss, amikor föntebb tautológiát emleget, mert a «forma által» jelzett mozzanat nagyon is fontos széptani ismeretjel, ² mely kiemeli egyszersmind azt is, hogy a művészi szép: megjelenésében mindig az érzéki szemlélet körébe esik és így mindig subjectív, a subjectivitás egyik leghatalmasabb elemével, a képzelettel együtt, amelynek szerepéről Arany szintén gyakorta szeret elmélkedni.

A széphez, mint középponti problémához fűződnek aztán Arany további figyelemreméltó nézetei: a mű benső formájáról vagyis compositiójáról, a jellemzésről, a valóságosság

¹ L. Szemere Pálhoz írt levelét. *Levelezése* II. k. 146—150. l.

² Egy más helyt. *Rendszeres Széptanában* meg viszont úgy tesz, mintha Gr. közelednék Arany felfogásához, mikor az előadásnak, a tartalom kifejezésének kiváló jelentőséget tulajdonítva, azt hangsúlyozza, hogy: «Ez az előadás, amelyben a mű tartalma érzékelhetővé válik, ez éppen a tartalomnak kifejezése s éppen kifejezés tekintetében különbözik a művész a nemművéstől». «Mert hiszen érzése, gondolata van mindenkinek, a mondanivaló tulajdonképpen megvan mindenkiben, csak hogy nem képes mindenki művészi formában kifejezni.» (L. *A szép erkölcsi és logikai alapjáról* c. cikkeken 67. és 80. l.) Csaknem ugyanaz a gondolat, amelynek Arany ad hangot «Egy úri nőhöz» írt levelében, hogy «az érzés nem kizárólagos tulajdona a költőnek, ő csak abban különbözik más emberektől, hogy érzelmeit a szép formáiban és oly hatályosan bírja kifejezni, hogy az olvasóban is hasonlókat gerjeszthet. Amennyiben ez sikerül: annyiban költő». És mégis, amikor Gr. elmélkedése folyamán azokról kezd beszélni, mi szerint «az eszme (mely már magában is szép, vagy legalább nem rűt), igazán széppé csak a kifejezése által lesz», ismét a régi hurokat pengeti, hogy «az erkölcsi szép szintén nem formai dolog, mégis az erkölcsiség körében előforduló mozzanatok egyszersmind a szépség mozzanatai.» Szóval a helyes gondolatot Gr. is megérzi, mondhatnók újjal érinti, hogy aztán merev dogmatizmusában mégis elforduljon tőle, míg Arany művészi intuíciója egy szárnylibbenéssel fölroppen hozzá és épp oly mélyen mint találóan formulázza. Mintha csak «*disthesis*» c. versének a nyelvészekre írt tréfás sorait (egy kis változtatással) itt is alkalmazná, hogy:

A szépnak is törvényeit:
Széppé, jóvá mi teszi:
Szépész urak jobban *tudják*,
A költő jobban *érzi*.

és eszményítés szabályairól, a történeti hűségről, a költőnek korához és nemzetéhez való viszonyáról stb. stb., amelyeket azonban, mivel ez iskolai jegyzetek keretén messze kívül esnek : most nem lehet feladatunk bővebben elemezni.

Arany és Greguss lelki rokonsága. Purgstaller könyve és forrásai.

IV.

E felfogásbeli eltérés mellett különben mennyi rokon vonás fűzi össze e két kiváló szellemet, Gregusst és Aranyt egymással, akiknek pályájában a hit mindvégig egybeolvadt a tudással, a szív a bölcseséggel, művészi ideáljaik — az emberiekkel és a nemzetiekkel. Már ifjúságukat sem vakmerő álmok és nem a féktelen képzelődés heve jellemzik, hanem a kedélynek az a mély bensősége, melyben a mindig éber önbírálat és a kötelességtudás szigora játszák az uralgó szerepet. S ha életük útja felett eltünődünk, vajjon nem érezzük-e lépten-nyomon, hogy egyikőjük tanításának, a másikójuk költészetének alapja mindenütt az a komoly meggyőződés, melyet az élet harca és az elmélkedés munkája gyökereztetett meg bennük és amely a legtisztább erkölcsiség cultusán épült fel. Így értjük meg azután azt is, hogy az a mű, amelyet ők ketten megalkottak, nem pusztán æsthetikai, hanem ethikai becsű egyszersmind és hogy az első magyar philosophiai rendszer éppen az erkölcsiséget igyekszik föléje emelni mindeneknek. Greguss, amikor egyre a symmetriát keresi rendszerében és az összhangot teszi meg világnézete középpontjává, voltaképp ugyanazt hirdeti más alakban, amit a költő, Arany János, aki meg a lelkiismeret bírói hatalmát példázza hőseiben, a forma és a tartalom legszebb harmoniáját művészi alkotásaiban. Greguss bölcséleti alaptétele széptanában, könyv- és színi bírálataiban: az eszményiség, az Aranyé meg: a költői világ viszonyának kérdése a valóság világához, más szóval: az eszményítés. Így mind a kettő tudós és költő egyszersmind, «aki az érzés által megszentelt tudományt s a szív által szóló bölcseséget együtt képviseli, együtt a lélek-

nek azt a férfias érettségét, amellyel egyensúlyban marad fogékonysága ; az okosságot, mely sohasem szűnt meg jóság lenni ; a mérsékletet, mely az élet visszasságai s az anyag kényszerű bilincsei közt is megőrizte lelkesedését»,¹ mely egyforma komolysággal tekint az élet kis és nagy feladataira, a hivatal nyűgére, a családi élet mozzanataira, a középszer örömeire, hazánk sorsának alakulására, az eszményre, a valóra, a sírra és a sírontúlra . . .

Legnagyobb cél pedig itt e földi létben :
Ember lenni mindég, minden körülményben.

hirdetik rokon szavakkal és rokon lélekkel mind a ketten. És bár életük végső szemlélete sorsuk sajátos alakulása szerint más-más képet ölt, Arany költészetének legmélyebb forrása — örökös kételyei, megható panaszja ellenére — mégis csak a hit, aminthogy Greguss æsthetikájának utolsó fejezete is az, amelyben a tudomány a hittel, a bölcsesség az erénnyel fog testvéri kezét. Így a szép, jó és igaz cultusa, amelynek oltára körül először találkoztak, nem csak tanításainak, hanem életüknek is tartalmává vált egyúttal.

Mily jól esik tudni, hogy ez a két emelkedett pálya nemcsak így észrevétlenül haladt egymás mellett, hanem főként a Greguss részéről mindinkább belekapcsolódik abba a másikéba, akit személye szerint is hő bámulattal kísért — az Aranyéba. Az egykori hegelianus ifjú, akit merész dialektikája, (s talán a «sallangosok» szertelensége) a «népies» ellen olyan heves kifakadásokra ragadtak, lassankint maga is ennek az iránynak szegődik hívéül s a népiesen, művészin és egyedül emelkedő nemzeti költészet legnagyobb dicsőségét Aranyban ünnepli. Milyen művészi gonddal függ a lantos ujjain, követi hűen költői álmaiba s magyarázgatja műveinek örök tanúságait és értékeit! Bizonyára az se véletlen, hogy amint Arany költészetének legsikerültebb alkotásai : balladái, viszont egyetlen műfajnak az elmélete sincs irodalmunkban a felfogásnak olyan szellemességével, az ismerek-

¹ Az idézett sorokat Beöthy voltaképp Greguss Ágostról mondja (l. Emlékbeszédét a Kisfaludy Társaság Évlapjaiban, 1885. XIX. évf. 449. l.), de úgy hiszem, joggal alkalmazhatók Aranyra is.

teknek akkora gazdagságával megírva, mint a Greguss-alkotta ballada-elmélet. Tételeinek legszebb példáit Aranyból meríti s híres definícióját is jórészt az ő remekei nyomán fogalmazza meg.¹ Később pedig, mikor a balladák rendszeres elemzésére tér át, úttörő fejtegetéseivel az Aranyirodalom philologiai alapjait veti meg.² Az első, aki beviszi műveit az iskolába, méltatja művészetét az egyetemen s lesz egyik lankadatlan terjesztője cultusának a nagy közönség között.

A másik magyar æsthetikus, akinek könyvét szintén forgatta Arany: a derék Purgstaller³ (Palotai) József, philosophiai irodalmunk egyik érdemes munkása, akinek főműve, a «Bölcsészet elemei» már a negyvenes évek elején ismertté tette nevét s a Tudományos Akadémia százaranyas pályadíját nyerte el. Írója ennek a keretében mutatkozik be először mint æsthetikus, itt ad a többi tudományág fonalán helyet a Széptannak, vagy ahogy ő nevezi eleinte: Szépműtannak. Műve azonban, mint könyvének többi része, felette vázlatos, mindössze száz levél, ebben nyújtja először a «szépnek» (I. r.) aztán a «művészetinek» elméletét (II. r.), azok «eszméjével» és «rokon eszméivel» (fajaival), a művészeteknél meg azok «nemeivel» egyetemben.⁴ Akkor mindenesetre kedvelték, mert hiányt pótol, önállónak azonban csak részben mondható.

¹ L. jeles könyvét: a *Balladáról*. A 175. lapján mondja ezeket a jellegzetes szavakat: «És ha hogy a ballada, különösen a magyar ballada elméletét meg akarjuk állapítani, ezt könnyebben megtehetjük csakis Arany balladáinak alapján, mint összes többi műköltészetünk segélyével, de Arany balladáinak nélkül.»

² Greguss Á.: *Arany János balladái*. 1877.

³ Purgstaller, később Palotai József, kegyesrendi pap, több ízben rendi kormányzó és a bölcsészet egyetemi tanára a pesti egyetemen, aki a «*Bölcsészet elemei*» című könyvét már 1843-ban kiadta Budán, két kötetben. Részei: I. Bevezetés és lélektan, II. Gondolkodástan, III. Ismerettan, IV. Erkölcsstan, V. A szépműtan alapvázlata (100. l.), VI. A bölcsészet történetének vázlata. Ezeket a compendiósus részeket azután külön is kiadta. Így jelent meg belőle a *Szépműtan vázlata* 1844. Később tankönyvként 1852-ben.

⁴ Így sorra veszi a költészetet minden ágával és műfajával; a szónoklatot, zenészetet, színészetet, rajzművészetet és festészetet, szobrászatot, építészetet; mindezt az æsthetika rövid történetével kikerekítve.

Forrásai : a magyar Henszlmann,¹ s egy osztrák æsthetikus, Franz Ficker bécsi egyetemi tanár könyve ;² a művészetek osztályozásánál pedig már vagy közvetve vagy közvetlenül a W. Tr. Krug híres munkája : *Aesthetik oder Geschmackslehre*.³

Henszlmann eszméire bukkanunk mindjárt a szépet érdeklő általános fejezeteiben, hogy «mint minden szellemi érzet, úgy az æsthetikai is ítéleten alapul s ha nem mindig elég határozott vagy világos, akkor is az ítélet játsza benne a főszerepet.» És bár forrásával szemben a szépet megismerhetőnek és meghatározhatónak tartja, jellemző jegyeit (célszerűség, jellemzetesség, elevenség) mégis Henszlmannak a «művészire» alkalmazott meghatározásából veszi át, amiből természetesen sok téves és zavaros definitió fog származni a szép «felsőbb és alsóbb fokozatainál» is, a művészeteknél is. Sajátos vonása még Purgstallernek az a folyton osztályozgatni vágyó hajlam, amellyel a szép «módosulásait», más szóval a kellem, fenség és nevetséges fajait ismerteti. Vagy 24 ilyen alfajt sorol fel, külön paragraphusokba tördelve, akár csak a művészeteknél, amelyek ismertetése körül szintén hasonló szellemben jár el, de itt már úgy tetszik, hogy inkább Fickert és Krugot követi ; több helyt azonban, például a költészetre és szónoklatra vonatkozó szakaszokban, sok eredetiséggel.

Purgstaller könyve — jobb híján — sokáig kedvelt könyve volt a művelt magyar közönségnek ; pár év alatt két kiadást ért, sőt mikor az Entwurf utasításai a gimnáziumokban is helyt adnak az æsthetikának, mint hivatalos tankönyv összes középiskoláinkban megjelenik.⁴ Anyaga átlag ugyanaz maradt, mint volt a *Bölcsészeti elemeiben*, de

¹ Párhuzam az ó- és újkori művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon. Pest. 1841. Landerer és Heckenastnál.

² Fr. Ficker : *Aesthetik oder Lehre vom Schönen und der Kunst in ihren ganzen Umfange*. Zweite Auflage. Wien, 1840.

³ W. Tr. Krug : *Aesthetik oder Geschmackslehre*. Zweite, verbesserte und vermehrte Auflage. Königsberg, 1823.

⁴ *Szépészet azaz Aesthetica*. Elemző módszer szerint. Felső gimnáziumi tankönyvül. Írta Purgstaller Kal. József. Pest, 1857. 80. l. Ezt használták a nagykorúsi iskolában is.

még jobban összeszorítva (80 lap) s beosztása és elvei is sok tekintetben megváltoztak. «Elemző módszer szerint» lévén írva, előbb a szépnek egyes «alakjait» (fajait) és a művészteket veszi tárgyalás alá, azután adja legvégül «a szépisézet alapfogalmai» cím alatt a szép föltételeire, tartalmára, alakjára, a jó, igaz és hasznoshoz való viszonyára vonatkozó nézeteit. Közben Henszlmann felfogásától egészen elszakad, még a nevét sem említi többé; a művészeti szép elemeit is Ficker után határozza meg akként, hogy ezek: az eszme, az alak és az összhangzás. A régebben emlegetett «célszerűség», «jellemzetes» és «elevenség» fogalmait pedig vagy más-hová utalja vagy egészen elejti. Mindössze talán egy mozzanata az, ami még Henszlmannra emlékeztet, az t. i. hogy míg egykor a *Bölcsészet elmeiben*, a természeti és művészeti szépet egyetlen formulában igyekezett meghatározni, itt már más-másféle megnyilatkozásokként látva őket, csaknem szembe állítja őket egymással.

Arany, mint a kőrösi gimnáziumban is kötelező tankönyvet, kezdetben szintén Purgstallert használta, de megjegyzéseiből úgy sejtjük, hogy mindig idegenkedett tőle; aminek több oka lehetett. Bánthatta a könyv túl compendiósus volta: 76 lapon a szépisézet «tartalma» és «története», a művészetek «összes nemei és stíljai»! Aztán pongyola stílje, tárgyalásmódjának ziláltsága, amikor a szépre és a széptanra vonatkozó elméleti részeket leghátulra teszi, viszont a belőlük magyarázható alapfogalmakat (kellemes, fenséges, nevetséges stb.) meg mindjárt a bevezető lapokon adja a növendékeknek. Úgy, hogy alighanem ő rá célozva írja Lévaynak 1858-ból ezeket a sorokat: «Oly alkalmazott æsthetica, mely minden művészetre kiterjed, vagy oly theoretica, mely csupán szemlélődéssel lakik jól, nem ilyen korú és olvasottságú ifjakhoz való. A szókat betanulhatná, de az értelem éhen maradna.»¹

De hogy Greguss mellett valóban Purgstaller lebegett Arany előtt, mutatja «Szépisézetének» Arany könyvtári hagyatékában talált egykoru példánya, mely mint az iskolai kézikönyveknél általán szokásos: telestele van ki s berekeszt-

¹ L. Arany levelét Lévayhoz. 1858. febr. 28.

getésekkel, néhol meg a lap szélére tett jegyzetekkel. Kár, hogy ezek egyrészét a könyvkötő keze később barbárul lemetszette. A tisztán kivehetőket ide iktatjuk valamennyit.

A 8. lapon, fönt, hol az *ünnepélyes* (feierlich) komoly elmélkedést és csöndes érzelmeket keltő hangulatáról van szó, Arany példakép Petőfinek «A hazáról» című költeményét idézi s oda is jegyzi a kezdő sorokat :

Lement a nap. De csillagok
Nem jöttek. Sötét az ég,
Közel s távolban stb.

A 13. lapon, szintén fönt, a *megilletőről* írt fejezetben, amikor azt fejtegeti Purg. hogy vigyázzunk, «nehogy kelleténél terjedelmesebben vázoljuk a megható tárgyat, mert az érzelem természetünkénél fogva rövid ideig szokott tartani» stb., Arany e pár szót jegyzi oda :

Electra : az meglakolt! (Amphiaraos neje.)
Hubert, ne szúrd ki szemeimet.

Csak ennyit, de egyiknél sem említi, hogy kikből, honnan idéz? Az első kétségtelenül Sophokles *Elektrájá*-nak 845 sora, mely Eriphyle bűnhődésére céloz, akit fia Alkmaon, mivel atyját a Thebæ elleni hadjáratra rá beszélte, saját kezével ölt meg. A másik meg Shakespeare *János király*-ának abból a jelenetéből való (IV. f. I. szín), amelyben De Burgh Hubert, a király főkamarása, meg akarja vakítani Arthur bretagnei herceget. Ez utóbbi azonban nem mint találó, hanem mint helytelen példa szerepelhet a hatásosnak indult. de nagyon elnyújtott jelenetre.

A 14. lapon fönt. «A szenves, — mondja Purgstaller — a szellemi nagyszerűvel rokon, minthogy abban a lelkierő nagy mértékben nyilatkozik.» Arany ezt írja föléje :

«Kreon (Elektrában) kétségbeesve mondja :
Elő szolgálak, vigyetek el engem lábálól,
Aki már semmi egyéb nem vagyok, mint semmi.»

Az *Elektrában* szó valószínűen tollhiba *Antigone* helyett, mert az idézet innen való.

A 41. lapon «*A költészet nemei*» c. cikkben Purg. ezen mondatát : «Az alanyi (subjectiv) költészetnek két neme van :

a lantos és tanköltészet. A lantos (lyrica) költészet közvetlenül a megindult kedélynek érzelmeit fejezi ki, a tanköltészet (didactica) jelentékeny nézeteket és igazságokat közöl szép alakban», Arany így javítja ki: «Az alanyi (subjectiv) költészetnek egy neme van: a lantos költészet. A lantos (lyrica) költészet közvetlenül a megindult kedélynek érzelmeit fejezi ki; a lantos és elbeszélő költészet közt az átmenetet képezi a tanköltészet (didactica), mely jelentékeny nézeteket és igazságokat közöl szép alakban».

A 42—43. lapokon meg az *elégia* és *óda* szövegét egészíti ki. Purgstallernél: «Mivel az elégiának vegyes érzelem szolgál alapul, előadásában terjedelmesebb lehet a dalnál és körülményesen leírt képét adhatja tárgyának». Arany: «más szókkal több elbeszélő elem vegyülhet belé». Az ódánál, Purgstaller: «E költeménynek fő kellékei: tartalomra nézve az eszméknek fönsége, a gondolatoknak szabadabb röpte; beszédre nézve a rövid, erőteljes és ékes előadás, mely mindamellettt egyszerűséget tüntet ki»; Arany: «Mind az elbeszélő, mind a színi elemet kizárja.»

Végül, hadd álljon itt, a 42. lapon olvasható ez a kerek gondolat, amelyet Arany, valahányszor a dal fogalmát érinti, mindig különösen kiemel: «Minél tisztábban van a dalban a lantos elem, annál jobb az, néha színi elem is vegyülhet belé, de az elbeszélő elem nagyon csüggeszti hatását.»

Van még ezenkívül több kisebb, néhol csak egy-két szóból álló glossája Aranynak; másutt meg P. szövegének egy-két helytelen szavát, kifejezését stb. javítja meg, vagy téves és szűkkörű példáit egészíti ki. Pl.: A világirodalom «naiv» nemben jeleskedő költői közül kihúzza a Sophokles nevét, de oda iktatja a Theokritosét, éppúgy, mint a nagy lantosok közzé a Mooreét, a magyarok közzé meg a Tompáét, stb. Ezeknek aprólékos felsorolása azonban már nem lehet feladatunk, hiszen ennyi is híven jellemzi nemcsak Arany sajátos olvasási módját, amely minden tartalmi és formai értéket folyton latravet, hosszabb-rövidebb jegyzettel kísér, — hanem a Purgstaller könyvének jelentékeny fogatkozásait is.

PAP KÁROLY.

A TENGERALATTJÁRÓ HÁBORÚ.

Navigare necesse est,
vivere non est.

Pompeius.

A tengeralattjáró háborúról, mint tisztán katonai, háborús műveletről szólok és keresem vonatkozásait a nemzetközi joghoz.

Óvatosan nyulok a háborús emlékiratok halmazához és csak azokat használom fel, amelyek nem emlékezetből írt öngazolások, hanem egykorú okmányok és tények alapján világítják meg a kérdést.

A világtenger mellett lakó népek régi törekvése: a «tengerek szabadsága». Sajnos, mindmáig elérhetetlen ideál! A tengeren kezdettől fogva a legvadabb ököljog uralkodott. A történelem szerint az erős hajós népek: rómaiak, görögök, phœniciaiak, portugálok, spanyolok, Velence, a német Hansavárosok, hatalmuk fénykorában szinte monopolizálták a tengeri forgalmat. A tengerek szabadságának fogalma még ismeretlen előttük; csak az volt szabad, amit ők engedélyeztek, ami az ő kereskedelmi és hatalmi érdekeikkel nem ellenkezett. Amerika felfedezése után a spanyolok és portugálok a pápa döntéséhez folyamodtak és a szent atya ítélete szerint osztották ketté egy vonallal az oceánt. E kortól kezdve, hosszú véres küzdelmekben sorra tűnnek el a híres spanyol ármáda, a hollandus és francia flotta és lép mindinkább előtérbe Anglia, mint vezető tengeri hatalmasság. Jellemző, hogy csak 1609-ben fordul elő első ízben a «Mare liberum» meghatározása, H. Groot művében: *Mare Liberum seu de jure quod Batavis competit ad Indica commercia* és az e műben kifejtett alaptétel utat tört magának az egész világon, Seldens *Mare clausum*-a és Cromwell «Navigations act»-ja ellenére is.

Anglia ellen ismételten alakultak koalíciók, Katalin cárné, Pál cár, majd I. Napoleon idején, de a semleges hajózás védelme és a közismert tengerjogi fogalmak: a hadi-

hajók átkutatási joga, hadidugárú, papiros és effectiv blokád, az egységes utazás elmélete stb., csak az 1856-iki párisi conventióval és az 1909. londoni declaratióval váltak a hajózó nemzetek közkincsévé. A tényleges helyzeten, Anglia egyeduralmán, ezek sem változtattak, hiszen Anglia e határozatok nagyrészt az angol felsőház tiltakozása miatt nem ratificálhatta és ezzel a szigorúan vett jog szempontjából megőrizte a háborúban való mozgási szabadságát.

Az 1856-iki párisi congressuson törölték el végleg a magán kalózkodást és Amerika «észak a dél ellen» háborúja idején tisztították meg a tengereket teljesen a kalózoztól. Mindamellet még a múlt század 90-es éveiben és a XX. század első éveiben is szépen virágzó kalózkodás folyt a Vörös-tengeren és a kínai vizeken.

Az említett két congressus megállapodásai, ha nem szerezhettek is érvényt a teljes és ideális szabadságnak, a múlt század és századunk első évtizedének tengeri hadviselésében nagyjából jótékonyan befolyásolták az ellenfelek magatartását és ha merültek is fel vitás kérdések, a semleges hajózás kevés kivétellel nyugodtan, zavartalanul teljesíthette hivatását. 1870—71-ben még az is megtörtént, hogy egy semleges kikötőben lévő német hadihajó háborítatlanul segédkezhett a semleges áruval rakodó német kereskedelmi gőzösöknek — francia hadihajók szemeláttára. Jogilag ez helyes, sőt kívánatos, de háborúban szokatlan jelenség.

A világháború egészen más szellemet vitt a tengeri hadviselésbe. Alig telt el két hónap a hadüzenet után, az angol admirális 1914 november 2-án az egész Északi-tengert zárt hadterületnek nyilvánította. A notificációban e szokatlan kifejezés olvasható: «adapted to the conditions of modern warfare and commerce» (a modern hadviselés és kereskedelem követelményeinek figyelembe vételével). Absolut és relativ hadidugárú közt sem tett a declaratió különbséget — ezzel aztán megszünt az Északi-tengeren minden összeköttetése Németországnak a semlegesekkel és ezek ki voltak szolgáltatva Angliának. A Keleti-tengeren a német flotta meg tudta védeni az inferioris és passiv orosz erőkkal szemben a szabad közlekedést.

1915 február 18-án jött a második meglepetés. A német

tengerészeti vezérkar az angol szigetvilágot körülvevő tengert, egy, a semleges hajókat Hollandiába és Skandináv félszigetre vezető sáv kivételével, zárt haditerületnek nyilvánította. Ezzel vette kezdetét a tulajdonképeni tengeralattjáróháború. Eddig is sülyesztettek el, illetve zsákmányoltak német U-hajók hadi dugárút szállító ellenséges gőzösöket, de ebben régi szabályok szerint jártak el. A zárt haditerületen minden figyelmeztetés nélkül sülyeszthettek el hajókat, a Földközi-tengeren a zsákmányolási jog értelmében. (Nach Prisenordnung.) A semlegesekhez intézett német kormányjegyzék a következő figyelmeztetést tartalmazza: «Auch neutrale Schiffe laufen im Kriegsgebiet Gefahr, da es angesichts des von der britischen Regierung am 31-ten Januar angeordneten Missbrauches neutraler Flaggen und der Zufälligkeiten des Seekrieges nicht immer vermieden werden kann, dass die auf feindliche Schiffe berechneten Angriffe auch neutrale Schiffe treffen.»

A német kormány ezen elhatározása a kis semlegeseknél épp olyan feltűnést keltett, mint az Egyesült-Államokban. A Katwyk holland gőzös, a Lusitania, Arabic, de főleg a Sussex elsülyesztése után a semlegesekkel, elsősorban Amerikával való jegyzékváltás következtében először olyképen módosult az eredeti német hivatalos felfogás, hogy személyszállító gőzösök csak előzetes figyelmeztetés és az utasok biztonságba helyezése után sülyeszthetők el; majd 1916 májusától csak a régi gyakorlatban ismert «zsákmányolási rend» (Prisenordnung) szerint folytatják az U-háborút. Az 1917 február 1-én notificált korlátlan U-háború fenntartotta az 1915 február 18-diki megállapodásokat és kiterjesztette azokat a Földközi-tengerre is. De itt is megjelölte a semlegesek útját.

Ezzel a tengeralattjáró tragikus hírnévre és fontosságra tett szert, mert kevéssel a korlátlan U-háború proclamálása után bekövetkezett amerikai hadüzenet ezt tekintette «casus belli»-nek.

Mielőtt rátérnénk azokra a nemzetközi jogi fejtegetésekre, amelyek ezen új harci eszközzel foglalkoznak, talán nem lesz érdektelen, ha azt vizsgáljuk, mi indította a németeket arra, hogy a tengeralattjárót az ú. n. cirkáló háborúban,

majd korlátlanul is használják, mi volt e vállalkozás számszerű eredménye (a fent vázolt különböző periodusok idején), beteljesedett-e az a remény, amelyben e súlyos elhatározás megszületett ; és ha nem, miért nem ?

A háború előtt néhány héttel az angol detektív regényíró, Conan Doyle, röpiratot írt *Az Angliát fenyegető veszélyről, vagy miként győzte le Sirius kapitány Angliát*. E phantastikus történet hőse, Sirius, 4 tengeralattjáróval olyan pusztítást végez az angol kereskedelmi gőzösök között, hogy «A tengerek királynéja», egy hatalmas gyarmatokkal rendelkező világbirodalom, hatalmas flottája ellenére, kénytelen békét kötni, mert éhinség veszélye előtt áll. Ennek az angolszász észjárást jellemző ügyes kis propaganda iratnak a szerzője, úgy látszik, már sejtette, hogy Németországnak vannak olyan tengeralattjárói, amelyek hetekig kint lehetnek a tengeren kikötő érintése nélkül és így cirkálók módjára folytathatnak a nyílt vízen kereskedelmi háborút. A védekezés módját is megjelöli Conan : Nagy befogadó képességű tárházak építése, anyag-tartalékolás ; repülőgépek, motorcsónakok, aknák, hálók, stb . . .

Ha Conan is felismerte a tengeralattjáró hajók jelentőségét és a gyakorlati ember érzékével hívta fel erre honfitársai figyelmét ; viszont a német szakemberek már évek óta ezen tudatban tervszerűen fejlesztették ezt a hajótypust, úgy hogy a háború kitörésekor Németország nem csak számbelileg, hanem technikailag is első volt e tekintetben a világ összes tengerészetei közt : 28 kész és 17 épülőben levő, összesen 45 tengeralattjáróval. A háború folyamán nemcsak az entente államaiban, hanem nálunk is csodálatos mesék terjedtek el titkos, sőt tengeralatti U-támaszpontokról és a németeknek az U-hajókkal való különleges harcmódjáról : olyan mesék, amelyek a valósággal ellentétben, «Nemo» kapitány birodalmába tartoznak. Ha egyáltalában beszélhetünk csodáról, akkor ez más természetű. Csodálat illeti a német technikát és a német katonát. Az előbbi olyan valamit hozott létre, amire a fejlett angol, francia, olasz és amerikai ipar sem volt képes ; utóbbi pedig szívós energiával és gyakorlott ügyességgel használta ezt az új fegyvert, amelynek háborús értékéről hosszú kísérletekkel már béke időben megbizonyosodott.

1919 márciusában az entente részéről egy félhivatalos közlés alábbi számszerű hajóür veszteségeket ismeri be :

Nagybritánia	8.160,000 t
Egyesült-Államok	613,000 «
Franciaország	972,000 «
Olaszország	923,000 «
Japán	182,000 «
Norvégia.....	1.287,000 ..
Összesen	12.237,000 t.

Akkori valutában 50 milliárd franc sülyedt a tenger fenekére ; azonfelül 45,000 ember élete veszett el.

Német hivatalos jelentések szerint e veszteség 1915 februárjáig 120,000 tonna havi átlaggal :

523,000 t.

1917 februárjától 1918 szeptemberéig :

14.155,000 t
összesen 14.678,500 t.

A két szám eltérő voltának oka nemcsak esetleges helytelen becslés — a tengeralattjárók rendszerint becslés alapján jelenthették csak az elsülyesztett hajók tonna tartalmát, — hanem az a tény is, hogy az entente bevallása a semlegesek hajóür veszteségeiről nem emlékezik meg. Ha figyelembe vesszük az 1915 február és 1917 február közé eső és általunk nem pontosan ismert eredményeket, a német közlés száma 15 milliónál is nagyobb.

Angliának a háború kitörésekor 20 millió tonna hajóür állt rendelkezésére. Ennek a nagy számnak felénél valamivel kevesebbet állíthatott a birodalom kimondottan hadicélok szolgálatába, a parti hajózás, a rendes áruforgalom és az állandóan szükséges tatarozási munkálatok szükségszerű következményeként.

Ennek tudatában és bízva a tengeralattjáró kipróbált teljesítő képességében, merült fel az az eszme, hogy Angliával saját testén és közlekedési vonalainak veszélyeztetésével éreztessék a háborút. A szándék jelentőségét később számok is igazolták. Még 1917 tavaszán is egy német tengeralattjáró a Földközi-tengeren és a Gibraltári-szoroson túl, az Oceánon, 6 hetes útján 100,000 tonnát sülyesztett el.

A tengeralattjáró azonban csak úgy érhetett el döntő

fontosságú sikereket, ha kihasználja a lemerülésében rejlő előnyt. ha váratlanul lép fel. Vízen úszó harci egységekkel szemben, amelyek gyorsan mozognak, hátrányban van. Ezért annak, aki a tengeralattjárót kereskedelmi háborúban akarja használni, jól meg kell fontolnia, hogy ezt milyen formában teszi; még inkább, ha politikai bonyodalmakat el akar kerülni. Meg kell állapítanunk, hogy e tekintetben a német vezető körök között nem volt meg az egyetértés. A vezető gondolatban, a tengeralattjáró alkalmazásának szükségességében egyetértettek, a kivitel módjában nem. Különös, hogy az 1915-diki februári proclamatiót a Reichsmarine-Amt megkerülésével adták ki, pedig a tengeralatti háború legfontosabb része, a matéria utánpótlása és az ezért való felelősség, ezt a hivatal terhelte. A tengerészeti államtitkár ezért le is mondott, csak császári parancsra, amely a háborúban való katonai engedetlenséggel vádolta, maradt még egy ideig hivatalában.

A politikai vezetőség e tette érthetetlen és tárgyi, elfogadható magyarázatát nem leljük, mert, ha jogi aggályok nem merültek is fel a proclamatiót megelőző tanácskozásokon, politikaiak annál inkább. Mégis a legkevésbé szerencsés módon jutott a tengeralattjárók háborújának bejelentése a világ tudomására. Véleményünk szerint — amelyet a következmények is igazolnak — a zárt haditerülettel való próbálkozás — alapján véve bluff volt, ilyen actióra elégtelen eszközökkel és politikailag nem kellőképen előkészítve. Elhamarkodott lépés, mely túlbecsülte a technikailag fölényes, de még akkor kis számban létező tengeralattjáró hajók teljesítő képességét. A hiba forrását nemcsak a nézetek eltérésében, hanem a tengerészeti vezetőség szervezeti megosztottságában is kereshetjük. Volt egy Reichsmarine-Amt, Admiralstab, Flotten-Kommando, U-boots-Befelhaber, stb. és egy Marine-Kabinet a főhadiszálláson a császár mellett. Felelős a Reichsmarine-Amt volt, még sem volt egységes előterjesztési és parancsadási joga tengerészeti ügyekben. Így történhetett meg, — sajnos, személyi intrika közbenjárásával is — ezen hivatal mellőzése és az a hiba is, hogy az eredetileg február 1-jére tervezett haditerület-declaratio csak február 18-án került nyilvánosságra. Közben már az eredeti megállapodás sze-

rint voltak kint a tengeren U-hajók határozott parancsokkal, ezek működtek is és a működésük alapjául szolgáló kormány-elhatározás csak 3 héttel később látott napvilágot.

A cancellár, aki ezért kétségtelenül felelős, a birodalmi gyűlésen egyszer határozottan úgy nyilatkozott, hogy fenn kívánja tartani befolyását az U-háború irányítására, mert nem lehet a birodalom sorsát egy tengeralattjáró parancsnok kezére bízni. 1915 februári eljárása nehezen egyeztethető össze ezzel a kijelentéssel, habár ez a politikai felelősség szempontjából helytálló. A német és osztrák-magyar tengeralattjárók száma dolgában tévhit terjedt el világszerte. 1915 elején a meglévő tengeralattjárókból csak 24 volt alkalmas kereskedelmi háborúra, ehhez járult 1916-ban még 101, épülőfélben volt 151. Veszteség 1916-ig 37. 1917 február 1-én volt az Északi-tengeren 57, Flandriában és a Keleti-tengeren 46, a Földközi-tengeren 31, összesen 134 tengeralattjáró. A világháború egész folyamán 360 tengeralattjáró szerepelt német részről, vesztettek 184-et. A Monarchiának összesen 26 ilyen hajója volt, vesztettünk 6-ot, a fenmaradó 20-ból 10 volt képes a hosszabb utat igénylő Földközi-tengeri háborúra. Teljesítő képesség és elért eredmények szempontjából a mi hajóink relative egyértékűek voltak a németekkel. A francia flottától zsákmányolt U-14 (azelőtt Curie) egy 4 hetes útján 35,000 tonnát süllyesztett el.

A típusok különbözők voltak, a legmodernebbek három hónapig lehettek úton egyfolytában anyagfelvétel nélkül, nagyszámú torpedót vagy aknát vihettek magukkal, két nagy, 15 cm-es ágyúval voltak felfegyverkezve és formális harcot vívhattak felfegyverzett kereskedelmi gőzösökkel és az őket kísérő hadihajókkal a víz színén is. Volt rá példa, hogy egy ilyen tengeralattjáró Alexandriától Maltáig és Maltától Marseillesig kísért egy több «transporter»-ből és kis hadihajóból álló menetet és Marseillesbe csak egy torpedóromboló érkezett meg, hogy jelenthesse társai pusztulását.

Az 1915-iki februári nagy garral bejelentett U-háborút Amerika fenyegető jegyzékeinek hatása alatt 1916 tavaszán részben módosították, részben megszüntették. Olyan hibák történtek, mint a «Sussex» esetében, hogy először letagadták

az U-hajó által való elsüllyesztést, majd meg beismerték azt és a parancsnok meghüntetését is megígérték.

Az Amerikához intézett jegyzékek hangja sem volt szerencsés, az 1916-iki meghátrálással együtt egyaránt rontott a helyzeten kint és bent. Majdnem azt mondhatnók: víz volt az angol propaganda-minisztérium malmára. Nélkülözte azt a határozottságot, amelyet az angolszász lélek ismerete megkívánt volna. Az 1916-diki szünetelése a tengeri harcnak kettős következményével vált károssá: otthon a közvélemény bizonytalanságban volt az U háború jogossága és szükségessége felől s ennek visszhangja támadt az angol propagandában is; Anglia meg felkészült az ellenállásra. Hogy milyen mértékben, ahhoz elég azt tudnunk, hogy kereskedelmi gőzösök felfegyverzésére kb. 15,000 drb különböző, nagyrészt 15 cm-es ágyút teremtettek elő. (Gorlicénél összesen 1000 ágyúja volt a központi hatalmaknak.)

Ezen előzmények után jött 1917 február 1-én, az utolsó szalmaszál, a tengeralatti háborúnak legkíméletlenebb módon való felújítása.

Mit jelentett ez? Következetlenséget és kapkodást általában, katonai szempontból tehetetlenséget, elmulasztását a legkedvezőbb időpontnak az 1915. és 1916. tétovázás által, akkor, amikor még ellenhatás nélkül lehetett sikereket elérni. A kitűnő fegyvert is elhanyagolták, az új hajóépítések nem folytak kellő energiával. Anglia pedig időt nyert, nemcsak az activ ellenállást szervezte meg, hanem erőltetett hajóépítéssel pótolta a hajóürrvesztéseket is, sőt az amerikai hadizenet után felül is múlta azokat, amerikai segítséggel.

Okvetlenül azt kell kérdenünk: miért nem bloquade formájában kezdték a tengeralatti háborút és miért nem elég-séges eszközökkel?

Úgy véljük, a Földközi-tengeren a régi rend szerint folytatott cirkálóharc és Anglia valamelyik nagy kikötő vidékének erélyes bloquadeja szerencsésebb kezdet lett volna. 1915 február és 1917. február még mindig következhettek. Kellő formában notificált bloquade ellen joggal senki sem emelhetett volna óvást.

Nem állapítható meg sem az, hogy micsoda tárgyi okok

eredményezték e természetes megoldástól eltérő megindítását és későbbi bizonytalan irányítását a tengeralattjáró háborúnak, sem az, hogy miért hanyagolták el 1916-ban e háborúra való készülődést és szalasztották el a Skageraki eredményes küzdelem után önként kínálkozó legkedvezőbb momentumot egy erősebb tengeralatti harcra, ha később mégis csak ráfanyalodtak.

1917 már nehezen pótolhatta a mulasztást. Az ez évi és későbbi tengeralattjárók építése csak a hiányokat fedezte. Ha pedig mindettől függetlenül, hibásan mérlegelve a helyzetet, kezdettek meg ilyen horderejű katonai vállalkozást. akkor azt az ententeéhez hasonló energiával kellett volna tenni. Szomorú de való tény, hogy felelős politikai tényezők kérdeztek felelős katonai vezetőket, várható-e 6 hét, majd később 6 hónap múlva «döntő siker», korlátlan tengeralattjáró háború esetére? és az erre való választ meghatározó bizalmas szaktanácskozáson olyan kijelentés történhetett — ha joggal is — «Auf eine blöde Frage gehört eine blöde Antwort!»

Ilyen hibás célkitűzés és felfogás mellett nem csoda, ha a nagy lármával beharangozott csodaszer, amely Angliát volt hivatva térdre kényszeríteni, csödöt mondott. Ennek be kellett következnie. Amerikának Európában való megjelenésével még inkább; a helyzet kedvezőtlennek vált, az anyagi és morális fölény feltétlenül az entente oldalán volt, a gyengébb, fáradt és ideges központi hatalmakkal szemben. Az 1916-diki engedékenységgé lehetővé tette a milliós brit hadsereg megjelenését Franciaországban, pedig ehhez nem kevesebb, mint 5 millió tonna hajótér kellett 5 br. tonnát számítva egy emberre és a hadsereg trainjére.

Ebben az időben e célra megbízható adatok szerint Angliának 6 és $\frac{3}{4}$ millió tonna hajótér állott rendelkezésére. E számok mutatják legjobban, mit változtathatott volna a tengeralattjárók erőyes fellépése a tengeren a nyugati harc-vonal helyzetén. 1917-ben már úgy meg volt szervezve az ellenállás és utánpótlás, hogy Amerika csaknem akadálytalanul jelenhetett meg hatalmas technikai felkészültségű csapataival Európában. A tengeralatti háborút és a háborút általában — nem én mondom, hanem Lloyd George mondja,

keresetlen őszinteséggel tárva fel Anglia szorultságát 1916 végén és 1917 tavaszán — azért vesztettük el, mert «Németországnak nem voltak államférfiai». Még a lépten nyomon változó vezetés mellett is olyan kárt tett a tengeralattjáró a brit birodalom közélémezésében, hogy Londonban több hétig nem volt a közellátás részére cukor és Angliában adagolni kellett az élelmiszereket. Bármily kicsinyesnek tűnjék is fel ez a jelenség, mégis fontos és a mi akkori helyzetünkhöz úgy viszonylik, mint mikor egy jómódú ember asztaláról eltűnik az, amit a szegény ember soha, vagy csak ritkán lát.

Említettem, hogy azokon a tanácskozásokon, amelyeken a tengeralattjáró háborút elhatározták és később módosították, jogi aggodalommal nem találkozunk.

De e «fegyverhasználati jogot» nem mint «absolut» jogot tekintették, hanem mint retorsiót, mint analogont és feleletet a brit jogsértésre. (1914 november 2. brit declaratio.)

Ez a vélemény vonul végig az összes tengeralattjáró háborús jegyzékeken, mire az Egyesült-Államok egy ízben azon elvi álláspontjukkal feleltek : jogsértés nem torolható meg jogsértéssel.

Ez az «elvi állásfoglalás» — enyhén szólva — minden önkritika híján való és ez termette a nemzetközi jogban ismeretlen absurdumokat, mint a felfegyverzett kereskedelmi gőzöst, a semleges zászló és vörös kereszt védelme alatt történt hadiszer és csapatszállítást, tengeralattjáró hajók kalózzá nyilvánítását, stb. Emlékezzünk csak a Lusitania esetére. Ártatlan utasokról és személyszállító gőzösről beszéltek mindig, ma már amerikai bírói ítéletet ismerünk, amely egy kártérítési per kapcsán állapította meg, hogy az «ártatlan» hajó tömve volt hadiszerrel és katonákkal.

Ilyen viszonyok nagyon megnehezítették még Németországban is a jogi tudomány higgadt magyarázatainak érvényesülését. Legegyszerűbb lett volna a szárazföldi háború elveinek ésszerű alkalmazásával egységes gondolatot vinni a tengeri hadviselésbe, mint azt a második hágai congressus is ajánlotta.

A nemzetközi jog nagy német tudósa, Franz von Liszt, az aknát választja fejtegetése alapjául annak a vitának az

eldöntésére, jogos-e a tengeralattjáró hajók háborúja általában és jogos-e «haditerülettel» pótolni a bloquadeot? vagy a kisebb területű és parti tengert elzáró akna vonalakat átvenni a nyílt tenger hajózott részeibe?

Modern tengeri aknákat először az orosz-japán háborúban használtak nagyobb mennyiségben. Ez nagy felháborodást keltett, viták eredményeként azután az 1907. évi 8. hágai egyezményben nyert a kérdéses használat jogi elismerést.

Előre nem látott veszélyt figyelembe véve, a tengeralattjáró akna alkalmazása tehát már szabályoztatott. Ha vitás is a nyílt tenger részeit zárt területnek nyilvánítani — ez az eljárás nem is vihető tényleg keresztül — azoknak aknákkal való elzárása vitán felül áll, a hadviselő felek éltek is e joggal: akkor, az «öntudatos» aknának, a tengeralattjárónak használatához sem férhet szó. Az akna sem figyelmeztet senkit sem előre, hanem érintésre egyszerűen felrobban: «So bedarf es auch, die Generalnotification vorausgesetzt, keiner besonderen Warnung des von dem Tauchboot im Sperrgebiet angegriffenen, feindlichen oder neutralen Handelsschiffes. Die Grundsätze des Kreutzer-Krieges finden im Sperrgebiet keine Anwendung, wer es befährt, tut es auf eigene Gefahr. Es ist nicht anders, als wenn ein Kriegsberichterstatte sich in die Feuerzone begibt.»

A német cancellár a birodalmi gyűlésen egyszerűbben indokolta a kormány 1917 februári elhatározását: «Wir brauchen den U-Bootskrieg. Jedes Mittel, das den Krieg abzukürzen geeignet ist, ist das aller humanste. Auch das rücksichtsloseste Mittel, das uns zum Siege und zum schnellen Siege führt, muss angewandt werden.»

Az ilyen beszéd brutális kifejezése az ultima ratiónak, amely azonban nincs logikus kapcsolatban a tengeralattjárók háborúja folyamán tanúsított ingadozó magatartással. E katonás kijelentésnek kellő időben való tettere váltása meg-hozhatta volna a várt eredményt.

Téves volt azt hinnünk, hogy a tengeralattjárókat csak az aknára hivatkozva lehetne a nemzetközi jog segítségével igazolni.

A cirkáló-háború általában, a bloquade pedig még a

tengeralattjáró új alkalmazási módjával is (lemerülés), megadja erre a lehetőséget. Előbbi semmi változást nem jelent a régi megszokással és gyakorlattal szemben, utóbbinál módosítani kellett volna a hadihajók átkutatási jogát, hozzáidomítani a tengeralattjáró lemerülési képességéhez, ha tengeralattjáró hajókból áll a bloquade vonal. E vonal áttörésére való kísérlet már magában véve is gyanús aotus, amelyre jogosan következik a fegyveres beavatkozás.

Megfontolásunkat, ha háborúban nagy katonai elhatározás előtt állunk, megkönnyíti az is, hogy semmiféle congressus és a codificált nemzetközi jog sem utal, de nem is igen utalhat arra: be kell-e jelenteni egy új harci eszközt valahol és hol kell ehhez fegyverviselési engedélyt váltani? Természetesen minden állam tartozik egy újítás behozatalakor a fennálló és vállalt jogi és humanus kötelezettségeit figyelembe venni.

Emlékezzünk vissza a világháborút megelőző fegyverkezésekre, a háború kitörésének körülményeire, a háborúban arra, miként következett be minden újabb harci eszköz megjelenésével természetszerűen a visszahatás, gondoljunk a mai ú. n. lefegyverzési conferentiákra: és Bismarck szavai jutnak eszünkbe: «Ne tessék azt gondolni, hogy ha az ember hibás politika zsákutcájába jutott, onnan akármikor visszafordulhat; ez lehetetlen. Két nagyhatalom politikáját egymással szemben két utazó helyzetéhez hasonlíthatni, akik nem ösmerve egymást, sötét erdőben találkoznak, s egyik sem bízik a másikban egészen; ha az egyik a zsebébe nyúl, a másik már felhúzza pisztolyát, s ha azt hallja, hogy az elsőnek kakasa pattan, ő már tüzel is. Így van ez hatalmaknál, melyek közül mindegyik hatással van a másik elhatárolására; a másik fél bizalmatlanságát s legelső elkedvetlenülését gondosan el kell kerülni, ha fenn akarják tartani a barátságot.»

Ehhez a bismarcki felfogáshoz kellene alkalmazkodnia a mai lefegyverzési conferenciáknak. Legutóbb Washingtonban inkább fegyverkezési quotát állítottak fel, nem szereltek le semmit. Valaha a spanyolok és portugálok osztották kétfelé az Océánt, ma az angolszász nagyhatalmak és Japán vias-

kodnak a nagy vízen való uralomért. Anglia — európai állását féltve — állást foglalt a tengeralattjárónak a világháborúban tapasztalt alkalmazása ellen, Franciaország lánzdzsát tört korlátlan igénybevétele mellett.

Végül is barátságban váltak el, hisz nem zavarta semmi az egyetértést, mert a határozatokat nem ratificálták. Úgy hírlik, most megint történik leszerelési kísérlet. Angliában pedig az admirális felügyelete alatt egy jogi bizottság szabályokat dolgoz ki a speciálisan angol tengeri hadviselés szellemében, amelynek alapgondolata a «Fleet in being» és a korlátlan kereskedelmi háború, valószínűleg «adapted to the conditions of modern warfare and commerce». Mi lesz ebből? Hihetünk-e az emberiség jobb érzésében? A történelem igent mond. A harmincéves háború borzalmai után született meg a modern nemzetközi jog, mely sok áldásos újítást hozott, ha nem lett is belőle háborút gátló orvosság. De nem is ennek készült. Ezt a jövőben sem fogjuk megérni. Nem oszthatjuk azonban azt a pacifista felfogást sem, hogy humanus hadiszabályok codificálása elősegíti a háború kitörését. Éppen a háború az, amely szükségképen megteremti főleg a kis és kulturált nemzetek érdekközösségét. Ezek hivatása, hogy ne ölvetett kézzel várják sorsuk jobbra fordulását, hanem hogy az igazság, jog és ész fegyvereivel terjesszék az emberiség culturrközösségében a hitet az ember nemesebb hivatásában, az egyenlő államoknak egyforma jogát az élethez, a szabadsághoz. Ezek teremtsék meg a közös ellenállást a hatalmasok túlkapásaival szemben.

Tudjuk, hogy martyr nemzetek mindig voltak és lesznek és sok van közöttük, amelyik balsorsát méltósággal és öntudattal, türelemmel viseli, de arról ritkán beszél a történelem, hogy a győzelem mérséklettel párosult volna. Pedig a mai szerencsés győzőknek is eszökbe juthatna Madách Luciferének szava a sors változandóságáról: «Ma néked, holnap nekem!»

HARDY KÁLMÁN.

MEGEMLEKEZÉS JÓKAIROL.¹

A Jókai Mór születésének századik évfordulója alkal-
mából főleg a hazában, de az elszakadt részekben s a külföl-
dön is végbement és még véget nem ért ünnepléseknek szinte
beláthatatlan sora legvilágosabban mutatja az ő alkotásai-
nak az idővel dacoló becsét és hatását s az írói génusza iránti
elismerésnek osztatlan, szinte egyetemes jellegét. Akadé-
miánk összhangban találj amagát egész hazai irodalmi vilá-
gunkkal, midőn ez idei ünnepélyes közülését szintén a Jókai
nagy emlékének szenteli.

Az ünnepi megemlékezések kétségtől gazdagítják
Jókai-irodalmunkat és hozzájárulnak az ő művészi alkotása
s írói egyénisége körül felmerült vitás kérdések újabb meg-
világításához és tisztázásához is. Egy oly nagyhatású és
roppant alkotóerejű író fölött a vélemények sohasem zár-
hatók le az ő halálával. Vannak kérdések, melyekre az elfo-
gulatlan és biztos válasz megadása nagyobb időbeli távlatot
igényel s másrészt a váltakozó nemzedékek és változó korok
megítélésében nyilvánuló szükségszerű eltérések legbiztosabb
próbakövei annak, hogy mi válik állandó, szinte változha-
tatlan irodalmi közvéleménnyé.

A Jókai alakja körül ezt az állandósult irodalmi köz-
véleményt már ma is meglehetősen kialakultnak látjuk. Ő
ma is legolvasottabb írónk, ismerete a külföldön terjedőben
van, legszigorúbb bírálóinak véleményét régen enyhítette,
kiválóságának, rendkívüliségének elismerésében régóta egyet-
ért az irodalmi közfelfogás.

¹ Elnöki megnyitó beszéd a M. Tud. Akadémia 1925. évi má-
jus 10-én tartott LXXXV-ik ünnepélyes közülésén.

Vajjon ez azt jelenti-e, hogy Jókait immár egészen ismerjük, hogy munkássága és egyénisége nem tár fel többé oly vitás kérdést, melyhez még hozzászólni, mely fölött még különböző nézeteket vallani lehet? Bizonyára nem. A classica philologia még ma is új szempontokat vél találhatni a több ezer év előtt élt remekírók sokkal szűkebb körű szellemi hagyatékának megítéléséhez, méltatásához és magyarázatához; hogyne találnánk mi új szempontokat közel egykorú oly írói alkotások tárgyalásához, melyek sokunkra nézve még az élmény jelentőségével bírnak, melyek csak az ifjabb nemzedékre nézve tartoznak a mult irodalmához.

Azután vannak kérdések, melyek sohasem szűnnek meg kérdések lenni. Homer, Sophokles, Horác, Szent Ágoston. Dante, Shakespeare, Goethe, Petőfi foglalkoztatni fogják a világot, amíg a világ állni fog és azt hiszem, nemcsak a mai, az ő korából még alig kinőtt nemzedék, hanem sokkal későbbiek is méltónak és érdekesnek fogják találni a Jókaival való foglalkozást is. Méltónak és érdekesnek pedig addig találjuk a valamivel való foglalkozást, amíg az a valami eléggé gazdag, eléggé mély és sokoldalú arra, hogy fölötte nézeteink el is térhessenek, össze is ütközhessenek.

Visszatérek a kérdéshez: ismerjük-e egészen Jókait, vannak-e véglegesen megállapodott nézeteink például az ő idealismusára vagy realismusára, az ő subjectivitására vagy objectivitására, művészi öntudatosságára vagy öntudatlanságára nézve? Mindezek olyan kérdések, amelyek különválaszthatók és mégis összefüggnek s amelyeknek elbírálásánál nemcsak a Jókai munkáinak tárgyyszerű anyagára, hanem az ő saját vallomásaira és megnyilatkozásaira is vagyunk utalva.

Jókai nagyon közlékeny író; sokat beszélt és írt önmagáról is, szinte kedve telt benne, azokra a kérdésekre, amelyeket az ő írói lényéről, munkáinak eredetéről, lelki és szellemi forrásairól valamikor valaki fölálllíthat, már előre megadni a feleletet. Persze az ilyen írói közlékenység tisztában lehet azzal, hogy még önmagában nem dönti el e kérdéseket. A kritika, az æsthetika, az irodalomtörténet és a lélekbuvárlat nem áll meg az író nyilatkozatai előtt. Keresi, hogy mi van

mögöttük, feszegeti, néha kétségbe is vonja azok őszinteségét, keresi s gyakran meg is találja az azok s az író művei, mint életének tettei között esetleg mutatkozó ellentéteket.

Jókai nagyon öntudatos író is volt; tudta mit miért ír és hogy ír s szeretett is számot adni róla. Mégis költői lángeszét kellene kétségbe vonnunk, ha föltételeznők, hogy ez az öntudatossága mindig csalhatatlan volt. Rég megállapított lélektani tény, hogy a lángész működése legtöbbször öntudatlan. A lángész a maga alkotása perceiben nem tudja sem megmérni, sem megbecsülni azt, amit alkot; rendesen nem bír tudatával annak, mikor alkotja a legnagyobbat, legjobbbat, legmaradandóbbat. Numine afflatur: egy láthatatlan kéz vezeti tollát, ecsetjét vagy vésőjét, ő maga rabszolgájává lesz az őt magával ragadó eszmének s néha megdöbbenve áll meg az előtt, amit alkotott, rá sem ismerve önmagára.

Egyik vallomásában Jókai maga megkülönböztetést tesz ihletszerűen, vagy csak fárasztó vesződéssel létrehozott munkái között. «Lehet valakinek — úgymond — a leghálásabb költői tárgy a kezében, bírhatja az írói nyelvet, a ragyogó tollat, merész fantáziát; ha nem tudta megtalálni a sugallatot, mely tárgya iránt átmelegítse, mely annak rejtélyeit feltárja, vesződni fog, kínnal alkot és belefárad, s mikor elkészült vele, bánja, hogy megteremté. Ellenben minő földöntúli gyönyör az: az önkénytelen sugallattól átmelegülve dolgozni egy munkán, melybe alkotója bele tudott mélyedni lelke egész szeretetével, azt az első megfogalmazás percében készen látja maga előtt s nem tud tőle megválni, míg be nem fejezte. Én éreztem mind a kínjait, mind az örömeit ennek a munkának . . . Azokat a munkáimat, miket az olvashatók közé soroznak, — teszi hozzá szerényen — mindig egy pillanatnyi ötlet teremté meg; másokhoz évekig készültem s most bánom, hogy a tűzbe nem dobtam . . .»

Előbb említettem költészetének tárgyi vagy alanyi — objectiv vagy subjectiv — jellegét is. Ha nézzük, mily rengeteg világot ölelnek fel költői tárgyai, mennyi ezrét és ezrét az élő és beszélő alakoknak vonultatja fel előttünk, hogy csapong képzelete a való és képzelt világ közeli s távoli

terein, alig vonhatjuk kétségbe írói tárgyilagosságát ; hiszen ennyi temérdek ezer- és ezerféle tárgyba alig is viheti belé az író a maga lelkét, azt mind nem formálhatja át a maga képére. És mégis, ha azt tekintjük, hogy Jókainak alig van egy megírt mondata, melyet ha a maga összefüggéseiből ki is szakítva olvasunk, benne Jókaira, nemcsak a Jókai stílusára, hanem tárgyalása, gondolkodása módjára rá nem ismernénk : ennyiben írói művét mindenesetre nagyon alanyinak, mert nagyon egyéninek kell minősítenünk.

Tárgyilagos viszont Jókai annyiban, hogy elbeszélő műveiben a lírizmusok, a személyes érzelmi megnyilatkozások nem gyakoriak. Különben is a legtöbb költőnél nem lehetünk mindig biztosak felőle, vajjon igazi betekintést ad-e lelkébe, vagy csak azt a képet mutatja, amelyet ő alkotott magának önmagáról. Az ilyen önmagáról alkotott képzetek — köznyelven pose-ok — minden írónál föltalálhatók, többnyire jóhiszeműek is, mert gyakran öntudatlanok. Az írók nemcsak olyanoknak látják, olyanoknak hiszik is magukat, aminőknek feltűnni akarnak. Utóvégre is nem lehet azt rossz néven venni, ha valaki, akiben annyian gyönyörködnek, önmagában is tetszést talál. Hogy ez az öntetszés, azaz önmagáról felállított kép gyakran téves, az csak mentségére szolgál az írónak. A legnagyobb emberek gyakran nagyot tévednek a saját megítélésükben. Mondják, hogy Goethe sokkal többre becsülte természettudományi — különösen szintani — fölfedezéseit és megállapításait, mint költői műveit. Heine megírta Paganiniról, hogy ha művészetének rajongói elragadtatásukat nyilvánították játéka fölött, kezével legyintett s azt mondta : de mit mond bókjaimhoz, melyekkel a tapsokat megköszöntem? Rendkívül sokat tartott bókjai kecses voltára, pedig azok hosszú, csontos alakja miatt nagyon esetlenek voltak.

Költőknek, úgy mint általában embereknek, lelkébe igazi bepillantást többnyire csak a szenvedély kitörései nyujtanak : és Jókai éppenséggel nem volt szenvedélyes ember ; szelídlelkű volt és tudott uralkodni magán, sőt bámulatosan fegyelmezte magát, különösen a munkára : ez egyik titka volt rendkívüli munkabírásiának. Egyszer láttuk őt

nemes haragra gyulladni, mikor a képviselőházban beszédje egy fordulatát komédiának nevezték. Tiltakozott ellene, mintha ő a parlamenti pályán olesó babérokat hajhászna, ellenkezőleg, azokat a babérokat is, melyeket más téren szerzett, itt és csak itt tépik le róla.

Nemes és őszinte vonás volt nála, hogy rendkívül érzékeny volt a becsületére, hírnevére és kegyetlenül ostorozta a tudatos és szándékos becsületeztrablókat. «Valakinek a becsületét ellopni — úgymond — nem csak azért legsúlyosabb, mert a becsület a legdrágább kincse mindenkinek, hanem azért is, mert azt legnehezebb visszaadni». És egy parlamenti beszédjében ezt mondta: «A tisztelet adója a legterhesebb minden adónemek között, a jó közönség semminek sem örül olyan nagyon, mint ha azt hallja, hogy egy ember, akit évtizedeken át mint jó hazafit és becsületes embert ismert, íme nem érdemelte azt, mert kisült rá, hogy hazaáruló és tolvaj! Óh milyen jól esik azt hallani, hogy nem tartoznak már neki semmivel!»

Ha az ilyen megnyilatkozásokat teljes értékük szerint is fogadhatjuk el, több óvatosságra van szükségünk, mikor Jókai a saját élményeiről, lelki állapotairól beszél. Természetesen itt is érintkezik a valóságkérdése az öntudatosság kérdésével. Goethe talán maga sem tudott volna pontosan számot adni arról, hogy ifjúkori visszaemlékezéseiben, melyeket ő maga «Wahrheit und Dichtung» alcímmel jelölt meg, mennyi volt a valóság és mennyi a költészet? A teremtő képzelet isteni adomány, az nem hagyja magát szolgaszerepre kárhoztatni: úrrá lesz gyakran saját tulajdonosa fölött és elhomályosítja annak érzékét a való igazság iránt.

Jókai néha a humorista kedélyes túlzásával beszél a saját gyöngeségeiről; nem vehetjük neki rossz néven, ha viszont néha a romantika varázsát önti ki élményeire s nem törődik a szoros valóságkérdéssel. Így amikor az átélt veszélyekről beszél, melyeket egyébiránt kicsinyelni senki sem akar. «Bizonyos, — írja egy újabb méltatója — hogy Jókaival is inkább csak az emlékezetnek utólagos, öntudatlan auto-suggestiója hiteti el az így rendkívülivé fúvódott esetek

élményszerű valóságát, de elhiteti s íme, az ilyen irigylésre méltó lelkű ember teljes jóhiszeműséggel véli írásközben, hogy semmi valószerűtlen elemet nem lop be az elmondottakba.» Megrendítő például az, amit első felesége halála utáni lelki állapotáról, látományairól és álmairól elbeszél. De érthetjük-e azt s magyarázhatjuk-e csupán mint az önfegyelmezés ritka példáját, hogy mikor e nagy lelki válságra megnyugvást keresve, útra kel, már első olaszországi állomásán egy éjszakáját arra használja fel, hogy Lenczi fráterről írjon kacagtató kalandokat?

És sajátságos, hogy Jókai, aki szinte tudatosan ragadtatta el magát képzelete által, mégis hevesen tiltakozott, ha őt a modern realista írókkal szemben idealistának tüntették fel.

«Hát miért volnék én idealista? — írja — s miért volnának realisták csak azok, akik Balsac és Zola iskolájához tartoznak? Hiszen igaz, hogy furcsa dolgokat is írtam össze, amelyeket csapongó képzelet hozott előm; de a munkáim összes tömege egy egész nemzet népeletét igyekszik híven, a valótól ellesetten visszaadni. Én egész hajlamom szerint realista író vagyok s azt mondom, hogy ilyen a valódi élet. Csak egy különbség van közöttünk. Megmondom, hogy mi! Én ezer ember közül, akinek az élettörténetét ismerem, találtam ötven olyan alakot, aki képviselője volt a rossz szenvedélyeknek; de találtam ötszázat olyant, akinek jelleme a mindennapin felülemelkedett. Hát ha az ötvennek a történetét írtam volna meg csupán, most magasztalnának, hogy milyen derék realista író vagyok; de mert azok mellett a többséget alkotó magasabb jellemeket választottam vezéralakokul, azoknak a történetét vettem tanulságul: azzal szidnak, hogy idealista vagyok. Én nem tagadom el a regényírónak azt a jogát, hogy az élet árnyoldalait élethűen részletezve, csoportosan adja az olvasó elé; de követelem, hogy az élet fényoldalai is el legyenek fogadva realizmusnak. Hát csak a korcsmai dulakodás képe jogosult faj, a csatatér leírása már nem az? A részeg, a kéjenc csak a valódi emberalak? A hős, a martir már csak képzelet? A városok szennye, a kloákák förtelme, a lebuajok maszatja csak a realizmus?

A virágos mező, a háborgó tenger, a falusi magány már csak idealizmus? A kéjvágy, az állati ösztön a valódi emberi attributum; az erény, a hűség csak tettetett külmáz? . . . Akik par excellence realistáknak szeretik magukat hivatni, erőszakosan kiválogatják a társadalomból a romlott kivételeket, alakokban úgy, mint helyzetekben s azokat csoportosítják mesterségesen, hanem azért, mert híven van leírva a kórház, a fegyenctelep, a tébolyda, nem képviseli az igazi világot. Nekem a világ szebb fele jobban tetszik, de azért nem vagyok idealista».

Ne vitatkozzunk vele; inkább mondjunk hálát neki azért a ragyogó védelemért, amelyben e sorok által a megtagadott idealizmust részesítette.

Ebben a vallomásában már megtaláljuk az ő költői optimizmusának magyarázatát is, mely írói lényének talán valamennyi közt legrokonszenvesebb vonása s mely megnyilatkozik abban a rajongásban is, amellyel ő költői hivatását mindenek fölé helyezi. Ez az optimizmus az a «káprázatos sugárözön», melyben alakjainak boldog seregét megfürdeti teremtőjük képzeletének isteni derűje . . . A jókedvnek ebben a kiapadhatatlan színpompájában benne van «egy egész nevető Magyarország».

Jókai maga egyben vagy másban látja varázslatos hatásának titkát, mintha nem akarná azt a saját érdeméül elismerni. Akadémiai székfoglalójának tárgyául a magyar néphumort választotta s ezt az értekezést így végezte: «Ha engem valaki számadásra talál vonni: mi jogon foglalom a helyet derék szaktudósaink nagy tekintélyű sorában? nem fogom neki azt felelni, hogy íme írtam 91 kötet (akkor még csak ennyi!) regényt és egyebet, mert azok valószínűleg néhány lustrum elmúltával Dugonicsnak azon korszakban közkedveltségű regényei szomszédságában fogják pihenni a boldog elfeledés álmát; de fogom mondani azt: én e kötetekbe gyűjtöttem össze a magyar néphumor elszórt alakjait, ezeket hagytam az utókornak! És ezek a kötetek élni fognak és tanuskodni, míg a magyar él; ez pedig él — míg a világ áll.»

Másutt ismét a magyar nyelvben látja a költészet varázs-

forrását. «Hogy magyarul írok, azt nem azért teszem, mert nemzetem iránti kötelességem kényszerít, hogy hű hazafi legyek; hanem azért, mert én olyan szép, kifejezésekben gazdag, mondataiban tökéletes, a gondolatokhoz odatalálhatóbb nyelvet nem ismerek, mint a magyar... magyar nyelven költeni olyan, mint a hegedűművésznak a Stradivarión játszani... hálát adok az Istennek, hogy ezt nekem adta anyanyelvül...»

Költői hivatásáért való rajongása fölébe emeli a kritika minden kellemetlenkedéseinek. Ezt különösen Gyulaival érezteti. Vele való háborúságának okát abban látja, hogy Gyulai azt hiszi, «miképpen kritikusként lenni okosabb dolog, mint poétának», ő meg azt vallja, hogy «kár annak kritikusként lenni, aki jó költő lehet. Isten ellen való véték a jó borból ecetet csinálni». Azután fölteszi a kérdést: Mi a kritika? A költészetnek az inasa... a múzsák szobalánya... pincér a publikum háta mögött... porkoláb Apolló ármádiájában... kéményseprője a Helikonnak... olympusi finánc stb. Ő — úgymond — Gyulait anatomice disztíngválja; nem minden organumát tartja ellenségének. A szíve s a tüdeje, azok jó barátai; hanem a mája, meg az epéje, mely kritikai hajlamait rejt, azok ellenségei. Amiért vele kötekedni meg nem szűnik.

Természetes, hogy aki így csüng hivatásán, az nem akar megöregedni. Jókait kigúnyolja azokat a megtiszteltetéseket, amelyekben a «jó öregeket» szokták részesíteni s amelyeknél az ünnepeelt nagyon jól tudja, hogy az az ő temetése. «No hát én — úgymond — ezt a temetést nem engedtem magamon végrehajtani... Nevetségessé, sőt szánalmassá lehet minden ember, aki túléli a férfikor határát: hadvezér, államférfi, financier. (Ez az utóbbi leginkább.) De nem lesz azzá a művész, amíg szelleme el nem hamvad.»

Ez a rajongás vallat vele szerelmet az íróasztala iránt. «Ah — írja — az íróasztal istenáldott hely! Egyedüli sziget a vízözönben: tündérkastély, ami a mesevilág örömeit rejt: tanácsadónk, ha mindenki elhagyott; oltárunk, ha kedélyünk fel van dűlve; uradalmunk, ha mindent elvesztettünk; még a börtönben is az a darab papír, amin a toll végig

fut, az örökké szabad hely, az egyedüli négyszöglábnyi területe az elidegeníthetetlen szabadságnak. Az íróasztal az «Otthon»; az íróasztal az «Én». Se ne dicsérjenek, se ne vádoljanak engem azért, hogy olyan sokat írok; önző vagyok, magamat mulattatom...» Bizonyára a tiszta igazságot mondja Jókai, mikor azt vallja, hogy neki az irodalmi pálya minden szenvedéseivel, küzdelmeivel, nehézségeivel együtt a gyönyörök végtelensége volt.

Így a költő saját egyéni megnyilatkozásai is, ha lefejtjük róluk azt a keveset, amit az általános emberi gyarlóság, a nagyság érzetének megmagyarázható mámore s a képzelet ellenállhatatlan irama vétenek az igazság és őszinteség ellen, végeredményben csak kiegyenlítik a látszólagos ellenmondásokat s összhangzatosan kiegészítik és megerősítik azt a benyomást, melyet Jókai művei alkotó erejének tűneményességéről, költői eszközeinek gazdagságáról, világszemléletének derűjéről és lelkének vonzó, békés egyensúlyáról nyujtanak. Úgy hogy a születésétől letelt száz év mesgyéjén csak mindegyre nőni látjuk dicsőségét; terjedni, megerősödni a gényusza iránti hódolatot, melynek jegyében üdvözölöm a megjelenteket s nyitom meg az Akadémia LXXXV-ik ünnepi közülését.

BERZEVICZY ALBERT.

POLITIKAI ELJÁRÁS SZÉCHENYI ELLEN 1835-BEN.

1835-ben gróf Széchenyi István herceg Metternich Kelemen-nel, az Asztriai monarchia államcancellárjával olyan közelebbi vonatkozásba jutott, amilyenben vele már egyszer, az 1825-iki országgyűlés elején volt. Amint Metternich akkor is haladó pályájáról akarta Széchenyit eltéríteni és a kormány érdekkörébe vonni, 1835-ben is erre törekedett. 1825-ben is országgyűlési szereplése izgatta az államcancellárt, az, hogy Széchenyi a rendek védelmére szólalt fel magyar nyelven a főrendek tábláján; 1835-ben szintén nem tetszett neki Széchenyi országgyűlési szereplése, különösen a magyar nyelvért folytatott küzdelemben. Ekkor is igyekezett őt puhítani, amíg végre báró Wesselényi Miklós miatt oly helyzet állott elő, amelyben bizonyítékokkal támogat-hatta szemrehányásait. Széchenyi Metternichhel — naplói bizonyága szerint — már 1834 július 22-én is beszélt Wesselényi érdekében. Metternich akkor Badenben tartózkodott s itt kereste fel őt Széchenyi. Naplójában e beszélgetésről ezt a feljegyzést olvashatjuk: Unterredung mit Metternich, wo er über la Jeune Hongrie und Wesselényi ein Langes und Breites. Ich als «Reumütiger Sünder». A «la jeune Hongrie» elsősorban Széchenyi ellen szólt s láthatjuk, hogy Széchenyi Metternich szemrehányásait nem tartotta alapnélkülieknek. Igen valószínű, hogy nemcsak naplójának vallotta ezt be, de meglátta rajta Metternich is.

Széchenyi szeme előtt valószínűleg a legutóbbi angliai útjában tapasztaltak lebeghettek. 1834 elején ugyanis Vásárhelyivel Angliába utazott az aldunai munkálatok miatt. Útjában kísérője volt gróf Károlyi György is és Londonban furcsa meglepetés várt rájuk. Herceg Esterházy Pál, az

angliai követ — akivel Széchenyi már 1815-iki angliai útja alkalmával szoros barátságot köt, annyira, hogy Széchenyi megkéri, mondjon meg neki leplezés nélkül minden hibát, amelyet rajta észrevesz — igazi úr és jóbarát módjára figyelmeztette, vigyázzon, mert hivatalos értesítés szerint azért jött volna gróf Károlyi Györggyel Angliába, hogy itt a lengyelek ügyében a magyar országgyűlésen mondott beszédek a sajtóban elhelyezzék, de meg is mutatta neki Metternich jegyzékét, amelyben a cancellár arra is felszólítja, törekedjék megtudni, melyik a két gróf közül és mily módon akarja azt végrehajtani.

Wesselényi nagyon ellenszenves volt Metternich előtt, mert Erdélyben az ellenzék egyik heves, szenvedélyes vezére volt. Erdélyben ugyanis már 1811 óta nem volt országgyűlés s ez idő óta a törvények ellenére történt a katonaaállítás, az adószedés is. Kétségtelen, hogy Wesselényi a kormány elleni küzdelemben túlságos szenvedélyességgel harcolt, ellenállásra sarkallván a vármegyéket, megtagadva minden törvénytelen intézkedés végrehajtását, és még jobbágyait sem engedte, hogy besorozzák, mert azt hitte, hogy így a kormányt a törvény útjára kényszeríti. Szenvédélyes viselkedése miatt a király elé is állították, ott könnyekre is fakadt a király intő szózatára, de otthon a régi maradt. Erre perbe fogták. 1835-ben az erdélyi királyi táblán eljárás indult meg ellene s minthogy Wesselényi a per felvételénél nem jelent meg, a bíróság in contumaciam elmarasztalta és letartóztatását rendelte el. Ez a hír 1835 március 23-a körül jutott a pozsonyi országgyűlésen egybegyűlt rendek tudomására.

Majdnem ugyanakkor Magyarországon is eljárás indult meg ellene egyik 1834 decemberi szatmármegyei beszéde miatt ex nota infidelitatis címen és február végén 1835 május 5-ére a tárgyalást is kitűzték. Az idő sürgette Széchenyit. A higgadtabbak mind Wesselényi ellen voltak, Széchenyi nem akarta, hogy I. Ferenc halála miatt is e kedvezőtlen hírek gyökeret verjenek. Március 5-én már a personalissal beszél, majd József nádorral, hogy Wesselényit megmentse. A nádor azonban, feljegyzése szerint, nem volt hajlandó ehhez oly

símán hozzájárulni, azt akarta, legyen igazság; «mert ő az oka, hogy a mi jó urunk meghalt», de végül mégis kilátásba helyezte közreműködését, hogy ítélet után kegyelem útján meneküljön meg a pör következményeitől. Erre kezét adta a nádor s mindkettőjük elérékenyedésében Széchenyi barátjáért, férfias büszkeségét feláldozva, a nyujtott kezét megcsókolta.

Széchenyi ugyanis — bár Wesselényi török-szakad politikáját már régóta egyáltalán nem helyeselte és tőle sok figyelmeztetés után kissé el is idegenedett — most, hogy barátja bajba jutott, minden alkalmat megragadott, hogy bajában segítségére legyen. Mikor 1835 mácius 13-án találkozott Wesselényivel, fájdalom fogta el s ezt jegyezte fel naplójába: «Vele együtt szőttem az első tervet, hogy Magyarországot a sárból kiemeljük. Szándékunk tiszta volt, az uralkodóház iránti szeretettel, becsülettel és tisztelettel. Egy célunk volt, de csakhamar elvált utunk. Én mindent kárhoztattam, amit őt ett. Barátom maradt, akinek azonban — a méregpoharat tudtam volna nyujtani, de azért megtagadni nem tudom.»

Azonnal elhatározta, hogy barátja érdekében Bécsbe utazik. Tényleg 1835 március 16-án Bécsben volt Metternich-nél s mint röviden feljegyzi, Metternich «két órát beszélt és olvasott neki; jó ember» s jóságától meg volt hatva. Ítéletében Széchenyi alaposan tévedett. Az ő úri gondolkozása, kizárta ebben az esetben a gyanakvást.¹ Ámbár 1834-iki

¹ A titkos rendőrség iratai azt bizonyítják, hogy a titkos rendőrség, a márc. 13-iki felsőbb rendeletek értelmében, Széchenyinek minden lépését (viselkedését, járás-kelését, érintkezéseit) megfigyelte. Így egy márc. 25-iki jelentés pontosan részletezi, mit tett Bécsben. E szerint márc. 13-án ért Bécsbe s a Schwan-szállóban fogadott szobát. Itt megjelent nála jószágigazgatója (Lunkányi), majd Andreezzi háztulajdonos eperfaültetvényeinek bérbeadása tárgyában tárgyalta; másnap Széchenyi meglátogatta hg. Metternichet, hg. Lobkowitzot, gróf Zichy-Ferraris Ferencet, gróf Waldstein Jánost, Puthont és Sz. Lajos bátyját; őt pedig meglátogatta báró Jósika Samu. Március 26-án kihallgatáson volt az ifj. császárnénál. Jelentik, hogy ideutazásának oka: egy Duna-kotrógép a Dunagőzhajózás számára, amelyet Fischamendben mutatott be 17-én sok magasrangú hiva-

angliai útjában herceg Esterházy Pál közleménye biztos alapot szolgáltatathatott volna arra, hogy gyanakvó legyen, mint látjuk, egyáltalán nem is sejtette, hogy Metternich március 16-iki beszélgetése nem volt teljesen őszinte, mert e napon már — mint látni alább fogjuk — kezében volt egy besúgónak jelentése Széchenyiről Wesselényivel kapcsolatban.

Széchenyit Metternich «jósága» arra sarkallta, hogy visszatérjen Pozsonyba s tovább folytassa közbenjárásait és kéréseit barátja szomorú ügyében. Március 22-én Pozsonyban van. Bár itt olyan hírek jutnak füléhez Wesselényi viselkedéséről, amelyekért «nagyon sülyedt véleményében», és viselkedését «komédiázásnak» tartotta, mégis 23-án naplója szerint a nádor feleségénél «sokat és jól beszélt» érdekében. S mikor itt tudomást szerez arról, hogy az erdélyi kir. tábla in contumaciam elítélte és elfogatását elrendelte, azonnal ismét Bécsbe utazik és másnap, március 24-én a nádor kamarása, Festetics Albert útján kihallgatáson jelenik meg a nádornál. A nádorral «jól és nemesen beszél Wesselényi mellett», majd közbenjár Reviczky Ádám magyar kancellárnál, sőt Metternichnél újra is, akiről ismét csak azt jegyzi fel, hogy jó volt iránta. Ezen tárgyalások alapján még aznap este és másnap korán reggel megfogalmaz egy kegyelmi kérvényt. Március 27-én Telekivel még egyszer megbeszéli a kegyelmi kérvény ügyét s 29-én Pozsonyban van, hogy Wesselényivel is tárgyaljon ez ügyben. Wesselényi azonban nem fogadta el a folyamodványt, maga készített egy újat, amely Széchenyi

talnok előtt és hogy a szakértők kedvezően nyilatkoztak a kotrógépről. Ezenkívül más közhasznú ügyek tárgyában is sokat járt-kelt Széchenyi, mindamellett, hogy gyengélkedése miatt néhány napig szobáját nem hagyhatta el. Ezen idő alatt többször meglátogatták Hunyadi Julia grófnő és Lajos bátyja. Gyógyulása után hg. Metternichnél ebédelt, azonkívül meglátogatta a két Liechtenstein herceget. Márc. 22-én elutazott Pozsonyba s onnan másnap már visszatért Bécsbe s azonnal jelentkezett a nádornál, akinek egy írást adott át. Egész itt tartózkodása alatt csak egy levelet írt Bedeus erdélyi kormányzósági tanácsosnak. Bécsi tartózkodása alatt tehát a legkisebb gyanura sem adott okot; mindazonáltal továbbra is állandó megfigyelés alatt maradt. (Pol. IIst. 1835. év 2704 sz. dr. Varga Endre szíves közlése.)

szerint «kitűnően hangzik, de kérdés, hogy eredménye lesz-e». Ezután néhány hétig arról volt szó, ki vigye fel Bécsbe a kérvényt, hogy ott benyujtsa. Nem igen akadt vállalkozó, végre is maga Széchenyi akarta átadni, de azután abban állapodtak meg, hogy udvari agenssel adják be, ami április 22-én meg is történt. Széchenyi e közben 1835 április 17-én Pál bátyjától, Metternich sógorától értesítést kapott, jőjjön Bécsbe, mert Metternich beszélni szeretne vele. 21-én már Bécsben van, ismét sokat szaladgál Wesselényi érdekében s e napon délután volt Metternichnél is, aki ez alkalommal úgy, amint 1825-ben tette, komoly és szemrehányó szavakat intézett hozzá. Naplójába Széchenyi ezt jegyezte föl e beszélgetésről: «Meghatottsággal beszél. A császár olyan, mint egy szent, ő (t. i. Metternich) martirhoz hasonló. Én (t. i. Széchenyi) a kormány ellen beszélek. Minden oldalról egybehangzó jelentések vannak erre. Én legutóbb egy véleményen voltam vele, hogy Wesselényi rossz ember (Schuft). Becsületes embernek tart engem (t. i. Széchenyit), de rossz úton haladok, «két párt között. Magyarország sokkal rosszabb politikai állapotban van, mint Anglia vagy Franciaország. A nélkül, hogy akartam volna, sok rosszat tettem. A kaszinók pl. politikai clubok lettek stb. Az ellenem beadott jelentéseket le fogja iratni és meg fogja mutatni nékem».

Ezt Metternich április 26-án tényleg meg is tette, a következő titkos jelentést olvasván fel Széchenyinek:

«Gróf Széchenyi István Bécsből való legutolsó visszaérkezése óta az ellenzék leghevesebb tagjai új bátorságot nyertek.

Gróf Széchenyi biztosította, hogy a minisztérium tagjai egymás közt nincsenek egy véleményen és ha ez még nem vált is nyilvánossá, azért mégis igaz. Szilárd kitartással az ellenzék eléri célját.

Báró Wesselényire vonatkozólag gróf Széchenyi István biztosítja, hogy a miniszterek hangulata elpuhult és így reá nézve kedvező. Az egyetlen magyar cancellár ellenzi határozottan a pör megszüntetését.

Gróf Széchenyi István egyébként szavait a szerint irányítja, hogy milyen az illetőnek a véleménye».

Széchenyi feljegyzi, hogy méltatlankodott s hogy Metternich oda adta a lapot neki, hogy feleljen reá, amit, mint írja, szívesen megtesz.

Védekező iratát Cenken április 28-án meg is írja ; 30-án, amikor bevégzi, megírja pótvégrendeletét is, amelyben eredeti végrendeletének Wesselényire vonatkozó pontjait visszavonta. Május 2-án letisztázta iratát, 3-án Bécsben felolvasta Pál bátyjának, 4-én pedig benyújtotta Metternichnél, megjelölván bécsi lakását, hogy — ha kívánja — rendelkezésre álljon. 6-án Metternich, elfoglaltságára hivatkozva, 8-án estére (7—8 óra közt) hívta magához, de a kijelölt időben nem volt otthon. Erre másnap, 9-én reggel Széchenyi leadta névjegyét Metternichnél azzal, hogy déli egy óráig még Bécsben van és rendelkezésre áll. Metternich azonban nem hívatta s ő gróf Waldstein János barátjával még az nap gyalog visszatért Cenkre. Ezentúl erre az ügyére vonatkozólag nincs feljegyzés.

Széchenyi védekező iratát a fogalmazvány után közölte ugyan Zichy Antal gróf Széchenyi Istvánról írt életrajzában,¹ de igazi komoly jelentőségét senki sem ismerte fel s ezt csak most tudjuk meg az eredeti kéziratból és a rávonatkozó iratokból.

Széchenyi eredeti kéziratának jelentőségét fokozza az a körülmény, hogy Metternich sajátkezű megjegyzéseivel látta el, amelyek a mindent felülről lenéző Metternichnek igazi érzelmét mutatják.

Széchenyi védekező irata három részre oszlik. Először multját elemzi, azután a vádakat cáfolja és ezzel kapcsolatban teszi meg nyilatkozatát a kormány mellett és végül azt adja elő, miben állhat különösebben a kormány rendelkezésére.

Iratát köszönettel kezdi. Köszöni azt a leereszkedő kegyet, hogy Metternich többször férfiasan beszélt vele, sőt a legutóbbi alkalommal közölte vele azt is, mivel vádolják és felhívta írásbeli védekezésének beterjesztésére. Mivel ezek a vádak nem egyes nézetei, nyilatkozata vagy cselekedete ellen irányulnak, hanem alacsony képmutatónak, otromba

¹ I. köt. 606—616. lap.

árulónak, semmirekellő izgatónak tüntetik föl, részletebben kell védekezését előadnia.

17 évig szolgált I. Ferenc császárnak mint katona s míg sok más társa gyorsan előhaladt, ő csak a kapitányságig vitte. Hűségesen szolgált mindamellet, mert érezte, hogy sok más nála érdemesebb hasonló vagy még rosszabb helyzetben volt. 1825-ben Metternich jóakaratából herceg Esterházy Pál mellett a francia király megkoronázásán vett részt és elégtétellel gondol vissza, hogy amint katonai szolgálata alatt, ezen alkalommal is uralkodójának hűséges alattvalójaként viselkedett és nem vált szégyenére sem az osztrák hadseregnek, sem az osztrák államnak. 1825-ben a királyi meghívó értelmében és születésével járó jogánál fogva részt vett az országgyűlésen s itt véleményét nyíltan, de mérséklettel és tisztelettel megmondta, hol azt joggal tehette. Ezzel azonban sokak figyelmét vonta magára, mert a magyar mágnási rend sok idő óta teljes lethargiába volt merülve és minthogy azt, amit törvénytelenül hajtottak végre, nem tudta helybenhagyni vagy hallgatással mellőzni, sok katonai fellebbvalója ura hűtlen szolgájának bélyegezte meg, úgy hogy akarata ellenére el kellett hagynia azt a pályát, amelyen életének 17 évét töltötte el.

Mivel sok mágnástársa példájára nem akart tétlenségben élni, dologhoz fogott s ekkor kezdődött meg politikai élete. Legtöbbnyire más nézetten volt, mint a kormány, amit nyíltan megmondott, de még akkor sem volt a kormány ellen, amikor az ország majdnem minden alaptörvénye meg volt sebezve (e sorokat Metternich megjelölte) s ellenzése abban állott, hogy igyekezett a kormányt jobb érdekére figyelmeztetni és azon dolgozott, hogy a kormány a törvény útjára visszalépjen. Mindenféle körülmények sokak előtt félremagyarázták szavait, tetteit (ezt Metternich ismét megjelölte), úgy hogy nagy szomorúságára sok tekintélyes ember nem látott mást cselekedeteiben, mint azt, hogy az elmellőzött kapitány kicsinyes bosszút áll a királyon és hazáján. Minden hibája és talán rosszul fegyelmezett hiúsága mellett nyugodtan állíthatja, hogy ezt a bűnt nem követte el (ezt Metternich ismét megjelölte) s tisztességes emberek, akik

nem mende-mondák, jelentések, hanem tettek és méltányosság alapján ítélnék, igazolni fogják ezt az állítását, ha viselkedését 1830-tól kezdve figyelik. A Dunának, Magyarország egyetlen levezető csatornájának megismerése végett e folyón a Fekete-tengerig haladt s onnan súlyos betegten tért vissza, úgy hogy bizonyára nem kívánczozott kitüntetésre, hivatalra, és bár nem kapott felszólítást a kormány részéről arra, hogy sorakozzék melléje, mégis megnyerte őt, mert a törvényes útra, az alkotmány mezejére lépett. Bizonyítani tudja, hogy ezóta nem volt a kormánynak nála hűségesebb harcosa. (Itt Metternich ezt jegyezte meg: az embert a cselekedetei után ítélik meg.) Sokan kételkedni fognak ebben, ha felületesen ítélik meg, de mindazok után, amit Magyarországon hosszú idő óta a törvények, az alkotmány, a nemzet ellen tettek, nem lehetett a tömegtől bizalmat egyszerre kívánni és rosszul fogta volna fel helyzetét és kevés szolgálatot teljesített volna a kormánynak, ha az úgynevezett ellenzékéből egyszerre vetette volna magát a kormány karjaiba. (Itt Metternich megjegyezte: miféle szolgálatokat tett a kormánynak?) Eljárásában sem nemességet (Metternich jegyzete: egészen sajtáságos jellem), sem igazságérzetet nem láttak volna ebben, de nem öregbítette volna a kormány iránti bizalmat sem, hanem azt mondták volna (ezt Metternich három kérdőjellel jelölte meg), hogy ez is eladta magát a kormánynak, bizonyosan akar valami lenni; s most paralizálva volna, míg így még fontos szolgálatokat tehet a kormánynak. Most még, mert sajnos, sokféle szenvedély élénkült fel (Metternich megjegyzése: ki élénkítette fel?) s ezek követőiktől feltétlen engedelmességet követelnek. De azért mégis hasznára volt eddig is a kormánynak, mert felleptéig minden visszamaradást, hibát a kormánynak tulajdonítottak s ő volt az első, aki a magyar elé tartotta az önmegismerés tükrét. Olvassák el *Világ* c. művét (német fordításban a 201. laptól), ott nyíltan megmondta, hogy 1830-tól a kormányzás loyális és hogy aki 1825-ben kormányellenes volt, annak 1830-ban a kormánnyal kell haladnia, ha nem akar a jog, méltányosság és következetesség ellen cselekedni. (Metternich itt megjegyzi: szép phrasisok egy képmutató szájában.)

Később a nádor a Duna hajózhatóvá tételének kormánybiztosságával kínálta meg, egy pillanatig sem habozott, hogy szolgálatait egész erejével a kormánynak szentelje.

Ezután áttér a vádpontokra, melyeket tagozat szerint szószerint idéz.

Bécsből való legutóbbi visszatérése óta az ellenzék leghevesebb tagjai új bátorságot nyertek. Hogy miféle bátorságot nyertek, igazán nem tudja megmagyarázni. Évek óta mindenkinek mérsékletet javasol, gyűlöl minden túlzást, igyekszik magyarázni, hogy a kormány loyális és becsületes, hogy véleményeltérés esetén nyugalommal, illő beszéddel tovább jut az ember, mint zabolátlansággal.

A minisztérium tagjai egymás közt nincsenek egy véleményen s ha ez még nem vált is nyilvánvalóvá, azért mégis igaz; szilárd kitartással az ellenzék győzni fog. Talán ez öregbítette az ellenzékiek bátorságát? Lehet, hogy azokét öregbítette, akiknek nincs vesztenivalójuk, ha ő ilyen ostobaságot beszélt volna. Ezt azonban kereken tagadja. Éppen az ellenkezőjét mondta mindig és utolsó 36 órai pozsonyi időzése alatt véletlenül oly kevés embert látott, hogy nem érti, hogyan kovácsolhatnak olyféle ráfogásokat. Senki sem fogja oly phantastának tartani az ő szabályozott vagyoni és életviszonyai közt s phantasta volna valóban, ha 44 éve, szép és rendezett vagyona mellett oly országban szeretne élni, amelynek gyenge a kormánya. Ha a kormány gyenge volna és egymásközt egyenetlen, titokban tartaná, mert nem botor, hogy a mai időkben, a még éretlen Magyarországon — nem tekintve azt, hogy Metternichet becsüli, lelke nemességétől el van ragadtatva, nem tekintve, hogy a dynastiához becsülettel és hűséggel ragaszkodik s végül, hogy mint magyar ebben az országban a lehető legjobb szolgálatot akarja teljesíteni — gyenge kormányt óhajtson vagy kormányt bukattatni akarjon, hogy a zabolátlanság, előítélet és az önzés kaparintsa kezéhez a hatalmat.

Báró Wesselényi Miklósról vonatkozólag a miniszterek hangulata elpuhult és így reá nézve kedvező; csak az egyedüli cancellár ellenzi még határozottan a pör megszüntetését. Határozottan ki kell jelentenie, hogy a miniszterekről és

a cancellárról senkivel sem beszélt és az egész kitalált hazugság; amit Wesselényiről, politikai pályájáról, az erdélyi országgyűlésről és felosztatásáról, Wesselényi peréről mondott, tisztán egyéni nézetei voltak, amelyeket azonban annak idején készséggel ismételt meg, sőt nagyon óhajtja, hogy ezen ügyről meghallgassák, mert ha a kormány hatalmas is, axioma marad — legalább az ő véleménye szerint — hogy mindig és feltétlenül jobb erő és hatalom helyett elnézéssel és jósággal eljárni, ha így épp oly jól elérjük a célt. (Metternich itt megjegyzi: elnézést egy árulóval szemben! miféle kívánság?)

Gróf Széchenyi István egyébként úgy beszél, amilyen az egyének szelleme. Megtette-e ezt és mikor tette, nem tudja. Lelkiismerete tiszta, mert céljai tiszták voltak és ma is azok. Irtózik a sötétségtől és nem tett, nem tesz semmit titkon (Metternich megjegyzése: az előzmények szerint ez (t. i. ez az állítás) helytelennek látszik), kijelenti ünnepélyesen, hogy hazája üdvét Asztria érdekeivel a legszorosabb összeköttetésben látja, hüen és tántoríthatatlanul csüng a dynastián és a jelenlegi kormányon, amelyet tisztel és amely iránt loyális nézeteiért teljes bizalommal van. (Metternich ezt a részletet megjelölte és NB-vel látta el.) Kijelenti továbbá, hogy soha, semmiféle esetben a kormány vagy érdekei ellen nem fog nyilatkozni, hanem ha más a véleménye, mindig kész nyíltan és becsületesen a felség minisztereinek magánúton nyilatkozni, ha meglesz a hajlandóságuk és türelmük, hogy meghallgassák, vagy kész véleményét mindig késlekedés nélkül a neki kijelölt helyen teljes mérséklettel és tisztelettel előadni és sohasem fogja a legcsekélyebbet sem eltitkolva vagy mellékgondolattal elkezdni. Kijelenti, hogy kész a kormánynak mindenütt a leghüségesebben, a legodaadóbban szolgálni, amikor és ahol arra felhívják vagy felhívatlanul is, ha ezen előadott alapelvek szerint szolgálni képes.

Ezután áttér Metternichnek arra a szóban adott figyelemztetésére, hogy minden oldalról azonos tartalmú jelentések érkeztek be róla. Ez lehetséges, de ezek valótlank, amit — ha rákerül a sor — méltányos, higgadt és lelkiismeretes

bírák előtt könnyebben be fog bizonyítani, mint ahogy a tudósítóknak sikerülhetne, hogy bármi vétkét a kormány ellen bebizonyíthatnák. De van csinált vélemény s így sokan a királyi szolgálatban állók közül őt a kormány ellenesének tartják, mert ők abban a hitben vannak, hogy benne a sértett elégedetlenség van meg s olyan terveket, talán titkos egyesületeket látnak, amelyek nincsenek s mivel nincs tényállás és mert használhatóságukat akarják bizonyítani, tréfákat és ráfogásokat jelentenek mende-monda alapján vagy olyat, amit a valóság helyett kitaláltak.

Majd rátér arra, miben szolgálhatna legjobban a kormánynak. Véleménye szerint némelyek a vezetésre, mások a vak engedelmességre vannak hivatva, vannak azonban olyanok is, kiknek az a hivatásuk, hogy kicsiny sphærában, de teljesen független helyzetben a közvetítő szerepet vigyék. Azt hiszi, erre a szerepre való. Az egész világon a bajok egy része a félreértésből, a felizgatott szenvedélyekből származik. Ha mindenütt becsületes közvetítő volna, ki nem az önérdeket, hanem a közét tartaná szem előtt, kevéssel sok jót lehetne tenni és éppen az, hogy kevés ilyen férfi van, a fő oka az osztrák kormány és Magyarország közti minden véleményeltérésnek. Ilyen módon tudna a legtöbbet használni, rendelkezék vele. (Metternich ezt jegyezte meg e részletre: «milyen hiuság, — hivatlan közvetítő a kormány és nemzet közt — Magyarországon a nádor a törvényes közvetítő».)

Magyarország hátra van maradva, honfitársai elhanyagolt, kiskorú, részben zabolátlan gyermekek. De azért nem hűtlenek, javíthatlanok s gyakori ellentétes véleményük látszat és abból ered, hogy az osztrák és a magyar kormányforma különböző, mert ott a császár korlátlan úr, itt pedig jog és eskü szerint nem az. Majd ismételve Metternichhez fordul, kéri, legyen atyai türelme, kéri, hogy ha nézetével egyezik, közölje vele, amit akar és vezesse magas állásában Magyarországot a fejlődésnek arra a fókára, amely az Ausztriai monarchiával egységben minden rend megalégedésére a mélyen sülyedt, de azért gazdag segédforrásokban bővelkedő ország boldogságát megalapozza. Férfias nyíltságot és egyenességet fogad

meg neki s hiszi, hogy segíthet, mert még van népszerűsége és így inkább hasznára lehet a kormánynak, mint ha az országban hitelét veszttette volna. Tudja, hogy figyelik s ez nem lélekemelő érzés, de Metternich nyíltsága, saját tiszta lelkiismerete megnyugtatta; bizalommal néz a jövőbe, mert rosszat nem foghatnak rá, tartalmatlan vádakat pedig sem Metternich, sem a kormány nem fog meghallgatni s el kell következnie a napnak, amikor kiderül, hogy a kormánynak nincs nála hűségesebb harcosa és hogy kár volt, hogy a kormány az ő működését, kitartását nem használta jobban, mint eddig tette.

Mint látjuk, igen komoly, Széchenyi életében nagyjelentőségű ez a védelmező irat. Ott, hol életének, működésének előző szakát jellemzi, méltóságteljes, tárgyilagos, a vádak taglalásánál pedig érezteti azt a méltatlanságot, amelyet lelke az írás közben átértett. Abban a részében, hol jövő politikai állásfoglalásáról nyilatkozik, a legjobban látjuk, mennyire tisztában volt a vádak és a reá vonatkozó helyzet komolyságával. A reá nézve súlyos, a kormánynak feltétlenül hódoló kijelentésekből pedig kiérzik lelkének remegése. Védekező iratából is kitűnik, hogy mennyire komoly volt az eljárás ellene. Metternich megjegyzései pedig azt árulják el, milyen ingerült volt lelkében Széchenyi ellen.

A bécsi volt házi, udvari és állami levéltárnak az az iratesomagja azonban, amelyben Széchenyinek eredeti védekező iratát megtaláltam, még sok más körülményre is felvilágosítást nyújt.

Az iromány ezt a címet viseli: Gróf Széchenyi István üzelmeire vonatkozó tárgyalások és védekezése. (Graf Stephan Széchenyis Umtriebe betreffende Verhandlungen und dessen Rechtvertigung.) Magának az iratnak két száma van: 893 és 912, ami azt bizonyítja, hogy két besúgó-jelentés érkezett az államértekezleti tanácshoz. Az iraton levő további feljegyzés azt mondja az egyik jelentésre vonatkozólag: A házi, udvari és államcancellár úr őfőméltóságától megtekintésre és kegyelmes visszaszolgáltatásra 1835 március 14-én (Von Sr Durchlaucht dem Herrn Haus-Hof und Staatskanzler zur Einsicht und hochgeneigten Zurückstellung. 14 März

1835). Kétségtelen tehát, hogy Metternich az első besúgó jelentést már 1835 márc. 14-én ismerte s úgy birtokában volt akkor, amikor Széchenyivel márc. 16-án beszélt. Ekkor azonban nem tett semmiféle említést Széchenyinek. Ez a besúgó jelentés nincs az iratok közt, ezt Széchenyi naplójából és védekező iratából ismerjük, mert Metternich ezt közölte vele.

A másik besúgó jelentés az iratsomagban van s ez így hangzik :

1. Gróf Széchenyi István, miután a Wesselényinek in contumaciam való elítéltetéséről szóló hír Erdélyből ideért, azonnal Bécsbe sietett, ott a hangulatot kifürkészte, 1835 március 23-án visszatért Pozsonyba és elvégzett megbeszélések után báró Wesselényivel még aznap visszatért Bécsbe.

2. Ugyanaz a gróf azzal foglalkozik, hogy Bécsben báró Wesselényi érdekeit képviseli és ügyét az egyes államférfiaknak ajánlja, Pozsonyban pedig az ismert ellenzéki férfiakkal van szoros összeköttetésben és maguktartására lényeges befolyást gyakorol.

3. Legutóbbi kifürkészésének eredményeképpen pártfeleinek azt a hírt hozta, hogy a bécsi kormányférfiaknak jelenlegi látszólagos egysége nem lesz tartós. Az ellenzék azért tanácsa szerint tartson ki erősen követelései mellett, mert a fenti beálló esetben biztosan célt ér.

4. Általában kétségtelen, hogy Széchenyinek kétféle tehetsége van, tehát jellemnélküli és a pártoknál úgy nyilatkozik, amint azt hiszi, hogy az gondolkozásuknak és óhajuknak megfelel.

Amint látható, ez a besúgó-jelentés lényegesen súlyosabb és meggyalázóbb Széchenyre nézve, mint az első ; de az is látható, hogy ez a jelentés később érkezett be, legkorábban március 24—25-én ; kétségtelen azonban, hogy április 26-án, amikor az első besúgó-jelentést Széchenyinek felolvasta, ez is Metternich birtokában volt. Ezt még sem mutatta meg neki, lehet és valószínű azért, mert tartalmának súlyossága miatt, sógorára való tekintettel, meg akarta egyelőre kímélni Széchenyit, de talán azért is, mert méltán tarthatott attól, hogy ily erős támadás nagy indulatot váltott volna ki Széchenyiből. Feltűnő azonban, hogy noha az első jelentést

adta oda, mégis ez a második ily felírással került az iratok közé: Pontok, amelyeket őfőméltósága az államértekezlet főnöke gróf Széchenyi Istvánnak saját kérelmére átadott, hogy válaszoljon reá. Széchenyi nem erre válaszolt, mégis az iratsomagba ez van odatéve, mintha ez lett volna a tárgyalás alapja!

A legjobban bizonyítja azonban az eljárás komolyságát Metternichnek Széchenyi védekező iratára írt véleménye, amely szintén az iratok közé került.

Ebben a körülményes iratban, írja Metternich, gróf Széchenyi István messzemenően, de azért biztosan és ünnepelesen megcáfolja a vele bizalmasan közölt pontokat, hogy minden tekintetben tanácsosnak látszik minden kerülő nélkül azt válaszolni, hogy kielégítő, mert ha cáfolata nem volna szó szerint igaz, az ő evvel egybekapcsolt saját kijelentései amúgy is súlyosan érintenék.

De mivel arra a rendeltetésre nyilatkozik, hogy kicsiny sphærában, de igen független helyzetben a közvetítő szerepét akarja játszani (!), e véleményének logikátlanságát ki kellene emelni. A közvetítő szerepe kicsiny sphærában is csak akkor gondolható el, ha szükség esetén széthúzó pártok erre kérik, mert aki kéréstelenül elegyedik ily szerepbe, már ezért elveszti független helyzetét, amelyre gróf Széchenyi különös súlyt helyez. Minthogy azonban ez a vallomása tulajdonképpen politikai életére és nyilvánvaló tudására vonatkozik, vélt közvetítő szerepe annál inkább non sens, mert azt állítja, hogy a jelenlegi kormány iránt, amelyet tisztel, loyális nézetei miatt teljes bizalommal van. Ha a kormány bizalomra méltó, loyális, szoros értelemben alkotmányos, akkor joggal kérdéses, szükség van-e közvetítőre és ki ellen? és ki jogosult ez esetben? Ha a kormánynak igaza van, akkor ellenőrzőinek nincs igazuk; aki ilyen esetben közvetíteni akar, azoknak párthíve, akiknek nincs igazuk; ily értelemben a közvetítő szerep kicsiny sphærában el sem képzelhető, nincs jogos alapja, céltalan, eredmény nélküli és mindig kétértelmű. Ha a kormány a helyes úton van, akkor minden becsületes állampolgár kötelessége, hogy hozzá csatlakozzék, hogy félelem nélkül védje, hogy megóvja oly közvetítésektől, amelyek enged-

ményeket szoktak maguk után vonni. Ezen az úton mindenki, kis vagy nagy sphærában annál nemesebben és hasznosabban működhetik, minél tehetségesebb és minél függetlenebb helyzetben van s ezt a loyális kormány részéről semmiféle veszély sem fenyegeti, mert nem vak engedelmességet követel, sőt a nyílt becsületes véleményt a hiányokról és hibákról szívesen felhasználja.

Ilyen értelemben azután gróf Széchenyi István nyilatkozatát mindenesetre méltányolni kellene, mert kijelenti, hogy soha, semmi esetre sem fog a kormány vagy érdekei ellen nyilatkozni, hogy kész a kormánynak mindenütt a leg-hűbben és a legodaadóbban szolgálni, amikor arra felszólítják, vagy felszólítás nélkül alapelvei szerint szolgálni képes: kijelenti, hogy esetleges más véleményét mindig készséggel fogja megmondani nyíltan és becsületesen a minisztereknek maguknak, hogy véleményét nyíltan a neki kijelölt helyen mérséklettel és tisztelettel fogja előadni és soha a legcsekélyebbet sem kezd meg titokban vagy a háttérben.

Ilyen feltételek alatt a multa, amelyet gróf Széchenyi csak egyoldalúan érint, fátyolt lehetne borítani, csak figyelmeztetni kellene őt, mily tévutakra került azzal, hogy a közvetítő sikamlós szerepét kísérelte meg a nem időszerű íróskodás útján, amelyen rosszakaratú demagógoktól pellengérre állítva. a kormánytól félremagyarázva céljait eltévesztette és mivel műveire hivatkozik, meg lehetne említeni a Lipcsében jogtalanul kinyomtatott *Stádiumát* és meg kellene jegyezni, hogy az állítólagos kiadó előszava éles ellentétben van erősködésével, hogy a kormányt sohasem gyalázta. Hiába veszi fel ezúttal az állítólagos Z*** álarcát, akinek — állítása szerint — a munkát odaajándékozta. Ez pénzvágó vagy forradalmi firkászoknak közönséges fogása, teljesen méltatlan szerep gróf Széchenyihez, aki úgy állítja oda magát, mint aki a jó ügynek annyira hódol.

Kemény kritika ez Széchenyiről, amely Metternich fel fogásából kiindulva, nem is egészen alap nélküli. Ha Metternich kormánya tényleg oly kifogás nélküli, törvényes, kétségkívül jogos volna kemény kritikája. Így azonban csak azt mutatja elsősorban, hogy nem volt oly jóakarattal Széchenyi

íránt, mint ahogy azt mutatta és mint ahogy Széchenyi azt hitte, de mutatja azonkívül minden félreérthetés nélkül a triumpháló, gőgös, hatalmas kormányférfi fitymáló, fölényeskedő eljárását.

Fölénye és győzelme tudatában az egész iratesomagot megküldötte a nádornak, aki abban a hírben volt, hogy Széchenyinek pártfogója, hadd lássa, mily polcot akar Széchenyi elérni a közvetítő helyzettel. A nádor elolvastván az iratokat, 1835 május 10-én így fejezte ki véleményét, amely szintén az iratok közé került: Hálásan köszönöm főméltóságodnak, hogy az itt visszaszolgáltatatott iratokat velem közölte. Gróf Széchenyi István nyilatkozata nékem politikai hitvallásnak látszik és amint őt ismerem, annak átolvasása után azt hiszem, hogy megfogalmazásánál nem a főméltóságod által adott pontok megkerülését akarta megtenni, hanem inkább meg akarta ragadni a neki nyújtott alkalmat, hogy érzelmeit kijelentse és a kormányt figyelmeztesse arra az előnyre, amelyet befolyásának felhasználásával nyerhetne. Mivel gróf Széchenyi jellemének a hiúság egyik feltűnő vonása, azt hiszem, nem tévedek nézetemben.

Metternich nem érte el a szándékolt célt, a nádor nem haragudott meg Széchenyire, hogy a nádor szerepét akarta vállalni, sőt higgadt, tárgyilagos, kétségtelenül helyes és úri felfogásával mérséklőleg hatott Metternichre.

Minden bizonnyal e levél hatása alatt határozta el magát Metternich arra, hogy a tervezett figyelmeztetés elmaradt s az iratra a következő elintézést jegyezték fel: Az államcancellár úr őfőméltósága parancsára ad acta megy és annak idején Széchenyi ellen felhasználható lesz.

A hatalmat tényleg élvező Metternich akkor diadala és igazsága tudatában volt. Nehéz is volt mindig ily esetben a hatalmat élvező ellen az igazat kivívni, azt csak a jövő adhatta meg. Most mindkét férfi a múlté. Most meg lehet mondani az igazat. Széchenyinek volt igaza, mert naplója is, de sok más adat azt is bizonyítja, hogy a besúgások méltatlan vádaskodások voltak. Az idő pedig Széchenyi politikájának adott igazat, az egész magyar közvélemény ezt vallja, hogy Metternich az általa inaugurált titkos besúgásokkal, korlátlan ura-

lomra törekvő rendszerével törvénytelen alapon állott. Meg kellett egyébként Metternichnek érnie azt, hogy annak az Ausztriának polgárai is megunták, amelynek hatalmáért, jóvoltáért dolgozott, s neki, a hatalmas államférfinak titkon kellett menekülnie az imádott Bécsből.

A titkos feladások rendszere azonban túlélte őt, mert továbbra is az abszolút hatalom gyenge pillére maradt. Ilyen titkos feladás okozta végeredményében azt, hogy Széchenyi Istvánnál a döblingi szanatoriumban házkutatást tartottak, amelynek következtében Széchenyi hite, elvei ellenére, 65 évvel ezelőtt, április 7—8-ika közti éjjelen eldobta magától az életet.

VISZOTA GYULA.

ÉNEK A VÉN TENGERÉSZRŐL.

Két részben.

Facile credo, plures esse Naturas invisibiles quam visibiles in rerum universitate. Sed horum omnium familiam quis nobis enarrabit? et gradus et cognationes et discrimina et singulorum munera? Quid agunt? quæ loca habitant? Harum rerum notitiam semper ambivit ingenium humanum, nunquam attigit. Juvat interea, non diffiteor, quandoque in animo, tamquam in tabula, majoris et melioris mundi imaginem contemplari: ne mens assuefacta hodiernæ vitæ minutiis se contrahat nimis, et tota subsidat in pusillas cogitationes. Sed veritati interea invigilandum est, modusque servandus, ut certa ab incertis, diem a nocte, distinguamus.

T. Burnet, Archæologiæ Philosophicæ, p. 68.

Három társ közzül az egyiket
Vén matróz tartja fel
«Te hosszú szakállu, tüzes szemü agg.
Mért állod utam? Mi kell?

Már nyitva a vőlegény kapuja,
S vár engemet, rokonát;
Együtt van a násznép — hallod a zajt?
Már kezdik a nász-lakomát!»

De annak fogja aszott keze:
«Volt — így szól — egy hajó . . .»
«Ereszd karom el, te vén eszelős!»
Az megteszi, szólva: «Jó!»

De leszegzi merő tekintete,
S a vendég nem mehet el.
Célt ér a matróz: mint a gyerek,
Szavára az úgy figyel.

Leült egy kőre, szembe vele,
Amint az akará,
S a villogó szemü tengerész
Eképen kezdte rá :

«Fölszedte hajónk a horgonyát
És aztán elhaladt
Templom, világító torony
Meg dombtető alatt

A nap a tenger árjaiból
Balról szállt fölfele,
Csudaszép, vidám ragyogás után
Jobbunkon tűnve le.

Az útja naponta magasb, a hajónk
Az æquátort szeli át . . .»
A vendég bosszus — hallani már
Bentről az óboát.

Kilépett már a többi közé
S mint rózsa pirúlt az ara,
S előtte bólogatva megyen
A muzsikusok kara.

A vendég bosszus — hasztalan!
Nem bir menekülni szegény,
És csüng a villogó szemü agg
Különös történetén :

«De most nagy orkán tör reánk,
Mely szörnyü módra dül ;
Ránk zúg a vihar bösz szárnyaival
És délnek űz vadúl.

És hajladozón, bukdácsolón,
Ahogy menekül az olyan,
Kinek sarkában az ellene,

S neki szegve fejét rohan :
Repül a hajónk most dél felé
A szélvész karmaiban.

És végre jött a hó meg a köd
S a rettenetes hideg,
S árboconyi magas, smaragdszinű
Uszikáló jéghegyek.

S a hóviharba' kísértetesen
Fénylett a zöldsinű ég,
S e fényben emberek, állatok
Formája változék.

Jég volt emitt, jég volt amott,
Mindütt köröskörül,
És zúgott, zajlott, felmorajlott,
Mintha minden összedül.

S most ím egy albatrosz-madár
Keresett pihenőt a hajón.
Mi köszöntjük isten neviben,
Mint ember hogyha vón'.

És röpködött fejünk körött
És ette, amit soha még . . .
S egyszerre a jég ketté reped
S utat enged a nagy hasadék.

És ízibe' kél jó déli szél,
S velünk jön a madár.
Játszunk vele, etetjük is,
S csak hívó szónkra vár.

Az árbocon meg a vásznakon
Kilenc jó éjjele volt,
Mig a köd-párákon ezüstösen
Rezgett keresztül a hold.»

«Az istenért! mi rém kísért?
Mért állsz, öreg, így előttem?»
... «Egyszer csak fogtam az íjjamat
S az albatroszt lelőttem!»

MÁSODIK RÉSZ.

Most jobb felől kél már a nap
A tenger habjaibul,
És ködbe borultan; s balfelől
Nyugszik le, ha alkonyul.

Még fúj a szél, mit küldöz a dél,
De nincs már, nincs madár,
Mely ételt kapni, játszani
Csak a hívó szóra vár.

És szidtak mindvalamennyien,
Hogy ebből nagy baj ered.
'Megölted, szóltak, a madarat,
Pedig az hozott szelet!
Cudar! megölted — hejh pedig
Az hozta a jó szelet!'

De végre, se ködbe', se vérszinűn,
A nap újra az égre jött.
S most mind kiabál: 'Lám, lám, a madár,
Az hozta ránk a ködöt!
Jó volt lelőni a madarat —
Az hozta ránk a ködöt!'

S fuj a szél, süt a nap, s tajtékzik a hab,
S haladunk vígan, szabadon.
Elsők valánk, kik az óceánt
Átszeltük e tájakon.

... S a szél ime szünt, a vitorla lecsüng,
És nagy lesz a bú s a baj;

Szólunk, de csupán, hogy a néma vizen
Hallassék valami zaj.

Az ég tüzes, izzón rezes,
A nap meg, dél ha volt,
Vérgőzben állt fejünk fölött,
S oly apró, mint a hold.

Álltunk azután, hajh! nap nap után
Mindég ugyanegy helyen,
Mint föstött gálya ha volna hajónk
Egy föstött tengeren.

Víz vett körül mindenfelől
De minden deszka repedt ;
Víz vett körül mindenfelől
S száz ajk italér' epedt.

Már rothad a mélység is. Nagy ég!
Hogy ilyet megértem én!
Sok nyálkás pára csuszik fel-alá
A nyálkás víz színén.

Körülöttem most halál-tüzek
Örvénykő tánca folyt ;
A víz, miként boszorka-olaj,
Zöld s kékes lángba' forrt.

És némelyikünk azt álmodá,
Egy szellem kínoz eként,
S kilenc csomó mélységbe' jött
Hó s köd közül mögénk.

A szörnyü szárazság miatt
Valamennyink ajka zárt ;
Nem bírtunk szólni, mint akinek
A korom tüdejére szállt.

És görbén néztek mind reám,
 S egyszerre, perc alatt,
 Kereszt gyanánt a nyakamra köték
 Az albatrosz-madarat.

HARMADIK RÉSZ.

S nehéz idő jött. Pergamen
 A szánk, a szemünk üveges.
 Nehéz idő! nehéz idő!
 A szemünk, amely üveges,
 Most, hogy nyugat felé tekint,
 Valamit fölfedez.

Előbb úgy látszott, csak kicsi folt,
 Azután, hogy holmi köd,
 Mely formát kezdett öltetni,
 Mikor közelünkbe jött ;

A foltból köd lett, majd egy alak,
 Közelebb, közelebb suhanó,
 És térült-fordult, elmerült,
 Mintha úzná vízi manó.

Ajkunk színe kék, torkunk is ég,
 És hang rajt' nem tör elő.
 De végre megharapva karom,
 Vért szívok és kiabálni birom :
 Vitorla, vitorla jó!

Ajkunk színe kék, torkunk is ég.
 S ámulva örülnek a szón.
 Hál' isten! ujong minden csoport,
 S mintha innék tiszta bort,
 Ugy szí levegőt mohó.

,Lám, mondom, már az a gálya nem ing —
 Bizton segítők lesznek!

Dagály nincs, szél nincs — mégis ime
Gyönyörűn repül a vizen.'

Nyugat felé csupa láng a hab ;
Az alkony már leszállt,
A nap már izzón, szélesen
Surolta a láthatárt,
Mikor újra közénk s a nap közé
Az a furcsa forma állt.

Mint hogyha rács lett vón' a napon,
Irgalmas Szűzanyánk!
S a rács mögül tekintene
A nap égő arca ránk!

Ah, gondolám — s a szivem dobogott
Mi gyorsan jó élésem!
A vitorlái fehérlenek úgy,
Mint békanyál a légben?

Bordái azok, miken átsüt a nap,
Mint rács rostélyzatán?
S az a nő van rajta egyedül?
Avagy mellette más is ül?
A Halál, mely párja tán?

Az ajka piros, haja sár-arany,
De a bőre, az fehér,
A leprásé aminő.
A Tetszhalál volt az a nő,
Aki által megfagy a vér.

A sivár hajó mellénk farolt,
S kockát vetett az a Rém.
S most hármát füttyent, éleset,
S kiált: Én nyertem, én!

A nap menekül a csillag elül,
A homály mindent betölt.

S a kisértet-gálya a tengeren
Tovasiklik és süvölt.

Hallgattuk s néztük. S rám a félsz
Aként csapott le, mint a lidérc.
Sűrű éjszaka van. A kapitány
Lámpája mellett áll, s halovány.
Érezni a harmatot . . .
És most keleten fölkel a hold
S a hol a szarva lehajolt,
Egy csillag gyúlt ki ott.

S a csillag-üzte hold alatt
Nincs semmi nyögés, se moraj.
Csupán a szemével szil valahány,
Szemével átkoz e raj.

Nincs semmi sohaj, nincs semmi moraj.
Csak a kétszáz legény,
El az terül élettelenül
A hajó födélzetén.

Testükből lelkök el-tovaszáll
S pokolba vagy égbe leng.
S lelkök mellettem úgy süvit el,
Mint íjjam hogyha peng . . .»

NEGYPEDIK RÉSZ.

«Rémít a kezed! Csupa csont, csupa bőr!
Borzasztasz, balga vén!
Szikár a tested, sárga vagy,
Mint tengerparti fővény!

Borzaszt a te villogó szemed,
Borzaszt sovány karod . . .»
«Ne nézz ijedten engemet —
Én meg nem haltam ott.

Egyedül szemléltem, egyedül
A végtelen óceánt,
S az égnek szentjei közül
Egyetlenegy se szánt.

Az a sok legény, deli, szép fiúk,
Körülem holtan hevert,
S ezernyi nyálkás féreg *élt*,
S ennajka n is *lehelt*!

Ha nézem a rothadó vizet,
Az is összeborzogat,
Ha nézem a földézetünk,
Ott látom a holtakat.

Fölnézek. Mondok, imádkozom.
Meg is kísérleném,
De az ima helyett átkot rebegek —
Szivem száraz s kemény.

Lecsukva tartom a szemem,
Mely mint a pulzusom üt.
Az ég meg a víz, a víz meg az ég,
Mint ólom, úgy rá súlyosodék —
S a halott nép ott feküdt.

Testök hideg veríték lepi ei,
De nem érzeni semmi szagot.
Szemök is vadúl mered reám,
Mikép azelőtt szokott.

Akit megátkoz egy árva gyerek,
Mondják, pokolra száll;
De jaj! iszonyúbbat senkise tud
Halott szemek átkainál!
Hét nap, hét éjtszaka láttam ezt,
S mégis került a halál!

És újra előbukkant a hold
S ment lassan fölfele ;
S ahogy haladt, az oldalán
Pár csillag járt vele.

S a hol sugára a vízbe hullt,
Ugy látszott, mint a dér ;
De hol a hajó árnyéka vonult,
Borzalmasan egyre ki-kigyult
A vörösség, mint a vér.

S láttam, hajónknak oldalán
Hány vízi kigyó nyüzsög ;
Utjok fehér meg fénylő sáv volt,
Fejök kidugták, nézni a távot,
S pelyhekbe' szakadt le tűzők.

A hajó árnyékos oldalán
Csoportjuk ahogy haladt,
Kéken meg zölden, meg feketén :
Mögöttük a víznek felületén
Aranyos barázda maradt.

— Oh boldogok ti! Mi gyönyörűség
Szétnézni a sergeteken!
Gondoltam, s megáldotta mind
Kibuggyant szeretetem . . .
S most megszánt védőszentem is,
Látván e szeretetem.

S már tudtam imát is mondani,
És az albatrosz ime
Lehullt a nyakamról hirtelen
S benyelte a víz színe.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Oh álom! édes gyönyörűség,
Melyet mindenki szeret!
Légy áldva, malasztos Szűzanyám,
Mert úgy-e te küldted újra rám
A mennyből e gyógyszered!

Azt álmodám, hogy a sok veder
Harmattal telve mind...
Ébredtem: s íme csakugyan
Esett az eső megint.

Ajkam vizes, torkom hives,
A ruhám átnedvesedék;
Ihattam már álmomban is,
És ittam egyre még.

Mozgok — s alig érzem a lábaimat,
Oly könnyűek, oly szabadok.
Meghaltam-é álmomba' tán,
Mondok, s szellem vagyok?

S most újra kél a lenge szél,
S bár tőlem messzire jár,
Megrázza jól a vásznakat
Maga a hangja már.

És ím, a magasság elevenül,
Száz tűz libeg-lobog,
S föl- és lecikázva szertelenül,
Táncolnak hátul és elül
A sápadt csillagok.

És mindig erősben zúg a szél,
S nyög a vásznunk, mint a sás.
Egy barna felleg ont esőt,
A szélin hold-ragyogás.

Szétnyilt a felleg, ám a hold
Még egyre helyén vala ;
S most mint a véres víz-zuhatag,
Egyenest fejünk fölé szakadt
A villám tűz-vonala.

Még most sem ér a hajóig a szél,
S az mégis egyre ment ;
A hold s a villám fényinél
Nyöszörg a halott-regement.

Csukott szemekkel, szótlánúl
Megmozdul s kél valahány . . .
Különös lett vón' álomnak is
Ez a szörnyü látomány.

Munkában a kormányos megint,
Szél nélkül is megyünk.
A fiúk, mint megszokták elébb,
Úgy végzik a dolgukat,
És úgy mozognak, mint a gép . . .
Oh szörnyü hajós-csapat!

Öcsém fia mellettem állt,
Keze kezemhez ért ;
Ugyanegy kötelet huzott velem,
De árva szót se beszélt . . .»

«Vén matróz! megborzaszt meséd!»
«Uram, ne ijedj te meg!
Nem a halottak lelkei voltak,
Mik a testbe visszavándoroltak,
Hanem égi szellemek.

Mert hajnaltájba' kezök pihent,
S odagyültek az árboc elé,
S lágy, édes hangok áradata
Szállt ajkukon kifelé.

A sok édes hang lenn röpköd előbb,
Majd égnek száll, s odafönn
Megint lejjebb ereszkedik
Együtt avagy külön,
Majd úgy, minthogyha csak egy csalogány
Magába' zengene,
Majd úgy, minthogyha ezernyi madár . . .
Bűbájos volt e zene!

Majd úgy szólt, mint egy nagy zenekar,
Majd úgy, mint egy fuvola,
Majd úgy, mint égben énekelő
Szent angyalok kara.

Most csönd lett. Csak a vitorla rezg
És hallat aféle neszt,
Minthogyha egy elrejtett patak
Susog nyáron valahol,
Mely alvó fáknak éjtszaka
Lágy altatót dalol.

És délig, bár szellő se fútt,
Mentünk. A hajó haladt,
S az erő, mely egyre mozgatá,
Lenn volt, a víz alatt.

Onnan, hol a hó volt és a köd,
Kilenc csomónyi mélybe' jött
Egy szellem odalent,
S a hajó őáltala ment.

A nap éppen az árbocunk fölött
Állott meg egyenest ;
De mintha lökné valami,
Perc múlva mozogni kezd :
Előre, hátra, nehézkesen,
Dülöngeni, bukni kezd.

Egyszerre ugrik egy nagyot,
Mint a ló ha nekivadúl ;
Énnékem a vér fejembe tolúl
S aléltan összerogyok.

Nem t'om, hogy eszméletlenül
Meddig feküdtem én,
De míglen szunnyadt öntudatom,
Hallotta lelkem, hogy nyugaton
Két hang hatol felém.

«Ez az? A szent keresztre, szólj,»
Az egyik így kiált,
«Az ártatlan madár felé
Ez küldte gonosz nyilát?

A hó- s a köd-hon szelleme
E madár barátja volt,
S szerette a madár is azt,
Aki által a vére folyt!»

A másik hang méz-édesen
És lágyan így felel :
«Vezekelt ez az ember eddig is,
S ezután is még vezekel!»

HATODIK RÉSZ.

S folytatta az első hang:

«De szólj tovább s mondd meg nekem :
Azt is tudod talán,
Mi űzi előre e hajót
És mit tesz az Óceán?»

A második hang:

«Miként gazdája előtt a rab,
Úgy fekszik a víz megint,
S hatalmas, csillogó szeme
Föl a hold felé tekint,

Mivel ettől függ az útja csak
S hogy tombol-e vagy pihen.
Lám, mostan a hold mi nyájasan
Néz rá le, milyen szeliden!»

Az első hang:

«De ha csöndes a víz s szellő se fúj,
Mért jár a hajó s hogyan?
Aként, hogy nincs előtte lég,
Csupán mögötte van.

De ha ébred a matróz, a hajó
Lassan fog menni már.
Ám most jerünk magasabbra, öcsém, —
Az idő későre jár!»

... Eszméltem. Enyhe volt a lég,
Lassan haladt a gálya.
Az éjszaka csöndes, a hold magasan,
A halottak sorban állva.

Ott álltak a kriptába valók
A hajó födélzetén,
Reám szegezve kövült szemöket,
Villogva, feketén.

Utolsó kínjaik nyomát
Viselik rémségesen ...
S nem birtam nézni máshova,
Magára az égre sem.

De végre megtört a varázs
S nézhettem a tenger-árt;
De alig láttam valamit, szemem
Akármi messze járt.

Ugy voltam, mint ki magános uton
Szorongva, félve halad,

És meg nem fordul percre sem,
Csak mindig előre szalad,
Mert sejti, hogy ellenség üzi,
Ki elérhetné azalatt.

Most hirtelen szelet érezék,
De hangtalan szelet,
Melynek nyomán a víz színén
Egy árva redő sem eredt.
Lengette hajam, legyezgetett
Mint májusi szél a mezőn,
Az aggodalmaim közé
Fuvallva jólesőn.

Most gyorsan, gyorsan szállt a hajó
És mégis könnyedén,
És édesen susogott a zefír —
De nem érzi más, csak én.

Óh üdvnek álma! Hah, mi van ott?
A világító torony?
A mi templomunk? A mi dombtetőnk?
Ez az én szép otthonom?

S im most a hajó révünkbe fut
És ajkam így könnyörög :
«Ébressz fel most, Uram istenem,
Vagy hadd legyen álmom örök!»

Oly tiszta a rév, mint tükör-üveg,
S oly símák a habok!
Emitt a hold *árnyéka* rezg,
Amott a *fénye* ragyog.

És csillog a szirt, és tündököl
A templom a szirt tetején,
Tornyán pedig a szélkakast
Bevonja ezüsttel a fény.

Fehérre füstik a kikötőt
A sápadt holdsugarak,
S közülök íme kibukkanik
Sok bíbor-leples alak.

Kevéssel a gálya orra előtt
Lebegtek a víz-szinen . . .
S most nézem a födélzetet —
Mit láttam, oh istenem!

Még ott feküdt minden halott,
S a keresztre esküszöm :
Egy férfi-alak, egy égi szeráf
Állott mindegyikükön.
És mind, de mind a kezével int —
Oh mennyei látomány! —
S ragyogva a part felé tekint
Csoda-bájolón valahány!

Evezők zaja kél — pilóta kiált
Nagyvígán «jónapot!»
Odafordulok a hang felé
S meglátom a csónakot.

Közelg a pilóta és a fia,
És a szívem dagad,
S örömben, óh jó istenem,
Felejttem a holtakat.

Van vélök még egy harmadik :
A remete hangja hallatik,
Aki fönnen zengi a himnusokat,
Miket erdejébe' költ . . .
Neki gyónok majd, s lemossa a vért,
Amely kezemre ömölt!

HETEDIK RÉSZ.

A remeténk erdőbe' lakott,
Amely le a tengerig ért.
Szép nyájasan, szeliden beszélt,
S ha messziről jött meg valaki,
Szívesen kérdezte ki.

Hajnalba', délbe' meg este is
Egy csonka fa-törzsököt
Használgatott ima-vánkosúl,
Amellyet zöld moha főd.

És hogy közelegtek, a révkalaúz
Ezt mondta : «Furcsa nagyon!
Mely még az imént felénk ragyogott,
Az a sok fény merre vagyon?»

S a remete szólt : «Nagyon különös!
S nem jött tőlük felelet!
Korhadtak a deszkák, vékonyak
A vitorlák és kötelek,
S mily szárazak is! Soha-soha
Nem láttam még ilyet!

Aszott levél-váz úszik így
Erdőmben, az ér vizében,
Ha már a repkényt hó fődí el
S bagoly huhog farkasra, mely éhen
Önkölykét falja fel!»

S a pilóta kiált : «Milyen ördögi kép!
Jaj, félek — nézz oda csak!»
«Soh'se félj! Csak evez, evez tovább!»
Biztatja a jámbor agg.

Közelebb jutott a csónakuk,
S nem mertem szólani sem.

S midőn szorosan hajónkhoz ért,
Zaj támadt a vizen.

A mélyben valami zúg, dübörög,
Ami egyre hangosabb.
Belénk csap — mostan a rév dörög,
S hajónk' elnyelte a hab!

A szörnyü dőrejtől reszketett
A tenger és a menny,
S én, mint aki egy hete vízbe fúlt,
Hányódtam a fölszínen,
S midőn eszmélek : ím magamat
A csónakban lelem.

A hajó örvénye a csónakot
Lóbálja kegyetlenül,
Majd csönd lesz, és csak a nagy dőrej
Viszhangzik a domb felül.

Hogy megszólaltam, a rév-kalaúz
Egyszerre lerogy s elalél;
A remete ég felé tekint
S ajkárul ima kél.

Most én evezek. A kis fiú
Elméje tébolyog ;
Nagyot kacagva néz reám,
Szeme vadul forog :
«A sátán jól tud evezni, szól,
Hahah! dicső dolog!»

Ott álltam végre a szárazon,
Szülőhazám legén ;
Kiszállt utánam a remete is,
S alig birt járni szegény.

«Gyóntass meg engem, szent öreg!»
Könyörögtem, «el ne hagyj!»

Az rám tekint komoran : «Beszélj,
Ki és miféle vagy?»

És ekkor szörnyü fájdalom
Támadt egyszerre rám,
Mely nem szűnt, míg nem mondtam el
Egész históriám.

S azóta sokszor megesik,
Hogy e kín prédája vagyok,
S míg el nem mondom bús regém,
Addig szívem sajog.

Bolyongok, és csudás az erő,
Amely hangomba' van.
S mindjárt tudom, ki kénytelen
Hallgatni, mi történt velem
És túrni a szavam.

De mi zaj jön onnan a kapuból?
A násznép víg odaát.
Ara és nyoszolóleány dalol
Egy kedves áriát,
S messzűnven int az estharang :
Mondj Áve-Máriát!

Jóságos ég! egyedül valék
A messzi tengeren,
Olyan magányba', mintha ott
Isten se vón' jelen :

S most nékem sokkal kedvesebb,
Mint bármi nász-lakoma,
Az isten hívőkkel teli,
Magasztos temploma!

Legszívesebben odamé'k ;
Legkedvesb nékem a ház,

Hol férfi, asszony, kisgyerek
S üde lány-csapat közt térdepelek
S ajkamról száll a fohász.

Ég áldjon! S tudd meg; hogy az imád
Odafönn kedves legyen :
Szeress te embert s állatot
Egyforma melegen.

Irgalmat az lel, egyaránt
Ki szeret nagyot s kicsinyt,
Mert mind az Isten alkotá
S egyformán szereti mind!»

S ezzel bucsúzik a tűz-szemű,
Deres szakállu vén,
S a nászvendég is egyszeriben
Megfordul és hazamén.

Úgy jár, miként kin zsibbadás
És kábultság vesz erőt,
S fölkelve másnap, komolyabb
S bölcsebb, mint volt azelőtt.

Coleridge után, angolból

RADÓ ANTAL.

SZEMLE.

Buday László.

Nem Buday Lászlót, hírneves statisztikusunkat, a külföldön is ismert kiváló tudóst kívánom e sorokkal méltatni. Épp oly kevésbé lehet e rövid soroknak feladata Buday László széleskörű közéleti tevékenységének méltatása. Hiszen mindez, egy oly tevékeny és sikerekben oly gazdag élet eredményeinek összefoglalása és méltatása sokkal szélesebb kereteket kíván. Csupán Buday Lászlótól, az embertől és e *Szemle* munkatársától kívánok néhány kegyeletes sorral elbúcsúzni.

Buday László Pécsen született 1872-ben. Iskolai elvégzése után szépirodalmi pályára lépett, hol már mint húsz éves fiatalember szép állást ért el, mint az *Ország-Világ* segédszerkesztője. E szabad pályát azonban csakhamar hivatallal cserélte fel és a statisztikai hivatalba került, mely szigorú szellemével a fejlődő tehetségek kitűnő iskolája. Hazulról magával hozott pontossága és lelkiismeretessége e környezetben kitűnően érvényesült és Buday László csakhamar főnökei kedvence lett. Adatfelvételek irányítását és feldolgozását bízták rá és kivált a betegségyező pénztárak statisztikája, valamint a községi háztartásról írott szép munkája szereztek elismerést tollának. E mellett publicistikailag és önálló tudományos cikkekkel tünt fel, mert nagy munkabírása erős hivatali elfoglaltsága mellett időt tudott találni ily irányú tevékenységre. Midőn 1914-ben a központi statisztikai hivatal élére került, már neves statisztikus volt. Ugyanez évben választotta a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába.

A hivatalnak a vezetése a háború nehéz éveiben erősen próbára tette nemcsak Buday tehetségét és szaktudását, hanem egészségét is. A kötött gazdálkodás, a szövetségesekkel való tárgyalások és a rendkívüli állapot által követelt sok újszerű intézkedés számtalan irányban követelték a hivatal segítségét és Buday László erejének teljes megfeszítésével igyekezett mind e nehéz követelményeknek megfelelni. E hat év, melyet mint a hivatal igazgatója töltött el, életének legnehezebb évei közé tartozott.

Midőn 1920-ban a József Műegyetem a megüresedett gazdaság-politikai és statisztikai tanszékre egyhangú lelkesedéssel nyilvános rendes tanárnak hívta meg, úgy látszott, hogy könnyebb évek következnek, melyekben jóváteheti azt, amit erejének túlfeszítésével egészségének ártott. De Buday László egyénisége nem ismerte a tétlenséget és önmagának kíméletét. A hivatali teendőktől felszabadulva, teljes erővel a tudományos munkálkodáshoz látott. Nagy intuitiója oly feladatot látott maga előtt, mellyel mintegy magyar lelkének keservét Magyarország meg nem érdemelt mostoha sorsa fölött kiönthette, de egyúttal erőt adhatott nemzetének arra, hogy hígyen és bízzék egy szebb jövőben, melynek el kell jönnie, midőn a gazdasági és politikai élet törvényei meg fogják semmisíteni azt, amit Trianon ellenünk vétett, midőn hazánkat annyira minden észszerűséggel ellentétben megcsonkította. És megszületett a «Megcsonkított Magyarország», az a munka, melyet minden magyarnak állandóan forgatni kellene, hogy folytonosan előtte legyen a magyar jövőben való bizakodás és az ennek érdekében való kötelességteljesítés össz-töne folytonosan új erőt nyerjen belőle.

Buday László neve annyira összeforrott a Megcsonkított Magyarországgal, hogy szinte elfelejtjük, hogy más igen értékes munkákkal is gazdagította irodalmunkat. Pedig rövid tanári pályája alatt egy alapos és magas színvonalon álló *Agrárpolitikával*, *A statisztika elmélete és története* c. kiváló munkájával és még több kitűnő értekezéssel is fejlesztette tovább tudományos irodalmunkat.

Már mindez elég volna egy sikerekben gazdag élet számára, ha az nem is lett volna olyan rövid, mint Buday László élete. De Buday László munkásságáról még nincs képünk, ha csak hivatali és tudományos tevékenységét ismerjük. Mert tevékenységének igen jelentékeny része más térre, a közélet legkülönbözőbb tereire esik. Mindenhol, a hol szervezni, a magyarság szellemi színvonalának emelése érdekében avagy gazdasági megerősödése ügyében munkálkodni kellett, ott találjuk Buday Lászlót. Az újonnan alakult Magyar Statisztikai Társaság őt választotta elnökének és rábízta szemléje szerkesztését; a Magyar Közgazdasági Társaság is őt kérte fel szemléje szerkesztésére, míg a csak nemrégiben alakult Magyar Társadalomtudományi Társaság megalakulását megelőző tanácskozások vezetését szintén neki kellett vállalnia. Ő volt megbízva Széchenyi műveinek kiadásával és ő lett az Iparosok Orsz. Közp. Hitelszövetkezetének alelnöke. Annakidején az Országos Közéletnevelési Tanácsban is osztályelnöki tisztet töltött be. Sokat kellett a magyarság érdekében külföldre is utaznia, hol mint a nemzetközi statisztikai intézet

magyar tagjának, hol mint a kereskedelmi kamarák nemzetközi szervezete egyik titkárának. Szinte nem hihetjük most, midőn így áttekintjük mindazt, amit Buday László végzett, hogy mindezt egy ember el tudta látni, pedig mennyi feladat várt rá ezenkívül is. Hiszen előadásain kívül két év óta a Műegyetem közgazdasági osztályának dékáni tisztét is viselte és ennek kötelességei is vállára neheztedek.

Buday Lászlóról, mint emberről akartam szólni. Látszólag kisiklottak soraim, mert tudományos és közéleti tevékenységére tértem ki. De csak látszólag, mert éppen ez a sokoldalúság, ez a lázas tevékenysége s mindenfelé munkaerejét készségesen rendelkezésre bocsátás jellemzi egyéniségét. Mégsem kizárólag, mert az, ahogy munkáját ellátta, épp oly jellemző egyéniségére, mint munkájának sokoldalúsága. Nem akarok hazafiságról szólni, melynek örök történelmi emléket állított a «Megcsonkított Magyarországhban», nem lelkiismeretességéről, melyet mindenki ismert és nem oly sok egyéb kiváló tulajdonságáról. Csak kettőt akarok kiemelni, melyek mindegyike egyéniségének legsajátabb tulajdonsága volt. Az első éles ítélőtehetsége, mely minden munkájában nyilatkozik, a másik szeretetre-méltó, megértő egyénisége. Ott, hol éles ítélőtehetségre, de egyúttal megértő, az ellentéteket elsímító munkára volt szükség, ott volt igazán elemében és ott érvényesült kiváló egyénisége mindig az alkotó munka megindításával vagy istápolásával. Sohasem támasztott ellentéteket, hanem mindig azt kereste, ami a hazafias együttműködésben honfitársait egybefűzheti. És kiváló gyakorlati érzéke mindig megtalálta a helyes utat, a józan megoldást, bármily nehéz volt a megoldandó kérdés.

Szegény hazánk nem sok oly munkást talál, amilyent Buday Lászlóban veszített. E tudat mellett szinte eltörpül egyéni veszteségünk, melyet nekünk, barátainak és tisztelőinek, korai halála okozott.

Heller Farkas.

KÉPZŐMŰVÉSZET.

Ritkán volt olyan gazdag és eredményes a magyar képzőművészeti termés, ritkán láthattunk olyan értékes képzőművészeti kiállításokat, mint az 1925. év első felében. Legkiválóbb művészeink közül néhányan gyűjteményes kiállításban mutatták be régebbi és újabb munkáiknak legjavát, melyek valódi eseményei voltak képzőművészeti életünknek. Ezenkívül Munkácsy Mihály halálának negyedszázados fordulója is alkalmat adott arra, hogy a nagy mester műveiből magas színvonalú kiállítást rendezzenek. A konservatív irányok életképességét a Benczur-Társaság harmonikus hatású kiállítása bizonyította, a merészebben haladó művészi törekvések jogosultságáról pedig a Képzőművészek Új Társasága tagjainak gyűjteménye tanuskodott. Két érdekes kiállítás viszont a Szinyei-Merse Pál és a Benczur-Társaságnak a magyar művészet érdekében kifejtett munkásságáról számolt be, amennyiben összegyűjtve bemutatták mindazokat a műveket, melyek a két Társaság különböző pályázatain jutalmakban részesültek. Az osztrák művészek is ez év tavaszán viszonozták repräsentativ kiállításukkal a magyarok tavalyi hasonló bécsi látogatását. Hosszú évek óta az idén először láthattunk idegen művészetet Budapesten. Az Iparművészeti Társulat munkásságáról főleg egy színpadművészeti kiállítás tanuskodott. Művészeti múzeumaink életében viszont s legjelentékenyebb esemény a II. Rákóczi Ferenc Mányoki-féle képmásának a Szépművészeti Múzeumba való jutása volt, mi jánoshalmi Nemes Marcell áldozatkészségének köszönhető.

*

A Múcsarnok tavaszi tárlatának legfőbb érdekességei azok a gyűjtemények voltak, melyek néhány magyar mester és művész munkásságát mutatták be jellemző alkotásokban. Első helyen természetesen Munkácsy Mihálynak négy nagy compositióját kell említenünk. Május 1-én volt a nagy mester halálának huszonöt éves fordulója és ebből az alkalomból kívánta a Képzőművészeti Társulat

a négy festmény bemutatásával tiszteletét leróni a halhatatlan mester emléke előtt. A kiállított négy festmény: a *Zálogház*, *A falu hőse*, az *Ecce homo* és a *Tépécsinálók* között azonban csak az utóbbi alkotás képviseli a mestert teljes erejében, festői geniusának suggestiv igazságában. A *Tépécsinálókat* Munkácsy 1871/72-ben festette, nem-sokára a *Siralomház* után és az 1873-iki párisi Salonban mutatta be először. A festményen még a düsseldorfi iskola sötét tónusai uralkodnak. Sötétségbe fúló félhomály borul a vászorra, melyből csak a vörös és a kék színek s a megtört fehérek villannak elő. Eredetileg a kép világosabb volt, de az aszfalt, melyből Munkácsy a kelletténél itt többet használt, idővel elemészttette a színeket. Ez a festmény mégis Munkácsy egyik legértékesebb és legegzenletesebb compositiója, egyben a magyar festészetnek egyik elvitathatlan remeke.

Ha a kép szemlélése után a *Zálogháznak* és *A falu hősének* a nyolcvanas években készült és szintén kiállított másodpéldányaira tekintünk, úgy a csalódás érzése vesz erőt rajtunk. Vajjon ezek is Munkácsy-képek? Ilyen hamar megrokkant volna a mester festő-ereje? Ezek a képek azonban nem eredeti festmények. A *Tépécsinálókkal* egyforma becsű *Zálogház* és *Falu hőse* jelenleg a newyorki Metropolitan, illetőleg a kölni múzeum tulajdona, az itt kiállított két kép csak műterem-munka, melyeket nagyrészen a mester fiatal festő-segédei pingáltak és amelyeket a mester néhány ecsetvonással átjavított és szignált. Minő kiáltó különbség van például a *Zálogház* két gyermekes asszonya, ülő anyókéja és az ezekhez készült, a Szépművészeti Múzeumban, illetőleg Hubay Jenő gyűjteményében levő nagyszerű tanulmányok között. A Múcsarnokban kiállított képek megértetik velünk Munkácsy művészetének későbbi tragédiáját, melyet végül a mester lelki fáradsága és végzetes betegsége idézett föl teljes nagyságában. Az *Ecce homo* a vég előtt az utolsó fölvonás. Egy kivételes genius emberfölötti küzdelme az elképzelt remekmű megvalósításáért. De a szellem már fáradt, az energia megcsorbult, a lángoló pillanatok tehetetlenséggel váltakoznak. Az *Ecce homo* nem annyira önmagában, mint inkább a mester sorsához való viszonyában, mint ennek megrázó documentuma, érdekes és értékes. Most utoljára állították ki Budapesten, mert az óriási vászon Déry Frigyes hagyománya gyanánt Debrecenbe kerül. Mégis jobban cselekedett volna a Képzőművészeti Társulat vezetősége, ha a Munkácsy-évforduló alkalmából a mesternek csak igazán elsőrangú képeit állította volna ki. Nemzeti kulturánk érdeke, hogy a nagy mesternek csak olyan műveit mutassuk be a hazai és a külföldi közönségnek, melyek Munkácsy művészetét a maga tökéletes épségében, teljében képviselik.

A Múcsarnok kiállításának másik nagy érdekessége László Fülöp olajfestményeinek gyűjteménye volt. A válogatott collectio a világhírű festőművésznek egész fejlődését elibénk állítja, kezdve a mult század 90-es éveinek elején létrejött műveitől a legutolsó évek, hónapok néhány jellemző alkotásáig. Az 53 festmény egyúttal megérteti velünk László nagy népszerűségének titkát is. Kevés festő van, akinek művészetében annyi rutin, elegántia és könnyedség lenne, mint László biztos ecsetvonásaiban. Sohasem téved, sohasem jön zavarba, mindig előkelő szalonember, a ladyk és a gentlemanek született arcképfestője. Ehhez a biztos föllépéshez László azonban komoly természetstudiumok alapján jutott. Legkorábbi művei Bastien-Lepage és Hollós Simon művészetének jegyében készült, rendkívül lelkiismeretes tanulmányok és compositiók. Ezekben László minden formát élesen megrajzolt, nincs bennük semmi felületesség. A művészet igaz szeretete, tisztelő megbecsülése szól ezekből a rokonszenves művekből. Nekünk ezek talán még kedvesebbek, mint László későbbi, mesterien rutinos, kevésbbé bensőséges alkotásai. A mintázó rajz László művészetében később fokozatosan háttérbe szorul, a körvonalak kezdenek elmosódni, a tónus érdekli akkor a mestert. Ezt a korszakot Szabó Miklós képmása képviselte legjobban a kiállításon. A kilencvenes évek végén László ecsetje azonban fokozatosan bravurosabb, stílusa nagyvilágibb lesz. Lenbach és talán Canon hatnak rá. A külföldi, nemzetközi környezet, az előkelő körök ízlése László művészetét aztán teljesen a maga ínyére alakítja át. Ennek a világnak Van Dyck és a XVIII. századi nagy angol arcképfestők az eszményképei. Ezeknek páratlan elegantiájú, de művészileg is igaz és lelkiismeretesen komoly munkáját kívánja a felsőbb tízezer másodkézből mostani kedvenc festőtől, így László Fülöptől is. Hogy azonban a művészt e szalonképmások mellett a tiszta festői problémák is érdeklik, azt a kiállítás néhány szintanulmánya és egy interieur-képe igazolja. De Lászlónak ezen műveiből is inkább a biztosság, mint az érzés, a hangulat szól hozzánk.

A férfikora delén nemrég elhunyt Pentelei-Molnár János művei a Múcsarnok kiállításán három termet töltöttek meg. Ezeket a képeket is úgy válogatták össze, hogy a jeles festőművész fejlődését illusztrálják. Legrégibb kiállított művei a szürke tónusú, realis fölfogású képírás hívének mutatják Penteleit. Ekkor Whistler az egyik idealja, akinek híres képmásait egyik művében mintául is veszi. 1905 óta azonban Pentelei Benczur Gyula hatása alá kerül. Színei fölragyognak, nagyméretű, idealis compositiókat fest. Úgylátszik azonban, hogy ezekben sem találja föl önmagát. Bár igen szép tájképeket

alkot, mégis mindjobban a csöndéletfestés felé hajlik. Ezekben is a benzuri színragyogás alapján áll, de ugyanakkor minden téren megőrzi a realis anyaghatásokat. Bársonyai, selymei, porcelánjai, üvegei bámulatosan valószerűek. Festészetének technikája lelkiismeretes és bravuros. Csak a fantáziát, a szárnyalást nélkülözzük kissé egyhangú művészetében. Pentelei-Molnár korai elhunyt a magyar festészetnek komoly vesztesége.

A tárlaton kiválóbb művészeink közül egyébként ismét igen kevesen vettek részt. A kiállított képmások közül Karlovsky Bertalan mesternek egyik művéről, Horthy Miklós kormányzó arcképéről kell elsősorban megemlékeznünk. Rendkívüli rajztudás, bámulatos formaérzék és határozott formataglalás jellemzi ezt a képmást, mely a XVI. századi flandriai maniristákat juttatja eszünkbe. A formának és a színnek kellemes összhangja jellemzi Kukán Géza arcképeit. A tárlat egyik legmarkánsabb, legférfiasabb stílusú portraitját azonban Rabocska Bélának köszönhetjük. Glatter Gyula püspök-képmásánál szerencsésebb alkotás a művésznek egy figurális tanulmánya. Egyenletes technika és finom ízlés jellemzi Kohner Ida bárónőnek két befejezett előadású arcképét.

A tájképek közül néhány kevésbé ismert festő művét kell fölmítenünk. Áldor János Lászlónak egy mély, zöldtónusú tiszaparti képe és egy levegős falusi részlete meglepően jó alkotások. Sz. Horváth Kálmán és Horváth Béla tájképei szintén dicséretet érdemelnek. Reméljük, hogy e három művész munkáival ezentúl többször fogunk találkozni tárlatainkon. Kiváló alkotás Nádler Róbert Park-részlete a víz mesteri visszatükröződésével. Udvary Pál három képe között az Őnarckép volt a legkiválóbb. Ennek összhangját nem bontják meg a dekoratív hatást célzó, de kieső színek.

A szobrászatot a Múcsarnok kiállításán főleg hotfai Hübös László alkotásai képviselték. Sokáig hiányzott a művész a tárlatokról, most viszont egész gyűjteménnyel jelentkezett. Részben régebbi párisi művei, részben pedig újabban készült alkotások. Míg régebbi műveiben Hübös stílusa különböző artistikus törekvések között ingadozott, egyszer az impressionismus felé hajlott, másszor a lágy festői idealismust, vagy a lobogó páthost kereste, mostani műveit már tiszta plastikai hatásokra építi. Minden formát világosan értelmez, de az összefoglalásra is ügyel. Figyelemreméltó alkotások voltak még Damkó Józsefnek Csernoch János hercegprimást ábrázoló márványmellszobra és Farkas Zoltán dr.-nak, valamint Haupt-Stummer Leó bárónak egy-egy komoly készületséggel mintázott képmása. A plakettek között ezúttal Esső Erzsébet munkái voltak a legművészebbek.

Munkácsy Mihály halálának huszonöt éves fordulója alkalmából az Ernst-Múzeum is Munkácsy-kiállítással kívánt hódolni a nagy mester emlékének. Ezzel kapcsolatban Munkácsy congenialis festőbarátjának, Paál Lászlónak egy sorozatra való remek tájképét is bemutatták. Munkácsy mindegyik korszakát nem egy kitűnő alkotás, sőt valódi mestermű képviselte a kiállításon. Fiatalkori munkái közül különös figyelmet érdemelték a tiszteletreméltó megjelenésű Vidovszky-házaspárnak Rahl stylusában festett képmásai. Ezek a képek a mester bécsi akadémiai studiumainak idejéből valók. Két nagy rajz a szabadságharc idejéből vett motívumokkal viszont Munkácsy korán érő componáló talentumát igazolja. Valódi remekek aztán a hetvenes években készült alkotások. Ez az idő volt Munkácsy géniusának delelő korszaka, amelyet a *Siralomház* vezetett be.

Ebből a korszakból a kiállítás nagy örömeinkre néhány csodálatos alkotást mutatott be. A *Köpülő asszony*, a *Zálogház* öreg francia nénikéje és ülő hölgye, a *Kovácslegény* mind legnagyobb mértékkel mérendő remekmű. Amit Munkácsy Leibltől és Courbettől tanult, az ezekben a festményekben a mester művészetébe felszívódva mélyebb és átfogóbb művészi génius nyilvánulásaképpen jut kifejezésre. A *Köpülő asszony* drámai monumentalitása, vagy a *Zálogház* nőinek színekben rajzolt sötét lélekábrázolása Munkácsyt mint a mult század egyik legnagyobb festőjét állítják elibénk. A cigánykaravános tájkép 1873-ból a legjobb francia tájképekkel is fölveheti a versenyt. A mester nagy compositiói közül a kiállítás néhány másodpéldányt mutatott be. Ezek között a Milton sok valódi Munkácsy-qualitást árul el. Ha a néhány későbbi, Munkácsy hanyatlását szomorúan bizonyító alkotás kiállítását mellőzték volna, akkor az Ernst-Múzeum Munkácsy-gyűjteménye vakossággal múzeális jellegű lett volna.

Ezt az egységes, magas színvonalat Paál László műveinek összegyűjtésénél már sikerült megőrizniök. Paál tájképei között természetesen szintén vannak kvalitáskülönbségek, de tájfestészetében a mester annyi lélekből fakadó és tiszta festői szemmel látott értéket árul el, hogy alkotásai mindig a legmélyebb és legzavartalanabb művészi élvezetet nyújtják. Csupa hangulat és költői hevület ez a művészet, mely — ha igen közel áll is a barbizoniak festészetéhez — valami lelki borulatot, bánatos tragikumot mindig elárul.

*

A Benczur-Társaság kiállítása kétségtelenül egyike volt az utóbbi évek legharmonikusabb hatású tárlatainak. Nem találkozunk itt ríktó hatásokkal, izgató festői ujdonságokkal, a szemlélt

visszasan érintő egyenetlenségekkel. Mindenem a mult tiszteletét jelző önmérséklet uralkodott ezen a kiállításon. Az egymás mellett függő képek nem ütötték agyon egymást, a Benczur-Társaság művészeinek törekvéseit nem választják el egymástól mély szakadékok.

Sok évvel ezelőtt festett művekkel is találkoztunk a kiállításon. Így Knopp Imre 14 alkotása a művésznek egész eddigi fejlődését mutatta be a mult század nyolcvanas éveinek közepétől egészen a jelenig. Mindegyik stílusát néhány jeles festménye képviselte. Frescoszerű fölfogás jellemzi Dudits Andornak, a Benczur-Társaság elnökének *Kánai menyegző* című decoratív színhatású képét. Ez a festmény volt a kiállítás egyik legmodernebb törekvésű darabja. Kunwald Cézár két komoly tudással festett, de már eddig is ismert kép-mással szerepelt, Tolnay Ákos pedig meglepően befejezett és finom tájképeket állított ki. Udvary Géza compositiói a művésznek a nagy coloristák iránt érzett tiszteletét, Kiss Rezső festményei viszont a művész nagy rutinját igazolják. Krusnyák Károly ezúttal túlságosan belemerült a barna színekbe, *Öreg ember feje* azonban lelkiismeretes tanulmány.

A kiállításon nagyobb gyűjteményekkel szerepeltek Frank Frigyes, Burghardt Rezső, Csuk Jenő, Czencz János és Gy. Sándor József.

Frank Frigyes egyike volt a legfejlettebb technikájú, legbiztosabb színlátású impressionistáinknak. Képei mindig ízléses és komoly fölfogásról tanuskodtak. Most azonban ő is betelt a naturalista-impressionista természetábrázolással és határozottabb stílus felé törekszik. A nagy spanyolok, Greco és Goya jegyében keresi az új utat. ezeknek nyomasztó drámaisága, sötét coloritja borul Franknak nemrég még világos palletájára. Alakjai mögött a háttér teljesen elkomorodik, a kisebb compositiók lidércfényű világításba merülnek. Minthogy azonban Frank csak most indult el stíluskereső útján. ezért mostani képei érdekes voltak mellett is még nem kész eredmények. A kicsiny alakok mozgásainak, gestusainak egyszerűsítő összefoglalása még nem eléggé kifejező, a figuralisnak a környezettel való összefüggését a festő még nem oldotta meg teljesen. Burghardt Rezsőtől nagyobb figuralis festményeket és tájképeket láthattunk. Míg az előbbieken, különösen nagy fekvő actjában, a Benczuriskola reminiscenciái csillannak föl vagy velazquezi hatások jelentkeznek, a tájképekben a művész már teljes közvetlenséggel áll a természettel szemben. Rendkívül finom impressióit előkelő előadásban tolmácsolja, melynél a festés technikája nem tolakodik előtérbe. Csuk Jenő festményei nem hatnak ilyen őszintén. Bosznay, Szlányi és Zombory stílusának hatását jelzik képei, melyeknek magyaros-

sága azonban nem egészen meggyőző. Czencz János művészetének mostani periódusában is bizonyos ingadozást láthatunk. A művészt a plain air és a localis színeket hangsúlyozó műteremfestészet egyformán vonzza és még nem döntött, hogy melyik irányban fog ezután haladni. Gy. Sándor József velencei tanulmányútjának gazdag eredményeit állította ki. A művész palettáján most a halkabb színek, az ezüstös tónusok uralkodnak. Technikai készség, szinte nemzetközi rutin jellemzi alkotásait. Graphikái is a művész fejlett erejét bizonyítják. Méltán tettek szert ezek a lapok különös népszerűsége. Félig graphikának nevezhetők Batthyány Gyula grófnak igen ötletes és nagy stílusérzékkel eláruló vízfestményei is. Gazdagon bugyborékolnak a művész mulatságos eszméi, melyek könnyedén öltik fel a legötletesebb formákat.

A plastikát a kiállításon Ligeti Miklós, Róna József, Margó Ede és Lux Elek szobrai, valamint Berán Lajosnak méltán sokat dicsért plaqueettejei képviselték. Ligeti Miklós, az Anonymus szerencsés leleményű alkotója, különösen a képmásszobrászat terén aratott jól megérdemelt sikereket. A mostani kiállításon is képmásszobrai a jelesebbek. Róna József talentuma viszont inkább nagyobb szobrászi feladatokban, decoratív alakokban nyilvánul a maga teljében. Lux Elek *Táncosnője* a nagy mozgásban végtagjait szerteveti, mint Giam-bologna híres Mercurja. A tehetséges művész itt arra törekedett, hogy az alaknak minden oldalról kellemes körvonalat adjon. Ez ugyan jól sikerült neki; de az alak tengelyének ferde beállítása az egyensúly rovására van. A kiállításon még két kiváló képmást is láthattunk a művésztől.

*

Iványi-Grünwald Béla új tájképeinek bemutatása az Ernst-Múzeumban komoly eseménye volt művészeti életünknek. Tanúi lehettünk egy igazi tehetség önmegtalálásának, egy hosszú viaskodással teli művészi pálya beteljesülésének. Nem volt könnyű neki idáig jutni, a nagybányai plainairtól hosszú az út a heroikussá fölfokozott természetszemlélethez. Közben egy szakadékon is át kellett vergődnie, mely a régít az újtól elválasztotta. Ez volt Iványi művészetének krisise. Akkor még csak homályosan éltek benne mostani stílusának víziói, minden forrott belsejében és körülötte, senki előtt sem volt világos, hogy milyen természetű és értékű lesz a remélt tisztulás. Szinte feltettük ekkor Iványit, hogy nem lesz ereje legyőzni a nyugatról jövő vihart, mely művészetét fölkorbácsolta. Tehetségének valóságára, munkájának komolysága azonban kivezették őt a

válságból. Most már látjuk, hogy mennyire szükséges volt számára ez a kritikus időszak. Csak ennek küzdelmeiből épülhetett ki mostani művészete. A figurális és decoratív törekvések voltak ekkor művészete előterében. Ettől várhatta leginkább a plainair tájfestészet legyőzését.

Művészetének előzményei mégis más irányba terelték fejlődését. Iványi-Grünwald születetett tájképfestő, ebben a műfajban alkotott jeleset nagybányai korszakában és ezért ide kellett eljutnia minden figurális és decoratív törekvése ellenére is. Bármilyen értékeket állapíthatunk is meg nagy figurális compositióiban, ezek a vásznak Iványi oeuvrejében csak előkészítői voltak újabb tájfestészetének. Az előbbieken érlelődött meg mostani monumentalis tájképstilusa. A figurális és decoratív compositióban tanulta meg a formák lendületének és a színek erejének fokozását, a tömegek kiegyensúlyozását, a nagyvonalú összefoglalásokat. Szembe szállt a világító napfénnel, hogy a színek tüztét kihozhassa, félhomályt borított vásznaira, melyben minden belülről izzik, szinte önfényében ragyog.

Pár éve kísérhetjük figyelemmel ennek a tájképstilusnak kialakulását. Iványi már eddig is határozott jellegű alkotásokkal lepott meg, stílusának beteljesülését, idealis leszűródését azonban csak legutolsó művei tárják elénk. Színei most megtisztultak, a sáros barnákból kibontakoztak, az ég azurkékje, melegen csillan föl a fehér felhők között, a fák zöldje diadalmaskodik a fakó sárgákon. A kifejezés finomabb, költőibb, gyengédebb lett. Lány poesis egyesül ezekben az alkotásokban az élet telítettségével. Természet és ember egymásba olvad a nyár álmatag alkonyában. Iványi-Grünwald most messzi van a plain-airtól, a naturalismustól. A tájakat s a figurális részleteket színben, formában átcomponálja. Stílusa leginkább Munkácsy és Paál László tájfestészetének szellemével rokon. A magyar vidéknek jellegzetes és egyszerű motívumai symbolumokká nőnek fölfogásában. Egy-egy figurális motívuma — akárcsak Milletnél — monumentalis körvonallakkal rajzolódik a háttérbe, vagy barokk jellegű formákba tagolódik. Iványi most teljesen uralja egyéni szín- és formaorchesterét, nem érezzük semmi hiányt, megoldatlanságot előadásában. Régebben, különösen nagybányai és szolnoki idejében, Iványi még másoktól függött, mások köréhez tartozott, most azonban ő a mester, ő diktál stílust, iskolát.

Méltó társa volt a kiállításon ennek a heroikus stílusú festészetnek kisleludi Stróbl Zsigmond lendületes szobrászata. Kitérő képmások sorakoztak egymás mellé, melyek fölött, a diadalmas szépséget symbolisálva, a művész Venusa uralkodott. A komoly szobrászi

elmélyedéssel, a formai értékek tiszta látásával, a classikus szépség tiszteletével componált, harmonikus hatású actot, illetőleg elődjét már ismerjük a Múcsarnok tavalyi tavaszi kiállításáról. E művét kislelki Stróbl azonban azóta gondosan átdolgozta, a szép profilú fejét kiszabadította a fölfelé nyújtott karok öleléséből, az egészet megnesemesítette. Ennél befejezettebb, szebb mozdulatú actot a művész még nem alkotott. A barok plastica formarhythmusá é ebben a Venusban minden banalitás nélkül. A művész sokszor szerepelt kútjának szobrai már nem érnek fel ehhez.

Még ennél a kiállításnál is jelentősebb esemény volt Rudnay Gyula festményeinek gyűjteményes bemutatása. Rudnay festészete megkapóan érett, egyénien nagyszerű önvallomása egy erős művészi akarásnak. A mester minden ecsetvonását benső meggyőződés, ösztönös biztosság vezeti. A technika nem választható el nála a művészi tartalomtól, festői előadásmódja a téma szerint változik. Néha lendületes bravurral veti vásznaira széles vagy raffináltan apró színfoltjait, máskor viszont oly finoman, lágyan olvasztja egymásba a színelületeket, hogy az eszközökről, a technikáról szinte megfeledkezünk.

Célirányos egyenességgel, kitérések nélkül érkezett Rudnay ezekhez a művészi magasságokhoz. A nagy mesterek, különösen Goya és Tiepolo hatását olvasztva magába, meglepően egyéni stílushoz jutott el, mely mind tájképi, mind figurális compositióit uralja. Nem a természetet festi le egyszerűen Rudnay, mindent költői átírásban interpretál. Néha tragikus páthosszal, döbbenetes világításban nagyítja föl alakjait, máskor pedig romantikus poezissel ezüstözi be ábrázolásait. Festészete igazi expressionismus a szónak valódi, a régi nagy mesterek művészetét jellemző értelmében. Legutolsó műveiből a táblabíróvilág romantikáját érezzük ki. A múlt század első felének regényes kiállítású alakjai lépnek elénk, de nem mint regényhősök illusztrációi, hanem mint önálló festői látományok. Csupa stílus, költőien finom szín- és forma-harmonia ez a művészet, mely a primitívség hatáskeltő eszközeit is nemesen használja ki. Színeivel Rudnay rendkívüli összefoglalásokra, egyszerűsítésekre képes. A fák lombjait, a ruhák kelméit néha csak egy nagy színfolttal jellemzi, mégis meglepően teljes képet ad mindenről. Máskor meg olyan finom átmeneteket, mélységeket éreztet, minőket csak a régi mesterek vagy a barbizoniak képein ismerünk. Néhány újabb tájképét, női fejét valóban a régi mesterművek mellé lehet állítani. A nagy tradíciókhoz való visszatérés él ezekben az alkotásokban a nélkül, hogy megtagadnák modernségüket és modorosságot árul-

nának el. Most már nincsenek keresetten markáns fény-accentusok Rudnay vásznain, a villanó fehérek már nem esnek ki képeiből. A compositiók mozgalmassága is elült, decoratív szempontok kerültek uralomra. Képein minden egy nagy összefoglaló harmoniába olvad, mely a színek ragyogását ezüstös tónussal egyenlíti ki. Csak a figurális és a tájképi részek színezése között szeretnénk néha nagyobb különbséget. Az alakok öltözékei nem egyszer olyan szíműek, tónusértékűek, mint a mögöttük lévő tájrészletek. Rudnay művészetének érettségét egyébként képein kívül a kiállításon bemutatott graphikája, kitűnő rézkarc-sorozata is bizonyította.

Rudnay képeivel együtt voltak kiállítva Pásztor János szobrai. Többnyire ismert kiváló alkotások, melyek más kiállításokon már megérdemelt elismerést szereztek a művésznek. Pásztor János a női test nagytudású mintázója. Actjaiban nemcsak a lágyhúsú idomok szerves összetartozását, a test fölépítését hangsúlyozza, hanem a női lélek benső melegét is érezteti. Minden egyes alkotása nyugalmasága ellenére is megkapóan eleven. E mellett Pásztor gondosan ügyel az alak szobrászi beállítására. Kevesen vannak szobrászaink között, akik oly kitűnően tudnak componálni, mint Pásztor. Szabadságtéri irredenta csoportja — a Kelet — és egyik síremlék-compositiója a Kerepesi-fennsíkban megkapóan bizonyítja ezt. Mindkét esetben kiválóan fűzi egymáshoz az alakokat. Sőt egyes alakjainál is láthatóan zárt körvonalakra törekszik. A karok lehetőleg a törzshöz simulnak, vonalaikkal nem lazítják föl a szobrok körvonalait. A művésznek a plasticai tömegszerűség iránt való vágya nyilvánul abban is, hogy a testet nem tagolja erősen, a csuklókat kevésbé hangsúlyozza. Minden forma egymásból folyik. Szereti az olyan compositiókat, melyben a lábszárakat is egy tömegbe foglalhatja a törzsszel. Szépféjű *Zsuzsánnya* erre különösen jellemző, bár még nem tökéletesen megoldott példa. Képmásai közül a Szépművészeti Múzeum tulajdonában lévő férfifej bensőségesen finom alkotás.

E két nagyjelentőségű kiállítás után az Ernst-Múzeumban Csók István, Magyar-Mannheimer Gusztáv, Zádor István és Szentgyörgyi István válogatott műveinek bemutatása következett.

Csók István az utolsó tíz-tizenöt évi termésének legfinomabb darabjait állította ki. Köztük egy-két nagyobb vászon is látható, melyek azonban nem versenyezhetnek kisebb műveinek megvesztegető sajátágaival. A tónus és színbeli raffináltságnak bámulatos változatait, finomságait élvezhetjük ezekben a művekben. Némelyik képén a színek zománcosan csillognak, más művein meg ezüstsziürkés tónus borul rájuk. Érdekes megfigyelni, hogy Csók miként hangolja át régebbi compositióit mostani stilusának scálájára. A régebbi natu-

ralizmus helyébe igazi színiköltészet lépett, az erősen megrajzolt formákat lágy átmenetek váltják föl. Bár e formai elemek művészetében most elsatnyultak, egy-egy fejet azonban így is rendkívül finomsággal mintáz meg. Csóknak ez a gyűjteménye ismét megerősítheti azok hitét, akik a mester kivételes képességeit az utóbbi években készült műveinek egyenetlenségei mellett is nagyratartják.

Magyar-Mannheimer Gusztáv a legbiztosabb kezű magyar festőművész. Nem ismerünk tőle képet, melyben valami megoldatlanság, harmoniahiány lenne. Stílusa olyan kidolgozott, technikája olyan fejlett, hogy elírason sohasem kaphatjuk rajta. Festészetének biztosan megállapított színaccordjai vannak, melyeket állandóan felhasznál és amelyek minden változatban kitűnően hangzanak. Tájképeiben szinte teljesen függetlenítette magát a természetbenyomásoktól, a motívumot mindig saját festői átírásában értelmezi. Olasz ég alatt fejlődött ki Magyar-Mannheimernek ez a stílusa, mely azonban otthoni motívumait is uralja. Művészetének nincsen magyaros jellege, de a nemzetközi festői kulturának rendkívül művelt nyelvéen szól hozzánk.

Zádor István graphikája nemcsak nálunk, hanem Németországban is tiszteletnek örvend. Rajzai és rézkarcai artistikusak, előadásuk festői. E mellett hűen kifejezik az ábrázolt személyek jellemét és a választott motívumok sajátos szépségét. Az utóbbit különösen németországi városképei igazolják, melyek e nemből külföldön is a legkiválóbb graphikai lapok közé tartoznak. Éppen ilyen művészetel rajzolja azonban Zádor a magyar alföld látképeit is. Mint festő főleg interieurjei miatt érdemel Zádor dicséretet, újabb tájképeinek színezése azonban édeskés.

Szentgyörgyi István összes szobrászaink között leginkább törekszik plastikai finomságok kifejezésére. Rendkívüli lelkiismeretességgel, fegyelmezett szobrászi érzékkel mintázza az arcokat és fejeket, melyeknek formai értékeit gondos hámozza ki. A plastikai kiérlelés, a klasszicizáló finomítás nála nem megy a természetesség rovására. Minden elvonatkozás ellenére megőrzi az élet közvetlenségét. Különösen kitűnő képmásai igazolják ezt, de ugyanerről tanuskodnak legújabbban készült kerek arcú domborművei is. A gödöllői premontréi gimnázium számára szigorú reliefstylusban mintázott domborművének (IV. Béla megerősíti a premontréi rendet) finomságai csak ezen a kiállításon érvényesültek tökéletesen. Itt láthattuk XI. Ince pápa enléktáblájának mintáját is. Nemesen egyszerű ezen a pápa relief-képmása és barokosan lendületes a mellékalak, a kivont karddal ábrázolt magyar hős.

A gyűjteményes kiállítások között még komoly érdeklődésre

tarthatott számot Nádler Róbert és Basch Árpád munkáinak bemutatása. Nádler rokonszenves és lelkiismeretes festészete régi kedvence a tárlatok látogatóinak. Napsütéses tájképei, melyek hol magyar vidéket, hol külföldi tájakat ábrázolnak, szolid naturalismusról tanuskodnak. A világosságot, a napsütést Nádler igen jól egyezetteti össze a localis színekkel. Az utóbbiak szépségét nem áldozza föl a mindent megvilágító, reflexekkel teli fénynek. Különösen a vízvisszatükröződések festi Nádler mesterien. Mostani kiállításán is ezek a vízparti képei válnak ki legjobban. Komoly tudás, helyes ízlés jellemzik, mely mentes minden szertelenségtől és technikázástól. Vízfestményeinek is ugyanezek az értékei.

Basch Árpád 35 évi munkásság után az idén tavasszal mutatkozott be gyűjteményesen először a Nemzeti Szalonban. Basch egész pályája alatt a rajznak volt fanatikus tisztelője. Figurális képei mind nagy rajzkészségét, fejlett tudását bizonyítják. Kevesen vannak még öregebb művészeink között is, akik fejet, rövidülésben látott kezet oly fegyvelmezetten tudnának megrajzolni. Figurális képein a szín többnyire csak kísérő accord. Basch kétségtelenül tudatosan kerül a meleg színezést, nem szereti a barokos lendületet, színben, formában inkább a hűvös józanságot keresi. Még tájképein is a rajz uralkodik a színeken. Művészete általában híjjával van a suggestiv tulajdonságoknak, de a benne nyilatkozó tudás, fegyvelmezetség elismerést érdemel.

A Képzőművészek Új Társasága egy éven belül másodszor jelent meg az idén tavasszal a nyilvánosság előtt. Ezúttal a Nemzeti Szalon termeit töltötték meg alkotásaikkal. Nemcsak a társaság vezető művészei és törzstagjai, hanem meghívott vendégek is szerepeltek a kiállításon. Az utóbbiak nagyobbára fiatal művészek, akik először mutatták be műveiket a nyilvánosság előtt. Némelyiknek alkotása ugyan csak ígéret a jövőre nézve, mégis mindegyikük megérdemli a figyelmet, mert hittel, lelkesedéssel dolgoznak. Az elismert mesterek közül Vaszary János gazdag gyűjteménnyel szerepelt a kiállításon. Vaszary mind merészebben halad előre az önmagának megszabott úton, mely mind távolabb viszi őt a természet pusztá leírásától. Nekünk mégis azok a képei tetszettek jobban, melyekben a bravurost transponálás és technika mellett is megőrizte Vaszary a természetbenyomás nemességét, bensőségét. Viziószerű képei viszont a mester jellemző erejéről tanuskodnak. Vaszarynak tüntetően modern festészete mellett Rippl-Rónai József pastelljei halkszavú, finom impressziók. Ezúttal táj- és városképei nyújtottak többet. Meglepő az előbbieknél közvetlensége, decoratív harmoniája. A kiállítás egyik legérdekesebb látnivalója azonban Egry József gyűjteménye volt.

A művész valósággal fényimádó, aki a nap sugaraiban minden formát felold és minden szint a cikázó s az atmoszferikus hatásoktól befolyásolt fényimpresszióknak rendel alá. Egrynek egyéni művészete a kritika és a közönség részéről az eddiginél kétségtelenül nagyobb figyelmet érdemel. Márffy Ödön olajképeiben az erő még nyersséggel párosul. Vízfestményei már diszkréttebbek, finomabbak. A legjobb és legművészebb vízfestményeket a KUT tárlatán azonban Bornemisza Géza állította ki. Bornemisza a nagy franciáktól megtanulta azt is, hogy miként kell a modernséget ízléssel párosítani. Perlott-Csaba Vilmos és Szőnyi István a haladó művészek legtehetségesebbjei közé tartoznak. Szőnyi talentuma bátor és robustus. Fiatal kora ellenére már iskolára tett szert a még fiatalabbak közt. Bár művészete most az erjedés stadiumában van, a Szinyei Társaság díjazottjainak kiállításán igen jó és befejezett hatású rajzokat és rézkarcokat láthattunk tőle. A KUT kiállításán a szobrászi munkák között kétségtelenül Beck Ö. Fülöp alkotásai voltak a legjelentékenyebbek. Két nagy, kerek domborművén ugyan meglátaszott, hogy a mester componálókészsége az érmeken fejlődött ki, de a monumentális érzés és a tiszta plastikai fölfogás sem hiányzott ebből a két alkotásból. Medgyessy Ferenc érdekes művei szintén figyelmet érdemeltek. A művész egyike legartistikusabb képzeletű szobrászainknak. Mindig ügyesen használja föl a régi motívumokat. Erről tanuskodnak a KUT kiállításán szereplő művei is.

*

Az osztrák művészek repræsentatív kiállítása a Nemzeti Szalonban, melyben négy egyesületük vett részt, ugyanabban a hibában szenvedett, mint a mi külföldi repræsentatív kiállításaink. A helyett, hogy legjobb művészeiknek jellemző alkotásaival jöttek volna el hozzánk, 110 különböző törekvésű és minőségű művészek személyenként egy-két művét küldték le Budapestre. Csak a graphikusok szerepeltek több alkotással. Így nem csudálkozhatunk azon, hogy a kiállítás színvonala nem volt egyenletes. Különösen a *Genossenschaft der bildenden Künstler Wiens* és a *Hagenbund* gyűjteménye keltett kevésbé kielégítő benyomást. Alkotásaik nem voltak elég jellegzetesek, a két véglet, a régi és az ultramodern akadémia hagyománya, illetőleg modorossága terpeszkedett itt a vásznan. Az alkotásokban nem jutott prægánisan kifejezésre az osztrák művészi ízlés. Valósággal nemzetközi termékek, München és Párizs iskoláinak, nagy művészegyeniségeinek kevésbé érdekes utánpótlását láthattuk. A Hagenbund gyűjteménye fölött Cézanne és Van Gogh szelleme lebegett, akiknek festészete az osztrák festők egy csoportjára is sorsdöntő befolyást

gyakorolt. A Secessio és a Kunstschau művészei, bár nagyobbára szintén modern vizeken eveznek, már karakteristikusabb alkotásokkal szerepeltek. E két egyesület gyűjteménye volt az osztrák kiállítás legérdekesebb és legmagasabb színvonalon álló része. Itt már láthatunk helyi génusból kisarjadt műveket, germán, sőt szűkebb értelemben vett osztrák szellemet árasztó alkotásokat.

Az osztrákok repräsentativ kiállításánál nagyobb érdeklődést váltott ki Abel Pann illustratióinak bemutatása ugyancsak a Nemzeti Szalonban. Abel Pann, a jeruzsálemi képzőművészeti akadémiának litvániai születésű mestere, csak műveinek témáiban vallhatja magát palestinainak. Művészetének lényege európai, még pedig a japán stilstól megtermékenyült francia és angol decoratív művészet finom hajtása. Nem lennének természetesen igazságosak, ha egy határozott és kialakult zsidó képzőművészeti stilst váránánk Panntól, viszont szembe kell helyezkednünk azokkal, akik a művész alkotásaiban a zsidó fajiség tökéletes megnyilatkozásait látják. Őszövségi illustratiói nem zsidó bibliákba, hanem az angol Studio lapjaira kívánnak. Raffináltság, eszményien finom pasteltechnika, meglepően artistikus hatások jellemzik Pann rajzait, melyekben azonban a téma jelentősége elvész a decoratív beállítás mögött. A bibliai jelenetek neki csak arra valók, hogy rendkívül művészien ható szín- és vonaljátékaira alkalmat adjanak. Tudjuk, hogy a zsidó vallás nem ábrázolja a Teremtőt, de Abel Pann illustratióiból nemesak az Úr maga, hanem az Istenség megrendítő nagysága, mistikuma is hiányzik. A jeruzsálemi művész lapjain a teremtés fölfoghatatlan története színsymphoniákká fokozódik le, melyek a szemet gyönyörködtetik, de nem érintenek mélyebben. Sokkal intenzívebben markolja meg a művész az oroszországi zsidó üldözésekből vett témáit. Ezeket a lapjait igaz érzés hatja át, az itt ábrázolt jelenetek valóban benső élményei a művésznek. Egy-egy zsidó fej, fiúarckép meglepő elevenességgel szól hozzánk.

Bár Abel Pann művészete nem ragadja meg a szemlélőt, mégis örülünk, hogy ezzel az európai készültségű és inyeneknek való messterrel megismerkedtünk. Kiegyenlített technikája, biztos művészi érzéke, ízlése jó példával szolgálhatott az itthoni művészeknek, különösen az összhangot, a befejezettséget megvető szertelenkedőknek.

*

Részletesen kell végül megemlékeznünk Mátyóki Ádámnak II. Rákóczi Ferencet ábrázoló híres festményéről, melyet — mint már említettük — jánosalmi Nemes Marcell ajándékozott a Szépművészeti

Múzeumnak. Ez a festmény nekünk magyaroknak több, mint egyszerű műtárgy. Eleven documentuma nemzetünk multjának. II. Rákóczi Ferenc vonásait ez a festmény őrizte meg hűen számunkra. Mindenki a Mányoki-féle kép alapján ismeri a nagy fejedelmet. Jó-ságosan nyílt, kissé lágy kifejezésű arca azt az eszmét, sorsot jelenti számunkra, melyet előttünk Rákóczi Ferenc alakja képvisel.

Mányoki Ádámot (1673—1757), a fejedelem udvari festőjét, Márki állítása szerint Rákóczi felesége ismerte meg Berlinben és az ő számára festette meg először a fejedelmet és két fiát. A sárosmegyei születésű Mányoki akkor már bizonyára jó nevű festő lehetett. Elő-ször Scheitz Andreas, kevésbé ismert hannoveri, majd Nic. de Lar-gilliére híres párisi festőnek volt tanítványa. Különösen az utóbbi lehetett reá hatással. Mányoki festői stylusa egyébként a XVIII. század elejének átlagos arcképfestői modorára emlékeztet. Sima festői technikája, rutinja kellemesen hat a szemlélőre. Mányoki azon-ban kétségtelenül kevésbé genialis Kupeczky Jánosnál, aki egy-ideig szintén a fejedelem környezetéhez tartozott. Még egy Mind-szenti Mihály nevű egri festőt is emlegetnek Rákóczi udvarában, de ennek a művésznek csak neve maradt fenn.

Mányoki Ádám a fejedelemről több arcképet festett. Egy ilyen portrait a Radvánszky bárói család tulajdona Budapesten, míg a szó-ban forgó híres képmást eddig a volt szász királynak Taschenburg-palotájában őrizték. A festmény Thaly Kálmán megállapítása szerint 1709—1710-ben készülhetett. A képen ugyanis Rákóczi már az arany-gyapjas-rendet viseli, melyet 1707-ben kapott a spanyol királytól, de amelyet a fejedelemnek csak 1709-ben adtak át. 1710 után pedig Rá-kóczi és Mányoki már elváltak egymástól. Mányoki ezután előbb Varsóba II. Ágost lengyel, majd Drezdába III. Ágost szász királyhoz ment. Ezeknek lett udvari festője. Halála 1757-ben, 84 éves korában Drezdában következett be. Férfikorabeli arcképe a művésznek a schleissheimi kastélyban látható. Művészetét a Szépművészeti Mú-zeumban mindeztideig csak Louise de Carignan közepes képírása kép-viselte.

A fenti sok kiállítás, melyhez még a Szépművészeti Múzeum metszetosztályának a XVII. század németalföldi graphikáját bemu-tató nagy érdekességű tárlata, az Iparművészeti Múzeum óra- és az Iparművészeti Társulat színpadművészeti kiállításai csatlakoztak, kitűnő bizonyítékai lehetnek művészeti kulturánk elevenségének és magas szintjének.

Ybl Ervin.

IRODALOM.

Mécs László új költeményei.

Rabszolgák énekelnek. Berlin, Voggenreiter, 1925. 151 l.

Míg Erdély földjéről új meg új költők szava hangzik felénk — köztük érces, művészi hangok — a többi elszakított országrész mintha elnémult volna. Még a Fölvidéknek is csak egy igazi költője támadt az összeomlás után — éppen Mécs László, akinek most már második verskötetete fekszik előttünk.

Mécs László határozott, erős, színes egyéniség. Költő, akinek van mondanivalója. Gazdag lélek és nyílt szív: nemcsak a maga öröme-búja foglalkoztatja, hanem nagy érzéke van a mások szenvedése iránt is s elméjét szívesen jártatja az emberiség nagy kérdésein. Lírája így százhúrú hangszer, jóformán minden melódiája más és más, s mert nem jár a régi lírikusoktól szélesre taposott utakon, mindig eredeti, mindig újszerű, amit énekel, akár vallásos áhítatát vagy politikai fölfogását szólaltatja meg, akár gyermekkori emlékeit vagy legfrissebb megfigyeléseit foglalja dalba.

Ezekre az egyénien színezett érzésekre, ezekre a sajátos veretű gondolatokra megvannak Mécsnek a maga egyéni, sajátos hangjai is. Különösen csengő, szokatlan hangok. Helyenként Adyt hívják emlékezetünkbe, de erejük, élénk színük, művészi formálásuk a költőé. S övé a csillogó, eddig meg nem látott képeknek az a hosszú sora, amelyben a költő lelki valója kikristályosodik. Merész, megkapó képek — de igen sokszor csak fényesek s nem igazak.

És itt van az első mozzanat, amiért nekem Mécs László versei nem rokonszenvesek. A költészet legyen őszinte és igaz, a csinált poézisból, akár a csinált virágból, hiányzik az élet, az igazság. Ha himbózó husángról, a bánat sötét boráról, himalájás lelkű férfiakról, bíborpiros meg ében hullámú kánkánról, a mennyből záporozó kék pacsirtadáról olvasok, ha a költő a lopott pillanatok parkjába vezet, ahol a pirosló percek bokrosulnak és tavaszló szívünk rózsát ingat: akkor úgy érzem, hogy a költő kijátszott engem. Szép szavakat, nagy szavakat dobott oda nekem, de ezek a szavak üresek, mélyükön nem rejlik semmi, képei hazugok, mint egy futurista festmény.

A másik mozzanat, ami bánt engem, a költő világnézete. Ennek a világnézetnek három pillére a pacifizmus, az emberszeretet, a szegénység iránti rokonérzés. Nem tagadom, hogy értékes emberi eszményekből sarjadt ki ez a világnézet. De kérdelem, szabad-e magyar embernek, s éppen fölvidéki magyarnak, ma pacifistának lenni, eldobni magát a fegyvert, mikor a mi ellenségeink s az ő rabtartóik állig föl vannak fegyverkezve? S van e értelme szeretettel keblünkre ölelni ellenségeinket, mikor ők ruhájuk alatt rejtik a tört, hogy legyilkoljanak? Nem öngyilkosság-e az is, ez is? S az együttérzés a szegénységgel, a szociális érzék, valóban egyike a lélek legszebb emberi nyilvánulásainak — de szabad-e odáig fokozódnia, hogy a művelt — nem is gazdag! — osztályok megvetéséig fajuljon. A gonoszság, az aljas indulatok, az erotika hozzákapcsolása a műveltséghez; a «csőcselék», a «söpredék» fölmagasztalása: az emberi természet félreismerése, ábrándos rajongók vagy elfogult pártemberek megtevése.

Mindezek eredményeként bizonyos szociáldemokrata mellékzönge csendül ki Mécs László verseiből s ezt hiába kísérli meg vallásos áhítatával mérsékelni. Az ő ideálja, a vörös zászlón a fehér kereszt, nem kell nekünk, mert a magyarság a saját vérén vásárolta meg azt a tanulságot, hogy ez a két szimbólum, a kommunisták vörös zászlója s a kereszténység fehér keresztje, nem fér össze. Amaz a kereszténység, a nemzet, a közműveltség pusztulását jelenti s bennünket még a legszebb hegedűszóval, a legfőnségesebb szimbólumokkal sem lehet a vöröseknek megszerezni!

Eszméljen föl Mécs László és állítsa igazabb ügy szolgálatába eszményekért hevülő lelkét, Isten-adta költői tehetségét.

r. r.

Arany János és Petőfi gyorsírása.

A *Pesti Napló* 1925. évi április 12. számában Szendrey Júlia levelesládájának kincseiből Arany Jánosnak *Falusi mulatság*c. ismeretlen költeményét a népről és a nép költőiről hű facsimilében közölte. Ugyanekkor a költemény után két sornyi gyorsírási szöveget is közölt szintén hű facsimilében, itt gyanítva azt, hogy Arany valami tréfás gratulatiót rajzolt meg gyorsírási jelekkel Szalontáról 1847 szeptember 7-én írt és Petőfi Sándorhoz házassága alkalmából Koltóra küldött ezen levelében.

Ez a kétsoros gyorsírási szöveg feltűnő érdeklődést keltett a magyar gyorsírók körében. Nemcsak amiatt, mert ez a közlés felette érdekes adatokkal gyarapítja a magyar gyorsírás történelmét, hanem

főleg azért, mert tájékoztat arról, hogy a magyar költészet két lángelméje is a mult évszáz negyvenes éveiben hódolt a gyorsírás szeretetének. Arany annyiban, hogy ismerte a gyorsírási jeleket, Petőfi annyiban, hogy tudott vagy tudhatott ezen gyorsírási jelekről, mert különben nem valószínű, sőt fel sem tehető, hogy Arany olyannal tréfálta volna meg Petőfit, amit ő meg nem értett, vagy meg nem érthetett volna. Ha Arany ezt feltételezhette volna Petőfiről, úgy tréfájának nem lett volna semmi értelme.

Ennél többet megállapítani gyorsírási ismeretüket illetőleg a közlőknek alapján ezidőszertint nem lehet.

Közelebbről vizsgálva ezt a jelenséget, az látszik leghelyesebb feltevésnek, hogy a két költő nem attól a vágytól ösztönözve ismerkedett meg a gyorsírási betűkkel és összeköttetésekkel, hogy ennél messzebbmenőleg a gyorsírást műveljék. Ezt látszik igazolni az is, hogy mindezeideig semmiféle más gyorsírási szöveg nem ismeretes Arany írásaiban, sőt még tudomása sem volt senkinek arról mostanig, hogy Arany egyáltalában bibelődött gyorsírási jegyekkel is. De az is megállapíthatónak látszik, hogy bár Arany gyönyörű és szabatos kézírásának megfelelően szép és világos gyorsírási betűkkel írt, gyorsírási betűinek és a betűk összeköttetéseiinek kidomborításánál inkább meggondolással, mint gyorsasággal írta a gyorsírási jeleket, arra törekedve, hogy azt el is lehessen olvasni. Más szóval: gyorsírása nem a gyorsan gyorsíróé, mint inkább a gyorsírás betűit és összeköttetéseit kedvelőé, vagyis inkább mint Mikes Lajos, a *Pesti Napló* közleményének írója helyesen gyanította, gyorsírási jelekkel rajzolóé. Hozzájárul mindehhez az is, hogy Arany a gyorsírási szövegben előforduló két szónak «nemcsak» és «hanem» gyorsírási rövidítését nem látszik ismerni, vagy ha ismerte is, nem alkalmazta. Igaz, hogy ezt az egyetlen szót «menyecskéé» rövidíti, mégpedig úgy, hogy «menykée», sőt az ilykép megrövidített szót alá is húzza, ez azonban inkább öncsinálta rövidítés, mit az is igazol, hogy erre a rövidítésére aláhúzással kívánta a figyelmet felhívni, annak ellenére, hogy az aláhúzás ebben a gyorsírási rendszerben csak akkor volt megengedett, illetőleg szokásos, ha a más nyelven mondott szavakat írták le gyorsírási betűkkel.

Mindezeket figyelembevéve, megállapítható, hogy Arany nem ismerhető fel olyan gyorsírónak, ki gyorsírásával a beszélőt jól követni tudta volna, hanem inkább csak olyannak, aki a gyorsírást megtanulta Dobrosy J. *Gyorsírás Taylor rendszere után* címen Pesten 1843-ban Geibel Károlynál kiadott könyvéből. Megtanulta pedig a könyv szerzőjének, munkája 29. lapján leszögezett azon értelme

szem előtt tartásával, hogy «a' gyorsírást tanulók azért legfőbb kötelességöknek tartsák először a' gyorsírási betűk keletkezését, aztán jelentését, végre pedig összeköttetését amúgy isten igazában megtanulni. Az összeköttetésnél addig mulassanak, míg teljesen nem tudják, mert az ügyes és könnyű összeköttetésben áll a' gyorsírás minden mestersége».

De nekem úgy tetszik, Aranynak nem is volt szüksége arra, hogy a gyorsírásban valami nagy jártasságra tegyen szert.

Mindenki előtt ismeretes, hogy mind Arany, mind Petőfi a nyilvánosság számára írtak s hogy kezőírásának betűi és összeköttetései nemcsak szépek, gyorsfolyásúak, hanem mindenkitől könnyen olvashatók is voltak. Nem voltak tehát rákényszerítve arra, hogy írásuknál a gyorsírásnak még újból lemásolással járó segédeszközét igénybe vegyék. De az ország akkori közállapotának helyzete és a gyorsírás kezdetlegessége sem indokolták gyorsírási kiképzésük szükségességét.

Mindezek után önként felmerül az a kérdés, hogyha Arany csakugyan nem volt szüksége, hogy a gyorsírást gyakorlatilag művelje, miért tanulta azt meg? Valószínűleg azért, mert annak a gyorsírási rendszernek megtanulása mindig folytatott munkássága közepett sem volt valami nehéz és sok időt igénybevevő. Inkább szórakoztató volt. Ezt igazolja Dobrosynak az a kijelentése, hogy «a' gyorsírás elméleti részét egy, két hét alatt megtanulhatja a kezdő: ha azonban ezután előmenetele 5—6 hónapig csekélynek látszanék, azon meg ne ijedjen, mert oka nem annyira a' gyorsírás nehézsége, mint szokatlansága». Már most mindebből megállapítható, hogyha Arany tudatában lehetett annak, hogy egy-két hét alatt célt érhet, megtanulta ezt a gyorsírást, mert tisztában lehetett azzal, hogy ennél rövidebb idő alatt még egy önalkotta titkos jelekből összeállított írással sem érhetett volna el több eredményt. Hogy pedig Arany szeme előtt a gyorsírásban inkább a titkos írásnak, mint a gyorsírásnak gondolata lebeghetett, azt mutatja éppen az, hogy a gyorsírást nem a nyilvánosság számára írta, mert ha ezt tette volna, 80 év multán bizonyára hallomásból is vagy egyébként ennek a felfedezett gyorsírási sorokon kívül más nyoma is maradhatott volna. De Arany titkosnak óhajtott írásban ez a gyorsírási rendszer annál is inkább kielégíthette, mert ezt a gyorsírást annyira kevesen ismerték, hogy az a titkos írás szerepét is betölthette.

És szerencse, hogy Dobrosy gyorsírását minden könnyen megtanulhatása mellett abban az időben is csak kevesen ismerték. Még nagyobb szerencse, hogy e kevesek között volt Arany János is, ki ezen kevesektől ismert gyorsírási jelekkel közölte titkát jó barátjá-

val, Petőfivel, akit minden valószínűség szerint éppen ő azért avatott be gyorsírásának mysteriumába, hogy ez a gyorsírás a közöttük fennálló barátság titkos levelezésének kapcsa legyen. De az is szerencse, hogy Arany éppen ezt a gyorsírást használta, mert ha valamely önalkotta titkos jelekkel írt volna, ezen titkos jelek talán örökre megfejthetetlenek lennének.

Mindaz azonban, hogy Arany most már felismert gyorsírási jeleivel nem látszik gyakorlott, sebes beszédet leírni tudó gyorsírónak, mit sem von le az ő gyorsírási tudásának értékéből, amennyiben leveleiből az is bebizonyult, hogy tudott gyorsírni annyira is, hogy a gyorsírást saját céljaira is használhatta. Mert téves az a felfogás, hogy a gyorsírás megismerése csak annak való, aki rászánja magát arra, hogy a legsebesebb beszédet is már az elhangzás pillanatában megörökítse. Nem. A gyorsírásnak nemcsak a parlamenti tárgyalások vitáinak feljegyzésénél van helye, hanem a magánéletben is, mert annak hasznát veheti a költő, a tudós, a természetvizsgáló, az utazó, a katona, az orvos, a tanuló is. Ilykép tehát Arany gyorsírási tudásából megállapítható, hogy az ő kiváló nagyságának értékelésében ezentúl helyet foglalhat az az eddig ismeretlen adat, hogy ismerte a gyorsírást is.

Ha már most ezek után Dobrosy gyorsírói munkásságát könyvem¹ nyomán vizsgáljuk, feljegyezhetjük, hogy gyorsírási munkássága nem volt nagyjelentőségű. Mert habár úgy is, mint ügyvédet, úgy is, mint Kölcey országgyűlési naplójának 1848-ban kiadóját, majd mint írórt főleg a *Jelenkor* és a *Társalkodóban* írott polemikus cikkeiről ismerték is, a gyorsírás terén csak «*Gyorsírás Taylor rendszere után*». Magyar nyelvre alkalmazta D****y J. 12 kőre metszett táblával. Pesten 1843. Kiadja Geibel Károly» című munkája jelent meg. E munka voltaképp nem egyéb, mint Borsos Márton művének átalakítása. A munka 46 lapon tárgyalja a gyorsírást. A Bevezetésben a gyorsírást jeles találmánynak nevezi. Ezután az 1. §-ban a gyorsírás fogalmát abban állapítja meg, hogy «a' legegyszerűbb jelek segédével olly gyorsan tanít írni, mint beszélünk és egyszersmind olly világosan, hogy az egyszer leírt örökre teljes biztosságú 's olvasható marad». Ugyanezen szakaszban a gyorsírás általános szabályait négy következő pontban adja elő: 1. A' gyorsírásban, úgy, mint a közönségesben, a' szók betűkből tétetnek össze. 2. A' gyorsírási betűk a' legegyszerűbb és legrövidebb vonások és jegyek. 3. Gyorsírásban

¹ L. A magyar gyorsírás története. Írta dr. Gopcsa László. Második bővített kiadás 34. 1. Szeged, 1917.

minden szó úgy íratik ki, mint hangzik, semmi tekintettel nem lévén a' helyes írás és szószármazás szabályira. 4. Gyorsírásban a' szó csak mássalhangzókkal íratik, a' magánhangzók pedig egészen elhagyatnak, kivéven a szó elein és végén. Majd hozzát teszi : nekünk magyaroknak keleti terénészetünknel és magánhangzóink rendességénél fogva, különben is így kellene írunk. Ezután 2—5. §-ban a gyorsírás elterjedését a különböző népeknél, a 6. §-ban pedig a magyaroknál tárgyalja, felémítve itt Danzer, Kovács Imre működését és Hájník Károly szereplésének kezdetét azzal, hogy a gyorsírás nálunk is úgy el fog terjedni, mint az angoloknál és franciáknál. A 7. § a gyorsírás hasznát fejtegeti. A 8. § a gyorsírási abc's betűk osztályozását ismerteti, jelezve, hogy «rövidebb vonás az egyenesnél és kördednél nincs, azért a gyorsírási jegyek egyenes és körded vonásból állnak vagy a kettőből tételnek össze». A 9. § a gyorsírási jegyek jelentését, a 10. § a gyorsírási jegyek összeköttetését, a 11. § a gyorsírás különös szabályait ismerteti. A 12. § a rövidítéseket, a 13. § a gyorsírásbeli gyakorlást, a 14. § a gyorsírás olvasását tárgyalja. A könyvet «Ohajtás a gyorsírás ügyében» című «Végszó» zárja be.

Dobrosy most ismertettet gyorsírási rendszerének ezek szerint az a lényege és megtanulhatásának könnyűsége, hogy 1. a gyorsírásban a szavakat csakis mássalhangzókkal írják, a magánhangzókat pedig nem, csak a szavak elején és végén ; 2. a gyorsírási jegyek az egyenes és kör vonásaiból vagy a kettő összetételéből íratnak.

Ezen gyorsírási rendszer alapján a *Pesti Napló* 1925. évi április 19-iki közleménye Tóth Árpád teljesen helytálló megjegyzésének figyelembevételével Arany János említett két soros gyorsírási szövegének dr. Téglás Géza olvasásában ezidőszertinti leghelyesebb megfejtését (a még vitás «csókolásban» szó olvasását egyelőre Téglás olvasása szerint hagyva) a következőkben közölte :

«Még egyszer az Isten áldjon meg édes Sándorom. Intlek, kérlek és oktatlak, le ne rontsd valahogy magadat a csókolásban, mert nem csak a kis menyecskéé vagy, hanem a hazáé is.»

Véleményem szerint azonban a csókolásban szó vitás. Ezt a szót az Arany világosan írta gyorsírási szóképből nem lehet kiolvasni, mert e szóképből a cs betű egyáltalában nem fordul elő. E szó helyett a gyorsírási szövegből «patkolásban» olvasandó. Bizonyítja ezt Dobrosy könyvének a betűk összeköttetése módjára vonatkozólag közölt II. kőmetsetű táblája, mely a' Pythagoras számvető táblája szerint van szerkesztve. Ebből a táblából — tanítja Dobrosy — ha a' mássalhangzók összeköttetését akarja az ember felkeresni, azt következő módon tegye : «Az első mássalhangzót keresse fel a függő-

leges *A* sorban, a' másikat pedig, melly vele össze van kötve, a' víz-irányos *B* sorban. Aztán vigye ujját a' függőleges sortul ugyanazon vonalban balrul jobbra, a vízirányos sortul pedig felülről lefelé 's a' melly négyszegen a' két kéz összeér, ott lesz a' keresett betű».

Már most ha a szóbanforgó gyorsírási szóképet *ptklsbn* — mert a magánhangzók ki nem iratnak — elemeire bontva a számvető táblából felkeressük, világosan megállapítható, hogy úgy a *pt*-nek, mint a *kl*-nek; mint az *sb*-nek megfelelő keresett betű mindenike éppen azon a négyszegen fekszik, ahol a két kéz összeér, míg az utolsó *n* betű önálló jegyével az *sb* betűbe olvasztottan jól kiolvashatóan tűnik elő.

Már most van-e aztán ennek a szónak «patkolás»-ban jelentése és milyen a többi szavakkal összefüggésben? annak megfejtése már nem annyira a gyorsíró, mint inkább az irodalomtörténész vagy nyelvész feladata.

Gopcsa László.

Népdalunk.

Bartók Béla: *A magyar népdal.* (Rózsavölgyi és társa kiad. 1924.)

Az a korszakot nyitó munka, mely a magyar folklóre történetében Bartók Béla és Kodály Zoltán nevéhez fűződik, új jelentős állomásához érkezett Bartóknak a magyar népdalról szóló, most megjelent könyvével. Az 1923-ban kiadott *Erdélyi Népdalok* és Kodály-nak a *M. Népkölt. Gyűjt.* XIV. kötetében megjelent nagyszalontai dallam-gyűjteménye után rövid időn belül a harmadik, ezúttal az egész anyagra kiterjedő s már a közzétett dallamok számánál fogva is egyedülálló fontosságú documentum. Terjedelmes bevezető tanulmány kíséretében 320 dallamot közöl (variánsokat nem számítva), melyekhez az Appendixben három cseremisiz népdal csatlakozik; kiegészíti ezt az anyag-complexumot az egyes dallamokat illető jegyzeteknek és a dallamok teljes szövegeinek gyűjteménye, függelék gyanánt pedig két helységmutató-táblázat és bibliographia. Az anyag rendszerezése nem az *Erdélyi Népdalok*-nál követett módszer szerint történt; Bartók gyűjteménye nem a szótárszerű rendezés módszerét követi, nem a tisztán melódikus structúra (sorvégzők) alapján osztályozó eljárást vesz alapul, hanem az egész anyagot három nagy kategóriára osztja, e kategóriákon belül pedig a rhythmikus-metrikus csoportosítás elve az irányadó. Elkülöníti a régi stílus kategóriáját az új stílusétól, mellettük külön, harmadik osztályba sorolja az átmeneti és a vegyes típusok dallamait. Az egyes rétegek elválasztó

határai nagyjában mindenütt megállapíthatók, ingadozó és bizonytalan typus aránylag kevés marad. A régi parasztzene fővonásai : a pentatonikus hangsor, az izoritmikus sorok, gazdagabb ornamentika, nem architektónikus dallamszerkezet ; idetartoznak a 12-, 8- és 6-szótagú rubato-dallamok, a 8-, 6- és 7-szótagú ú. n. változatlan tempo rhythmusú giusto-dallamok. Újabb alakulat az alkalmazkodó tempo giusto typusa, mely ebből a régi anyagból kialakulva uralkodóvá lett az újabb dallamok lényegesen nagyobb és kiterjedtebb kategóriájában s mely egyik legfőbb jellegzetessége az egész magyar melódiaanyagnak. Az újabb stílus kialakította az architektónikus szerkezetet túlnyomóan izometrikus sorokkal s bizonyos sematizmusra való hajlammal ; megnövekszik a szótagszám és nagyobb a hangterjedelem. De orgánikus összefüggése a régi stílussal félreismerhetetlen ; népi jelentősége pedig rendkívüli, mert rövid idő alatt szervesen kialakult, egységes új parasztzene-stílust jelent, mely a szomszédos népek zenéjére kimutathatólag nagy befolyást gyakorolt. S ezen a ponton hangsúlyoznunk kell, hogy Bartók új könyve «habonák alkonyát» is jelenti ; sok délibábos feltevés és tapogatózó, kalandos elmélet omlik össze abban a percben, mikor végre világosság derül arra a kérdésre : mi magyar és mi nem az. Bartók, amennyire kímélet nélkül rámutat a legtöbb «úri népdal» magyartalan voltára, annyira éles és határozott képét rajzolja meg annak az intensív népi erőnek, mely a magyar parasztdalt oly példátlanul gazdaggá fejlesztette s mely a szomszédos nyelv-területekkel való szakadatlan érintkezésben is meg tudta óvni és tovább tudta építeni a maga sajátos művészetét. Ehhez a szomszédos népek paraszti zenéjének alapos ismerete volt szükséges ; csak így vihető keresztül a dallamok tudományos egybevetése, mely már eddig is annyi bonyolult kérdést tisztázott ; és csak így lesz lehetséges, hogy ezeknek a népi zenének tudományos és alapvető rendszerezése is a fejlettebb és érettebb magyar cultura műve legyen. Mennyire elmélyedő részletmunkát követel a népdalnak ez az új, tudományos vizsgálata, arról fogalmat adhatnak Bartók bevezető tanulmányának rhythmikus analysisei és rendszerezése ; ezeken a lapokon az új, módszeres rhythmus-genealógia körvonalai bontakoznak ki, azé az új tudományos rendszeré, mely kizárólag a dallamok szerkezetén épül s melynek valóban elsőízben van alkalma áttekinteni a népi ének teljes anyagát. Az elméleti rendszer itt minden pontján szakadatlanul «érintkezik a valósággal» ; világosan illusztrálják ezt azok a dallam-családok, melyeknek leszármaazási rendjét még élő anyag alapján sikerült megállapítani. Érvényesül a helyi dialectusok, a területi összefüggés fontossága is :

Bartók az anyagot négy dialectus-területre osztja (Dunántúl, Felső-magyarország, Tiszavidék, Erdély) s az egyes dallamok dialectusterületi jelzése mellett súlyt helyez az egyező és elütő vonások vizsgálatára. Külön rendszerezésre itt azért nem volt szükség, mert a régi, valamint az új magyar népi ének organikus egysége (közössége az egész magyar nyelvterületen) egyaránt documentálódik az anyag minden rétegében, ha Erdély — izoláltsága folytán — nagyobb mértékben és hívebben is őrizte meg a régi stílus anyagát. Kétségtelen, hogy a dallamok ilyen «geológiai» és rhythmikus-metrikus csoportosításának megvan az előnye a tisztán melódikus structúra szerint történő «szótárszerű» rendezéssel szemben: domináló érvényt szerez az ott szükségképpen másodrangúvá lett rhythmikus szempontnak, e mellett az egyes csoportok és rétegek világosabban tagozódnak. De másrészt azzal a hátránnyal jár, hogy az egyes dallam-rokonok sokszor nem kerülnek egymás mellé (114. és 273., 256. és 301., ill. 303b), 11a) és 197., 151b) és 287., 185. és 312. [utóbbi háromsoros], 192. és 270. sz.) s hogy a gyűjtemény — dallam- és szövegmutató híján — nehezen áttekinthető és nehezen kezelhető. Ebből a szempontból tán külön függelékre lett volna szükség. Ez azonban oly munka, mely majd utólag is kiegészítheti a monumentális kötetet.

A gyűjtemény dallam-anyaga túlnyomórésztben Bartók feljegyzéseit foglalja magában, csak kisebb részében terjeszkedik ki a Kodály Zoltán, Vikár Béla, Molnár Antal, Lajtha László és Garay Ákos gyűjtötte anyagra; statisztikai és elméleti része feldolgozza ezenkívül Színi Károly, Bartalus István és Kiss Áron gyűjteményeinek anyagát is.

*

Amit ez az alapvető fontosságú munka még nem vont, nem vonhatott vizsgálódási körébe: az a történeti anyag. Ha Bartók egy helyen (Bev. XXXVII. l.) arra utal, hogy «a mult század első feléből származó gyűjteményünk egyáltalában nincs», ez a kijelentése kétségkívül helyes, ha úgy értjük, hogy nincs olyan dallamgyűjtemény, melynek az anyaga helyet foglalhatott volna, vagy akár statisztikai feldolgozásra alkalmas lett volna ebben a munkában. De úgy hisszük, a régi anyag nem hagyható figyelmen kívül, ha az anyag összehasonlításáról, dallamok egybevetéséről van szó. Fogyatékos vagy hibás feljegyzés számtalan esetben megakadályozza, hogy pozitív eredményt érjünk el; mégis számolnunk kell ezzel az anyaggal, mint meglevő documentum-sorozattal, mely koránál fogva akkor is értékes, ha csak «csontvázát» jelzi egyes dallamoknak (l. Kodály megállá-

pításait egy ilyen dallamra vonatkozólag a *Zeneközlöny* 1925 április 2-iki [XV. évf. 9.] számában). A documentumokat, melyekre ilyen egybevetés figyelemmel lehet, négy csoportra oszthatjuk: 1. a törtéias ének csoportjára (XVI. századi nyomtatott anyag, epigonjai: egy-két XVII—XVIII. századi nyomtatvány); 2. a codexek anyagára (XVII. századi kéziratok anyag: Kájoni- és Vietórisz-codex); 3. az egyházi népének anyagára (XVII—XVIII. századi nyomtatott és kéziratok documentumok); 4. világi dalt és népdalt tartalmazó gyűjteményekre (ez az anyag, csekély kivétellel [Verseghy néhány dallama], kéziratok); különös figyelmet érdemel a sárospataki főiskola könyvtárának néhány régebbi, XVIII. századvégi, kéziratok gyűjteménye (kézirattár 513., 514., 630. és 1770. sz.), Pálóczi Horváth Ádám két kézirata [1813 és 1814], végül Tóth István *Áriái* 1832—43. [a Tud. Akadémia kézirattárában]; utóbbi már mai kótairást használ és sok népi meg népies dalt közöl, részben zongorakisérettel). Az áttekintést és összehasonlítást természetesen nagyon megkönnyítené, ha sikerült volna — amire talán sor kerül — ezt az anyagot, vagy legalább egy részét, rendszeres gyűjteményben közzétenni. Addig is megkíséreljük néhány Bartók gyűjteményében közölt dallam rokonságát felsorolni. Már maga a probléma, melyet Bartók az imént idézett helyen tárgyal (hogyan és mikor fejlődött ki a quint-sequentias szerkezet a magyar parasztdalban), érdekesen bővül, ha illusztrálására néhány quint-sequentias szerkezetet említünk fel a régi anyagból (a kezdőmotívum egy quinttel magasabban ismétlődik): Szegedi Ferenc Lénárt: *Cantus Catholici* 1674. 30. l. (*Jer mi dicsírjük Jesusnak Sz. Annyát*, ugyanez az Egyet. Kvt. A 112 jelzésű XVIII. századi kéziratok *Cantionale*-jában 7. l. *Ier mi dicsíriük az szep szűz Mariát* és Bozóky Mihály *Katolikus kar-béli kótás énekeskönyvében* 1797. 284. l. *Hálaadásunkban rólad emlékezünk*); ennek a dallamnak a sémája AA^5BA , tehát architektonikus. Turóczy *Cantionale* (1700 körül vagy a XVII. század utolsó évtizedeiből, Egyet. Kvt. Kz. A 113) 71a) l.: *O Felséges Atya Isten* (három soros). Náray *Lyra Coelestis* 1695. 72. l.: *Magdalena, mortuo Jesu, et sepulto* (v. ö. a Szerencsét mutató Magyar Ábécze c. XVIII. századi ponyvanyomtatvány dallamával: *Immár jelen vagyon az Igazság Napja*). Székárosi-féle *Melodiárium* (Sárosp. Kz. 513. 1787—92) 249. l. *Hol a' Házad rósám, nem tudom*¹. $AA^5B^1B^2$ szerkezet: Sárosp. Kz. 514. (1798) 7. l. *Szivedtől*

¹ Közölte a *Magyar Figyelő* 1911. 19. sz. 82. l. (Kacsóh, önkényes harmonizálással és rhythmizálval). Ethnogr. 1913. 363. l. 29. dallam. (Harsányi.) L. még u. o. 299. l. 14. dallam. (Székárosi 239—40. l.): «Szegény legény stb.

sebesült szív stb. Architektonikus szerkezetet mutat a Hoffgreff-gyűjtemény *Jeremiádjá* (ABCA) és a Vietórisz-codex egyik táncdallama is (56b)—57a) levél, cím nélkül; *Ritka kertben találsz télen kinyílt virágot* szöveggel Sárosp. Kz. 1770. [Kulesár-Melodiárium] 57. l. [szöv. 58. l.] Sárosp. Kz. 630. [Dávidné Soltári] N° 72. Pálóczi Horváth 132. sz.) Szerkezete AABA.² A sequentiás architektonika legjobb példája a «Prussziának királya méltán haragszik» szövegű dallam (Kovács Ferenc Melod. 1777. 57. sz. Pálóczi-Horváth 328a).

11a) sz. (*Arra gyere, a mőre én*) var. Tóth István: *Áriák* 145. l. Nr. 234. (*Azt akarnám, a' Vén Asszony*; utóbbi szöveg már a Veress-féle énekgyűjteményben, *Múz. Oct. Hung.* 496. 58. l.) és a Csathó-féle karcagi kótás kéziratban 1813—35. V. ö. Pálóczi Horváth 388. sz.

40. sz. (*Imhol kerekedik*) vsz. abból a dallamcsaládból való, melynek legrégibb feljegyzett documentuma Tinódinak a *János király testamentomá*hoz írott dallama (a *Cronica* első melódiája: *Sok csudák voltanak jó Magyarországba*, stb. Az 1574-iki Heltai-Cancionale Tinódinak egy másik dallamát alkalmazza erre a szövegre). E szerint az itt közölt melódia talán csak féldallam. L. még Pálóczi Horváth 300. sz.

47. sz. (*Szép a leány ideig*). L. Pálóczi Horváth 377. sz.

72. sz. (*Ketten mentünk*). Az idevonatkozó jegyzet (91. l.) közli a Liszt-féle feldolgozást. Majdnem ugyanígy szerepel (kisebb eltérésekkel) Rózsavölgyi egyik D-dúr *Lassu Magyarjának Frisseként*. (Bartay Ede: 30 eredeti magyar zenedarab 39. l.).

181., 182., 206., 217. és 250. sz. Hasonló (sequentiális) szerkezetű dallam: Kulesár-Melod. 58. l. (Dávidné Solt. 3.): *Ritka búza, ritka*.

201. sz. (*Csicseri borsó*). L. a Harsányi István és Gulyás József Csokonai-kiadásában (III. 369. l.) közölt kéziratosa kóta-lap 5. dallamát (*Csurgói kintsem*) s ugyanezt Pálóczi Horváth 253. sz. dalának (*Béborula, már elmúla*) második feleként (toldalék; Bartalus VII. 24. szám).

209. sz. (*Elmënt a két jány virágot szénnyi*) érdekes rokona Csükei István Illés prófétáról és Aháb királyról szóló énekének (1542, a Hoffgreff-gyűjteményben); eltérő, sajátos (túlnyomóan szekund-intervallumokban mozgó), kétségkívül hibásan leírt dallammal van meg Dávidné Solt. N° 134. (12 strófa. Szövegvariánsairól is [Erdélyi

¹ L. még Ethnogr. 1916. 222—23. l. (Kodály.) Akad még több architektonikus szerkezetű dallam. Pl. Debreceni főisk. kvt., R. 830. (Meleg-féle Melodiárium 1797.): «Ha valaki vígan él»: ABA; P. Horváth 120. sz. stb.

III. 155. *Irodört. Közl.* 1901. 75. l.] l. *Ethnogr.* 1914. 106. l.). A 208. számú dallammal együtt (*Hopp ide tisztán*) régi, nagy kiterjedésű dallam- vagy inkább rhythmus-család leszármazottja. Csak a fontosabbakat soroljuk fel: Tinódi *Eger summája* (1553), Csükei fent említett dallama,³ Illyés: *Sóltári Énekek* (1693) 33. l. (XIX. szolt. *Gyakorta való buzgó könyörgést*; 1774-iki zsoltárfüggelék N° 6. 1778-iki debreceni é. K. 87. l.), Illyés 86—87. l. (54. szolt. *Mikoron Dávid nagy búsultában*), Illyés *Halottas énekei* 46—47. l. (*Dicsőrd az Istent, te hív keresztyén*; Bozóky M. 1800 körül megjelent kótás *Halotti énekeskönyve* 39. l.), ugyanez a dallam Illyés *Halottas énekei*-nek 109—10. lapján is (*Siralmas nékünk földön életünk*). Illyés Szolt. Én. 21. l. (9. szolt. *Teljes szivemből tenéked Uram*; Náray 1695. 137. l. *Szent Imre Herceg* és 159. l. *Emlékezzél meg te gyarló ember*; 1774. szolt.-függ. N° 32. *Szent Esaiás így írt Krisztusnak születéséről* [szövege már az 1566-iki váradi énekeskönyvben], ugyanez 1778. debr. é. K. 241. l. 1778. kolozsv. é. k. 114. l.). 1774. szolt.-függ. N° 13. (*Háborúsága Dávid királynak*; ugyanez 1778. debr. é. K. 160. l. Nagybánkai szövegével: *Ne hagyj elesnem*; Bozóky 1797. 282. l.) 1774. szolt.-függ. N° 80. (*A melly embernek jó Hiti vagyon*; 1778. debr. é. K. 427. l.; 1770 körül megjelent kótás *Halott temetésekorra való énekek* 151. l. *Siralmas nékünk minden életünk*; 1807-iki kiad. 193. l.). *Az Ur Istennek csuda hatalma* kezdetű adventi ének (Cant. Cath. 1651., 1675. 4. l. stb. Cant. Cath. 1674. 10. l. [*Immáron bé-től*], Turóczi Cant. et Pass. 8. l. Bozóky 1797. 120. l. Egy. Kvt. A112. jelz. Cant. 111. [szatlan] l. [*Dicsőség légyen, A magas Menyben*], u. o. 183. [szatlan] l. [*Szent Miklós püspök*], Náray 1695. 16—17. l. [*Dicsőség légyen az Ur Istennek*], 110. l. [*Vdvőzítőknnek Szentséges Annya*], 146. l. [Ps. 117. Ad Notam: Követi vala népnek soksága etc. *Halát adgyatok kegyes Istennek*]). Cant. Cath. 1651. 244. l. (*Oh melly félelem, rettenéssel-is*; 1675. 191. l. 1703. 246. l. 1738 és 1792. 219. l.). L. még *Ethnogr.* 1915. 305—6. l. A 209. sz. dallama megvan Pálóczi Horváth gyűjteményében (44. sz. *Légy te nem bánom, anyjok azoknak*). 245. sz. (*Héj, héj, mit tegyek*). Rhythmus-szerkezetben rokonai: Versegby *Krisztinkája* (Magyar Aglája, 1806, 238—39. l. Bartalus

³ Ilyen és hasonló adatok (historiás dallamok és variánsaik a nép között és az egyházi énekeskönyvekben) talán mindennél meggyőzőbben igazolják, mily rendkívüli fontosságú a magyar ének történetében a historiás ének zenéje, melyről még ma is olvashatjuk azt a merőben téves megállapítást, hogy «primitív» és «építésre nem alkalmas fundamentum.» («A Zene», 1925. 55. l.)

VII. 26.) és Pálóczi Horváth 270. sz. (*Ej, haj, micsoda?* Bartalus VII. 165.) és 374. sz. (*Ej, haj gyöngyvirág*).

256., 301., 303b) sz. Ez a szerkezet már a Kájoni-codex táncdallamai között megjelenik (Mikes Kelemen tánca a codex 138b) levelén; *Irodalomtört. Közl.* 1909. 393—94. l.). Valószínű, hogy Pálóczi Horváth több dallamának is ez a rhythmusa (pl. az 1. sz. Bartalus VII. 14.).

258. és 262. sz. Valószínűleg rokona a *Szép Ilona* ballada legrégibb kótás feljegyzésének (Dávidné Solt. 28. sz. Ethnogr. 1914. 47. l. *Isten jó Nap, bíró gazda*).

258., 303c) és 304. sz. Rokonszerkezet: Székelyi-Melodiárium (Sárosp. Kz. 513.) 236. 37. l. (*Ha te engem szeretsz rósam*, Ethn. 1913. 298. l.) 1798-iki Melodiárium (Sárosp. Kz. 514.) 243. l. (*Szeress engem édes rósam*). Múz. Oct. Hung. 73. 74. l. (*Ki mit szeret, ha nem szép is*; modern kótáirással); Tóth István 117. l. N° 54. (*Szeress engem E. R-m*).

259b) és 259c) sz. (*Szépen szól a kis pacsirta, Vargu Zsuzsa bírnő szoknyája*) var. a Vietorisz-codex 55b)—56a) levelén.

259d) (*A csikósok, a gulyások*) és 303a) sz. (*Sohsem láttál az oláhnak*). (Kolomejka-típus). V. ö. Pálóczi Horváth 399. sz. (*A barátok feketében, faczipőben járnak*; más szöveggel u. o. 277., 368., 380. sz.). L. még Székelyi Melod. 231. l. (Ethn. 1913. 295. l.): *Dinom dánom kákutó*.

304. sz. (*Kecskemét is kiállítja nyalka verbunkját*). Az idevonatkozó jegyzet (103. l.) felemlíti a Káldy Kurucz dalaiban közölt variáns. Káldy forrása: Pálóczi Horváth 222. sz. (*Nosza gyertek legények*).

*

A gyűjtemény szövegeit illetőleg csak néhány vonatkozás megállapítására szorítkozunk:

40. sz. (*Imhol kerekedik egy fekete fölthő*) Thaly, Vit. Én. II. 334. l. (Pálóczi Horváth 300. *Árgirus* dallamával. L. Kodály: *Árgirus nótája*, 1921. 8. l.) Erdélyi II. 134. l. Kálmány: *Koszorúk* II. 62. Bartók-Kodály: *Erdélyi Népdalok* 44. sz. L. még Ethnogr. 1914. 240. l.

157. sz. (*Menyecske, menyecske, te barna menyecske*). Ethnogr. 1907. 112. l. Bartók-Kodály: *Erdélyi Népd.* 102. sz. (*Sárogy bőré kigyó*). Pálóczi Horváth 292., szintén az *Árgirus*-dallammal. (*Magy. Népk. Gy.* I. 189.).

188. sz. (*Ideje bujdosásimnak*). Thaly Vit. Én. I. 263. l. (Érdekes a versszakok egybevetése: Bartók 1. vsz. = Thaly 1. vsz. Bar-

tók 5. = Thaly 3. B. 6. = Th. 4. B. 7. = Th. 5. B. 8. = Th. 16. B. 9. = Th. 17. B. 10. = Th. 2. B. 11. = Th. 20.)

213. sz. (*Szerenyi nagy romlásra készül Pannonia*). Kádár István éneke. (Thaly Vit. Én. I. 161. l. F. Deák Ferenc: *Irodalomtört. tanulmányok a kuruc költészet köréből*. 1909. Vitéz Kádár István éneke.)

309. sz. (*Mestereknek mestere*.) Számok növekvő sorozatához fűzött, párbeszédes formájú «thesis-dal», melyhez hasonlók a népénekekben Európa-szerte s a keleten is ismeretesek. Egyik variánsa *Cantio pro pueris, quandam quasi Catechesim in se complectens* címmel fordul elő Náray *Lyra Coelestis*-ének (1695) 6—7. lapján: *O gyermek, gyermek, mond meg mi légyen az egy?* stb. (V. ö. Simrock: *Die deutschen Volkslieder* 1851. 520. l. Zsidó és szerzetesi formájáról, valamint angol skót, német és görög variánsairól l. K. Kohler: *Sage und Sang im Spiegel jüdischen Lebens* [Geiger, *Zeitschr. f. d. Geschichte der Juden in Deutschland*. 1889. III. 234—40.] és ugyanannak cikkét *Jewish Encyklopedia* V. 1903. 73. l. [*Ehad mi yodeu*]).

Bartók könyve szövegek szempontjából is számos új, eddig fel nem jegyzett adalékot tartalmaz (háborús katonanóták, de régi szövegek is). A lírikus dalok sorából kiválik a gyűjtemény tíz balladája (*Három árva* [26.], *Fehér László* [29.], *Homródi Zsuzsanna* [3 variáns: *Angoli Borbála* 34a), *Londonvár Ilonka* 161., *Homródi Zsuzsanna* 165.], *a halálra táncoltatott leány* balladája [2 variáns: 34b) és 176a)], *Sárig hasú kigyó* [157.], *a királyfi* [172.], *Kádár István* [213.], *a megcsalt férj* [260a)], *Gyöngy Ilona* [*Szép Ilona*, 281.], *Molnár Anna* [307. 315.]).

Különös figyelemre méltó, amit Bartók szöveg- és dallam viszonyáról megállapít (Bev. XXXIII. és LXVIII. l.): az igazi parasztdallam nem ismer szöveghezköötöttséget; mennél kevésbbé paraszti eredetű valamely dallam, annál jobban előtérbe lép egy határozott szöveghez való tartozása. Ugyanezt állapítja meg a régi stílusról is, melynek ma megfigyelhető stádiuma látszólag ellentmond ennek a tételnek: itt figyelembe veendő, hogy a régi stílus valószínűleg nem őrizte meg az eredeti szövegpraxist. Minthogy pedig a stílus virágzása idején kétségkívül sok rokonszabású, egymáshoz közelálló melódia uralkodott: «psychologialag lehetetlen, hogy minden egyes, egymástól csak árnyalatokban eltérő dallamnak külön-külön, szigorúan hozzátartozó, tőle elválaszthatatlan szövege lett volna».

*

A gyűjteményhez csatolt két helységmutató táblázat (az első a helységek alfabetaikus rendjét tartalmazza, az egyes helységekben

gyűjtők [Bartók, Garay, Kodály, Kodály Zoltánné, Lajtha, Molnár, Vikár] nevének, a gyűjtött dallamok számának és kategóriáinak megjelölésével, a második dialectusterületek és vármegyék szerint állítja össze a helységeket és a dallamok számát),¹ impozáns képét adja annak a roppant munkának, mely ezzel a könyvvel egyik legnagyobb eredményéhez érkezett s mely a magyar cultura járatlan területein tört utat minden elkövetkező nemzedék, minden eljövendő komoly, építő munka számára.

Tizenkét évi gyűjtés s közel húsz esztendőös tudományos munka jutott el az alapvetés elhatározó stádiumába. De úgy hisszük: aminek Kodály és Bartók nagy eredményeiben tanuivá lettünk, többi mint alapvetés; győzelme az új magyar gondolatnak, annak a szellemnek, mely szenvedésében és nyomorában is ott harcol az ember, culturáért folyó küzdelmes munka első csatásorában.

Szabolcsi Bence.

¹ 7314 dallam, mintegy 336 helységből.

Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság folyó évi június hó 25-én tartotta 1924. évi rendes közgyűlését, amely az évi nyereséget 1806.058,603 korona és az osztalékot 70,000 koronában állapította meg.

